

INSTITUTET
FÖR RÄTTSVETENSKAPLIG FORSKNING
[XCII]

NILS JAREBORG

BROTTE

ANDRA HÄFTET

FÖRMÖGENHETSBROTTE

ANDRA UPPLAGAN

NORSTEDTS

JURIDISKA INSTITUTIONEN
vid Uppsala Universitet

Depå 7056

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

BROTEN

ANDRA HÄFTET

INSTITUTET
FÖR RÄTTSVETENSKAPLIG FORSKNING
[XCII]

NILS JAREBORG

BROTTE

ANDRA HÄFTET
FÖRMÖGENHETSBROTTE

Andra upplagan

NORSTEDTS

Jag talar inte om vilken kunskap som finns i mina böcker. Om jag gjorde det, tror jag att de skulle bli fullständigt oläsliga: fyllda av noter, referenser och citat. Och i stället för 300 sidor, 3 000!

MICHEL SERRES

Mångfaldigandet av innehållet i denna bok, helt eller delvis är enligt lag om upphovsrätt av den 30 december 1960 förbjudet utan medgivande av Norstedts Förlag AB, Stockholm. Förbudet gäller varje form av mångfaldigande genom tryckning, stencilering, bandinspelning etc.

ISBN 91-1-867231-0

Andra upplagan

Tidigare upplaga: 1978

© 1986 Nils Jareborg/Norstedts Förlag, Stockholm

Norstedts Förlag AB ingår i Esselte Förlag AB och utger böcker även under förlagsnamnen Almqvist & Wiksell, AWE/Gebbers och VÅR Bok.

Omslag: Rolf Hernegran

Studentlitteratur AB

Lund 1986

Förord till andra upplagan

Detta är andra upplagan av andra häftet i en serie av böcker vari en sammanhängande rättsdogmatisk framställning över brotten skall ges. Angående arbetets uppläggning hänvisas till förordet i andra upplagan av första häftet (1984). Den där nämnda avsikten att i detta häfte behandla även skattebrott, smuggling och viss annan ekonomisk brottslighet visade sig emellertid inte kunna förverkligas redan i denna upplaga. Vissa hänvisningar i andra upplagan av första häftet har därför blivit felaktiga.

Från förordet till första upplagan citeras följande:

I grundkursen i straffrätt för juris kandidatexamen kan inte alla brottstyper studeras noggrant. Samtidigt framstår det som behövt att på något område skaffa sig en närmare kännedom om straffrättslig lagstiftningsteknik, begreppsbyggnad och rättstillämpning. Förmögenhetsbrotten är då det naturliga valet, dels på grund av att de (bland brottsbalksbrotten) dominerar praxis och dels därför att samspelet med civilrätten gör dem ovanligt svårtillgängliga.

Boken baserar sig på huvuddelen av mitt år 1975 utgivna arbete "Förmögenhetsbrotten". Den väsentliga avvikelserna härifrån ligger i att otryckta domar ej nämnts och att rättsfallen inte redovisas utan omnämns. På ett fåtal punkter har nya lösningar presenterats. Vid bearbetningen har min strävan givetvis varit att undanröja oklarheter i den tidigare framställningen. Detta utesluter inte att jag själv bedömer boken som ganska svårtillgänglig, eftersom de behandlade ämnena åtminstone till en del är utomordentligt komplicerade och man inte kan bli hjälpt av kortfattade översikter. Särskilt svårbegripliga torde avsnitten om bedrägeri, olovligt förfogande och förskingring vara. Det skall dock betonas, att det förutsatts att lagbok får användas vid all examination och att det givetvis inte är meningen att man skall lära in de exempel som anförs för att göra framställningen begripligare.

Lagstiftning, rättsfall och litteratur som tillkommit under de nästan nio år som gått sedan första upplagan utkom har motiverat en ibland genomgripande bearbetning av texten. Denna har därutöver ändrats i tusentals detaljer, främst i förtydligande syfte, men också för att undanröja korrekturfel och andra misstag.

För att inte göra hänvisningar i andra häften inaktuella har första

upplagans disposition bibehållits i allt väsentligt. Vissa avsnitt — särskilt i kap 1 — har dock bytts ut, några har försvunnit och några nya har tillkommit (se särskilt 5.6.6, 6.8.3, 7.9 och 9.3.4). I ett par fall har det varit nödvändigt att ge ett avsnitt ändrad numrering (7.10 motsvarar äldre 7.9 och 7.10; 9.3.5 och 6 motsvarar äldre 9.3.4 och 5).

Första upplagan har recenserats av professor Per-Edwin Wallén i *SvJT* 1981 s 21—27. Av övrig litteratur har jag tagit särskilt intryck av justitierådet Bertil Bengtssons artikel om fastighetsbesittning och besittningsrubbnings i festskriften till Hans Thornstedt (1983).

Jag har haft stor glädje av synpunkter som framkom vid överläggningarna under förmögenhetsbrottsutredningens arbete, särskilt i den arbetsgrupp som också innehöll f d hovrättspresidenten Karl-Erik Skarvall, hovrättsrådet Barbro Hegrelius Jonson och överåklagaren Torsten Jonsson. E universitetslektorn Lena Holmqvist och hovrättsfiskalen Krister Malmsten har på en lång rad punkter givit förslag till förbättringar av texten. Lena Holmqvist har också hjälpt mig med viss korrekturläsning. Jag tackar även kanslichefen Björn Edqvist och dr jur Karin Cornils för hjälp i olika former, liksom Institutet för rättsvetenskaplig forskning, som välvilligt stött mitt arbete.

Aktualitetsdatum: 1 maj 1986

Innehåll

Förord till andra upplagan 5

Förkortningar 15

- 1 Förmögenhetsbrotten 17**
 - 1.1 *Brottsbalksreformen och förmögenhetsbrotten* 17
 - 1.2 *Kapitelindelningen* 18
 - 1.3 *Förmögenhetsbrotten och den tekniska utvecklingen* 20
 - 1.3.1 Automatisk informationsbehandling och förmögenhetsbrott 20
 - 1.3.2 Olika former av datorrelaterade förmögenhetsbrott 22
 - 1.3.3 Reformbehovet och 1986 års reform 23
 - 1.4 *Straffrätt och civilrätt* 24
 - 1.5 *Avkriminalisering och nedkriminalisering* 27
 - 1.6 *Disposition* 29

- 2 Tillgreppsbrott 31**
 - 2.1 *Brottstyper och straffskalor* 31
 - 2.2 *Rekvisitet olovligt tagande* 31
 - 2.2.1 Besittning till lösa saker 32
 - 2.2.2 Tagandet 35
 - 2.2.3 Tagande med samtycke 37
 - 2.2.4 Tagande av övergivna, kvarglömnda och tappade saker 39
 - 2.2.5 Annat lovligt tagande 41
 - 2.3 *Enkla tillgreppsbrott* 42
 - 2.3.1 Egenmäktigt förfarande (I) — BrB 8:8 42
 - 2.3.2 Tillgrepp av fortskaffningsmedel — BrB 8:7 43
 - 2.3.3 Självtäkt (I) — BrB 8:9 45
 - 2.3.4 Åverkan (II) — BrB 8:11 st 1, 12:2 st 2 46
 - 2.3.5 Specialstraffrätt 48

- 2.4 *Stöld — BrB 8:1* 49
 - 2.4.1 Saken tillhör annan 49
 - 2.4.2 Begreppet tillägnelse 50
 - 2.4.3 Tillägnelseuppsåt 52
 - 2.4.4 Ekonomisk skada 54
 - 2.4.5 Förmögenhetsöverföring? 58
- 2.5 *Övriga tjuvnadsbrott* 59
 - 2.5.1 Snatteri — BrB 8:2 59
 - 2.5.2 Bodräkt — BrB 8:3 60
 - 2.5.3 Åverkan (II) — BrB 8:11 st 1, 12:2 st 2 61
 - 2.5.4 Grov stöld — BrB 8:4 61
 - 2.5.5 Rån och grovt rån (I) — BrB 8:5 och 6 66
- 2.6 *Tillgrepp i butiker* 67
 - 2.6.1 Butiker med kassaspärr 67
 - 2.6.2 Varuhus med klart avgränsade avdelningar 68
 - 2.6.3 Övriga butiker 69
- 2.7 *Osjälvständiga brottsformer* 69
 - 2.7.1 Försök, förberedelse, stämpling och underlåtenhet att avslöja brott 69
 - 2.7.2 Medverkan 70
- 2.8 *Särskilda åtalsregler* 71
 - 2.8.1 Villkor för åtal 71
 - 2.8.2 Särskild åklagarprövning 72
- 3 Våldsbrott** 73
 - 3.1 *Brottstyper och straffskalor* 73
 - 3.2 *Brottsbalkens våldsbegrepp* 73
 - 3.3 *Skadegörelsebrott* 75
 - 3.3.1 Brottsojektet 75
 - 3.3.2 Skada eller förstöra 76
 - 3.3.3 Lovlig skadegörelse 78
 - 3.3.4 Åverkan (I) — BrB 12:2 st 1 79
 - 3.3.5 Grov skadegörelse — BrB 12:3 80
 - 3.3.6 Specialstraffrätt 80
 - 3.4 *Motvärnsbrott* 82
 - 3.4.1 Egenmäktigt förfarande (III) — BrB 8:8 82
 - 3.4.2 Råntvång 85
 - 3.4.3 Rån (II) — BrB 8:5 86
 - 3.4.4 Grovt rån (II) — BrB 8:6 88

- 3.5 *Osjälvständiga brottsformer* 89
 - 3.5.1 Försök, förberedelse, stämpling och underlåtenhet att avslöja brott 89
- 3.6 *Särskilda åtalsregler* 89
 - 3.6.1 Villkor för åtal 89
 - 3.6.2 Särskild åklagarprövning 89
 - 3.6.3 Anmälningsskyldighet 90
- 4 **Förfogandebrott** 91
 - 4.1 *Brottstyper och straffskalor* 91
 - 4.2 *Brott rörande fynd* 91
 - 4.2.1 Fyndförseelse — BrB 10:8 p 1 91
 - 4.2.2 Olovligt förfogande (II) — BrB 10:4 och 8 93
 - 4.2.3 Specialstraffrätt: underlåtenhet att anmäla fornyfynd 93
 - 4.3 *Olovligt brukande av annans sak — BrB 10:7 st 1 och 3* 94
 - 4.4 *Olovligt förfogande (I) — BrB 10:4* 96
 - 4.4.1 Brottsobjektet 97
 - 4.4.2 Rättsberövande åtgärd 101
 - 4.4.3 Särskilt om fynd-, misstags- och tillfällighetsfall 104
 - 4.4.4 Lovligt förfogande 106
 - 4.5 *Sakförskingring* 107
 - 4.5.1 Brottsobjekt och besittningssituation 107
 - 4.5.2 Förskingringsgärningen 110
 - 4.5.3 Förmögenhetsöverföring 110
 - 4.5.4 Undandräkt (I) — BrB 10:2 112
 - 4.5.5 Grov förskingring (I) — BrB 10:3 112
 - 4.6 *Förfoganden i fastighetsförhållanden* 113
 - 4.6.1 Förfogande efter avskiljande 114
 - 4.6.2 Förfogande över själva fastigheten 115
 - 4.6.3 Olovligt brukande av fastighet — BrB 10:7 st 2 115
 - 4.6.4 Specialstraffrätt 116
 - 4.7 *Osjälvständiga brottsformer* 117
 - 4.7.1 Försök, förberedelse, stämpling och underlåtenhet att avslöja brott 117
 - 4.7.2 Medverkan 117
 - 4.8 *Särskilda åtalsregler* 117
 - 4.8.1 Villkor för åtal 117
 - 4.8.2 Särskild åklagarprövning 118

5	Övriga egendomsbrott	119
5.1	<i>Brottstyper och straffskalor</i>	119
5.2	<i>Besittningsrubbning utan tillgrepp</i>	119
5.2.1	Egenmäktigt förfarande (II): fastighetsförhållanden — BrB 8:11 st 2	120
5.2.2	Egenmäktigt förfarande (II): övriga fall — BrB 8:8 st 1	122
5.2.3	Grovt egenmäktigt förfarande (II) — BrB 8:8 st 2	123
5.2.4	Självtäkt (II) — BrB 8:9	123
5.2.5	Lovlig besittningsrubbning	124
5.3	<i>Olovlig kraftavledning</i> — BrB 8:10	124
5.4	<i>Tagande av olovlig väg</i> — BrB 12:4	125
5.4.1	Tagande av väg	125
5.4.2	Skyddat område	126
5.4.3	Specialstraffrätt	128
5.5	<i>Specialstraffrätt: brott mot jakt- och fiskelagstiftningen</i>	128
5.5.1	Olovlig jakt m m	129
5.5.2	Olaga jakt m m	131
5.5.3	Olovligt fiske m m	132
5.5.4	Olaga fiske m m	133
5.6	<i>Sakhäleri</i> — BrB 9:6 och 7	133
5.6.1	Brottsobjektet enligt BrB 9:6 st 1	134
5.6.2	Befattningen enligt BrB 9:6 st 1	136
5.6.3	Sakhäleri begånget genom underlåtenhet	140
5.6.4	Ringa och grovt brott	141
5.6.5	Häleriförseelse (I) — BrB 9:7 st 1	142
5.6.6	Sakhäleri utan styrkt förbrott	143
5.7	<i>Osjälvständiga brottsformer</i>	147
5.7.1	Försök, förberedelse, stämpling och underlåtenhet att avslöja brott	147
5.7.2	Medverkan: gränsdragning mellan sakhäleri och medverkan till förbrott	147
5.7.3	Medverkan: häleriförseelse (IV) — BrB 9:7 st 2	148
5.8	<i>Särskilda åtalsregler</i>	150
5.8.1	Villkor för åtal	150
5.8.2	Särskild åklagarprövning	150
5.8.3	Övrigt	150

6	Brott av gäldenärer m m	151
6.1	<i>Brottstyper och straffskalor</i>	151
6.2	<i>Fördringsförskingring</i>	151
6.2.1	Besittningssituationen	152
6.2.2	Närmare om redovisningsskyldighet	154
6.2.3	Förskingringsgärningen	158
6.2.4	Förmögenhetsöverföring	161
6.2.5	Undandräkt (II) och grov förskingring (II) — BrB 10:2 och 3	163
6.3	<i>Brott mot borgenärer m m</i>	163
6.3.1	Allmän karakteristik	163
6.3.2	Brottssubjekt	166
6.3.3	Obestånd	167
6.3.4	Anmälningsskyldighet	168
6.4	<i>Illojal användning av tillgångar</i>	168
6.4.1	Oredlighet mot borgenärer (I) — BrB 11:1 st 1	168
6.4.2	Grov oredlighet mot borgenärer (I) — BrB 11:2	173
6.4.3	Vårdslöshet mot borgenärer (I) — BrB 11:3 st 1	173
6.5	<i>Oriktiga uppgifter i samband med exekutiv förrättning</i>	175
6.5.1	Oredlighet mot borgenärer (II) — BrB 11:1 st 2	175
6.5.2	Grov oredlighet mot borgenärer (II) — BrB 11:2	176
6.5.3	Vårdslöshet mot borgenärer (II) — BrB 11:3 st 2	176
6.5.4	Oredlighet mot borgenärer (III) — BrB 11:1 st 2	177
6.5.5	Grov oredlighet mot borgenärer (III) — BrB 11:2	177
6.6	<i>Annat undanhållande av tillgångar</i>	177
6.6.1	Oredlighet mot borgenärer (IV) — BrB 11:1 st 3	177
6.6.2	Oredlighet mot borgenärer (V) — BrB 11:1 st 3	178
6.6.3	Grov oredlighet mot borgenärer (IV och V) — BrB 11:2	178
6.7	<i>Mannamån mot borgenärer — BrB 11:4</i>	179
6.7.1	Första fallet — BrB 11:4 st 1	179
6.7.2	Andra fallet — BrB 11:4 st 2	181
6.7.3	Specialstraffrätt	182
6.8	<i>Bokföringsbrott — BrB 11:5</i>	182
6.8.1	Åsidosättande av bokföringsskyldighet	183
6.8.2	Bokföringens användbarhet	184
6.8.3	Vissa konkurrensfrågor	185
6.9	<i>Osjälvständiga brottsformer</i>	185
6.9.1	Försök, förberedelse, stämpling och underlåtenhet att avslöja brott	185

	6.9.2	Medverkan	185
6.10		<i>Särskilda åtalsregler</i>	186
	6.10.1	Villkor för åtal	186
	6.10.2	Särskild åklagarprövning	186
	6.10.3	Övrigt	187
7		Bedrägeri	188
7.1		<i>Brottstyper och straffskalor</i>	188
7.2		<i>Orsaksrekvisitet</i>	189
7.3		<i>Vilseledande genom uppväckande av villfarelse</i>	190
	7.3.1	Direkt psykisk påverkan genom handling	191
	7.3.2	Direkt psykisk påverkan genom underlåtenhet	195
	7.3.3	Indirekt psykisk påverkan genom handling	196
	7.3.4	Indirekt psykisk påverkan genom underlåtenhet	196
7.4		<i>Vilseledande genom förstärkande och vidmakthållande av villfarelse</i>	197
	7.4.1	Förstärkande av villfarelse	197
	7.4.2	Vidmakthållande av villfarelse	198
	7.4.3	Vidmakthållande av villfarelse utan psykisk påverkan	199
7.5		<i>Villfarelsens innehåll</i>	201
	7.5.1	Socialadekvata vilseledanden	201
	7.5.2	Prestationsavsikt och prestationsförmåga	203
	7.5.3	Vilseledande av försäkringskassa	205
7.6		<i>Disposition</i>	206
7.7		<i>Ekonomisk skada</i>	207
	7.7.1	Fall där motprestation ej sker	207
	7.7.2	Kompensation	208
	7.7.3	Avtalsbedrägeri och uppfyllelsebedrägeri	212
	7.7.4	Skada vid speciella dispositioner	215
7.8		<i>Ytterligare om förmögenhetsöverföring</i>	217
	7.8.1	Skada för annan än den vilseledde	217
	7.8.2	Vinning	219
	7.8.3	Fullbordanspunkten	220
7.9		<i>Datorbedrägeri m m — BrB 9:1 st 2</i>	221
	7.9.1	Bakgrund	221
	7.9.2	Påverkan av informationsbehandlingsresultat	222
	7.9.3	Förmögenhetsöverföring	223
7.10		<i>Ringa och grovt brott</i>	224
	7.10.1	Bedrägligt beteende (I) — BrB 9:2 st 1	224

- 7.10.2 Grovt bedrägeri — BrB 9:3 225
- 7.11 *Osjälvständiga brottsformer* 226
 - 7.11.1 Försök, förberedelse, stämpling och underlåtenhet att avslöja brott 226
 - 7.11.2 Specialfall av förberedelse till bedrägeri — BrB 9:11 st 2 226
 - 7.11.3 Medverkan 227
- 7.12 *Särskilda åtalsregler* 227

- 8 Bedrägeriliknande brott** 228
 - 8.1 *Brottstyper och straffskalor* 228
 - 8.2 *Oredligt förfarande* — BrB 9:8 228
 - 8.3 *Bedrägligt beteende (II)* — BrB 9:2 st 2 230
 - 8.3.1 Snyltning 230
 - 8.3.2 Särskilt om automatmissbruk 233
 - 8.4 *Svindleri* — BrB 9:9 235
 - 8.4.1 Allmänt svindleri 235
 - 8.4.2 Svindleri av specialsubjekt 236
 - 8.4.3 Ringa och grovt brott 237
 - 8.4.4 Specialstraffrätt 237
 - 8.5 *Specialstraffrätt: brott mot marknadsföringslagen* 238
 - 8.5.1 Vileledande framställning vid marknadsföring 238
 - 8.5.2 Kombinerade utbud 239
 - 8.5.3 Annan specialstraffrättslig lagstiftning 240
 - 8.6 *Specialstraffrätt: checkbrott* 240
 - 8.7 *Osjälvständiga brottsformer* 243
 - 8.7.1 Medverkan 243
 - 8.8 *Särskilda åtalsregler* 243
 - 8.8.1 Villkor för åtal 243
 - 8.8.2 Särskild åklagarprövning 243

- 9 Övriga oredlighetsbrott** 245
 - 9.1 *Brottstyper och straffskalor* 245
 - 9.2 *Utpressningsbrott* 245
 - 9.2.1 Utpressning — BrB 9:4 st 1 245
 - 9.2.2 Ringa och grov utpressning — BrB 9:4 247
 - 9.2.3 Rån och grovt rån (III) — BrB 8:5 och 6 247

- 9.3 *Ocker — BrB 9:5* 248
 - 9.3.1 Utnyttjande av annans underläge 249
 - 9.3.2 Rättshandlingen 250
 - 9.3.3 Vinningsrekvisitet 251
 - 9.3.4 Kreditocker i näringsverksamhet m m
— BrB 9:5 st 2 254
 - 9.3.5 Grovt ocker — BrB 9:5 st 3 255
 - 9.3.6 Specialstraffrätt 255
- 9.4 *Ockerpantning — BrB 9:10* 256
- 9.5 *Vinningshäleri — BrB 9:6 och 7* 257
 - 9.5.1 Brottsligt förvärv 258
 - 9.5.2 Otillbörlig vinning 258
 - 9.5.3 De olika brotten 260
- 9.6 *Trolöshet mot huvudman (I) — BrB 10:5* 260
 - 9.6.1 Åliggande på grund av förtroendeställning 261
 - 9.6.2 Missbruk av förtroendeställning 262
 - 9.6.3 Skaderekvisitet 264
 - 9.6.4 Grov trolöshet mot huvudman (I) 265
- 9.7 *Behörighetsmissbruk (I) — BrB 10:6* 265
- 9.8 *Ohederliga krav* 266
 - 9.8.1 Behörighetsmissbruk (II) — BrB 10:6 266
 - 9.8.2 Fordringshäleri — BrB 9:6 och 7 267
- 9.9 *Trolöshet mot huvudman (II) — BrB 10:5 st 3* 269
- 9.10 *Specialstraffrätt* 269
 - 9.10.1 Brott mot lagen om illojal konkurrens 269
 - 9.10.2 Brott mot immaterialrättslig lagstiftning 270
- 9.11 *Osjälvständiga brottsformer* 271
 - 9.11.1 Försök, förberedelse, stämpling och underlåtenhet
att avslöja brott 271
 - 9.11.2 Medverkan 272
- 9.12 *Särskilda åtalsregler* 272
 - 9.12.1 Villkor för åtal 272
 - 9.12.2 Särskild åklagarprövning 273
 - 9.12.3 Övrigt 273

Litteratur 274

Rättsfallsregister 280

Författningsregister 289

Sakregister 296

Förkortningar

A (B, C)	viss person
ABL	Aktiebolagslag 1975:1385
ADB	automatisk databehandling
AFL	Lag 1962:381 om allmän försäkring
AvtL	Lag 1915:218 om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område
BB	Byggnings balk (1734)
BokfL	Bokföringslag 1976:125
BrB	Brottsbalk 1962:700
BrP	Lag 1964:163 om införande av brottsbalken
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
CheckL	Checklag 1932:131
DataL	Datalag 1973:289
Dir	Utredningsdirektiv
Ds Ju	Departementsserien (justitiedepartementet)
f, ff	följande sida, följande sidor
F	viss följd
FB	Föräldrabalk 1949:381
FBL	Fastighetsbildningslag 1970:988
FiskeL	Lag 1950:596 om rätt till fiske
FiskeriF	Fiskeriförordning 1982:126
FornminnesL	Lag 1942:350 om fornminnen
FRL	Förmånsrättslag 1970:979
FöreningsL	Lag 1951:308 om ekonomiska föreningar
GB	Giftermålsbalk 1920:405
HB	Handels balk (1734)
HD	Högsta domstolen
HittegoodsL	Lag 1938:121 om hittegoods
IKL	Lag 1931:152 med vissa bestämmelser mot illojal konkurrens
JaktL	Lag 1938:274 om rätt till jakt
JaktSt	Jaktstadga 1938:279
JB	Jordabalk 1970:994
JFT	Tidskrift, utgiven av Juridiska Föreningen i Finland
JP	Lag 1970:995 om införande av nya jordabalken
kap	kapitel
KF	kunglig förordning
KK	kunglig kungörelse
KL	Konkurslag 1921:225
KommL	Lag 1914:45 om kommission, handelsagentur och handelsresande

KöpL	Lag 1905:38 s 1 om köp och byte av lös egendom
MFL	Marknadsföringslag 1975:1418
mån	månader
NatL	Naturvårdslag 1964:822
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv, avd I
NJA II	Nytt Juridiskt Arkiv, avd II
NSL	Narkotikastrafflag 1968:64
NTfK	Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab
NTfS	Nordisk Tidsskrift for Strafferet
p (q)	visst påstående
p 1 (osv)	första (osv) punkten
prop	Kungl. Maj:ts eller regeringens proposition
RB	Rättegångsbalk 1942:740
RedL	Lag 1944:181 om redovisningsmedel
RF	Regeringsformen (kungjord genom KK 1974:152)
RH	Rättsfall från hovrätterna
RÅ	riksåklagaren
s	sida
SBL	Skattebrottslag 1971:69
SekrL	Sekretesslag 1980:100
SFS	Svensk författningssamling
SjöfyndsL	Lag 1918:163 med vissa bestämmelser om sjöfynd
Sjöl	Sjölag 1891:35 s 1
SkuldebrevsL	Lag 1936:81 om skuldebrev
SL	Strafflag 1864:11 s 1
SOU	Statens offentliga utredningar
SP	KF 1864:11 s 101 om nya strafflagens införande
st 1 (osv)	första (osv) stycket
SvJT	Svensk Juristtidning
SvJT rf	Svensk Juristtidnings rättsfallsavdelning
TBL	Lag 1951:649 om straff för vissa trafikbrott
TSA	Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund
UB	Utsökningbalk 1981:774
UpphL	Lag 1960:729 om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk
VL	Vattenlag 1983:291
VSL	Lag 1960:418 om straff för varusmuggling
VTK	Vägtrafikkungörelse 1972:603
(gör) x (y)	(utför) viss gärning
ÄB	Ärverdabalk 1958:637
ÄgofredsL	Lag 1933:269 om ägofred
8:1 (osv)	lagrum i BrB
(I), (II) (osv)	används efter en brottsbeteckning för att ange den variant av brottsarten som är i fråga
1.1, 1.1.1	avsnitt i Brotten II
1.1.1. 1.1.1.1	avsnitt i Brotten I
III.1.1, III.1.1.1	avsnitt i Brotten III

1 Förmögenhetsbrotten

1.1 BROTTSBALKSREFORMEN OCH FÖRMÖGENHETSBROTTE

Med "förmögenhetsbrott" avses de brott som är upptagna i BrB kap 8—12. De kan karakteriseras såsom brott, som direkt riktar sig mot viss persons (enskild eller juridisk, inklusive staten) förmögenhet. Brott som riktar sig mot personers förmögenhet på ett mer obestämt eller indirekt sätt (t ex förfalskningsbrott) räknas inte till förmögenhetsbrotten. Det förmögenhetsbegrepp som är lagt till grund för sammanförandet av förmögenhetsbrotten är tämligen obestämt. Än rör det sig om inbegreppet av civilrättsliga rättigheter, än om fysiska saker vartill någon har en rättighet av något slag och än om förmögenhet som ett abstrakt penningvärde.

Avgränsningen till andra brottsgrupper är delvis dikterad av ett val mellan konkurrerande kriterier. Sålunda räknas brotten i BrB kap 13 till brotten mot allmänheten, ehuru de i huvudsak utgör kvalificerade former av brott enligt BrB kap 12. Svindleri (BrB 9:9) framstår kanske mer som ett brott mot allmänheten än mot enskild, men släktskapen med bedrägeri (9:1) är måhända tillräcklig för att motivera den valda placeringen.

Även utanför BrB finns straffbestämmelser, som till sitt innehåll nära anknyter till BrB:s förmögenhetsbrott. En del av dessa *specialstraffrättsliga* straffbud kunde utan svårighet infogas i BrB, men de flesta har blankettkaraktär, dvs de straffbelägger överträdelse av bestämmelser, som givits i andra lagrum eller av olika myndigheter (se I.2.1.2). De materiella förutsättningarna för dessa "förmögenhetsbrott" studeras i allmänhet i civilrätt och speciell förvaltningsrätt (främst näringsrätt). Med några undantag kommer nedan föga mer att sägas om dem än att de existerar. Specialstraffrättsliga förseelser, för vilka svårare straff än böter ej kan ådömas, omnämns bara om det finns särskild anledning därtill. De praktiskt viktiga ekonomiska brotten mot staten (skatte-, tull- och valutabrott) behandlas först i tredje upplagan av denna del.

Rörande brottsbalksreformen hänvisas till I.1.3.2. Vad som nu är BrB kap 8—11 fick i huvudsak sitt innehåll i den första etappen av brottsbalksreformen, dvs genom 1942 års lagstiftning. Vad som nu är BrB kap 12 fick sin moderna form i den andra etappen (1948). I den tredje etappen (BrB:s tillkomst, 1962) skedde blott mindre ändringar.

Reformerna 1942 och 1948 innebar en genomgripande förändring av förmögenhetsbrotten. Denna bestod dock mer i en påtaglig förbättring av beskrivningen av det straffbelagda området än i en markerad förändring av dettas omfång, även om åtskilligt av vad som ansågs vara luckor i lagen täpptes till. Avkriminaliseringarna var fåtaliga och i huvudsak utan praktisk betydelse. En viss utvidgning av det straffbelagda området skedde i och med en samtidig allmän reglering av straff för försök, förberedelse och stämpling till brott. Den viktigaste förändringen var dock att reglerna förenklades och förtydligades. Man övergick till ett system med färre brottstyper och vidare straffskalor. Betoningen av stöldbrottet såsom mer förkastligt än andra förmögenhetsbrott försvann.

Såsom antytts undergick förmögenhetsbrotten blott marginella ändringar vid BrB:s tillkomst. Behovet av ändringar var dock större. Departementschefen medgav, att en viss revidering framstod som önskvärd i belysning av de senaste årens erfarenheter från rättstillämpningen. Det syntes dock inte rimligt att av denna anledning skjuta antagandet av BrB på framtiden.

Efter 1965 har åtskilliga ändringar skett. En del lagrum har justerats med anledning av annan lagstiftning: BrB 9:8 med anledning av tillkomsten av MFL (1970), BrB 8:13 i samband med ny lagstiftning om adoptivbarn (1972) och BrB 10:10 med anledning av ny lagstiftning om kreditköp och avbetalningsköp (1979). Tillämpningsområdet för grov stöld och rån har inskränkts (från 1976) och en viss typ av bedrägligt beteende har avkriminaliserats samtidigt som åtalsreglerna för s k snyltning tillkommit (från 1977). 1980 utvidgades häleribegreppet påtagligt genom tillkomsten av nuvarande BrB 9:6 st 2. BrB kap 11 har varit föremål för en omfattande revision i olika omgångar (med ändringar som trätt i kraft 1976, 1982 och 1986): i huvudsak har möjligheterna till ingripande vidgats vid oredlighet mot borgenärer och bokföringsbrott, medan de inskränkts vid mannamån mot borgenärer och vårdslöshet mot borgenärer (även om mindre ändringar också verkat i motsatt riktning). Slutligen har 1986 det straffbelagda området för bedrägeri, ocker, olovligt brukande och trolöshet mot huvudman utvidgats.

1.2 KAPITELINDELNINGEN

Vid fördelningen av förmögenhetsbrotten på olika kapitel har i första hand vikt lagts vid *sättet för brottets förövande*. Inom kapitlen har sedan i viss mån en annan indelningsgrund beaktats: gärningsmannens *typiska motiv* eller syfte. Sålunda är brott, där ekonomisk vinning är ett brottsrekvisit, givna den mest framskjutna positionen. I övrigt beaktas i BrB sällan huruvida ett brott förövas för vinnings skull; vilket brott som

helst kan ju begås därför att gärningsmannen räknar med att få vinning (t ex betalning för brottets utförande). Men att ett brott förövas i vinningssyfte kan ha betydelse för placeringen i svårhetsgrad och för straffmätningen.

Man kan även tänka sig att förmögenhetsbrott indelas med ledning av vilka typer av rättigheter som kränks. Denna metod har inte använts systematiskt i BrB.

Rubrikerna till de särskilda kapitlen är delvis missvisande i det att de sällan är träffande för alla i respektive kapitel upptagna brott. Det är dock praktiskt taget omöjligt att finna kortfattade, helt adekvata beteckningar för de brott, som lämpligen bör sammanföras i ett kapitel.

Kap 8 (*tillgreppsbrott*) domineras av vad som verkligen är tillgreppsbrott, men där finns även andra arter av brott (besittningsrubbing utan tillgrepp, olaga motvärn, rån i form av kvalificerad utpressning). Den ledande synpunkten är att här samla brott som innefattar ett *med fysiska metoder företaget ingrepp i annans maktsfär* (utan att ingrepp sker i en saks substans).

I kap 9 (*oredlighet*) är i främsta rummet upptagna brott som innefattar ett *med psykiska metoder företaget ingrepp i annans maktsfär*. I motsats till vad gäller brotten i kap 10 och 11 står gärningsmannen i hit hörande fall normalt inte i en viss rättslig relation till sitt offer. Men i likhet med vad i nämnda kapitel är fallet har gärningen ett visst sken av att vara rättsenlig.

Flertalet i kap 10 (*trolöshet*) intagna brott kännetecknas av *missbruk av egen maktsfär i vissa rättsförhållanden*. Vid de grövre brotten krävs alltid, att gärningsmannen har missbrukat visat förtroende. I äldre rätt uppfattades förskingring som ett mindre grovt brott än stöld, därför att huvudvikten lades vid att en äganderättskränkning ägde rum i båda fallen, varvid det fysiska angreppet på annans maktsfär framstod som åtskilligt mer förkastligt än en tillägnelse av det gärningsmannen har i egen besittning. Förskingring uppfattades som en "urvatnad" stöld; avsaknaden av ett tillgrepp ansågs således motivera lindrigare bestraffning. Numera beaktas emellertid att förskingraren i motsats till tjuven sviker ett personligt förtroende, vilket mer än väl uppväger tillgreppsmomentet.

Även brotten i kap 11 (tidigare gäldenärsbrott, sedan 1986 *brott mot borgenärer m m*) kan sägas innefatta ett moment av trolöshet (mot borgenärerna). I likhet med brotten i kap 10 kännetecknas de av *missbruk av egen maktsfär*, nu i *gäldsforhållanden*.

Vid brotten i kap 12 (*skadegörelsebrott*) läggs ingen särskild vikt vid

om annans eller egen maktsfär är involverad. Om man så vill, kan de ses som utbrutna specialfall av brott enligt kap 8 och 10, varvid gärningsmannen *med fysiska metoder ingriper i en saks eller fastighets substans*.

Enligt förarbetena till BrB skulle nyss redovisade klassifikation, som alltså bygger på sättet för brottets förövande, bättre än någon annan indelning göra rättvisa åt brottslingarnas *genomsnittliga psykologiska typ*. Bakom ett sådant uttalande ligger en svärmotiverad uppfattning, att det vid förövandets av förmögenhetsbrott mer är gärningsmannens personlighet än den yttre situationen som avgör vilken typ av brott som begås. (Det är inte envar förunnat att kunna föröva grov förskingring.)

I motiven läggs också viss vikt vid en distinktion mellan *primära* (centrala) och *sekundära* brott i varje enskilt kapitel. Tanken är att ett primärt och ett sekundärt brott begås på i huvudsak samma sätt, men de primära är kvalificerade i det att de förutsätter skada och vinning (eller åtminstone skada) och därför bör bestraffas strängare. Som primära brott räknas sålunda stöld, rån, bedrägeri, utpressning, ocker, förskingring, trolöshet mot huvudman och oredlighet mot borgenärer jämte olika varianter av dessa brottstyper. Distinktionen mellan primära och sekundära brott synes emellertid inte ha saklig betydelse; den ger blott en överflödigt anvisning om vilken brottstyp som har företräde när flera brottsbeskrivningar formellt är uppfyllda. I det följande läggs ingen vikt vid den. Tvärtom kommer de enklare brottstyperna att presenteras före de mer komplicerade.

1.3 FÖRMÖGENHETSBROTTE OCH DEN TEKNISKA UTVECKLINGEN

I prop 1985/86:65 uttalade departementschefen följande (s 8):

”Bestämmelserna om förmögenhetsbrott fick i huvudsak sin nuvarande utformning genom lagstiftning år 1942. Sedan dess har såväl samhället som brottsligheten förändrats i betydande omfattning. Nya produktions-, konsumtions- och distributionsförhållanden har påverkat brottslighetens struktur och inriktning. Till detta kommer att vi fått en helt ny teknologi — informationsteknologin — som redan nu spelar en avsevärd roll inom allt större områden i samhället och som det finns skäl att utgå från i allt högre grad kommer att prägla samhället. Både den tekniska och den ekonomiska utvecklingen har inneburit att risker uppkommit för olika former av missbruk som inte kunde förutses när lagstiftningen utarbetades. Inte minst väsentliga är de juridiska problem som utvecklingen av datortekniken inneburit.”

1.3.1 Automatisk informationsbehandling och förmögenhetsbrott

Från nyssnämnda proposition hämtas följande redovisning (s 9—10, 31, 15 och 10):

"I regeringens prop 1984/85:220 om datapolitiken har lämnats en bred översikt över hur automatisk databehandling (ADB) har utvecklats under senare år. Som där konstaterats används numera datorer inom såväl offentlig som privat verksamhet till att sköta de mest vitt skilda funktioner. Trots att denna moderna teknik redan nu breder ut sig med en tilltagande hastighet tyder prognoserna på att utvecklingen bara befinner sig i ett begynnelseskede. Informationsbehandlingen har hittills främst skett med hjälp av datorer, men andra metoder utvecklas också.

På samma sätt som andra tekniska omvälvningar har den moderna informationsteknikens genombrott inneburit stora förändringar på både gott och ont för samhället och enskilda. Å ena sidan har ADB-tekniken bidragit till att olika funktioner och handläggningsrutiner har kunnat förenklas på ett helt revolutionerande sätt och ändå fungera säkrare, snabbare och billigare än förut. Genom de möjligheter ADB-tekniken öppnar att på mycket kort tid sammanställa, överblicka och bearbeta synnerligen stora mängder av information har den blivit ett oundgängligt hjälpmedel. Tekniken ökar å andra sidan samtidigt samhällets sårbarhet och riskerna för angrepp på medborgarnas personliga integritet. Den berörda utvecklingen har även gett upphov till brottslig verksamhet av en delvis ny art. Den nya tekniken kan nämligen självfallet var ett effektivt hjälpmedel för att begå brott eller på annat sätt underlätta eller utgöra en förutsättning för brott.

...

Någon vedertagen definition av vad som skall räknas som datorrelaterad brottslighet finns inte. I allmänhet torde man dock hit hänföra kriminella gärningar som är riktade mot datorsystem eller genomförs med hjälp av datorer av en gärningsman som vanligen antingen är närmare insatt i hur systemet i fråga fungerar och har tillgång till det eller har specialistkunskaper i ADB-teknik. De olika delar av datorn och dess utrustning som därvid kan utgöra angreppsobjekt eller tjäna som hjälpmedel är själva den maskinella utrustningen med tillbehör (maskinvaran), datorprogram med instruktioner för datorns arbete (programvaran) eller informationsinnehållet, dvs uppgifter (data) som finns lagrade i eller är avsedda att matas in i en dator. Angreppsobjektet kan också utgöras av uppgifter som förs över mellan olika datorer eller annan utrustning som används för datakommunikation.

...

Förenklat uttryckt består en dator av tre komponenter, nämligen en inmatningsenhet, en utmatningsenhet och en centralenhet. Centralenheten innehåller i sin tur flera delfunktioner såsom ett minne, en styrenhet och en räkneenhet. Dessa olika delar kan vara fysiskt fristående från varandra eller sammankopplade till en enda enhet. I den mån utrustningen för in- och utmatning av data är skild från centralenheten, brukar sådan utrustning kallas för terminaler.

Datakommunikationen medger att fysiskt och geografiskt spridda enheter i ett datorsystem kan knytas samman och att man mycket snabbt kan föra över information mellan enheterna. Kommunikationen sker genom fasta eller uppringbara förbindelser. Särskilt i det sistnämnda fallet används vanligen televerkets linjer. Om förbindelsen är uppringbar, kan användaren kommunicera med datorn genom att slå ett visst nummer. Användaren kan befinna sig på ett stort geografiskt avstånd från datorsystemet, t o m på en annan kontinent. I ett nät med fast

uppkopplade förbindelser kan användaren inte påverka till vem en förbindelse skall gå. Den som skall ta sig in i ett datorsystem via ett fast uppkopplat nät måste därför göra detta från någon av ett begränsat antal kontrollerbara platser. Det finns dock åtskilliga exempel på informationssystem där fasta förbindelser på vissa sträckor har kombinerats med uppringbara in- och utgångar. Men avlyssningsshotet är lika stort, oavsett om förbindelsen är fast eller uppringbar.

...

Bland de länder som vi vanligen brukar jämföra oss med råder det alltså en bred enighet om vilken lagstiftningsteknik som bör begagnas på det här området. Man bör så långt det är möjligt använda sig av de allmänna straffbestämmelser som redan finns och försöka undvika speciallagstiftning. De erfarenheter från mera tekniskt utformad lagstiftning som redovisats från vissa delstater i USA tyder också på att specialbestämmelser på detta område löper risk att snabbt bli överspelade av den tekniska utvecklingen.

Det råder enligt min mening ingen tvekan om att de lagstiftningsåtgärder som är påkallade för att förbättra det straffrättsliga skyddet mot den datorrelaterade kriminaliteten i första hand bör åstadkommas genom att brottsbeskrivningarna för de gärningstyper inom den centrala straffrätten som närmast berörs avpassas så att de täcker även kriminella handlingar som utförs med hjälp av datortekniken. Man bör i själva verket gå längre än så och eftersträva lösningar som fångar in också andra former för modern informationsbehandling än sådan som görs med hjälp av datorer.

...

Nya metoder för informationsbehandling, som inte sker med hjälp av den nuvarande datortekniken, är under utveckling. Man kan t ex redan nu förutse att det inom en snar framtid kommer att finnas utrustningar som innehåller biotekniska komponenter. Sannolikt kommer sådana metoder efter hand att få en allt större betydelse. Det är angeläget att detta förhållande får påverka även de lösningar som väljs i dag så att inte lagstiftningen snabbt föråldras.”

1.3.2 Olika former av datorrelaterade förmögenhetsbrott

Beroende på angreppsobjekt och angreppssätt kan förmögenhetsbrott med anknytning till datorer indelas i olika grupper:

(A) *Datormanipulation*. Det gemensamma för gärningarna i denna grupp är att de åstadkommer att resultatet av en databehandlingsprocess, datorns sk output, blir felaktigt. Det oriktiga resultatet kan i sig innebära att en förmögenhetskada åstadkoms eller också kan det utnyttjas för att åstadkomma sådan skada eller för att dölja en redan förorsakad skada. Från såväl teknisk som kronologisk synpunkt kan gärningarna indelas i följande kategorier:

(1) inputmanipulationer, främst (a) ingivande av vilseledande uppgifter för databearbetning, t ex genom skriftlig handling eller via en dataterminal; (b) manipulation med hålkort; (c) förändring av redan lagrade data (på magnetband, osv); och (d) utnyttjande av felaktiga lagrade data.

(2) programmanipulationer, dvs utnyttjande av ändrade eller utbytta program.

(3) konsolmanipulationer: olika former av direktinverkan på datorns databehandling.

(4) outputmanipulationer, dvs ändring, utbyte eller undertryckande av outputdata, antingen i form av tryckt output, output i form av s k rörliga data på magnetband, osv, eller output i form av s k fasta data på magnetband, osv (anledningen till att sistnämnda form av output särskils är att varje utnyttjande av sådan output innebär en självständig inputmanipulation).

(B) *Datasabotage*. Här avses angrepp riktade mot datamjukvara, dvs program och uppgifter lagrade på magnetband eller annat medium. Gärningen kan bestå i konventionell skadegörelse, men även t ex avmagnetisering av band eller tömning av band genom order från en terminal.

(C) *Dataspionage*, dvs anskaffande och utnyttjande av datamjukvara. Gärningen kan avse program, lagrade data eller tryckt output. Ett specialfall är obehörig avlyssning och inspelning av en dataöverföring.

(D) *Angrepp på datahårdvara*. Datorer kan stjälas, utsättas för skadegörelse, användas olovligen eller på annat sätt angripas så att säga i egenskap av sak.

1.3.3 Reformbehovet och 1986 års reform

Behovet av reformer med anledning av den tekniska utvecklingen sammanfattades av förmögenhetsbrottsutredningen (SOU 1983:50) på detta sätt (s 62):

”I 1976 års direktiv nämns frågan om behovet av särskild straffrättslig reglering av s k datamissbruk. Vidare pekas på att förutsättningarna för att föröva brott (eller straffvärda gärningar) ändrats bl a genom handelns omstrukturering från mindre butiker till varuhus och stora självbetjäningsbutiker, genom spridning av checkkonton och kreditkort o d samt genom den ökade användningen av automater i olika sammanhang. I huvudsak får nog BrB:s reglering av förmögenhetsbrotten sägas ha visat sig vara väl anpassbar till de antydda, i själva verket radikala förändringarna. På tre punkter har emellertid luckor visat sig föreligga:

(1) ADB-tekniken har gjort det möjligt att i betydande utsträckning ersätta människors handlande med maskinellt förfarande vid hantering av ekonomiska värden. Eftersom bedrägeri förutsätter vilseledande av en fysisk person kan övergången till handläggning med hjälp av datorer leda till att en gärning som förut varit brottslig såsom förmögenhetsbrott inte längre är det.

(2) Delvis sammanhängande med datoriseringen av ekonomiska transaktioner är det förhållandet att ekonomiska värden, som inte existerar på annat sätt än som belopp upptagna i en bokföring, spelar en mycket stor roll i dagens samhälle. Medan kontanter kan bli föremål för tillgrepp och tillägnelse, är sådana ”kontopengar” abstrakta, och i en del fall finns ingen tillämplig straffbestämmelse att tillgripa vid uppenbart straffvärda förfaranden.

(3) Nuvarande reglering av straffbelagt brukande förutsätter antingen att annans besittning rubbas (då gärningen bedöms som tillgrepp av fortskaffningsmedel eller egenmäktigt förfarande enligt 8 kap 7 och 8 §§ BrB) eller att gärningsmannen redan har egendomen i besittning (då gärningen bedöms som olovligt brukande enligt 10 kap 7 § BrB). Ett brukande av något som inte är i gärningsmannens besittning är således i och för sig inte straffbelagt, om annans besittning inte rubbas. Redan att avgöra om ett brukande innefattar en besittningsrubbing är behäftat med svårigheter (t ex vid användning av annans telefon). Viktigare är att det i vart fall numera finns möjligheter att med olika tekniska förfaranden använda annans egendom så att säga på avstånd. Ett exempel är att man med hjälp av telefonnätet och en dataterminal under vissa förutsättningar kan utnyttja en annans datoranläggning.”

Två av de tre luckorna i lagen har täppts till genom 1986 års ändring av BrB 9:1 och 10:7. En ny bestämmelse om bedrägeri genom påverkan av automatisk informationsbehandling m m har tillkommit och vid olovligt brukande av annans sak krävs ej längre att gärningsmannen har saken i besittning.

Vad gäller straffvärda förfoganden över medel på konto hos en penninginrättning kvarstår svårigheterna. Detsamma gäller i viss mån förfoganden över medel som av misstag tillställts någon genom postanvisning, check e dyl.

Visserligen har en del domstolar inte dragit sig för att döma för olovligt förfogande (BrB 10:4) trots att förfogandet inte avser bestämd egendom (eller om bestämd egendom finns, ingen ägande- eller säkerhetsrätt kränks) eller ingen besittning rimligtvis kan sägas föreligga. Se t ex NJA 1947 s 8, NJA 1954 s 464 och SvJT 1941 rf s 11 (äldre rätt). Ej heller förskingringsparagrafen kan tillämpas, när ingen besittning kan sägas föreligga (t ex när någon har en fordringsrätt gentemot en bank). Se vidare nedan 4.4.3, 4.5.1 och 6.2.1. Rättstillämpningen är knappast grundlagsenlig (se RF 2:10).

1.4 STRAFFRÄTT OCH CIVILRÄTT

Kriminalisering av förmögenhetsbrott, inom och utom BrB, förutsätter att ett civilrättsligt regelsystem existerar. De civilrättsliga reglerna åstadkommer — genom att efterlevas — en viss fördelning av egendom och anspråk på egendom. Den faktiska egendomsfördelningen, distributionen av tillgångar, är en konsekvens av civilrättens utformning. Orättfärdigheter i denna fördelning kan dock endast i ringa mån motverkas genom ändringar av de civilrättsliga reglerna, som i väsentliga delar när-

mast har karaktären av en teknisk ordning, som kan utnyttjas för vissa syften. Materiella distributiva aspekter tillgodoses bättre genom offentligrättslig lagstiftning, som medför en omfördelning av tillgångar (t ex beskattning efter progressiva skalor kombinerad med socialrättsliga bidrag).

Civilrättsssystemet förlänar alltså olika människor vissa rättsliga positioner av ekonomisk natur. Dessa positioner skyddas av rättsordningen genom att det ges möjligheter att med statliga myndigheters hjälp få till stånd, att de rättsliga positionerna får en motsvarighet i faktisk tillgång till och möjlighet att förfoga över saker och värden på det sätt som är tänkt. I allmänhet efterlevs reglerna frivilligt, men om någon vägrar att betala en skuld eller utlämna egendom, som tillhör annan, kan prestationen komma att fullgöras efter myndighets ingripande med tvång.

Ett handlande som strider mot den ordning som bör iakttas, om civilrättens regler till fullo skall följas, är *civilrättsligt rättsstridigt*. I alla länder och i alla tider har emellertid de möjligheter att motverka sådant rättsstridigt handlande, som ett framdrivande av prestation genom tvång ger, befunnits otillräckliga. Utsikten att nå fördelar på andras bekostnad framstår ofta som ett handlingsskäl, som inte alls uppvägs av risken att senare tvångsvis avkrävas en viss prestation (särskilt om man då inte har något att prestera med). Det är här straffrätten kommer in som ett komplement. Ett hot om av staten tillfogat lidande i form av lagföring och straff skall verka som en avhållande faktor. Risken att råka ut för bestraffning är tänkt att motverka frestelsen att inte respektera andras civilrättsliga rättigheter.

Det vore tänkbart att göra det *straffrättsligt rättsstridiga* identiskt med det civilrättsligt rättsstridiga. En sådan mekanisk anordning är emellertid inte påkallad. Det straffrättsliga sanktionssystemet bör tas i tjänst först om det kan påvisas ett särskilt behov härför. I betydande utsträckning ger de civilrättsliga sanktionsmöjligheterna tillräckligt skydd. Det framstår sålunda som obehövt och till och med stötande att kriminalisera varje underlåtenhet att betala en skuld eller fullgöra viss annan prestation. Åtkommande av värden genom rättshandlingar som är civilrättsligt ogiltiga är endast delvis kriminaliserat. Det finns t ex inga straffbestämmelser som anknyter till ogiltighetsreglerna i AvtL §§ 33 och 36 och andra generalklausuler.

Det vore å andra sidan olyckligt att uppställa civilrättslig rättsstridighet som krav för straffrättslig rättsstridighet. I så fall kan rena tillfälligheter komma att avgöra, om någon skall drabbas av straff. Kriminaliseringen inriktas därför principiellt på gärningar som typiskt sett och på

tagligt *hotar* den ordning som bör råda civilrättsligt sett. Det vore egendomligt om t ex brott skulle föreligga vid förstörande av en sak som har ekonomiskt värde, men inte vid förstörande av en annan sak som endast har affektionsvärde (därför att skadestånd kommer i fråga bara i det första fallet). Lyckosam spekulation, där annan får stå risken, bör inte behandlas välvilligare än spekulation som leder till slutlig förlust för den andre. Tillgrepp av orättmätigt innehavd egendom behandlas lika med tillgrepp av rättmätigt innehavd egendom (även tjuvgods kan således stjälas). Vidare bör det i de fall där ekonomisk skada är ett brottsrekvisit vara likgiltigt, om det råkar vara så att de civilrättsliga remedierna är tillräckliga för att hålla offret skadelöst. Den som lurar en annan till en prestation av ekonomiskt värde skall därför dömas för bedrägeri, även om den lurade vid domstol kan bli tillerkänd skadestånd, som han kan tillgodogöra sig efter en lyckad utmätning.

Kriminaliseringen av förmögenhetsbrott är således relativt självständig, även om den förutsätter ett civilrättsligt system. Brotten är inte tillskurna efter vilka rättigheter som angrips. Vad som från civilrättslig synpunkt är alldeles olikartat kan straffrättsligt sett behandlas som likartat, därför att det är kriminalpolitiskt befogat. Sålunda jämföras i BrB 10:4 (olovligt förfogande) sakrätter och vissa obligationsrätter.

Ytterligare en konsekvens av dess fria ställning är att straffrätten inte är bunden av civilrättens *begreppsbildning*. Då en brottsbeskrivning innehåller en inarbetad civilrättslig term måste det dock finnas starka skäl för att ge den en annan betydelse än i civilrätten. Om genom en ändrad civilrättslagstiftning begreppet ändrar innebörd är det emellertid inte givet att motsvarande ändring bör anses ha skett för straffrättens del.

Det sedvanerättsligt bestämda besittningsbegreppet utnyttjas i både civil- och straffrättslig lagstiftning. Dess civilrättsliga innebörd är tämligen oklar (och torde variera mellan olika rättsområden). Straffrätten har gått sina egna vägar, när det gällt att dra gränser mellan besittning och icke-besittning och mellan sambesittning och ensambesittning.

I BrB har man i viss mån undvikit utpräglat civilrättslig terminologi. Där används t ex "tager" i stället för "sätter sig i besittning av" och "som tillhör annan" i stället för "som annan äger" (se BrB 8:1).

Civilrättsliga regler har ibland en avgörande betydelse för tolkningen av en brottsbeskrivning. Detta beror på att *rättsordningen inte kan tillåtas motarbeta sig själv*. Om en person gör ett civilrättsligt godtrosvärv och således blir rätt ägare till en sak eller en fordran, är det utesluttet att han skall kunna anses som brottslig vid förfogande däröver (efter det att han fått kännedom om att saken eller fordringen överlåtits till

honom av någon som inte hade rätt därtill). Samma synpunkt föranleder emellertid ibland, att man tvärtom inte kan vara bunden av det civilrättsliga läget. När en person genom brott förmåtts till ett löfte om en viss prestation, måste det vid bedömningen om han därigenom lidit ekonomisk skada lämnas obeaktat om löftet civilrättsligt sett inte är bindande. Det är i huvudsak samma skäl som gör att ett löfte föranlett av svek är ogiltigt och att ett genom svek frammanat löfte skall bestraffas som bedrägeri. Den civilrättsliga regeln får i ett sådant fall inte tillåtas omintetgöra att den straffrättsliga regeln tillämpas.

Vad nu sagts om förhållandet mellan straffrätt och civilrätt gäller även förhållandet mellan straffrätt och övriga delar av rättsordningen, även om frågan inte aktualiseras särskilt ofta för förmögenhetsbrottens del. I BrB 8:9 är emellertid kriminaliserat ett förfarande, som närmast är att betrakta som civilrättsligt rättsenligt, men som är processuellt rättsstridigt (självtäkt). Som oredlighet mot borgenärer (BrB 11:1) är straffbelagt bl a att gäldenär i konkurs undandrar eller undanhåller konkursförvaltningen tillgång. I NJA 1956 s 1 uttalade HD:s majoritet, att även om viss egendom befann sig utomlands och ej var åtkomlig för konkursförvaltningen, varför den processuellt sett kanske inte utgjorde egendom som omfattades av konkursen, så fanns det ej hinder för att straffrättsligt sett betrakta den som i konkursen ingående egendom. Tvärtom gör svårigheten för förvaltningen att åtkomma egendomen, att de kriminalpolitiska skälen för att med straffhot få gäldenären att tillhandahålla egendomen gör sig gällande mer än eljest.

1.5 AVKRIMINALISERING OCH NEDKRIMINALISERING

De rättspolitiska frågorna om omfattningen av kriminalisering i anslutning till civilrätten och graden av straffvärdhet hos olika brottstyper blir att besvara olika under olika samhällsförhållanden. Ett tillgrepp av en ko kan under vissa förhållanden framstå som en mindre katastrof, under andra som en obetydlighet. I fattiga länder finns det skäl att hota med strängare straff för stöld än i rika länder (det är brukligt att man kompletterar denna ordning med låga beviskrav och bevispresumtioner). Avvisidan härav är att det samtidigt uppkommer ett starkt skydd för den lilla och ofta oerhört rika besuttna klass, som brukar finnas i sådana länder. Eftersom denna klass behärskar lagstiftningsapparaten och rättsmaskineriet i övrigt kommer den hårda lagstiftningen i första hand att gynna dem som normalt inte kännbart kan drabbas av förmögenhetsbrott.

I rika länder med relativt jämn inkomstfördelning tar man något mindre allvarligt på förmögenhetsbrotten, särskilt om försäkringssystemet är väl utbyggt. I Sverige har man sålunda under detta århundrade kommit att undan för undan sänka normalstraffen, samtidigt som stöldens särställning som det värsta av alla förmögenhetsbrott har underminerats. Traditionsbundenheten är dock stark även i svensk rätt. Det måste starkt ifrågasättas, om inte såväl maximi- som minimistraff för de grövre förmögenhetsbrotten är opåkallat höga och om det finns behov av att ha fängelse i straffskalan för lindriga förmögenhetsbrott. Någon saklig grund för att tro att t ex en halvering av straffnivåerna skulle medföra någon avsevärd ändring av den samlade brottsligheten finns inte. En metod att nå lägre straffnivåer är att skärpa kriterierna för placering av ett brott i högre svårhetsgrad. Det kan med fog hävdas, att det går alltför lätt att klassificera ett brott såsom grov stöld, grovt bedrägeri eller grov förskingring.

Även när det gäller omfattningen av det kriminaliserade området är det på åtskilliga punkter tveksamt, om det verkligen finns behov av bibehållen kriminalisering. Under senare år genomförda ändringar av brottsbeskrivningarna har emellertid i huvudsak åsyftat en utvidgning av det straffbelagda området. Denna har åtminstone delvis varit välmotiverad, men den borde ha parats med avkriminalisering på en rad punkter.

I SOU 1983:50 (s 60—61) anförde förmögenhetsbrottsutredningen:

”De praktiskt sett viktigaste lagändringarna efter 1942 års reform har skett på det straffprocessuella området. Främst är att nämna vidgade möjligheter till åtalseftergift, krav på särskild åklagarprövning i vissa fall och vidgat tillämpningsområde för lagföring genom strafföreläggande. Det finns skäl att påstå att ändringar av processuella regler delvis fått tjäna som surrogat för inskränkning av det straffbelagda området.

...

I den mån ändrade värderingar ger anledning till bedömningen, att åtal och lagföring inte skall ske vid vissa typer av gärningar, är tekniken att nå detta resultat genom processuella regler en nödlösning. Det riktiga måste vara att söka åstadkomma en uttrycklig avkriminalisering.

...

Behovet av avkriminalisering är främst att bedöma mot bakgrunden av att nuvarande reglering innebär att åtskilliga typer av gärningar avseende bestämd egendom är straffbelagda, trots att ingen skada eller olägenhet uppkommer. I praktiken beivras de inte. Skulle undantagsvis anmälan ske, meddelas säkerligen åtalsunderlåtelse. Jämförd med utländska strafflagar framstår BrB här som alltför långtgående, i det att även rena bagateller är belagda med straff, även om man beaktar att i andra länder en del av ifrågavarande gärningar kan vara belag-

da med straff i författningar som närmast svarar mot våra ordningsstadgor. Dessa synpunkter gäller främst utformningen av egenmäktigt förfarande i 8 kap 8 § BrB. Det kan nog hävdas att brottsbeskrivningen redan vid 1942 års reform kom att omfatta alltför mycket och således att en avkriminalisering inte främst motiveras av sedan dess förändrade värderingar. Annorlunda är förhållandet beträffande regleringen av laga självtäkt, även om det måste betvivlas att denna var tidsenlig vid BrB:s tillkomst. En lång rad faktorer ger anledning till övervägande, om det finns skäl att utvidga rätten till laga självtäkt. Det räcker med att nämna ökningen av egendom som kan utsättas för brottsligt angrepp, stegringen av antalet tillgreppsbrott och förändringen av ett tidigare tämligen statistiskt levnadssätt, vilken bl a hänger samman med urbaniseringen och ökningen av tillgången till bilar och andra transportmedel.”

1.6 DISPOSITION

Framställningen över de särskilda brotten följer i del I och del III med någon enstaka avvikelse BrB:s disposition, även om inte alltid brottstypernas ordning inom kapitlen följs. I denna del är principen en annan. I regel presenteras enklare brottstyper före mer kvalificerade (t ex egenmäktigt förfarande genom tillgrepp före stöld), trots att i BrB den omvända ordningen råder. Viktigare är att framställningen helt bryter sönder kapitelindelningens systematik. Avgörande vikt läggs vid en tudelning av brottstyper i två grupper på följande sätt:

EGENDOMSBROTT

1. Tillgreppsbrott
2. Våldsbrott
3. Förfogandebrott
4. Övriga

OREDOLIGHETSBROTT

1. Brott av gäldenärer m m
2. Bedrägeri
3. Bedrägeriliknande brott
4. Övriga

Egendomsbrott kännetecknas av att *gärningen nödvändigtvis hänför sig till viss individualiserad konkret egendom, fast eller lös. Vid oredlighetsbrotten* finns ingen sådan bindning till konkret, i både tid och rum existerande, egendom. Detta hindrar inte att sådan egendom kan utgöra brottsobjekt, men det väsentliga är att brottsobjekten lika väl kan vara abstrakta (t ex rättigheter).

Denna disposition kan kanske inte påstås vara bättre än BrB:s, men den tydliggör att samma paragraf kan innehålla brottstyper av olika karaktär. Regelmaterian kan ses ur två perspektiv. Det blir möjligt att uppmärksamma likheter hos brottstyper inte bara inom kapitlen, utan också mellan kapitlen. Läsaren får en praktisk övning i att skilja mellan

ord och begrepp — det är vanligt att samma ord står för mer än ett brottsbegrepp, men detta är svårt att förmedla utan en radikal markering.

Om denna disposition har vissa pedagogiska fördelar, så har det visat sig att den också har pedagogiska nackdelar. Åtminstone i initialskedet blir många läsare förvirrade av att finna t ex egenmäktigt förfarande, rån och häleri behandlade på tre olika ställen i boken.

Svenska straffbestämmelser kan vara **nationellt begränsade** i fråga om gärningsman, gärningsort eller angreppsobjekt (se I.4.7).

Vad gäller BrB:s bestämmelser om förmögenhetsbrott har man att utgå från att de är *universellt tillämpliga* i samtliga hänseenden. En stöld på månen är brott mot svensk lag. En annan sak är att tolkningen av "olovligen", som förekommer i många straffbestämmelser, kan påverkas av utländsk lagstiftning, när gärningen förövas utomlands. Om t ex fransk civil- eller processrätt tillåter ett besittningstagande i Frankrike, som enligt svensk rätt vore olovligt om det företoges här, kan en sådan i Frankrike företagen gärning inte anses utgöra egenmäktigt förfarande enligt BrB 8:8. På motsvarande sätt kan t ex tillgrepp av naturalster vara lovliga, när de sker utanför någon stats territorium, ehuru de skulle vara olovliga om de företoges på en stats område.

Vad gäller de specialstraffrättsliga brott som berörs nedan har man tvärtom att utgå från att de endast kan begås på *svenskt territorium*. Det rör sig i allmänhet om överträdelser av regler, som har till syfte att reglera förhållandena i Sverige och skydda svenska offentliga intressen. Detta gäller särskilt ordningsföreseelser och näringsrättsliga förseelser.

I den mån undantag från dessa två huvudregler förekommer skall det särskilt anmärkas.

2 Tillgreppsbrott

2.1 BROTTSTYPER OCH STRAFFSKALOR

(1) grovt rån (I) (8:6)	fängelse lägst 4 år högst 10 år
(2) rån (I) (8:5)	fängelse lägst 1 år högst 6 år
(3) grov stöld (8:4)	fängelse lägst 6 mån högst 6 år
(4) (grovt) tillgrepp av fortskaffningsmedel (8:7 st 2)	fängelse lägst 6 mån högst 4 år
(5) stöld (8:1)	fängelse högst 2 år
(6) tillgrepp av fortskaffningsmedel (8:7 st 1)	
(7) (grovt) egenmäktigt förfarande (I) (8:8 st 2)	
(8) bodräkt (8:3)	böter eller fängelse högst 1 år
(9) snatteri (8:2)	böter eller fängelse högst 6 mån
(10) egenmäktigt förfarande (I) (8:8 st 1)	
(11) självtäkt (I) (8:9)	
(12) (ringa) tillgrepp av fortskaffningsmedel (8:7 st 1)	böter
(13) åverkan (II) (8:11 st 1, 12:2 st 2)	

2.2 REKVISITET OLOVLIGT TAGANDE

Olovligt tagande är det grundläggande rekvisitet vid tillgreppsbrotten. Begreppet är tänkt att bygga på det civilrättsliga besittningsbegreppet, även om lagtexten inte definierar ”taga” som ”taga i besittning”. Gränsdragningsproblemen är dock något annorlunda i straffrätten än i civilrätten. Visserligen är kriminalisering av tillgreppsbrott ett led i besittningsskyddet, men det är inte tagandet från någon som är det väsentliga, utan *tagandet till sig*. Ett tagande förutsätter därför inte att det tagna finns i någons besittning. Att t ex ta något ur fickan på en död

man är också ett "tagande". Det avgörande för om ett tagande kan ske blir därför i första hand svaret på frågan, om gärningsmannen redan har saken i besittning. Följande situationer är tänkbara:

- (a) gärningsmannen har saken i ensambesittning: tillgreppsbrott är uteslutet;
- (b) gärningsmannen har saken i sambesittning: tillgreppsbrott är möjligt på det sättet att annan sambesittare utesluts från sin besittning; och
- (c) gärningsmannen har inte saken i besittning: tillgreppsbrott är möjligt
 - (i) genom att han försätter sig i ensambesittning av saken; eller
 - (ii) genom att han försätter sig i sambesittning av saken.

Härav följer, att en sak kan tas flera gånger av samma person (utan att saken däremellan kommer ur hans besittning), nämligen om han först sätter sig i sambesittning av saken och därefter skiljer en sambesittare från dennes besittning. Antalet möjliga taganden är lika med antalet sambesittare (inklusive gärningsmannen).

2.2.1 Besittning till lösa saker

Bestämningen av begreppet besittning är i första hand en civilrättslig angelägenhet och skall därför inte behandlas utförligt. Det är dock nödvändigt att ta upp frågan, dels därför att betydande osäkerhet råder i gränsdragningsfrågor och dels därför att man i straffrättspraxis varit benägen att både utvidga begreppet och göra gränsdragningar som civilrättsligt sett kan förefalla godtyckliga. Om besittning av fastighet, se nedan 4.6.

Huvudtanken är, att innehavaren av en sak skall åtnjuta rättsordningens skydd för sitt innehav så länge saken befinner sig i ett läge som innefattar en bruklig eller eljest normal placering av saken (*normalitetsgrundsatsen*). Om placeringen är normal får avgöras med beaktande av relationer till andra saker och personer. Om någon har besittning till en sak kan därför bero på sakens art.

(1) Det centrala fallet av besittning är att vederbörande har *omedelbar kontroll* eller rådhighet — med eller utan rätt — över saken. Man besitter de kläder man har på sig, det man har i fickorna, det man håller i händerna, det man fått att öva uppsikt över och har i sin omedelbara närhet, djur som leds i band eller hålls under uppsikt, osv.

(2) Faktisk *rådighet* som inte är omedelbar, men väl *medelbar*, kon-

stituerar också besittning, i vart fall om det inte finns några påtagliga hinder för att rådigheten efter vederbörandes önskemål kan övergå i omedelbar kontroll. Redan innehav av bilnycklar kan därför innebära besittning till bilen (NJA 1946 s 524, SvJT 1964 rf s 56, jämför RH 6:81). Innehav av representerande dokument (upplagsbevis, konossement, pantsedel, inlämningskvitto, osv) torde inte anses medföra besittning till det som representeras.

I civilrättslig litteratur talas ibland om "medelbar" besittning, när besittning i här angiven mening överhuvudtaget inte föreligger. Vad som åsyftas då är att vederbörande har rätt att återfå (besittningen till) saken.

(3) Man har vidare i allmänhet besittning till det som befinner sig i *omslutna lokalteter* varöver man har rådighet. Man besitter normalt saker som finns i ens bostad, arbetslokaler, tält, bil, båt, osv, i kassafack och i varje annat omslutet rum varöver man har kontroll (NJA 1956 s 533).

Ett viktigt undantag är följande: ingen har besittning på denna grund om saken införts i lokaliteten av någon som har omedelbar rådighet över saken och denna besittning ej har upphört. Medan B befinner sig i A:s bostad har A inte besittningen till de kläder B har på sig eller hans avtagna skor. (Har den omedelbara rådigheten övergått i medelbar, finns utrymme för att den som har rådighet över lokaliteten blir sambesittare; denna situation är vanlig beträffande sammanboende makar och andra med gemensam bostad.)

Vidare torde undantag få göras för stora lokaler och sådana som ej hålls under uppsikt, förutsatt att allmänheten har tillträde. Om någon tappar eller glömmar kvar en sak i en obemannad offentlig toalett, inbyggd allmän plats, mässhall eller idrottsarena när allmänheten äger tillträde får anses, att saken inte är i någons besittning. Mera tveksam är bedömningen så vitt gäller stora bank- och postkontor. (I NJA 1985 s 58 synes domstolarnaoreflekterat ha utgått från att en sak, kvarglömd i en biograflokal, inte var i någons besittning.)

Den som har nyckel till ett låst utrymme har rådighet över detta och därmed besittning till det som finns däri. Den omständigheten att man tillfälligt får vistas i en lokalitet medför inte att man får rådighet däröver. En hotellgäst har inte rummets inventarier i besittning.

Besittning till förlagda, kvarglömda och tappade saker berörs under 2.2.4.

(4) När det gäller saker som befinner sig på *mark*, varöver man disponerar, t ex som ägare eller arrendator, ligger det närmare till hands att anta att man har besittning till dem än när de befinner sig på annans mark (NJA 1945 s 45). Men i denna situation har det väsentlig betydelse

se, om sakens placering är någorlunda normal och att man vet att saken kan finnas inom området. Man har kvar besittningen till arbetsredskap som man lämnar på åkern eller i skogen. Avverkad och upplagd ved är kvar i markägarens besittning, även om veden ligger ute i skogen (NJA 1948 s 524, NJA 1966 s 107).

En sak som man haft i besittning på förut angiven grund torde fortfarande vara i ens besittning så länge den befinner sig på det område man disponerar, dock inte om området är vidsträckt och saken svår att återfinna. Den som tappar sin plånbok på tomten runt sitt hus torde fortfarande ha plånboken i besittning, medan så knappast är fallet om den tappas ute på en åker. (Motsvarande torde gälla, om någon annan tappar sin plånbok på ens område.) Svåra gränsdragningsproblem kan här uppkomma. Om någon tappar något på en bensinstation (utomhus) är då stationens innehavare besittare? Spelar det någon roll om stationen är bemannad eller obemannad?

Egna kreatur som betar på ens område är i ens besittning. Främmande kreatur som kommit in på ens område torde man inte få i besittning förrän man tagit dem om hand. Samerna har kvar sin besittning till sina renar, så länge dessa befinner sig inom sådant område där de får beta.

(5) Undantagsvis kan man ha besittning till saker, som befinner sig på *mark varöver man inte disponerar*, även om ingen av förutsättningarna under (1)—(3) är uppfylld. I sådant fall är i allmänhet normalitetsgrundsatsen avgörande. Man har kvar besittningen till arbetsredskap som kvarlämnas på en arbetsplats, föremål (t ex mjölkkärl) utplacerade för bruklig avhämtning, timmer som flottas i en flottled, en båt som finns i en båthamn eller upplagts invid ett vattendrag (NJA 1978 s 607; se även NJA 1978 s 157: grundstött fartyg). Vilt i fälla eller snara, fisk i garn eller på lina är i jägarens eller fiskarens besittning. (Besittning till tamdjur föreligger inte redan därför att djuret kan tänkas återvända hem: har djuret lämnat det egna området får man räkna med att besittningen upphört.) En besittare har kvar sin besittning till saker som han avsiktligt placerat på annans område, t ex en bil som uppställts på annans tomt, i vart fall om placeringen är någorlunda säker (NJA 1979 s 62). Saker i s k tjuvgömmor är således kvar i tjuvens besittning. Märkning och inmätning av ved eller virke, som ligger kvar på säljarens område medför inte att köparen får ens sambesittning (NJA 1948 s 524, NJA 1966 s 107).

Variationen i besittningsgrundande faktorer gör att det inte är ovanligt, att flera har besittning till en sak (NJA 1940 s 447, NJA 1943 s 45, NJA 1948 s 230, NJA 1956 s 140; jämför RH 6:81). Både hyresvärd och

hyresgäst är besittare av fast inredning i hyreslägenhet (NJA 1946 s 56).

Från besittning brukar i civilrätten skiljas den rådighet (ofta under tillsyn) som ett s k *besittningsbiträde* har över en sak. Som exempel kan nämnas restauranggästens rådighet över bestick, hotellgästens över hotellrummets inventarier, stadsbudets över bagaget, hembiträdets över husgeråden, arbetstagarens över arbetsgivarens redskap, konkursgäldenärens över det som finns i konkursboet, medpassagerarens över den lånade cigarettändaren och, oftast, butikspersonalens över varorna i butiken (se dock NJA 1953 s 512; inte sällan är det svårt att avgöra om en anställd, som olovligen tillägnar sig något, gör sig skyldig till tillgreppsbrott eller förfogandebrott).

Besittningsbiträdets rådighet kan även betecknas som "osjälvständig besittning"; vad som här åsyftas med "besittning" får då kallas "självständig besittning".

Straffrättsligt sett saknas i allmänhet anledning att fundera över om någon är besittare eller blott besittningsbiträde. I de flesta fall där frågan uppkommer har den andre kvar besittningen på något annat sätt; antingen som sambesittare eller ensambesittare med medhjälp (av biträdet). För frågan om ett olovligt tagande kan ske är det ju utan betydelse om gärningsmannen är sambesittare eller helt saknar besittning till saken (jämför RH 6:81).

Inte heller behöver man beakta distinktionen mellan ordinär sambesittning (i vilket fall besittningen kan utövas självständigt; A och B har t ex var sin lika nyckel till ett lås) och kvalificerad sambesittning (besittningen måste utövas av besittarna tillsammans; A och B har t ex olika nycklar till olika lås som båda måste öppnas), på annat sätt än som framgår av vad som sagts under (2). Ett förvärv av en nyckel medför vid kvalificerad sambesittning inte besittning till det som finns bakom låsen lika enkelt som vid förvärv av en nyckel vid ordinär sambesittning.

2.2.2 Tagandet

A tar en sak, om han

- (a) försätter sig i besittning (ensambesittning eller sambesittning) av en sak som han inte har i besittning, eller
- (b) försätter sig i sådan besittning (ensambesittning eller sambesittning) av en sak, som han sambesitter, att därigenom minst en annan sambesittare utesluts från sin besittning.

Fall (b) kan beskrivas enklare, om vi utgår från det vanliga, att det endast finns två sambesittare: A försätter sig i ensambesittning av en sak som han sambesitter.

Åtskilliga svårbedömda fall avser en situation med två på varandra följande taganden, det första av typ (a) och det andra av typ (b), varvid det första är lovligt och det andra är olovligt. Någon tar t ex lovligt en bok från hyllan i ett lånebibliotek (sambesittning uppkommer) och för den sedan olovligt ur lokalen (ensambesittning uppkommer). Angående tillgrepp i snabbköpsaffärer, se nedan 2.6.1.

Antag att någon fyller bensin i tanken på sin bil och först därefter kommer på idén att köra från bensinstationen utan att betala. För att gärningen skall kunna rubriceras som stöld krävs att det kan anses, att stationens innehavare har sambesittning till bensinen, så länge bilen inte lämnat stationen (NJA 1985 s 384).

Ett tagande kan förutsätta, att gärningsmannen först gör något (kanske olagligt) för att egendomen skall bli tillgänglig, t ex avskilja den från något annat eller begå inbrott.

Se t ex NJA 1980 s 224, SvJT 1977 rf s 45 (missbruk av bankomatkort och efterföljande tillgrepp av sedlar), NJA 1984 s 889 (tillgrepp av bensin möjliggjort genom att fotokopior av sedlar stoppats i en automat). Efter 1986 års lagändring skall dock denna typ av gärningar bedömas enligt BrB kap 9. Se nedan 7.9 och 8.3.2.

Ett tagande kan undantagsvis ske genom *underlåtenhet* (se I.8). Ett exempel är att A har en apa som tar saker i ett salustånd och lägger dem i A:s väska; som övervakningsgarant är A skyldig att förhindra att han kommer i besittning av sakerna. Detsamma gäller om A är skyldig att öva tillsyn över ett litet barn och detta handlar på samma sätt som apan.

Underlåtenhet att förhindra att ens kreatur tar sig in på annans område och betar där är att ta gräs, osv genom underlåtenhet. Motsvarande gäller om A låter sin hund äta av slaktarens korv.

Om A är skyddsgarant, t ex som anställd i ett företag eller som vaktman, är det svårare att finna exempel på tagande genom underlåtenhet: ordet "taga" passar sällan in. Men man kan tänka sig det fallet att A är ansvarig för viss egendom och ser att denna genom någon naturkraft, t ex bläst eller översvämning, förflyttas till hans egen rådighetssfär. Att underlåta att flytta en sak eller att förneka innehav är inte att "taga" saken.

När någon genomför ett olovligt tagande genom att utnyttja en person, som är ovetande om att tagandet är olovligt, för att utföra det fysiska

tillgreppet, kan det vara svårt att avgöra om den förre skall dömas som gärningsman eller anstiftare. Denna fråga behandlas i framställningen över medverkansläran i del IV.

Objekt för tagande — det som kan "tagas" — är *lösa saker*. Som saker räknas också värdepapper, pengar, gas (RH 26:82), vätska, tamdjur och infångade vilda djur (t ex fisk i sump eller ryssja — NJA 1978 s 736 — och fågel i bur). Att locka till sig en katt är att ta en sak. Vilda djur, samt fågelägg och fågelbon, till vilken någon har ockupationsrätt kan däremot inte "tagas"; se nedan 5.5.

Fast egendom kan i och för sig inte tas, men avskiljbara tillbehör till eller delar av fastigheter — t ex växande träd, grus eller jord, dörrhandtag, ett väggfast skåp eller ett helt hus — kan tas, om de genom avskiljandet förvandlas till lösa saker. Själva avskiljandet är dock inget tagande (men det kan utgöra försök till tillgreppsbrott, skadegörelse eller egenmäktigt förfarande (II)).

Immateriella ting, såsom rättigheter, kan inte tas, i motsats till materialiseringar därav, såsom skuldebrev, aktier, bankböcker, böcker, partitur.

2.2.3 Tagande med samtycke

Tagande med samtycke (jämför t ex NJA 1980 s 224, NJA 1983 B 4) är huvudfallet av lovligt tagande. Giltigt samtycke kan lämnas av envar, som rättsligen äger förfoga över saken på det sätt som sker genom att någon annan tar saken. I allmänhet är det sakens ägare eller dennes legale ställföreträdare som kan ge samtycke. Men även t ex en nyttjanderättshavare kan tillåta annan att tillfälligt ha saken i besittning och eventuellt bruka den. Det anses vara tillräckligt att samtycke till åtgärden framstår som förenligt med den faktiska rådighet besittaren har över saken. T o m en tjuv kan ge relevant samtycke beträffande tillgripna saker. Vidare är att märka att ett samtycke som saknar civilrättslig giltighet i allmänhet har straffrättslig relevans på det sättet att ett tagande blir lovligt. (Detta hindrar inte att gärningsmannen begår brott, t ex bedrägeri, utpressning eller ocker.) Vad gäller personer som på grund av låg ålder eller psykisk avvikelse saknar civilrättslig dispositionsförmåga torde ett samtycke sakna betydelse, först om den samtyckande helt saknar förståelse för vad det innebär att han fråntas saken. Bristen på rättslig handlingsförmåga är inte mer än ett indicium på att relevant samtycke ej kan ges.

Av det sagda framgår att ett tagande är lovligt när kraven för giltigt

samtycke enligt *den allmänna regeln* om när samtycke utesluter brott är uppfyllda (se I.10.3.3). Men det framgår också att ett tagande kan vara lovligt, när samtycket *inte* uppfyller dessa krav. Det avgörande är om ägare eller besittare är införstådd med att saken tas. Vidare är att märka att samtycket kan ha avtalsmässig grund, så att den som givit samtycke inte kan ensidigt återkalla det när han så önskar.

Samtycke till tillägnelse behöver ej innebära samtycke till tagande (SvJT 1946 rf s 81).

Om A lurar B att tåla ett omhändertagande av en sak (t ex vid föregivet beslag) kan bedrägeri eller oredligt förfarande vara förövat.

För att få rättslig verkan behöver ett samtycke inte ha kommit till uttryck eller blivit känt för andra. Huvudsaken är att vederbörande verkligen godtagit tagandet vid den tidpunkt detta äger rum (se I.10.3.2). Ett samtycke i efterhand saknar däremot rättslig betydelse (men det kan givetvis skyla över det förhållandet att samtycke inte förelegat i rätt tid, särskilt som det inte krävs att ett samtycke skall ha tagit sig något uttryck). Provokation i form av skenbart samtycke utesluter inte olovligt tagande (se NJA 1951 s 111), men gärningsmannen kan givetvis undgå ansvar p g a bristande uppsåt (villfarelse i fråga om förekomsten av samtycke).

Såsom klargörs i I.10.3.1 kan ett samtycke vara *kategoriskt* eller *villkorligt* och det kan vara lätt att förväxla ett villkorligt samtycke med ett kategoriskt samtycke som är *begränsat*. ”Du får ta boken” ger uttryck för ett kategoriskt samtycke och ”Om du lovar att lämna tillbaka boken, får du ta den” för ett villkorligt (liksom t ex ”Om du ger mig två kronor, får du ta boken”). Följande satser ger uttryck för begränsade samtycken: ”Om du lämnar tillbaka boken i nästa vecka, får du ta den (nu)” (samtycke föreligger inte till att behålla boken längre tid); ”Om du stannar kvar i huset med boken, får du ta den” (samtycke föreligger inte till att föra boken ur huset). Om samtycket är villkorligt uppställs ett villkor, som måste vara uppfyllt, innan tagandet får ske. Om samtycket däremot är begränsat, så är det som kan uppfattas som ett villkor — att boken återlämnas, att personen stannar kvar i huset — i tiden förlagt efter tagandet, varför det inte kan vara ett verkligt villkor. Ett begränsat samtycke är som samtycke kategoriskt och går ut på att man samtycker till något visst, men inte till något visst annat.

Frågan om *hypotetiskt samtycke* bör godtas som likvärdigt med faktiskt samtycke har berörts i I.10.3.4 och besvarats nekande. Men samti-

digt finns det hos allmänheten en fast rotad uppfattning om att man i vissa typer av situationer inte gör något orätt, när man "lånar" en sak under antagande av att man skulle ha fått tillstånd därtill, om man kunnat fråga ägaren. Avsikten är i regel att saken eller något motsvarande skall återställas. Framför allt rör det sig om bagatellartade tillgrepp från familjemedlemmar, vänner eller grannar. (I åtskilliga fall torde dock ett stående faktiskt samtycke föreligga, låt vara att detta är tämligen oflekterat och mer avser en egendomssfär än vissa bestämda saker.) Om gärningsmannens antagande om hypotetiskt samtycke visar sig vara riktigt, kommer gärningen i praktiken ej till polisens kännedom.

I detta sammanhang är även att uppmärksamma att ett tagande kan befinnas vara lovligt därför att det står i överensstämmelse med *lokal sedvänja*.

2.2.4 Tagande av övergivna, kvarglömda och tappade saker

(1) Envar har ockupationsrätt till saker som kastats bort eller eljest frivilligt *övergetts* av ägaren (res derelicta). Denne har således avstått från sin äganderätt och det är tillåtet att ta saken i besittning, innan någon annan har ockuperat den, även om det faktiskt skulle vara så att den är i annans besittning (därför att den är i ett rum, i en järnvägsvagn, osv). Observera att saker som avses i FornminnesL inte är res derelicta. Detsamma gäller sjunket gods, som övergetts av ägaren, men vartill någon fått exklusiv rätt till besittningstagande enligt Lag 1984:983 om ensamrätt till bärgning.

(2) Med *förlagda* saker avses sådana som man inte exakt vet var man har, men som fortfarande är i ens besittning. Ingen annan har utan tillstånd rätt att omhänderta en förlagd sak.

(3) Vad gäller *kvarglömda och tappade* saker är först att avgöra om saken finns i någons besittning eller ej.

(A) Om saken finns *i någons besittning* (när besittaren inte är en privatperson brukar talas om "institutionsgods") finns inget allmänt lagstöd för att annan upphittare än besittaren eller någon som företräder denne skulle få ta hand om saken (NJA 1945 s 45). I övrigt får man därför egentligen inte vidta annan åtgärd än att påkalla besittarens uppmärksamhet. Det vore dock orimligt om det inte skulle vara tillåtet att t ex i en affärslokal ta upp en tappad sak från golvet och lämna den till personalen (det kan kanske antas att ett stående samtycke härtill föreligger; för en annan motivering, se 2.3.1).

Enligt Förordning 1985:200 om järnvägs befordringsskyldighet m m § 8 är man skyldig att till järnvägen överlämna sak som kvarglömts (eller tappats) på fort-skaffningsmedel eller inom järnvägens område, men man har alltså rätt att ta hand om den. Motsvarande gäller för föremål på flygplan och flygplatser (KK 1972:17 om behandling av föremål som upphittats inom flygplats eller på luftfartyg m m; saken skall lämnas till vederbörande flygföretag eller, i andra hand, flygplatsförvaltningen) och i spårvagn, tunnelbanevagn, på annan plats inom område för spårväg eller tunnelbana eller i buss i linje- eller beställningstrafik eller inom område som hör till företag med sådan trafik (se Förordning 1985:201 om behandling av föremål som har upphittats i spårvägs-, tunnelbane- eller busstrafik). Se även Hittegodsl § 7 st 2. Motsvarande torde analogivis gälla saker som hittas på fartyg. I samtliga fall får saken anses vara i trafikföretagets besittning, även om det kan tänkas, att besittningsbegreppet därvid på någon punkt blir vidare än eljest. Det första tagandet, varigenom sambesittning uppkommer, är alltså lovligt, medan det andra, som gör att ensambesittning uppkommer, är olovligt.

(B) Om det kvarglömda eller tappade åter befinner sig *utom envars besittning* får det i allmänhet tas i besittning av den som påträffar det. När det finns en ägare till saken blir normalt Hittegodsl att tillämpa. Men det finns vissa specialregler om tillåtet besittningstagande av fynd, som sätter reglerna om hittegodsl ur spel (se närmare 4.2).

Av Hittegodsl § 1 följer att den som "hittar" något får ta saken i besittning (NJA 1969 s 340). Lagen ger emellertid ingen ledning, när det gäller att avgöra vad som är *hittegodsl*. Av motiven framgår, att lagen inte skall tillämpas i fall där ägaren uppenbarligen inte kan identifieras eller där värdet är mycket litet (se t ex NJA 1968 s 345), liksom när saken ej tål att bevaras och ej heller kan säljas snabbt. Dessa undantag torde dock endast avse skyldigheten att underrätta polismyndighet. Är ägaren känd av upphittaren bör det alltid åligga denne att underrätta den förre. När anmälningsskyldighet ej finns, blir det upphittade att jämställas med res derelicta och får alltså ockuperas av upphittaren.

När en sak har obetydligt värde är oklart. (En analogi med Sjöfyndsl § 7, där numera stipuleras en värdegräns av 100 kr, är knappast tillräddlig.) Vidare skall märkas, att även saker som saknar marknadsvärde (och därför ej kan vara stöldobjekt, se 2.4.4) kan ha värde i detta sammanhang. T ex legitimationskort och pass kan därför vara hittegodsl. (Se även RH 19:85: att ett kontokort snabbt kan spärras hindrar inte att det är hittegodsl.)

Att ägaren inte kan identifieras är av störst intresse, när det upphittade är mynt och sedlar. Man torde kunna påstå, att t o m ensamma hundrakronorssedlar kan anträffas under sådana omständigheter, att inget tyder på att ägaren kan identifieras.

Förut nämndes, att en sak kan vara hittegods, bara om den befinner sig utom envars besittning. Mindre klart är om allt som är tappat eller kvarglömt i sådant fall är hittegods. I rättspraxis finns avgöranden som går ut på att ytterligare ett krav skall vara uppfyllt: har man goda skäl att tro att ägare eller förutvarande besittare kommer att söka efter och finna saken på den plats där den är, så bör man låta den ligga kvar (se t ex NJA 1939 s 329). (Det är dock svårt att tro att denna regel skall anses gälla för mycket dyrbara saker.) Uppenbarligen är sådant som sakens storlek, ekonomiska värde och platsens belägenhet faktorer att beakta vid bedömningen, som kan utfalla helt olika från fall till fall. Här till kommer den oklarhet som beror på att besittningssituationen är svårbedömbär. När man "hittar" en sak i en större lokal eller på en bensinstation är det tänkbart att saken inte kan vara hittegods. Den oklara regleringen är givetvis till olägenhet för allmänheten och det kan mycket väl hända, att någon förövar ett tillgreppsbrott när han omhändertagit en sak i tro att den var hittegods.

Stora saker, såsom forskaffningsmedel, torde sällan vara hittegods, såvida de inte kommit på avvägar genom att ha övergivits av någon som inte haft rätt att förfoga över dem. För att de skall utgöra hittegods, krävs då, att det för den som tar dem om hand framstår som klart, att de inte är i annans besittning (NJA 1947 s 582, SvJT 1943 rf s 87, SvJT 1966 rf s 71). Det räcker alltså inte med att cykeln, bilen, etc faktiskt är övergiven av någon som förut olovligen tagit den och faktiskt är utom envars besittning. Även denna rättstillämpning är diskutabel.

2.2.5 Annat lovligt tagande

Enligt vad som sagts i I.4.8.2 kommer alla undantagsregler som avser nöd och nödliknande situationer, offentlig maktutövning och gärningar företagna på förmans befallning att behandlas i del IV. Det finns dock åtskilliga andra rättsregler, vars uppfyllande får den verkan att ett tagande blir lovligt. Här må nämnas regler i följande ämnen:

- (1) *Fynd*. Dessa har delvis berörts i föregående avsnitt; i övrigt hänvisas till 4.2 nedan.
- (2) *Laga självtäkt och laga avtäkt* (se nedan 3.4.1).
- (3) *Perklusionsrätt* som föregår retentionsrätt, dvs rätt att ta något för att kunna utöva rätt att kvarhålla det (se nedan 3.4.1).
- (4) *Tagande av naturalster* i skog och mark enligt den s k *allmansrätten* (se nedan 2.3.4) och Rennäringslag 1971:437 §§ 17–20 (se även § 22).

- (5) *Omhändertagande av rester från flygolycka.* Enligt Luftfartslag 1957:297 11:13 krävs tillstånd av antingen polismyndighet eller den myndighet som undersöker olyckan (statens haverikommission eller luftfartsverket), såvida gärningen ej företas för att rädda människoliv eller det eljest finns synnerliga skäl därtill.
- (6) *Omhändertagande av vissa djur.*
 - (a) ÄgofredsL §§ 52 och 61.
 - (b) Lag 1943:459 om tillsyn över hundar § 3 st 3.
 - (c) Rennäringslag 1971:437 § 93 st 2.
 - (d) JaktL §§ 21—22 (hund) och § 23 (katt). Vad gäller § 23 har HD i NJA 1973 s 319 (jämför SvJT 1958 rf s 85) fastslagit, att lagrummet inte ger en rätt att behålla, överlåta eller förfoga över katten i annat syfte än avlivning (till skydd för djurlivet). Man får därför inte fånga en katt i syfte att överlåta den för experiment på en vetenskaplig institution. Regeln saknar i detta sammanhang betydelse när katten är hittegods.
- (7) *Annat privat omhändertagande.*
 - (a) FB 15:2, 3, 6 och 18:8 (myndlings egendom m m).
 - (b) Lag 1919:426 om flottning i allmän farled §§ 73—74 (i flottled sjunket och ilandflutet virke).
 - (c) Tagande av mineral m m med stöd av inmutningsrätt eller koncession eller i övrigt enligt gruvlagstiftningen (Gruvlag 1974:342, Lag 1974:890 om vissa mineralfyndigheter, Lag 1985:620 om vissa torvfyndigheter, Lag 1966:314 om kontinentalsockeln).
 - (d) FiskeL § 33 c (upptagande av annans fiskeredskap).

2.3 ENKLA TILGREPPSBROTT

2.3.1 Egenmäktigt förfarande (I) — BrB 8:8

Brottet egenmäktigt förfarande förekommer i tre varianter. I den första och viktigaste krävs endast olovligt tillgrepp. (Rörande de två andra, se 3.4.1 och 5.2) Vid sidan av ”(olovligen) tillgriper” nämns i lagtexten visserligen ”olovligen tager och brukar”. Men det är helt klart, att den som tar och brukar något också tillgriper det. Formuleringen framhäver dock, att ett brukande av en sak, som man olovligen tagit i besittning, inte är ett särskilt brott (se vidare 4.3 om olovligt brukande).

Den som tillgriper en sak, tar den. Men frågan är om också det omvända gäller, dvs om ”tillgripa” och ”taga” är synonyma ord. Vetterligen har ingen förut påstått annat. Men i så fall föreligger ett egen-

mäktigt förfarande i följande fall: A tar olovligen en sak i handen för att titta närmare på den och avser att strax lägga tillbaka den. Det är föga rimligt, att anse sådana bagatellfall utgöra brott. Det finns därför anledning att göra en viss distinktion mellan tillgrepp och tagande. För att ett *tillgrepp* skall föreligga bör krävas, förutom ett olovligt tagande, att gärningsmannen vidtar någon åtgärd i syfte att föra saken från platsen (han kanske döljer den i en ficka eller väska) eller åtminstone att han tänker avlägsna sig med den. Möjligen kan även ett tagande i strid mot ett uttryckligt förbud räknas som tillgrepp.

I övrigt framgår förutsättningarna för ansvar för egenmäktigt förfarande (I) av vad som sagts om olovligt tagande (2.2). Se t ex NJA 1978 s 157, NJA 1979 s 62, NJA 1982 s 59, RH 30:85; jämför NJA 1982 B 5.

Egenmäktigt förfarande, som med hänsyn till omständigheterna är att anse som **grovt**, utgör en särskild brottstyp med en strängare straffskala.

Lagtexten ger ingen ledning rörande vilka omständigheter som särskilt bör beaktas vid bedömningen av brottets svårhet. I motiven nämns två typer av beaktansvärda omständigheter:

- det tillgripna har *brukats vårdslöst* eller *inte återställts* (detta gäller dock ej om sakens värde är obetydligt); vad som händer efter själva tillgreppet blir relevant för brottsbedömningen genom att "tager och brukar" nämns som ett sätt att begå brottet; och

- tillgreppet har förövats med *våld eller hot om våld* (varvid våldsbrottet, om det ej är grovt, konsumeras av tillgreppsbrottet).

Härtill kan läggas det fallet, att gärningsmannen på ett påtagligt sätt *svikit visat förtroende*. Ytterligare att beakta är omständigheter, som kan göra ett olovligt brukande (BrB 10:7, se nedan 4.3) till grovt brott, främst att gärningen avsett mycket värdefull egendom eller förorsakat stor skada eller olägenhet. Se även RH 157:83 (tillgrepp av pass).

2.3.2 Tillgrepp av fortskaffningsmedel — BrB 8:7

Tillgrepp av fortskaffningsmedel är en kvalificerad form av egenmäktigt förfarande (I). Brottstypen tillkom genom BrB. Med hänsyn till att det är vanligt att "lånade" bilar återkommer till ägaren, kan det vid bil-tillgrepp vara svårt att finna tillägnelseuppsåt styrkt och därmed stöld vara förövad. Särskilt som tillgrepp av cyklar normalt bedömts som stöld, även när de övergivits efter ett brukande, ansågs det i viss mån vara stötande, att i många fall endast ansvar för (grovt) egenmäktigt förfarande kunde komma i fråga. För hithörande fall skapades därför en

brottstyp med strängare straffskala än vad egenmäktigt förfarande har.

Jämfört med egenmäktigt förfarande (I) är tillgrepp av fortskaffningsmedel ett resultat av en inskränkning i tre hänseenden:

(1) Det tillgripna måste vara ett *fortskaffningsmedel*, som är *motor-drivet*. Som undergrupp nämns motorfordon.

Viss ledning kan hämtas ur VTK § 2. Motorfordon indelas där i bilar, motorcyklar och mopeder. Motordrivna fordon indelas i motorfordon, traktorer, motorredskap och terrängfordon. Eldriven rullstol, som är konstruerad för en hastighet av högst 15 km/tim, räknas som cykel. Motorredskap (gräsklippare, skördetröskor, osv) kan knappast anses vara fortskaffningsmedel.

Under stadgandet faller också motorbåtar, motordrivna luftfartyg och motordrivna fordon som löper på skenor, men inte segelbåtar helt utan motor.

Under riksdagsbehandlingen av stadgandet godkändes den tolkningen, att lika med tillgrepp av motordrivet fortskaffningsmedel är ett tillgrepp av ett fortskaffningsmedel jämte en därför avsedd motor, även om denna först måste lagas eller monteras för att fordonet skall kunna framföras med dess hjälp.

(2) Det tillgripna skall *tillhöra annan* (detta är också ett krav vid stöld; se 2.4.1).

(3) Det tillgripna måste *brukas* (såsom fortskaffningsmedel; SvJT 1972 rf s 4).

För exempel från senare praxis, se t ex NJA 1979 s 139, NJA 1980 s 191, NJA 1985 s 75 II, NJA 1985 s 544.

I lagtexten nämns inget om i vilka fall brottet bör anses vara **ringa**. Tänkbara fall är följande: fordonet brukas kortvarigt och försiktigt samt återställs (se NJA 1975 s 756); gärningsmannen är bekant med ägaren och det finns anledning att tro att denne skulle ha givit samtycke till brukandet, om han blivit tillfrågad (hypotetiskt samtycke).

I förarbetena framhålls, att 8:7 är att tillämpa, även om brottet skulle varit att bedöma som rån, om stöldrekvisiten varit uppfyllda. Ett tillgrepp under utövande av råntvång (se 3.4.2) blir därför normalt att bedöma som **grovt** brott. Detsamma gäller om tillgreppet eljest sker med våld eller hot om våld. Den i praktiken viktigaste omständighet, som kan göra brottet grovt, är att det avser mycket värdefull egendom (NJA 1980 s 191, NJA 1981 s 335, NJA 1981 s 426, SvJT 1972 rf s 4; jämför NJA 1984 s 751).

NJA 1984 s 751 skall ses mot bakgrunden av utvecklingen rörande de värden som föranleder att en stöld bedöms som grov (se nedan 2.5.4(4) angående ”betydande värde”). HD uttalar att kostnadsutvecklingen har medfört att en ordinär bil kan kosta 100 000 kr och att en sådan inte rimligtvis bör anses representera ”mycket värdefull egendom”. HD nämner även att tillgrepp av fortskaffningsmedel normalt kombineras med en skadegörelse (inbrott i fordonet, uppbrytande av tändnings- och rattlås) med en ekonomisk skada i storleksordningen 6 000—9 000 kr. Ett sådant skadegörelsebrott bör inte föranleda att tillgreppet bedöms som grovt brott.

I övrigt kan viss ledning erhållas av de omständigheter som enligt BrB 8:4 bör föranleda att en stöld bedöms som grov (se nedan 2.5.4). Se även SvJT 1975 rf s 58.

2.3.3 Självtäkt (I) — BrB 8:9

Olaga självtäkt (I) är egenmäktigt förfarande (I) som någon förövar för att själv ta sig rätt. Det särskilda syftet medför, att brott typiskt sett är mindre straffvärt. Enligt lagtexten krävs ett olovligt besittningstagande av något som befinner sig *i annans besittning*. Det räcker således inte med ett olovligt besittningstagande i och för sig. Denna begränsning medför dock inga problem. Avsikten är att olaga självtäkt skall föreligga endast i de fall där gärningsmannen har *rätt just till den besittning* han egenmäktigt tar sig (jämför SvJT 1946 rf s 81, RH 78:80). Om saken befinner sig utom envärs besittning är det självklart, att gärningsmannen får ta saken i besittning (ingen annan har besittningsskydd).

Det är otillräckligt, att gärningsmannen har viss rätt till saken, t ex äganderätt. Han måste ha rätt till besittning av saken, ehuru han inte får verkställa besittningsövergången på egen hand (NJA 1951 s 666). Om en borgenär tar pengar (eller annat) som betalning för förfallen fordran kan det inte bli självtäkt, eftersom han inte har rätt till besittning av just det tagna. Det är däremot självtäkt om en ägare olovligen återtar en handpant, när skulden är betald, eller han olovligen återtar en förhyrd sak, när legotiden gått ut. Detsamma gäller om en ägare eller besittare återtar en sak, som olovligen tagits ifrån honom, och förutsättningarna för laga självtäkt (se 3.4.1) ej är uppfyllda.

Egenmäktigt återtagande när återtagandeförbehåll inte kan göras gällande kan aldrig bli självtäkt (jämför SvJT 1973 rf s 65). I de fall, där avräkning skall ske före ett återtagande, kan hävdas att självtäkt förutsätter att avräkning skett. Se även RH 78:80.

Lagens formulering ger vid handen, att en förutsättning för att själv-

täkt och inte egenmäktigt förfarande eller tillgrepp av fortskaffningsmedel skall vara den riktiga brottsrubriken är att gärningsmannen har *direkt uppsåt* att själv ta sig rätt. Om sådant uppsåt saknas, samtidigt som han faktiskt har rätt till besittningen, bör dock stadgandet likväl tillämpas. Situationen är jämförlig med den som råder vid nöd och nödvärn (BrB 24:4 och 1). Det formella kravet på ett visst syfte har där inte ansetts hindra, att en faktiskt föreliggande nödsituation räknas gärningsmannen till godo, när han ej haft sådant syfte.

Krav på överskjutande uppsåt (se I.2.5.1) har normalt funktionen att kvalificera en brottstyp; vid självtäkt är det särskilda syftet privilegierande. Ett syfte att själv ta sig rätt är relevant även om gärningsmannen skulle missta sig ifråga om sin rätt till att få besittning till saken.

2.3.4 Åverkan (II) — BrB 8:11 st 1, 12:2 st 2

Förut är nämnt, att ett olovligt tagande kan ske på det sättet, att vad som fysiskt hör till eller är del av fast egendom avskils och tas. I allmänhet är vanliga regler om tillgreppsbrott (och eventuellt skadegörelsebrott) att tillämpa. När det gäller *vissa naturprodukter* bortses i icke ringa fall vanligen från skadegörelsemomentet och i ringa fall alltid från tillgreppsmomentet. Konsekvensen av denna reglering är att i fall, som är *ringa*, kommer ansvar för snatteri, bodräkt, egenmäktigt förfarande (I) eller självtäkt (I) aldrig i fråga, trots att förutsättningarna härför är uppfyllda. I stället tillämpas bestämmelsen om åverkan (ringa skadegörelse).

Objekt för åverkan i denna form är följande *i skog och mark* befintliga naturprodukter (se 12:2 st 2):

- (1) växande träd;
- (2) växande gräs;
- (3) vissa delar av växande träd: ris, gren, näver, bark, löv, bast, ollon, nötter och kåda; och
- (4) vissa saker, om de ej är beredda till bruk (genom upphuggning, upptagning, osv): vindfälle, sten, grus, torv eller "annat sådant", t ex sand, lera, stubbar, avverkningsrester, döda träd och grenar därav.

Uppräkningen i 12:2 st 2 har en åldrig tradition bakom sig och tillkom under helt andra samhällsförhållanden än de nuvarande. Det måste anses uteslutet att numera tolka lagrummet bokstavligt. Mindre tillgrepp av gräs, ris, löv, sten, grus, vindfälle, osv är inte att anse som brottsliga.

Mindre buskar och kvistar på träd och buskar som varken har ekonomiskt värde eller prydnadsvärde (vilket förutsätter närhet till bebyggelse) bör fritt få tas. Lagen nämner ej buskar, men åtminstone större sådana (t ex hassel) bör jämföras med träd. En parasit som misteln jämföras med gren av träd. Vad gäller sten och dylikt förutsätter gruvlagstiftningen att envar får ta prover.

Vindfälle, sten, etc som beretts till bruk är inte längre naturprodukter och likställs med andra kulturprodukter, såsom säd, odlade blommor och bär.

Av 12:2 st 2 får motsättningsvis anses följa, att det för envar är tillåtet att (i skog och mark, men inte i t ex trädgård) ta andra naturprodukter, såsom skogsbär, vilda blommor, svampar, nedfallna kottar, nötter och ollon, kottar och bär på växande träd och buskar. Tillgrepp av tång torde dock bedömas som vanligt tillgreppsbrott (jämför NJA 1891 s 400). I SvJT 1924 rf s 42 bedömdes tagande av grönmossa som tillåtet, medan i SvJT 1924 rf s 25 utgången blev den motsatta beträffande renmossa.

Ifrågavarande naturprodukter får förvärfvas genom ockupation. Den rätt utgör en del av den s k *allemanrätten*. Allemansrätten är inskränkt genom bestämmelser som meddelats i NatL § 14 (fridlysning av växter).

I civilrättslig litteratur hävdas ibland, att sådant som får ockuperas överhuvudtaget inte är föremål för jordägarens äganderätt. Såvitt gäller sådant som tillhör fastighet — se JB 2:1 — kan detta knappast vara riktigt, eftersom äganderätt till fastighet inte är delbar, annat än ideellt.

Det har också hävdats, att naturprodukter som envar har rätt att ta i skog och mark fritt får tas även på annan plats. Anledningen skulle vara att lagstiftningens utgångspunkt är att rena naturalster inte skall vara objekt för stöld eller egenmäktigt förfarande, om så inte särskilt angivits. Härav kan dock knappast några bestämda slutsatser dras, eftersom det uppenbarligen är så att stöld eller egenmäktigt förfarande kan vara förövat t ex när någon i annans trädgård tar sådant som enligt BrB 12:2 st 2 inte får tas i skog och mark.

Vatten och is får anses utgöra del av fast egendom. Man torde dock ha sedvanerättslig rätt att ta vatten i mindre mängder på annans grund, t ex för vattning av djur. Ansvar för tillgreppsbrott blir knappast aktuellt: antingen är gärningen tillåten eller också blir VL:s regler om avledning av vatten tillämpliga. Tillgrepp av vatten i brunn på annans tomt kan dock vara att bedöma som tillgreppsbrott.

Uttrycket ”i skog och mark” är tämligen obestämt. Dess funktion är att utpeka en rumssfär, inom vilken tillgrepp privilegieras, inte att ange en sfär utanför vilken tillgrepp är tillåtna. Med ”skog” avses både na-

turligt växande och planterad skog (dock ej skog på en plantskola). Med "mark" åsyftas jordområden, som inte är föremål för bearbetning för ifrågavarande naturprodukters framställande. Härav följer att det är tillåtet att ta vilda blommor och bär på odlad mark, t ex en åker. Vad som i allmänt språkbruk betecknas som tomt eller trädgård kan dock inte anses vara "mark". Det får därför anses vara vanligt tillgreppsbrott att t ex ta grenar från växande träd i en trädgård. Vidare bör inte allemansrätten sträcka sig utöver tillgrepp i skog och mark, varför tillgrepp av svamp som växer i en trädgård är brottsligt.

Stadgandet om åverkan kan tillämpas analogt vid t ex sand-, grus- eller stentäkt i vattendrag och sjöar. Enligt Lag 1966:319 om rätt till sand-, grus- eller stentäkt inom vissa allmänna vattenområden har staten rätt till sådan täkt inom allmänt vattenområde i Väneren, Vättern, Hjälmaren och Storsjön i Jämtland.

Vid bedömningen av huruvida brottet är *ringa* skall enligt lagen särskilt tas hänsyn till det tillgripnas värde (SvJT 1950 s 271). Härvidlag är viss ledning att finna i den praxis som råder beträffande gränsdragningen mellan stöld och snatteri (se 2.5.1). Tillgrepp som sker i försäljnings syfte är ofta ej att anse som ringa, särskilt om de sker vanemässigt. Även om det tillgripnas värde är lågt, kan skadegörelsen vara så betydande att tillgreppet inte bör bedömas som åverkan, utan t ex som stöld (NJA 1944 s 277).

2.3.5 Specialstraffrätt

I samband med de enkla tillgreppsbrotten må följande specialstraffrättsliga straffbud uppmärksammas:

(1) NatL § 37 (jämför § 14 st 1: fridlysning av växter); oaktsamhet räcker för ansvar.

(2) VL (Vattenlag 1983:291) 21:1—2. Kriminaliseringen avser bl a otillåtna vattenföretag, inklusive bortledande av vatten. Oaktsamhet räcker för ansvar. Brott enligt BrB har företräde. (NJA 1963 s 400 avser äldre rätt.)

(3) Gruvlag 1974:342 11:4, Lag 1974:890 om vissa mineralfyndigheter § 44 och Lag 1985:620 om vissa torvfyndigheter § 40 (bl a bearbetning utan inmutningsrätt eller koncession); oaktsamhet räcker för ansvar. Om annan än jordägare bryter mineral, osv utan tillstånd kan dessutom ansvar för tillgreppsbrott eller skadegörelse komma i fråga.

(4) Lag 1966:314 om kontinentalsockeln § 11 st 1 och st 2 1) och 2) (bl a att utan tillstånd utforska kontinentalsockeln eller utvinna naturtillgångar därifrån

eller vidta åtgärd för sådan utforskning eller utvinning); uppsåt torde erfordras. Reglerna om tillgreppsbrott är här inte tillämpliga. Brottet kan givetvis förövas utanför svenskt territorium (se för övrigt § 14 st 1 och även § 10).

(5) Rennäringslag 1971:437 § 95 innehåller en straffbestämmelse rörande olovligt tagande av naturprodukter (uppsåt eller oaktsamhet); jämför §§ 17—20, 22.

För brott som nämns i (1), (3) och (4) är *straffskalan* böter eller fängelse i högst 6 mån, för brott enligt VL 21:1 böter eller fängelse i högst 2 år och för brott enligt VL 21:2 böter. Brott enligt (5) bestraffas med böter.

2.4 STÖLD — BrB 8:1

Rekvisiten för stöld är (1) att gärningsmannen olovligen tagit en sak, (2) att saken tillhör en annan, (3) att gärningsmannen har uppsåt att tillägna sig det tagna, och (4) att tillgreppet innebär skada. Det första av dessa har redan behandlats (2.2).

I NJA 1980 s 191 dömdes felaktigt för stöld i stället för olovligt förfogande vid tillägnelse av redan tillgripen egendom (jämför NJA 1966 B 15).

2.4.1 Saken tillhör annan

Med att saken skall tillhöra annan förstås att annan än gärningsmannen måste äga saken. Härav följer att det är omöjligt att stjäla (a) saker som tillhör enbart en själv, eller (b) saker som inte tillhör någon (t ex övergivna saker, vilda djur, fornfynd och fynd enligt HittegodsL § 9; dessa saker kan överhuvud inte tas olovligen).

Man kan stjäla något som man äger tillsammans med annan, men stölden privilegieras som boдрäkt (se 2.5.2).

Att olovligen tillvarata fallvilt bedöms som olovlig jakt (JaktL § 29 mom 1 st 2); se nedan 5.5.1. Sedan jaktbyte omhändertagits av den ockupationsberättigade är det dock stöldobjekt. Bortsprungna katter, silverrävar, minkar, osv omfattas av annans äganderätt (men då de oftast är hittegods, blir stöldbestämmelsen sällan tillämplig).

Delar av en levande människa (hår, skägg, osv) tillhör den från vilken de avskilts, såvida inte denne övergivit dem. Likdelar tillhör normalt ingen (undantag: muséer och medicinska institutioner kan vara ägare); att en privatperson ockuperat skelettdelar är dock inte helt ovanligt.

Om en sak överlåtits med ägarförbehåll (t ex vid kreditköp eller avbetalningsköp) är säljaren fortfarande att betrakta som ensam ägare (RH 78:80).

Kreditköp enligt Konsumentkreditlag 1977:981 kan och *avbetalningsköp* enligt Lag 1978:599 om avbetalningsköp mellan näringsidkare m fl måste förenas med *förbehåll om återtaganderätt* för säljaren. Sådant förbehåll kan innefatta *ägarförbehåll*, men behöver inte göra det. Angående när återtagandeförbehåll kan göras gällande hänvisas till §§ 15—16 i 1977 års lag och §§ 7—8 i 1978 års lag. Av §§ 4 och 15 st 2 och 3 i 1977 års lag framgår att vissa återtagandeförbehåll inte är giltiga. Beträffande den avräkning som skall ske före återtagande, se § 17 respektive § 9.

Äganderätt kan inte uppdelas i annat än ideella andelar. Däremot kan i samband med övergång av äganderätt det inbördes läget mellan parterna vara sådant, att vissa men inte alla krav för en sakrättsligt fullgånge äganderätt (för den enligt avtalet nye ägaren) är uppfyllda. En köpare kan t ex sedan köpavtal ingåtts olovligen ta saken i besittning. Ett olovligt tagande innebär inte att en civilrättsligt relevant tradition ägt rum. Det finns anledning att från straffrättsliga synpunkter förhålla sig tämligen fri till den civilrättsliga begreppsbyggnaden, när det gäller äganderätt, i vart fall så att någon kan anses som ägare, trots att inte alla krav för en sakrättsligt fullgånge äganderätt uppfyllts. Det förhållandet att lagen använder ordet ”tillhör” i stället för ”äger” gör en sådan gentemot civilrätten fri hållning lättare. I praxis har en köpare som haft lovlig sambesittning till en sak inte ansetts böra dömas för stöld, när han utan att betala köpesumman olovligen tagit saken i ensambesittning (NJA 1956 s 140).

2.4.2 Begreppet tillägnelse

Straffrättskommittén ville sätta tillägnelse lika med att man gör sig till herre över saken som om man vore dess ägare. Ordvalet tyder på att man endast tänkte på olovlig tillägnelse. Praxis har dock stannat för ett något vidare tillägnelsebegrepp.

En person kan tillägna sig något som han lovligen har i besittning. Att enbart tillgripa en sak är därför aldrig att tillägna sig den. Detta framgår för övrigt av stöldparagrafens avfattning.

Det är möjligt att tillägna sig en sak som är ens egen och man kan tillägna sig en sak många gånger efter varandra (den omständigheten att man redan har tillägnat sig saken utesluter alltså inte att man tillägnar

sig den på nytt).

Som tillägnelse skall uppenbarligen följande fall bedömas:

(1) *A förfogar rättsligt över saken, som om han vore ägare.* Gärningen kan ske genom överlåtelse (försäljning, byte, gåva), upplåtelse (pant-sättning, uthyrning, men inte kortvarig utlåning) eller disposition i testamente. Redan anbud eller accept rörande upplåtelse eller överlåtelse innefattar tillägnelse (tradition eller slutet avtal krävs ej).

(2) *A förfogar faktiskt över saken, som om han vore ägare,* varigenom han på något sätt tillgodogör sig saken. Förbrukning (konsumtion) är ett typfall (i RH 26:82 borde ha dömts för stöld). Förstörelse, som inte utgör konsumtion eller annat tillgodogörande (t ex nedsmältning av guldsmycken), är inte tillägnelse. Konsumtion av en del av en sak är ofta att fatta som tillägnelse av hela saken. Att börja bränna ett ljus är att tillägna sig hela ljust. Ett annat typfall är att A använder saken som beståndsdel i sin egendomssfär. Att enbart bruka den innefattar dock aldrig tillägnelse. Om A på något sätt demonstrerar att han har behållit saken som sin egen, har dock tillägnelse skett. Han kanske säger att den är hans, förändrar den, gömmer undan den, vägrar att lämna den ifrån sig eller blandar samman det tagna med annat så att det inte kan särskiljas.

Följande fall är mindre klara:

(3) *A tillgodogör sig saken* genom att bruka den eller på annat sätt uppta den som en naturlig beståndsdel i sin egendom, men han har inte på något sätt demonstrerat att han behållit den som sin egen. Det kan då hävdas, att A skall anses ha tillägnat sig saken, redan om han *avser att behålla saken* tills vidare, utan att hålla ägaren den till handa. Tillägnelse föreligger i så fall inte om A blott avser att bruka saken vid ett visst tillfälle under relativt begränsad tid. (Om han därefter håller ägaren den tillhanda eller kastar bort den eller överger den på annat sätt torde inte ha betydelse för om tillägnelse skett. Se NJA 1982 s 59.)

(4) Att saken inte återställts efter ett brukande är enligt det sagda inte i och för sig tillräckligt för att tillägnelse skall ha skett. Men man kunde tänka sig att tillägnelse är utesluten om gärningsmannen *avser att återställa saken*. Normalt är det också så. Men det finns undantagsfall. Om nämligen själva återställandet utgör *ett led i en tillägnelse* (såsom begreppet förklarats) måste ju det faktum att saken återställs vara utan betydelse. Antag, att A tagit pengar från B och sedan använder just dessa sedlar för att betala en skuld till honom. Att A återställer de tagna sedlarna måste vara irrelevant, så snart B inte vet att ett återställande äger rum. Läget är detsamma, om A med det tagna fullgör en skyldighet att

utge eller redovisa för något visst (även han då inte alltid direkt uppträder som om han äger saken; tillgodogörandet är så påtagligt att en tillägnelse måste anses ha skett). Att saken återlämnas är också irrelevant om A redan har tillägnat sig saken, t ex genom att förfoga rättsligt över den. Om A tagit en sak och pantsatt den, så har han tillägnat sig den, och det är helt utan betydelse om han löser ut panten och återställer den till ägaren. I NJA 1982 s 645 var bl a fråga om tillägnelse i form av återförsäljning till den bestulne.

En tillägnelse förutsätter aldrig — i motsats till vad ofta påstås — att saken definitivt fränhänds ägaren, även om det ofta är så att denne varaktigt blir av med saken.

2.4.3 Tillägnelseuppsåt

Vid stöld krävs ingen faktisk tillägnelse. Brottet fullbordas genom tillgreppet. Men vid tillgreppet skall gärningsmannen ha uppsåt (i någon form) att tillägna sig det tagna. Enligt BrB 23:7 likställs de två fallen att man tillägnar sig själv något och att man avsiktligt tillägnar annan något. För stöldparagrafen får detta betydelse så, att med *uppsåt att tillägna sig* det tagna likställs *direkt uppsåt att tillägna annan* det tagna. (Den som olovligen tappar bensin från pumpen på en bensinstation direkt i tanken på en kamrats bil tillgriper bensin i avsikt att tillägna kamraten den. Men den som tar en sak och omedelbart ger bort den tillägnar sig den själv.)

Stöld är således fullbordad på ett mycket tidigt stadium. Vad som händer efter det olovliga tagandet är utan betydelse för brottsrubriceringen (NJA 1945 s 647).

Tillägnelseuppsåt är förenligt med praktisk omöjlighet att tillägnelse skall ske. En tjuv kan under tillgreppet var så väl bevakad, att det är praktiskt taget uteslutet att han skall undkomma. Tillgreppet kan ske på sådant sätt, att gärningsmannen därefter faktiskt inte kan få tillfälle att tillägna sig saken (NJA 1943 s 45). Han behöver inte heller ha förmåga att tillägna sig det tagna. Om A tillgriper ett kassaskåp som innehåller pengar som han vill tillägna sig, så är stölden fullbordad även om det är omöjligt för honom att öppna kassaskåpet (jämför SvJT 1967 rf s 76). Det är även utan betydelse, om han efter tillgreppet upptäcker att han tagit något annat än han avsåg och därför kastar bort saken.

Av vad som sagts om tillägnelse i föregående avsnitt framgår att gärningsmannen saknar tillägnelseuppsåt främst i följande fall:

(a) A saknar uppsåt att tillgodogöra sig eller annan saken. A kanske tar en sak för att förstöra den (och förstörandet är inte en form av förbrukning) eller släppa lös den (om saken är ett djur) eller för att omedelbart kasta bort eller eljest överge den. När A rymmer i fångkläder, som han avser att kasta bort, så fort han får tillfälle, stjälar han alltså inte kläderna.

(b) A saknar uppsåt att behålla saken, därför att han *avser att återställa* eller *överge* den, eventuellt efter ett visst brukande (SvJT 1966 rf s 71, jämför SvJT 1945 rf s 1). Falskskyltning av bil (NJA 1972 s 323) är ett sätt att demonstrera att man tills vidare behåller bilen som sin egen; andra är bortslipning av motor- och chassinummer, anskaffande av falska fordonshandlingar och omlackering. Även brukande under lång tid (t ex en vecka) eller för en lång färd har samma innebörd. Att "slakta" ett taget fordon är en påtaglig demonstration av att man behåller det tagna som sitt eget.

Undantagsvis kan A ha tillägnelseuppsåt, även om han faktiskt avser att återställa det tagna, nämligen om återställandet innebär att han fullgör en annan skyldighet än att återställa det han tagit (se föregående avsnitt under (4)). Ett exempel är de s k *persedeltillgreppen*, som tillgår så, att en person under militärtjänstgöring tar något från en kamrat i syfte att lämna in det tagna till kronans förråd i stället för en av honom själv utkvitterad sak, som han förlorat eller tänker behålla. Soldaten har alltså avsikt att tillhandahålla ägaren saken. Men han har likväl tillägnelseuppsåt, eftersom han avser att med återställandet lösa sig från en skyldighet att utge eller redovisa för vad han själv erhållit tidigare. (Jämför NJA 1944 s 449.)

I stöldparagrafen krävs enligt ordalagen uppsåt att *tillägna sig just det tillgripna*. Ett problem uppkommer då i de fall där saken faktiskt återställs, men efter att ha brukats på ett sätt som medfört att A tillgodogjort sig (en del av) sakens värde genom att han kunnat råda över en rättighet. Själva saken återställs, men den har sjunkit i värde: A har t ex gjort uttag på en bankbok, fler rutor är makulerade på ett klippkort, osv. Motsvarande problem uppkommer när saken överges efter ett kortvarigt brukande. Enligt en mening skall i sådana fall anses att tillägnelse skett. Det är dock onödigt att göra våld på vad som står i lagen för att nå tillfredsställande resultat. Tillämpliga straffskalor är fullt tillräckliga, även om man anser att tillägnelse ej skett. Vad särskilt gäller uttag på bankböcker, kommer ju ansvar för bedrägeri och urkundsförfalskning i fråga, vid sidan av ansvar för egenmäktigt förfarande.

HD har (NJA 1954 s 240) med departementschefens gillande funnit

att tillägnelseuppsåt föreligger, om gärningsmannen dels har uppsåt att åtminstone tillfälligt tillgodogöra sig saken (inklusive att bruka den under kortare tid) och dels har uppsåt att definitivt frångå ägaren saken. Eftersom eventuellt uppsåt duger, skulle det alltså vara nog, om gärningsmannen (som tänker tillfälligt bruka saken) ser som möjligt att ägaren inte skall återfå saken (och ett olycksfall kan ju alltid inträffa!) och det samtidigt kan sägas, att visshet om att ägaren inte skall återfå saken inte skulle ha avhållit gärningsmannen från att ta saken. Lagrådet har på goda grunder framhållit att en sådan prövning ofta ter sig verklighetsfrämmande. Som kriterium för gränsdragning mellan stöld och egenmäktigt förfarande (eller tillgrepp av fortskaffningsmedel) är ett sådant uppsåt — som egentligen är ett skadeuppsåt — föga tilltalande. Enligt vad som sagts i föregående avsnitt bör i stället vara avgörande, om gärningsmannen ämnat behålla saken tills vidare. Särskilt efter tillkomsten av brottstypen tillgrepp av fortskaffningsmedel synes praxis ha avstått från att ta intryck av 1954 års fall (se t ex NJA 1960 s 612, NJA 1982 s 59, SvJT 1966 rf s 71).

2.4.4 Ekonomisk skada

Med ”skada” i stöldparagrafen avses ”ekonomisk skada”. Den skadebedömning som skall ske avviker emellertid kraftigt från den som äger rum i skadeståndsrätten. Den avgörande synpunkten är helt enkelt om *ägaren har blivit fattigare genom att bli av med saken* (eller — om saken har kommit till rätta — skulle ha blivit fattigare därigenom). Skaderekvisitet får därmed funktionen att *dels* utpeka en krets av stöldobjekt, *dels* föreskriva att fullgod ekonomisk compensation utesluter stöldansvar och *dels* föreskriva att man inte kan stjäla sådant som ägaren inte vill ha kvar.

(I) Klassen av STÖLDOBJEKT innesluter främst alla saker som har *marknadsvärde* (saluvärde). Avgörande är inte om någon, t ex ägaren, är villig att betala pengar för att få saken, utan om den har ett värde på allmänna marknaden. Saker med enbart affektionsvärde (t ex brev som inte är samlarobjekt) eller svartabörsvärde har inte marknadsvärde. (Har cannabis legalt saluvärde? SvJT 1975 rf s 29; se i sammanhanget även NJA 1977 s 735.) Registreringsskylt på bil har ansetts vara stöldobjekt.

Papper med tryck eller skrift har ibland legalt marknadsvärde:

pengar, böcker, pornografiska bilder, aktier, obligationer, biljetter (både till teater och tåg, osv), lottsedlar (om dragning ej skett), vinstlotter, ej öppnade nitlotter avseende visst lotteri, vinstbongar vid totospel (RH 138:81).

I andra fall har ett papper inte marknadsvärde. För att det då skall räknas som stöldobjekt krävs *dels* att det representerar ett förmögenhetsvärde och *dels* att förlusten av det medför en fara för ekonomisk förlust, dvs värdet av ifrågavarande rättighet har sjunkit. Beträffande papper som avser fordringar av något slag föreligger skada, så snart fordringen inte längre kan överlåtas till fulla beloppet, därför att gäldenären kan tänkas betala till den som orättmätigt innehar papperet. Om papperet hänför sig till viss sak (t ex vid deposition eller pantsättning) föreligger skada, om innehavaren har möjlighet att få saken i besittning. Till denna kategori hör sådant som bankböcker, ransoneringskort, inlämningskvitton, pantsedlar, postanvisningar och resecheckar. Huruvida enkla skuldebrev är stöldobjekt är mycket tveksamt. Skada utesluts inte av att gärningsmannen måste begå annat brott, t ex bedrägeri medelst urkundsförfalskning, för att åtnjuta vinning. Skada föreligger där emot inte, om tillgreppet blott medför att ett bevisläge försämrats. (Sjunker fordringen i värde på grund av det försämrade bevisläget, bör dock anses att skada uppkommit.)

Om en borgenär återtar ett av honom utfärdat kvitto begår han inte stöld (den omständigheten att gäldenärens bevisläge försämrats är här irrelevant, eftersom kvittot inte representerar ett förmögenhetsvärde). Om däremot en gäldenär återtar ett av honom utfärdat skuldebrev, ligger det närmare till hands att anse att han begår stöld, om fordringen har något värde (jämför SvJT 1966 rf s 49 — återtagande av check utan täckning — där ansvar för stöld i första hand torde vara uteslutet på grund av att gärningsmannen inte hade tillägnelseuppsåt).

I andra fall är papper med tryck eller skrift att anse som makulerat och därmed värdelöst. Receiptblanketter, andra blanketter, medlemskort, examensbevis och rekommendationsbrev är inte stöldobjekt. Detta gäller även oifylld checkblankett (NJA 1965 s 58). Förklaringen härtill torde vara att förlusten inte medför att tillgodohavandets värde sjunker, ej att blanketten inte representerar ett förmögenhetsvärde. Tillgrepp av kontokort (kreditkort eller betalningskort) kan ej heller vara stöld: korten representerar inget tillgodohavande. Det är oklart om tillgrepp av bankomat kort skall kunna bedömas som stöld (jämför tillgrepp av bankbok); det är knappast tillfredsställande att rubriceringen skulle på-

verkas av om den som tillgripit kortet känner till relevant kod.

Man kunde tänka sig att skada föreligger i de fall, där det är förenat med utgifter att ersätta det förlorade (t ex pass, körkort och andra legitimationshandlingar), men praxis synes ha avvisat denna tolkning (NJA 1970 s 353, RH 157:83). Blankt papper har däremot marknadsvärde, utom i mycket små kvantiteter.

(II) Vid tillgrepp av stöldobjekt är skada utesluten, om gärningsmannen lämnar fullgod KOMPENSATION för det tagna. Det bör dock uppmärksammas, att en motprestation utgör kompensation blott om det klart *framgår att gärningsmannen avser* att kompensera ägare eller besittare. När saken tas från ägaren är givet att kompensationen skall lämnas till denne (jämför RH 30:85). Om annan än ägaren är besittare torde stöldansvar vara uteslutet om ägaren kompenseras, även om den verkliga skadan drabbar besittaren (t ex panthavare); fallet är dock utan praktisk betydelse. Kompensation kan dock lika väl ges till annan besittare än ägare; besittaren blir då redovisningsskyldig för det som erlagts som kompensation (se nedan 6.2.2).

Kompensation kan ges på två olika sätt:

(a) Gärningsmannen lämnar före eller samtidigt med tillgreppet *kontant ersättning* till fulla värdet. Kompensationen är inte fullgod om han betalar med annat än pengar och besittaren eller ägaren inte är betjänt med det han får och inte heller utan större besvär kan hålla sig ekonomiskt skadelös genom försäljning av det han erhållit. Vid s k *tvångsköp* begås inte stöld: en person tar något i en butik, från en privatperson, etc utan tillstånd, men lämnar samtidigt pengar som motsvarar värdet (priset). Detsamma gäller om A tar något som han *redan betalat* eller tar pengar som *betalning för förfallen fordran* (om gäldenären skulle vara på obestånd tar visserligen A mer än han har rätt till, men gäldenären lider inte skada därav). Som eljest måste framgå, att A företar sin handling i kompensationssyfte (för att kvitta en fordran, osv).

(b) Gärningsmannen lämnar en *fullgod fordran* som betalning. På något sätt måste framgå, att han är villig att på anfordran ersätta värdet av det tagna. (Om gärningsmannen blott är villig att betala efter viss tid, föreligger däremot skada; jämför NJA 1945 s 354.) Den fordringsrätt som sålunda lämnas som betalning är dock fullgod, bara om gärningsmannen är vederhäftig för beloppet. Han skall *inte bara vilja, utan även kunna betala*. A kan betala om han är *likvid för beloppet och därtill inte på obestånd*. Att vara likvid för ett belopp är detsamma som att ha betalningsmedel tillgängliga (t ex som kontanter, på bankräkning) eller

tämligen snabbt kunna skaffa fram pengar på laglig väg (t ex genom realisation av tillgångar eller att utnyttja kredit hos någon). Men för att fordringen inte skall vara mindre värd än det nominella beloppet, måste A också vara solvent, vilket är detsamma som att han inte är på obestånd. Att vara på obestånd är att inte i rätt tid kunna betala sina skulder, om oförmågan ej är endast tillfällig (se KL § 1). (Här må ytterligare hänvisas till 6.2.3 och 6.3.3 nedan.) Kompensation är därför utesluten, om A inte kan eller med visshet kan beräknas komma att inte kunna betala sina skulder alltefter som de förfaller och betalningsoförmågan inte är tillfällig. För skadebedömningen är däremot utan betydelse, om A:s tillgångar överstiger hans skulder (sufficiens).

Eftersom skada föreligger, så snart ett annan tillhörigt stöldobjekt tas utan att kompensation sker, påverkas brottsrubriceringen inte av sådant som:

- att ägare eller besittare hålls skadelös genom utbetalade skadestånd eller försäkringsbelopp;

- att ägare eller besittare redan frånhänts saken genom olovligt tillgrepp eller annat brott; stöld från tjuv är också stöld (NJA 1944 s 656). (Men observera att tjuven har besittningsskydd: ägarens samtycke till tillgreppet hindrar inte att den som tar saken begår egenmäktigt förfarande.);

- eller att den verkliga skadan drabbar annan än ägaren (t ex en panthavare, när ägaren är på obestånd och inte kan lösa in panten). Enligt det sagda föreligger skada även vid *persedel tillgrepp*, vilka därför bör bedömas som stöld.

(III) Skada föreligger slutligen inte heller om ägaren (och besittaren) efter ett medvetet ställningstagande är helt *likgiltig för sakens fortbestånd*. Om B har tänkt kasta bort en sak, så lider han inte skada av att den blir tagen. Ett sådant ställningstagande kan för övrigt innefatta ett samtycke som gör ett tagande lovligt; se 2.2.3.

Det kan diskuteras om det i fall av ”psykiskt sett övergivet gods” är fråga om ingen skada eller skada med samtycke. Den juridiska konsekvensen blir densamma av båda lösningarna.

Den här gjorda bestämningen av skaderekvisitet är delvis föranledd av att enligt lagen skall tillgreppet *innebära* skada. Skadan skall ligga i själva tillgreppet av saken. Ekonomisk skada som på annat sätt följer av tillgreppet är irrelevant för stöldbegreppet. (Ett exempel: A tar en liten,

kanske värdelös, del av en maskin. Maskinen fungerar inte och ägaren gör stora förluster p g a produktionsbortfall och reparationskostnader. A:s tillgreppsbrott blir att klassificera utifrån om han har uppsåt att tillägna sig den tagna delen och dennas värde.)

2.4.5 Förmögenhetsöverföring?

Flera av de viktigaste förmögenhetsbrotten förutsätter förmögenhetsöverföring, dvs den brottsliga gärningen skall innebära skada och vinning för gärningsmannen (se även BrB 23:7). Med *skada* avses då beaktansvärd fara för slutlig förlust och med *vinning* en motsvarande beaktansvärd utsikt till slutlig vinst.

Angående begreppet (konkret) fara hänvisas till I.5.6.6. Ofta karakteriseras ekonomisk skada såsom beaktansvärd "risk" för slutlig förlust. Ordvalet är något missvisande, om man — som skett i I.5.6.5 och 6 — skiljer mellan begreppen (konkret) fara och risk, varvid en riskbedömning förutsätts vara en bedömning relaterad till en position. Vid bedömning av om ekonomisk skada föreligger är aldrig enbart fråga om att konstatera ett risktagande från gärningsmannens sida, utan mer "objektiva" överväganden är avgörande.

Enligt straffrättskommittén skulle även stöld vara ett brott, som kräver förmögenhetsöverföring. Stöldparagrafens avfattning står emellertid i klar strid med straffrättskommitténs motiv.

En tillägnelse av en sak är inte nödvändigtvis en tillägnelse av sakens värde; man kan t ex tillägna sig en värdelös sak. Varje tillägnelse av ett stöldobjekt medför emellertid vinning, om saken har marknadsvärde; värdet av gärningsmannens egendomssfär ökar. Men vid stöld krävs aldrig vinning, därför att ingen tillägnelse krävs. Det räcker ju med tillägnelseuppsåt.

Såsom framgått kan det vid ett tagande med tillägnelseuppsåt vara uteslutet att gärningsmannen har en beaktansvärd utsikt till slutlig vinst. På motsvarande sätt ställer skaderekvisitet inget krav på beaktansvärd fara för slutlig förlust. Ville man hålla på att skada är detsamma som slutlig förlust eller beaktansvärd fara därför, skulle man vid stöld vara tvungen att även på skadesidan nöja sig med ett uppsåtsrekvisit (i vilket fall man emellertid skulle kunna döma för stöld när gärningsmannen felaktigt tror att det tagna har marknadsvärde).

Den som önskar invända, att straffrättskommittén helt enkelt utgått från att ett besittningstagande, som sker med tillägnelseuppsåt, från civilrättslig synpunkt

alltid leder till en tillägnelse, står inför den besvärliga uppgiften att förklara, dels vad som menas med "tillägnelse" i ordet "tillägnelseuppsåt" (det måste ju betyda något annat än när ordet används självständigt; jämför "A har dödat B, när A slagit B i huvudet med uppsåt att döda B") och dels varför straffrättskommittén i så fall inte formulerade paragrafen efter mönstret "Den som genom att taga ... tillägnar sig ...".

2.5 ÖVRIGA TJUVNADSBROTT

2.5.1 Snatteri — BrB 8:2

Snatteri är stöld som med hänsyn till det tagnas värde och övriga omständigheter är ringa brott. Ett visst värde är inte avgörande. En relativt värdefull sak kan tas under sådana omständigheter att brottet bör bedömas som snatteri och en nästan värdelös sak kan tas under omständigheter som gör att brottet inte kan anses som ringa.

Till försvärande omständigheter har räknats sådant som

- att gärningsmannen sviker visat förtroende;
- att han är särskilt förslagen vid brottets genomförande (NJA 1984 s 889, RH 132:84);
- att brottet ingår i en serie av likartade tillgrepp (NJA 1944 s 555, NJA 1964 s 255, NJA 1974 s 88, NJA 1980 s 224, NJA 1983 s 286, NJA 1984 s 889);
- att tillgreppet är särskilt kännbart, t ex därför att det avser en svåråtkomlig sak eller vara (eventuellt ransonerad; NJA 1943 s 45, NJA 1944 s 231, NJA 1944 s 306);
- att våld eller hot utnyttjats (NJA 1984 s 918);
- att tillgreppet sker genom inbrott (se t ex NJA 1981 s 426, NJA 1982 s 102, RH 18:82, RH 109:82);
- att tillgreppet avser sådant som man är tvungen att lämna utan tillsyn (NJA 1982 s 59, SvJT 1958 rf s 49, SvJT 1966 rf s 27, SvJT 1972 rf s 21, RH 7:80, RH 64:80);
- att tillgreppet avser vara som är lätt att omsätta (SvJT 1974 rf s 29).

Se även NJA 1975 s 768, NJA 1977 s 123, NJA 1981 s 807 samt SvJT 1978 rf s 43 (stöld när en stulen sak värd 96 kr avsetts att användas som brottsverktyg).

Det kan ifrågasättas, om alla dessa faktorer verkligen är ägnade att göra tillgreppet värt att bestraffa som svårare än snatteri, när värdet av det tagna är relativt obetydligt.

De tillgrepp som för närvarande bedöms mildast synes vara butiks-

stöld. Viss hänsyn tas till den frestelse till tillgrepp som själva formen för utbudande av varor innebär. Okomplicerade stöldbrott annorstädes än i butiker bedöms emellertid på likartat sätt. Åklagare och domstolar laborerar med en *värdegräns* som förändras med penningvärdet. 1985 har RÅ rekommenderat en gräns vid 600 kr och i NJA 1985 s 384 talar HD om 600—700 kr som en riktpunkt för gränsdragningen mellan stöld och snatteri vid stöld i butiker.

I mitten av 1970-talet låg gränsen vid cirka 200 kr (SvJT 1975 rf s 3, jämför SvJT 1974 rf s 29) och 1980 vid cirka 400 kr. I RH 118:84 dömdes, under hänvisning till penningvärdets förändring, för snatteri, då brottet avsåg 550 kr. För ytterligare exempel på snatteri, se t ex NJA 1982 s 719, NJA 1983 s 131, NJA 1984 s 889, RH 2:83, och för exempel på stöld, se t ex NJA 1980 s 334, NJA 1980 s 514, NJA 1980 B 6, NJA 1981 s 327.

Gärningen kan rubriceras som stöld, när gärningsmannen åtkommit egendom till ringa värde, men avsett att stjäla egendom till betydligt större värden (NJA 1981 s 523).

I NJA 1985 s 384 uttalar HD, att stöld av bensin från en bemannad bensinstation normalt är snatteri, om ej mer tas än som normalt svarar mot en fylld tank på en personbil. I NJA 1984 s 889 blev rubriceringen dock stöld, enär fråga var om systematiska tillgrepp, som utförts på ett i viss mån förslaget sätt. Båda fallen får anses ha samma prejudikatvärde. (Jämför RH 7:80 och RH 132:84.)

2.5.2 Bodräkt — BrB 8:3

Den sociala relationen mellan ägare är ibland sådan, att det för dem finns mindre anledning än eljest att skilja mellan mitt och ditt. En stöld framstår i ett sådant läge som mindre straffvärd och av tradition har brottet privilegierats genom en lägre straffskala och en mindre defamerande brottsbenämning. I BrB privilegieras stöld och snatteri som bodräkt i följande fall:

(1) Delägare i dödsbo stjälar från dödsboet (som är en särskild juridisk person).

(2) Viss familjemedlem stjälar från annan familjemedlem, *medan de sammanbor*, dvs när de har gemensamt hemvist (se SvJT 1940 rf s 61). Däremot behöver inte det stulna befinna sig i det gemensamma hemvisstet. Lagen nämner följande relationer, där stöld av endera från den andre utgör bodräkt: make-make, syskon-syskon (även halvsyskon), för-

äldrar-barn, fostersyskon-fostersyskon, fosterföräldrar-fosterbarn. Av FB 4:8 följer att adoption likställs med blodsband.

Enligt nu upphävda Barnavårdslag 1960:97 § 46 var fosterbarn ”barn under 16 år, som vårdas och fostras i annat enskilt hem än hos föräldrarna eller särskilt förordnad förmyndare, vilken har vårdnaden om barnet”; åldern kunde utsträckas fram till 19 år. Lagens regler om fosterbarn gällde inte, när barnet sammanbodde med ena föräldern. Från fosterbarn skall skiljas s k vistelsebarn, dvs barn som vistas i ett hem, men för vilket ingen där övertagit ansvaret för vård och fostran. Barnavårdsnämnd kunde emellertid besluta, att vistelsebarn tills vidare skulle anses som fosterbarn. — Socialtjänstlag 1980:620 utnyttjar inte begreppet fosterbarn. I stället talas om vård i familjehem (§ 22) och vård i annat enskilt hem (§ 25).

I BrB 8:3 avses med ”fosterbarn” även barn som inte är fosterbarn i barnavårdslagens mening, t ex barn varöver särskilt förordnad förmyndare har vårdnaden och barn till make (ofta föreligger faktisk, men ej legaliserad adoption).

(3) Samägare stjäls från annan samägare (dvs de äger var sin ideell andel i saken) och det tagna är *lösöre*, dvs lösa saker utom pengar, värdepapper och skepp (fartyg minst 12 × 4 m); inte heller rena naturprodukter torde räknas som lösöre. Till lösöre hör också sådant som först måste avskiljas från fast egendom; i sådant fall förutsätts att inte bara fastigheten utan även det avskilda är föremål för samäganderätt. Byggnad på annans grund är fast sak (ehuru lös egendom); även här medför avskiljande att lösöre föreligger. Delägare i ett särskilt rättssubjekt, t ex ett handelsbolag, är inte samägare; detsamma gäller delägare i enkelt bolag. (Se SvJT 1950 s 271, RH 30:85.)

Angående medverkan till bodräkt, se 2.7.2 nedan.

Mot bakgrunden av gällande åtalsregler (se 2.8) framstår bestämmelsen om bodräkt som överflödig, särskilt som straffskalans utformning förhindrar lagföring genom strafföreläggande.

2.5.3 Åverkan (II) — BrB 8:11 st 1, 12:2 st 2

Under de förutsättningar som angivits i 2.3.4 skall snatteri och bodräkt bedömas som åverkan.

2.5.4 Grov stöld — BrB 8:4

Grov stöld är stöld eller bodräkt som med hänsyn till omständigheterna är att bedöma som grov. Angående principerna för fördelning av brott efter svårhetsgrad hänvisas till I.2.2.3 (särskilt bör märkas att fråga är

om en bedömning av samtliga omständigheter vid brottet).

Enligt 8:4 skall främst följande faktorer beaktas:

(1) Att tillgreppet avser sak som någon bär på sig (*fickstöld*), inklusive vad som bärs i handväskor och portföljer (SvJT 1975 rf s 22), men knappast i öppna korgar. En fickstöld förutsätter normalt en genom övning vunnen skicklighet, vari man finner ett argument för att anse gärningsmannen som särskilt farlig för annans egendom.

Se NJA 1979 s 153, där särskild vikt lades vid att fickstölden utförts på en plats (järnvägsstation) där den kunnat medföra särskild olägenhet för den bestulne.

Mindre skicklighet krävs för att ta något från en sovande, berusad eller eljest medvetlös person, men även sådana stölder torde likväl ofta bedömas som grova, med hänsyn till att den medvetlöse saknar all möjlighet att ha uppsikt över sin egendom (NJA 1953 s 92).

(2) Att gärningsmannen är försedd med vapen, sprängämne eller annat dylikt *farligt hjälpmedel* (t ex frätande vätska, bländningsmedel såsom tårgas eller malen peppar). Hjälpmedlet behöver inte ha använts eller visats, men måste ha medförts för stöldens förövande (NJA 1979 s 517).

Så långt tar exemplifieringen i lagen sikte på faktorer som rör tillgreppets utförande. Tanken är att den är särskilt värd att straffas som ger prov på en ovanlig ”brottslig” vilja, som tar sig uttryck i planering och ansträngning för att övervinna yttre hinder för stöldens genomförande eller i en ovanlig hänsynslöshet i valet av metod för brottets utförande.

Återstående av lagen åsyftade omständigheter av denna art faller under

(3) Att gärningen eljest är av *särskilt farlig eller hänsynslös art*. (Be-
träffande farlighetsbedömningar avseende gärningstyper hänvisas till I.5.7.2.)

Exempel på att gärningen är av särskilt farlig art är

- att gärningsmannen använder sig av hot (skräckmedel) och ansvar för rån kan ej ådömas;
- att han använder sig av tekniska hjälpmedel eller transportfordon;
- att han ger prov på särskild förslagenhet, t ex genom att vara förklädd eller uppträda som tjänsteman (NJA 1981 s 426, se även RH 92:81, RH 25:83);
- att han missbrukar allmän ställning eller förtroendeställning (NJA 1955 s 370, NJA 1977 B 7, RH 92:81, RH 82:85); och
- att brottet är ett led i en yrkesmässig brottslighet (ett ungdomsgängs

stölden är i regel inte yrkesmässiga) eller systematisk brottslighet, särskilt om den ger prov på illojalitet mot arbetsgivare; i praxis läggs vikt vid om det sammanlagda värdet uppgår till "betydande belopp" (se nedan under (4)). Se t ex NJA 1964 s 255, NJA 1980 s 334, NJA 1982 s 645, NJA 1985 s 444, SvJT 1977 rf s 45, RH 138:81, RH 82:85; jämför NJA 1978 s 736, NJA 1980 s 224, NJA 1982 s 719, RH 77:84.

— Se även NJA 1981 s 335 (inbrott i hus i förening med sprängning av kassaskåp), RH 141:81 (inbrott i hus och kassaskåp).

Gärningen betraktas som särskilt farlig, om tillgreppet varit speciellt *svårt* att genomföra. Men bedömningen blir inte sällan densamma om tillgreppet varit särskilt *lätt* att genomföra. Gärningsmannen kan antas vara särskilt hänsynslös, därför att han utnyttjar att egendomen är *skyddslös* (NJA 1965 s 251, NJA 1980 s 253, SvJT 1958 rf s 20). Exempel är att gärningsmannen utnyttjar allmän nöd eller fara, t ex farsot, eldsvåda, skeppsbrott, krigstillstånd, mörkläggning, evakuering, flyglarm, till att ta egendom som inte kan övervakas som eljest. Redan det förhållandet att stöld sker nattetid (se NJA 1965 s 251) kan påverka bedömningen. Att stöld sker i kyrkor, museer, på poststationer och kommunikationsmedel (RH 92:81), av föremål lämnade i offentliga lokaler, på arbetsplatser, i hotell, restauranger, garderober, tamburer, stöld av kläder utlagda för vädring eller torkning, stöld i affärer, kiosker och sommarstugor (se t ex NJA 1970 s 353) och tillgrepp av kreatur som lämnats på bete (NJA 1948 s 761, jämför NJA 1948 s 307) är försvårande, men bör inte utan vidare anses vara tillräckligt för att en stöld skall vara grov.

För många fall kan man tveka, om skyddslöshetssynpunkten verkligen har någon vikt. Det förhållandet att risken att bli ertappad är något mindre än eljest bör inte i och för sig medföra att brottet bedöms som grövre. När det gäller butikstillgrepp betraktar man den ovanligt stora frestelsen att ta något olovligen som en mildrande faktor. Men det kanske beror på att så många "hederliga" människor snattar i butiker?

Som grov stöld brukar ofta s k handrån, "snappning" (främst väskryckning) bedömas. Se även RH 158:83.

Vad gäller att gärningens hänsynslösa art skall särskilt beaktas är att märka, att denna omständighet upptogs i lagtexten genom ändring som trädde i kraft 1976. Samtidigt togs bort den omständigheten att brottet förövas medelst *inbrott*. "Inbrott" är numera ingen juridisk term, men det kan vara av intresse att mot bakgrund av tidigare juridiskt språk-

bruk ungefärligen ange dess innebörd. Huvudfallet är att man med våld eller list — dvs med hjälp av dyrk, falsk nyckel, ståltråd, kam, etc — tar sig in i ett stängt utrymme, t ex hus, omgärdad gård, bil, båt, skåp, skrin. Det saknar betydelse om inbrottet sker först efter det att man tillgripit en låst förvaringspersedel, såsom ett kassaskåp. Som klara fall av inbrott har också räknats att man tränger in i ett stängt utrymme genom att klättra — t ex över stängslet till en gård — eller genom öppningar som ej är avsedda som ingångar — t ex fönster och lufttrummor — liksom att man lyckas ta något ur det stängda utrymmet utan att själv behöva ta sig in.

Bakgrunden till lagändringen var följande. Genom BrB höjdes straffminimum för grov stöld från frihetsstraff i 2 mån till frihetsstraff i 6 mån. Bakom ändringen låg bl a en önskan att förmå domstolarna att med större sparsamhet klassificera stölder som grova. Det visade sig emellertid att någon ändring ej kom till stånd. I stället för en skärpning av kraven på vad som skall räknas som grov stöld åstadkoms i praktiken en skärpning av straffen. Praxis utvisade en klar tendens att automatiskt rubricera en inbrottsstöld som grov stöld, även om tillgreppet med hänsyn till såväl brukat våld som det tagnas värde framstod som tämligen bagatellartat. Domstolarna syntes ta föga intryck av att HD i vissa fall bedömt inbrottsstöld som icke grovt brott (t ex NJA 1944 s 442 II, NJA 1970 s 493, NJA 1972 B 4). Eftersom cirka 80 % av alla grova stölder förövades genom inbrott var det enklaste sättet att nedbringa antalet stölder, som klassificeras som grova, att helt enkelt upphöra att betrakta inbrott som en speciellt beaktansvärd faktor. För en sådan reform talade också bl a följande. Tanken att ett inbrott ådagalägger särskild skicklighet är betydligt överdriven. Flertalet inbrott är oöverlagda och sker under alkoholpåverkan. Flertalet personer som dömts för grov stöld har allvarliga sociala problem. Vidare har samhällsutvecklingen medfört att egendom numera i väsentligt högre grad än tidigare förvaras under lås. Inbrott kan därför oftare än förut vara en förutsättning för ett tillgrepp, utan att detta behöver framstå som kvalificerat. Den allmänna ekonomiska utvecklingen och försäkringsväsendets utbyggnad har medfört, att synen på tillgreppsbrott mildrats. Samtidigt har skyddet för den personliga integriteten kommit att framstå som viktigare än skyddet för egendom.

1976 års lagändring är avsedd att tydligare markera, att det finns särskild anledning att ta hänsyn till det *personliga lidande eller obehag* som förorsakats av gärningen. Särskilt att nämna är här brott som förövas under omfattande skadegörelse hos privatpersoner och tillgrepp riktade mot sjuka, gamla eller andra som på grund av något handikapp eller annan omständighet, varöver vederbörande ej råder, befinner sig i en särskilt utsatt eller besvärlig situation. Under denna punkt hamnar också inbrottsstölder i många fall (t ex inbrottsstölder hos sjuka, gamla, so- vande, ensligt boende, inbrottsstöld under stor skadegörelse, etc).

Under riksdagsbehandlingen avvisades med mycket knapp majoritet en tolkning av stadgandet, som går ut på att grov stöld regelmässigt skall anses föreligga vid inbrottsstöld i vad som kan betecknas som någons "hem". Praxis synes emellertid närmast orientera sig mot minoritetens ståndpunkt (se NJA 1976 s 414, NJA 1981 s 523, men jämför NJA 1977 s 630, NJA 1977 B 4, NJA 1982 s 102).

Exempel på fall där inbrott ej föranlett att brottet bedömts som grovt är NJA 1981 s 426 (arbetslokaler, daghem), NJA 1981 s 807 (fritidshus), RH 18:82 (skrivbordslåda). I andra fall kan andra omständigheter än inbrottet ha varit avgörande (NJA 1981 s 335, NJA 1982 s 17, NJA 1984 s 707, RH 141:81).

Under (3) faller alltså även omständigheter som har att göra med *objektets beskaffenhet* (skyddslöshetsaspekten) mer än med sättet för tillgreppets utförande. Lagen nämner ytterligare två fall, där det tagnas beskaffenhet står i förgrunden:

(4) Att tillgreppet avser *betydande värde* (objektiv skada).

Se NJA 1965 B 34, NJA 1977 B 7, NJA 1980 s 253, NJA 1980 s 334, NJA 1982 s 17, NJA 1982 s 645, NJA 1984 s 707, NJA 1985 s 444, NJA 1985 s 822, RH 138:81, RH 25:83; jämför t ex NJA 1978 s 736, NJA 1982 s 59, NJA 1982 s 719, RH 18:82, RH 77:84.

(5) Att tillgreppet innebär *synnerligen kännbar skada* (subjektiv skada); se t ex NJA 1980 s 253. Härunder kan man också föra den omständigheten att tillgreppet skett under förövande av påtaglig *skadegörelse*.

Ännu i början av 1970-talet tolkades "betydande värde" så att grov stöld regelmässigt ansågs föreligga när brottet avsåg några tusen kronor. Penningvärdets förändringar, den allmänna ekonomiska utvecklingen och kanske även försäkringsverksamhetens utbyggnad har på goda grunder föranlett en generösare praxis. I samband med 1976 års lagändring diskuterades ett värde av fem basbelopp hos det stulna som en lämplig riktpunkt för gränsdragningen, när inga andra omständigheter påtagligt påverkar bedömningen, i positiv eller negativ riktning. Denna princip synes ha accepterats av HD (se främst NJA 1980 s 253 och NJA 1982 s 719).

Bilstöld är ofta grov stöld (se t ex NJA 1972 s 323), särskilt om tillgreppet genomförts med skadegörelse på bilen.

Som ytterligare omständigheter att beakta kan nämnas *syftet* med tillgreppet, särskilt den tänkta användningen av det tagna, vidare att brottsplanen går ut på att stjäla egendom till *stora värden* (även om man

av någon anledning inte kommer över så mycket) och att det tagna är särskilt *begärligt* som tillgreppsobjekt, t ex därför att det är lätt att omsätta. Stöld av vapen, gift, osv i brottsligt syfte blir ofta att bedöma som grov (vartill kan bli fråga om ansvar för förberedelse till annat brott). Jämför NJA 1978 s 736.

Omständigheter som rör gärningsmannens person skall inte beaktas, såvida de inte sammanfaller med karakteristiken av tillgreppets utförande (tillgreppet är ett led i en yrkesmässig verksamhet, ger uttryck för förslagenhet, hänsynslöshet, skicklighet, osv).

2.5.5 Rån och grovt rån (I) — BrB 8:5 och 6

Om en stöld (snatteri, bodräkt, åverkan, grov stöld) genomförs med s k *råntvång* blir gärningen alltid att betrakta som rån, såvida förfarandet inte är av mindre allvarlig art.

Rån förekommer i tre former. Rörande de två andra hänvisas till 3.4.2—4 (motvärnsfallet) och 9.2.3 (utpressningsfallet).

Råntvånget är i lagen beskrivet som ”våld å person eller . . . hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara”. Rörande den närmare betydelsen av ”råntvång” hänvisas till 3.4.2.

I förevarande fall — *stöldfallet* av rån — skall råntvånget utövas före eller samtidigt med att saken tas i besittning. Råntvånget kan riktas mot besittaren eller envar som försöker hindra stölden.

Se t ex NJA 1977 s 329, NJA 1979 s 759, NJA 1981 s 335, NJA 1981 s 523, NJA 1985 s 521.

Även om brottsbeskrivningen närmast synes kräva att tjuven skall ha utfört tvånget torde han böra anses som rånare i gärningsmannaskap, om han med stölduppsåt medverkat till råntvånget, men ej utfört det själv. Däremot bör A inte anses ha begått rån redan när han utnyttjar det förhållandet, att B blivit utsatt för råntvång (jämför NJA 1969 B 29 och SvJT 1975 rf s 7; i NJA 1984 s 918 dömdes dock ej för rån). I NJA 1975 s 768 dömdes för misshandel och stöld, när gärningsmannen ej hade stölduppsåt vid misshandeln, men omedelbart tillgrep en av den angripne tappad sedel.

Väskryckningar o dyl (se föregående avsnitt) brukar sällan genomföras med råntvång, varför det är felaktigt att som ofta sker tala om rån i dessa fall. Språkbruket har dock traditioner från landskapslagarna (”handran”; det utmärkande för denna typ av stöld var det öppna tillvägagångssättet).

Rörande de omständigheter som gör att ett rån bör bedömas som **grovt** hänvisas till 3.4.4.

2.6 TILGREPP I BUTIKER

Formerna för försäljning har för detaljhandelns del undergått betydande förändringar under de senaste årtiondena. Dessa har medfört vissa dogmatiska problem, dels i fråga om brottsrubricering och dels i fråga om när brottet fullbordas. De flesta problemen är nu lösta genom vägledande avgöranden av HD (särskilt NJA 1972 s 253).

Tillgrepp i butiker under tid då dessa inte hålls öppna för försäljning erbjuder inga speciella problem.

I de följande avsnitten redovisas rättsläget, som varierar med olika butikstyper. För samtliga gäller dock en *reservation*: undantagsvis kan en tillägnelse ske inne i butiken, t ex genom konsumtion av matvaror (RH 54:84; även i RH 67:83 borde domen ha varit fällande). I sådant fall fullbordas tillgreppsbrottet genom tillägnelsen (genom denna upphör affärens sambesittning).

Den som synbarligen har för avsikt att göra rätt för sig förövar dock inte stöld (kompensation av skadan genom fullgod fordran) och ansvar för egenmäktigt förfarande kan vara uteslutet på grund av samtycke eller sedvänja.

2.6.1 Butiker med kassaspärr

De antydda svårigheterna har främst gällt tillgrepp i de allt vanligare snabbköpsaffärerna. I dessa är det tillåtet att själv ta saken från dess plats i lokalen, men det är inte tillåtet att passera kassaspärren utan att betala för varan. Det förhållandet att bedrägerirekvisiten i allmänhet är uppfyllda, när gärningsmannen passerar kassaspärren utan att visa varan, gjorde att ansvar för bedrägeri till en början utdömdes i åtskilliga fall. Ansvar för tillgreppsbrott är dock en minst lika naturlig lösning.

Om gärningsmannen inte passerar spärren, kan bedrägeri inte komma i fråga. Om det fullbordade brottet inte skulle vara ringa, är det ändå omöjligt att döma för bedrägeriförsök, om gärningsmannen ertappas tidigare än vid kassan (medan stöldförsök kan föreligga).

HD har stannat för att tillgreppsbrott är den lämpligaste lösningen. Genom att ta saken från sin plats sätter man sig i lovlig sambesittning till den. Ett nytt tagande sker vid *passerandet av kassaspärren*. Man sätter

sig då i ensambesittning till saken. Det senare tagandet är olovligt, om man inte erlägger varans pris (NJA 1965 s 398, NJA 1972 s 253, SvJT 1971 rf s 22). I NJA 1980 s 514 dömdes för bedrägeri, när innehållet i en prismärkt kartong bytts ut. Förfarandet borde ha rubricerats som stöld.

Man kan tänka sig främst följande tre möjligheter att förlägga fullbordanspunkten för tillgreppsbrott tidigare än vid passerandet av kassaspärren:

(a) Ett eljest lovligt tagande, som sker med stölduppsåt, är ett olovligt tagande. (De som hävdar denna ståndpunkt har i allmänhet talat om tillgrepp med tillägnelseuppsåt men eftersom varje person som handlar i en snabbköpsaffär avser att tillägna sig det inhandlade, så är i stället skadeuppsåtet — t ex att han inte vill betala — det väsentliga.)

(b) Att dölja saken är att försätta sig i ensambesittning av den (i vart fall be-
träffande mindre föremål). I så fall kan även egenmäktigt förfarande ske inne i butiken.

(c) Att dölja saken är att försätta sig i ensambesittning av den, om man samtidigt har stölduppsåt eller avsikt att undandra saken butikspersonalens kontroll.

I praxis har alla dessa lösningar förekommit, men samtliga är nu att betrakta som övergivna (utöver nämnda rättsfall, se SvJT 1965 rf s 35, SvJT 1967 rf s 3, SvJT 1970 rf s 33).

Den av HD valda lösningen — att först passerandet av spärren medför ensambesittning och olovligt tillgrepp — har goda skäl för sig. Den är enkel; man undviker en del svåra bevisfrågor (rörande gärningsmannens avsikter och när dessa bildats) och man slipper undersöka vad butik-
ägaren egentligen har samtyckt till. (Butiksägaren får antas ha givit ett begränsat samtycke (se 2.2.3): Du får ta saken, om du betalar den när du passerar spärren.) Valet av spärren och inte utgången som gräns har att göra med att ett bedrägeribrott fullbordas vid spärren och det vore då dogmatiskt problematiskt att förlägga fullbordanspunkten för tillgreppsbrott senare..

2.6.2 Varuhus med klart avgränsade avdelningar

Också för dessa fall av butikstillgrepp är nu klarlagt, att passerandet av en viss gräns medför ensambesittning. Denna gräns är vald av enkelhetsskäl och sammanfaller med *gränsen för avdelningen* (NJA 1964 s 97, NJA 1972 s 253, NJA 1980 B 6; i RH 2:83 ansågs gränsen gå vid en larmportal). Såvida inte annat är visat, får man utgå från att varuhus-
ägaren har samtyckt till att man själv tar saken i besittning, men inte till att man lämnar avdelningen med den utan att ha gjort rätt för sig. Det bör emellertid betonas, att passerandet av avdelningsgränsen blir ett

olovligt tillgrepp, bara för att man har bestämt att en ändring i besittningsförhållandet sker just där. I och för sig kunde lika gärna hävdas, att varuhusets ägare har sambesittning till saken så länge den finns kvar inom husets väggar. På många varuhus finns för övrigt numera kassaapparater, som möjliggör korrekt redovisning, även när en vara betalas på ”fel” avdelning. Man kan därför räkna med att det i ökad utsträckning blir tillåtet att föra en vara från en avdelning till en annan.

2.6.3 Övriga butiker

I och med NJA 1972 s 253 har HD även för övriga butikstypers del fastslagit, att enbart rumskriterier är avgörande för när en övergång till ensambesittning sker. Gärningsmannen tar saken (andra gången) när han *lämnar själva butiken*. Det räcker inte med att han står i begrepp att omedelbart lämna den (NJA 1981 B 7). (I SvJT 1976 rf s 42 ansågs dock tillgreppet fullbordat, när en larmanordning nära dörren utlösts. Fallet står knappast i överensstämmelse med HD:s ståndpunkt.) Ett gott skäl för denna regel är att man når en enkel och för alla butikstyper enhetlig lösning. Möjligheterna att gripa en tjuv har dock försämrats.

Olovligt tillgrepp kan aldrig ske mellan det första lovliga tagandet och det andra olovliga, vilket markeras av rumsgränsen. Vad butiksägaren tillåter eller inte tillåter rörande hanterandet av saken inne i butiken (han kanske förbjuder att saken hålls dold) är därför irrelevant, om det första tagandet är lovligt. Men det kan naturligtvis vara så att det inte alls är tillåtet att ta saken från sin plats. I så fall är ett tillgreppsbrott fullbordat vid första tagandet. Enligt den tolkning som förordats i 2.3.1 föreligger dock aldrig ett tillgrepp (men väl ett tagande) när gärningsmannen blott tagit en sak i handen och avser att ställa tillbaka den.

2.7 OSJÄLVSTÄNDIGA BROTTSFORMER

2.7.1 Försök, förberedelse, stämpling och underlåtenhet att avslöja brott

Av BrB 8:12 framgår att dessa brottsformer är straffbelagda i följande omfattning:

	Försök	Förberedelse	Stämpling	Underlåtenhet att avslöja brott
stöld (8:1)	×	×		
grov stöld (8:4)	×	×		
rån (8:5)	×	×	×	×
grovt rån (8:6)	×	×	×	×
tillgrepp av fortskaffningsmedel (även grovt, men ej ringa) (8:7)	×	×		

Kriminalisering av försök och förberedelse framstår som befogad vid grövre tillgreppsbrott av den anledningen, att det inte sällan är så, att möjligheten att gripa gärningsmannen är störst innan brottet fullbordats (t ex vid fickstöld och tillgrepp av fortskaffningsmedel).

Det förhållandet att försök och förberedelse till ringa brott inte är straffbelagda medför vissa svårigheter. Det måste ju avgöras, vilken svårhet brottet skulle tillskrivas såsom fullbordat. Svårigheterna är störst vid gränsdragningen mellan försök till stöld och försök till snatteri. Det kan vara omöjligt att avgöra hur mycket en tjuv tänkt tillgripa eller hur brottet eljest skulle komma att gestalta sig.

Vid tillgreppsbrotten är det också besvärande att det på försöksstadiet kan vara särskilt svårt att visa att gärningsmannen hade tillägnelseuppsåt. Försök till egenmäktigt förfarande är ju inte straffbelagt. Om A blir ertappad under tillgreppet av en cykel går han alltså alltid fri, om tillägnelseuppsåt inte kan styrkas. Däremot är försök till tillgrepp av motordrivna fortskaffningsmedel straffbelagda, utom vid ringa brott.

2.7.2 Medverkan

(1) Beträffande *stöld* och *snatteri* är i BrB 8:3 stadgat att alla medverkande skall dömas för *bodräkt* eller medverkan därtill, så snart någon av de medverkande kan åberopa bodräktsprivilegiationen; detta gäller dock inte den som handlar med uppsåt att tillägna sig (eller avsikt att tillägna annan; se BrB 23:7) det tillgripna, om privilegiationen inte gäller honom själv (respektive den han avser att tillägna saken).

(2) Oaktsam medverkan till vissa tillgreppsbrott kan undantagsvis uppfylla rekvisiten för sådan *håleriförseelse* (IV), som är straffbelagd i BrB 9:7 st 2; se 5.7.3.

2.8 SÄRSKILDA ÅTALSREGLER

2.8.1 Villkor för åtal

(1) *Angivelse* av målsäganden är villkor för åtal vid *brott mot närstående* vid alla tillgreppsbrott, utom grovt rån, rån och grov stöld (BrB 8:13). Tanken är att polis och åklagare normalt inte skall blanda sig i familjeangelägenheter av ekonomisk art. Målsäganden kanske mycket hellre ser, att brottet förblir obestraftat än att den närstående döms. Denna åtalsförutsättning är dock inte avgörande för om åtal skall ske. Frånvaron av angivelse saknar verkan, om åklagaren anser att åtal är påkallat från allmän synpunkt (se nästa avsnitt).

Angivelsekravet förutsätter att någon av följande relationer råder mellan målsägande och brottsling:

- (a) make—make;
- (b) syskon—syskon; även halvsyskon avses;
- (c) släktskap i rätt upp- eller nedstigande led;
- (d) målsäganden är eller har varit gift med brottslingens syskon eller släkting i rätt upp- eller nedstigande led;
- (e) brottslingen är eller har varit gift med målsägandens syskon eller släkting i rätt upp- eller nedstigande led;
- (f) fosterförälder—fosterbarn (eller omvänt); och
- (g) trolovad—trolovad (trolovning har skett, när man och kvinna med vittnen, ringväxling eller på annat sätt kommit överens om att ingå äktenskap med varandra; definitionen framgår av år 1973 upphävda GB 1:1).

Bodräktsprivilegiationen — se BrB 8:3 och ovan 2.5.2 — är således klart snävare utom däri att den även omfattar relationen fostersyskon—fostersyskon (om de sammanbor).

Det skall observeras, att regeln gäller för *alla medverkande*, så snart någon av dem befinner sig i den privilegierade relationen. Under ”medverkande” faller enligt särskilt stadgande (BrB 8:13 st 2) även den som begår häleri (9:6) eller häleriförseelse (9:7). Det kan vara en tillfällighet som gör att någon gör sig skyldig till häleri i stället för medverkan, t ex när vissa medlemmar av ett gäng ungdomar utfört en stöld hemma hos en anhörig till någon av dem och andra medlemmar endast tar del i bytet. Vid åtal mot hälare kan dessutom knappast undvikas att förbrottet utreds.

(2) Beträffande de specialstraffrättsliga brott som nämnts i 2.3.5 är att märka att vissa brott mot gruvlagstiftningen som förnärmar enbart enskilds rätt får åtalas av åklagare blott om målsäganden anger brottet till åtal (Gruvlag 1974:342 11:4 st 2, Lag 1974:890 om vissa mineralfyndigheter § 44 st 4, Lag 1985:620 om vissa torvfyndigheter § 40 st 4). Åtal för vissa brott mot Lag 1966:314 om kontinentalsockeln kräver förordnande av regeringen eller den regeringen bemyndigar (§ 14 st 3).

2.8.2 Särskild åklagarprövning

(1) Vid de *brott mot närstående*, som nämnts i föregående avsnitt, krävs för åtal antingen angivelse *eller* att åklagare finner åtal vara påkallat från *allmän synpunkt*. En yrkesmässig hälare kan sålunda böra åtalas, även om man avstår från att åtala den som förövat förbrottet.

(2) Vid *åverkan* (12:2), som *endast förnärmar enskilds rätt*, gäller enligt BrB 12:6 att åtal skall ske endast om det av *särskilda skäl är påkallat från allmän synpunkt* (åtal skall således ske endast i undantagsfall). Se vidare 3.6.2.

3 Våldsbrott

3.1 BROTTSTYPER OCH STRAFFSKALOR

(1) grovt rån (II) (8:6)	fängelse lägst 4 år högst 10 år
(2) rån (II) (8:5)	fängelse lägst 1 år högst 6 år
(3) grov skadegörelse (12:3)	fängelse högst 4 år
(4) (grovt) egenmäktigt förfarande (III) (8:8 st 2)	fängelse högst 2 år
(5) egenmäktigt förfarande (III) (8:8 st 1)	böter eller fängelse högst 6 mån
(6) skadegörelse (12:1)	
(7) åverkan (I) (12:2 st 1)	böter

Straffskalan för skadegörelse höjs till fängelse i högst 2 år, när omständigheterna är sådana som anges i BrB 19:11 (för grov skadegörelse och åverkan saknar denna bestämmelse betydelse). Skadegörelsen skall ske på lokal som innehas av främmande makts representation eller på egendom som finns i lokalen och skall därtill innebära att den främmande makten kränks (stadgandet bör därför inte tillämpas, om det för gärningsmannen inte har någon särskild betydelse att egendomen innehas av den främmande makten). Med "lokal" avses byggnad eller del av byggnad, men även gård eller trädgård som besitts med rätt till ensamdisposition. Inte bara ämbetslokaler för beskickning eller annat officiellt organ för den utländska staten, utan även bostäder för personal med diplomatisk immunitet torde åtnjuta det förstärkta straffskyddet. Besittningsförhållandet, inte äganderättsförhållandet, är det relevanta. Endast i Sverige befintliga lokaler får anses vara åsyftade.

3.2 BROTTSBALKENS VÅLDSBEGREPP

Med "våld" åsyftas i BrB varje *fysisk kraftutveckling* — utgående från en person eller riktad mot någon eller något — *som är tillräcklig för att övervinna ett motstånd av någon typ.*

Våld som riktas mot någon eller något innefattar en överföring av rörelseenergi, som är så påtaglig, att personen eller saken mekaniskt förflyttas eller undergår en substansförändring. Att tränga undan en person, att rycka något från honom, stänga in eller hålla fast honom, rycka i hans kläder, att spjärna emot vid ett bortförande, att försöka rycka sig loss är våldsutövning, men inte t ex att lägga sig ner, ställa sig i vägen för någon eller ställa sin bil i vägen för annans. All misshandel (BrB 3:5) räknas såsom våld, således även försättande av någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd.

En person som förhåller sig helt passiv utövar inte våld. Men det räcker med att han spänner sina muskler i en ansträngning att stå kvar på ett visst ställe (när någon försöker flytta på honom) för att han skall anses ha utövat våld, såvida ansträngningen åtminstone tillfälligt varit framgångsrik. Vidare bör en övervakningsgarant (se I.8.3) anses utöva våld, när han inte ingriper till förhindrande av en kraftutveckling mot någon eller något.

Våld i någon form är nödvändigt för att ett skadegörelsebrott skall vara begånget. Vid övriga i detta kapitel berörda brott — motvärnsbrott — gäller hot om våld som alternativ till våld.

Med ”*hot om våld*” åsyftas varje A:s handling eller underlåtenhet, som B uppfattar så att A ställer honom inför ett val mellan att efterkomma A:s önskemål eller att utsätta sig för våldet. Det saknar betydelse, om A avser eller kan utföra det han hotar att göra, om han ej blir åttlydd. Huvudsaken är att B uppfattar, att han ställs inför ett alternativ, och tror att hotet är allvarligt menat.

BrB utnyttjar två klart skilda våldsbegrepp, när frågan är om *våld riktat mot person*:

(1) *våld mot person*, vilket helt enkelt är våld i den mening, som nyss angivits och som riktas mot en person. Sådant s k *enkelt våld* är rekvisit vid bl a olaga tvång (BrB 4:4), utpressning (BrB 9:4) och våldsamt motstånd (BrB 17:4). Se särskilt I.11.3.1.

(2) *våld å person* (våld på person), som i sin tur kan uppdelas i två alternativ:

(a) misshandel (BrB 3:5);

(b) praktiskt taget fullständigt betvingande av kroppens rörelsefrihet mot personens vilja (vilket i och för sig är brott mot BrB kap 4); t ex att hålla fast någon, fängsla honom till händer och fötter, stänga in honom i ett så litet utrymme att han knappt kan röra sig; men inte att låsa in någon i ett rum. Våld å person är brottsrekvisit bl a vid våld mot tjänsteman (BrB 17:1). — Se NJA 1977 s 329 (diskutabel bedömning).

Det skall märkas att våld å person alltid också utgör våld mot person, medan det omvända naturligtvis inte gäller.

3.3 SKADEGÖRELSEBROTT

Skadegörelse (BrB 12:1) förövas genom att gärningsmannen förstör eller skadar egendom till men för annans rätt till den.

3.3.1 Brottsojektet

Objekt för skadegörelse är fast eller lös egendom, inklusive levande djur, mynt och sedlar, fornminnen och kulturhistoriskt märkliga byggnader.

Av djur är tamdjur (NJA 1981 s 907: ren) och infångade vilda djur skadegörelseobjekt, men inte djur som enbart är föremål för annans ockupationsrätt (de är inte någons egendom). Även urkunder och annat, som kan bli föremål för förfalskningsbrott genom fysiska ingrepp, är i och för sig skadegörelseobjekt, men om rekvisiten för brott enligt BrB 14:4, 7 eller 8 är uppfyllda, konsumeras skadegörelsen av förfalskningsbrottet.

Av rekvisitet "*men för annans rätt*" följer att det skadade eller förstörda kan vara antingen annans eller egen egendom, men inte övergivet gods, vartill envar har ockupationsrätt.

Att skada eller förstöra egendom som *tillhör annan* är givetvis till men för dennes äganderätt, om egendomen har förmögenhetsvärde som sjunker genom skadandet (ekonomisk skada). Fastigheter har alltid förmögenhetsvärde och utgör därför en motsvarighet till stöldobjekten bland lösa saker (se ovan 2.4.4). Men ekonomisk skada är inte nödvändig. Varje skadande eller förstörande av något som ägaren vill ha kvar, t ex på grund av dess affektionsvärde eller estetiska värde, är till men för hans rätt (NJA 1981 s 907). Enligt förarbetena skyddas inte egendom som ägaren uppskattar av en helt orimlig anledning (t ex på grund av vidskepelse). Denna ståndpunkt är svår att förstå, eftersom det är rättigheten och inte någon sorts värde som skyddas (vilket ju bl a gör att det är irrelevant om gärningsmannen omedelbart betalar skadestånd).

Att skada eller förstöra egendom som är *ens egen* är skadegörelse, om därigenom en någon annan tillkommande rättighet helt eller delvis, tillfälligt eller för alltid, rättsligt eller faktiskt, går förlorad eller sjunker i värde. Att någon förhindras bruka en sak vartill han har nyttjanderätt är således till men för hans rätt. De rättigheter som kommer i fråga är följande:

(1) *säkerhetsrätter* (se vidare nedan 4.4.1), såsom panträtt (även sådan som uppkommer genom inteckning), retentionsrätt, reallast som avses i p 2 övergångsbestämmelserna till FRL; även företagshypotek är att anse som säkerhetsrätt (varje förstörande eller skadande av en sak som är objekt för företagshypotek kan dock inte vara till men för annans rätt);

(2) *bruksrätter*, såsom tomträtt, nyttjanderätt, servitut, avkomsträtt, rätt till elektrisk kraft enligt JB kap 15 och kronans rätt enligt Lag 1966:319 om rätt till sand-, grus- och stentäkt inom vissa allmänna vattenområden;

(3) *tillförsäkrad äganderätt eller rätt enligt (1)–(2)*. Det räcker således med att bindande avtal om överlåtelse, upplåtelse, osv kommit till stånd och det krävs inte att rättigheten är sakrättsligt skyddad.

Följande rättigheter skyddas däremot inte:

- (a) lösningsrätt till egendom som annan förvärvat i god tro och annan optionsrätt;
- (b) allemansrätt;
- (c) kronans rätt till fornfynd och andra offentliga intressen (SvJT 1969 rf s 63);
- (d) förmånsrätt vid utmätning eller konkurs (se BrB 11:1 och 3, 17:13);
- (e) ren fordringsrätt.

Det är således inte skadegörelse om man skadar sin egendom, så att man inte kan fullgöra sina skyldigheter enligt leveransavtal eller avtal om försträckning. Ett sådant avtal avser inte individualiserad egendom, inte ens om gärningsmannen först avskilt viss egendom i avsikt att därmed fullgöra sin skyldighet.

3.3.2 Skada eller förstöra

Genom skadegörelse sker ett ingrepp i en saks eller fastighets fysiska beskaffenhet så att dess substans minskar eller förändras.

Med ”*skada*” avses främst en partiell fysisk förstörelse, som medför att objektet blir mindre eller inte alls brukbart eller funktionsdugligt, jämfört med tidigare. Att hålla målarfärg i en brunn är att orsaka skada.

NJA 1951 s 555, NJA 1961 s 388, NJA 1972 B 32, NJA 1974 B 29, NJA 1977 s 473, NJA 1979 s 282, NJA 1980 s 191, NJA 1980 s 650, NJA 1981 s 604, NJA 1983 s 131, NJA 1984 s 918, SvJT 1962 rf s 41, SvJT 1968 rf s 58, SvJT 1975 rf s 22, SvJT 1979 rf s 50, RH 29:80, RH 64:81, RH 18:82, RH 110:82, RH 76:83, RH 31:84.

Med ”*förstörelse*” avses, förutom total fysisk skada, att objektet upphör att existera eller att saken blir fullständigt obrukbar på grund av åtgärder, som inte innefattar någon påtaglig kraftutveckling, men som medför att saken uppblandas eller sönderdelas. Man kan förstöra ett parti mjöl genom att blanda sand i mjölet, ett parti gräsfrö genom att blanda in ogräsfrö. Det torde även vara skadegörelse att så ogräs bland säden på en åker. I fråga om sönderdelning krävs att det som delas sönder utgör en helhet (sönderplockning av en maskin, omblandning av sticlarna till en färdigsatt bok). I analogi härmed får det anses vara skadegörelse att radera bort vad som finns upptaget på ljudband eller till väsentlig del utplåna data som finns lagrade på magnetband eller annat datamedium (mindre angrepp bör utgöra enbart dataintrång; se I.11.5.5). Ren omflyttning är inte skadegörelse, men kan väl vara egenmäktigt förfarande (II).

Skada eller förstörelse har inte uppkommit i bl a följande fall:

(a) Den undergångna förändringen innefattar en *förbättring* av objektet, så att dess värde höjs (t ex att binda in en bok eller laga kläder). Förfarandet kan dock vara egenmäktigt förfarande.

(b) Förändringen är *tillfällig eller snabbt övergående*, t ex därför att objektet med lätthet kan återställas i ursprungligt skick. Nedsmutsning eller besudling som kan avlägsnas utan svårighet är inte skadegörelse. Att skriva, rita, sätta anslag eller märke på t ex prydnadsföremål, vägg eller träd är skadegörelse, blott om gärningen medför en varaktig försämring av objektets ekonomiska värde, skönhetsvärde, osv.

(c) Förändringen är relativt *obetydlig*. När det gäller skadegörelse av fast egendom kan ledning hämtas från stadgandet om olovligt brukande (BrB 10:7). Att bygga, gräva, plöja, uppta väg, låta kreatur beta och dylika åtgärder är inte skadegörelse. Att svedja, bränna torv, ljung eller skog kan däremot vara skadegörelse, liksom att nedbryta stängsel, grind eller mur och att fälla eller skala bark av (= bläcka) träd.

(Beträffande brukande av lös sak är brottsbeskrivningen i 10:7 sådan, att därunder faller en del fall av skadegörelse (t o m culpös). Se 4.3 nedan.)

Nedskräpning utomhus är inte heller skadegörelse. För vissa fall finns särskild kriminalisering (se nedan 3.3.6).

Under brottsbeskrivningen faller varje orsakande av fysisk skada eller förstörelse, som kan tillskrivas en persons handlande. Skadegörelse är för saker (inklusive vissa djur) vad mord och misshandel är för personer. Utrymmet för brott begångna genom *underlåtenhet* blir därför betydande (se närmare I.8). Varje person som är vårdnadspliktig för viss

egendom är skyddsgarant för denna och har att förebygga risker för skada eller förstörelse, varifrån de än härrör (naturkrafter, djur, maskiner, människor). Den som är övervakningsgarant är likaledes pliktig att, vid äventyr av ansvar för skadegörelse, avvärja den risk för skada eller förstörelse som härrör från den eller det han är skyldig att övervaka (inklusive sig själv).

Sålunda är jordbruksarrendator enligt JB 9:15 skyldig att vårda och underhålla arrendestället. Motsvarande gäller t ex hyresgäst (JB 12:24) och näringsidkare som kvarhållit gods enligt Konsumenttjänstlag 1985:716 § 49 (se § 50).

Underlåtenhet att vårda en byggnad kan sällan medföra ansvar för skadegörelse, eftersom de flesta förändringar var för sig är obetydliga och i övrigt uppsåtsrekvisitet sällan är uppfyllt. Av vårdnadsskyldigheten följer emellertid skyldighet att ingripa till byggnadens skydd, när den vid ett visst tillfälle hotas av en inte obetydlig skada, t ex vid en gräsbrand. Underlåter en arrendator att efter förmåga hindra att branden sprider sig till byggnaden gör han sig skyldig till skadegörelse av denna.

Åtskilliga konkurrensproblem uppstår, emedan att förstöra eller skada något kan vara detsamma som att orsaka att någon förlorar en ägande- eller säkerhetsrätt därtill (olovligt förfogande) eller sammanfalla med en besittningsrubbning (egenmäktigt förfarande). Olovligt förfogande får anses konsumera skadegörelse, som ej är grov, medan skadegörelse torde konsumera egenmäktigt förfarande (II). Angående konkurrens med brott i BrB kap 13 hänvisas till III.2.11.

3.3.3 Lovlig skadegörelse

Lagen ställer inget krav på att skadegörelsen skall vara olovlig. *Samtycke* till åtgärden utesluter emellertid brottslighet redan enligt allmänna grundsatser (se I.10.3). Men härtill kommer att skadegörelse med samtycke inte är till men för annans rätt. Av samma anledning skyddas inte egendom inför vars bevarande ägare eller annan rättshavare är så likgiltig att han godtagit att den förstörs.

Lika klart är att åtgärder som i och för sig innefattar skadegörelse inte föranleder ansvar, om någon i författning eller praxis given *undantagsregel* är tillämplig. Som exempel på för privatpersoner relevanta undantag må följande nämnas:

- (1) utnyttjande av allemansrätt (se ovan om åverkan i 2.3.4);
- (2) dödande av katt enligt JaktL § 23 (se ovan 2.2.5);
- (3) dödande av hund som ofredar hemdjur eller ren enligt Lag 1943:459 om tillsyn över hundar § 3 st 3, Rennäringslag 1971:437 § 93 st 2;

- (4) dödande av djur enligt Lag 1944:219 om djurskydd § 20, som stadgar att envar får i synnerligen trängande fall döda husdjur eller annat djur som hålls i fångenskap, om det påträffas så svårt sjukt eller skadat att det uppenbarligen bör omedelbart dödas (normalt skall åtgärden utföras av veterinär eller polisman); om ett djur är döende eller svårt skadat kan det för övrigt ifrågasättas om det är till men för annans rätt att döda det;
- (5) åtgärder med annans fiskeredskap enligt FiskeL § 33c; och
- (6) att hugga ner annans träd för att ta egna bin med stöd av BB 21:1.

Även *normala förvaltningsåtgärder* av behörig person är att anse som lovliga. Det kan därför inte vara skadegörelse (till men för inteckningshavares rätt) om en ägare river ett hus eller del därav såsom led i en ombyggnadsplan; saknar han byggnadstillstånd torde inte det förändra bedömningen. Socialadekvat orsakande kan även föreligga i åtskilliga fall där den skadebringande gärningen innefattar ett *tillåtet risktagande* (eller där ett otillåtet risktagande inte är relevant för skadan); se I.9.2, I.9.3 och I.10.2. T ex flyttning av kassaskåp, pianon, osv kan innebära risker för att byggnader skadas. Är själva flyttningen försvarlig blir avgörande om vederbörliga skyddsåtgärder har vidtagits.

3.3.4 Åverkan (I) — BrB 12:2 st 1

Åverkan (I) är skadegörelse, som med hänsyn till skadans obetydlighet och övriga omständigheter vid brottet är att anse som ringa. Rekvisiten för skadegörelse måste alltså vara uppfyllda. T ex en tillfällig nedsmutsning är inte att bedöma som åverkan. Som åverkan kommer främst i fråga brott som består i att saker med ringa värde förstörs (RH 29:80) eller att en skada innebär obetydlig värdeminskning. Vid sådana bedömningar kan snatterigränsen vara vägledande; se ovan 2.5.1. Att förstöra en större glastruta medför i regel en skada av sådan omfattning — över 1 000 kr — att gärningen ej kan bedömas som åverkan.

Se NJA 1979 s 282, NJA 1980 s 650, NJA 1984 s 918, SvJT 1979 rf s 50, RH 29:80, RH 64:81, RH 18:82, RH 76:83, RH 31:84, och även NJA 1983 s 131.

Även skadegörelse på en sak, som saknar förmögenhetsvärde, är ofta att bedöma som åverkan.

Skadegörelse som är ringa och uppkommer i samband med åverkan (II) — se BrB 12:2 st 2 — (dvs tillgrepp av vissa naturalster) beaktas inte. Se 2.3.4 ovan.

3.3.5 Grov skadegörelse — BrB 12:3

Åtskilliga fall av skadegörelse uppfyller rekvisiten för allmänfarligt brott i BrB kap 13 (främst mordbrand, allmänfarlig ödeläggelse och sabotage). Se III.2. Endast om rekvisiten för sådant brott inte är fullständigt uppfyllda blir ansvar för skadegörelse aktuellt. Skadegörelse som sker på de sätt och på de objekt som nämns i BrB kap 13 — att anlägga brand, åstadkomma explosion, översvämning, att orsaka skador på trafikmedel, trafikmaterial och offentliga anläggningar av olika slag — kan således föranleda ansvar enligt BrB kap 12. Omständigheterna är då ofta sådana att skadegörelsen bör bedömas som grov, på grund av skadans storlek och med gärningen förknippad fara.

Skadegörelse genom användande av sprängämnen och anläggande av brand är därför i allmänhet grov (t ex bränder av uthus och andra byggnader, fartyg, skog, torvmosse, halm-, hö- och sädesstackar, upplag av ved, kol, timmer, osv). Se NJA 1980 s 191, jämför NJA 1981 s 604 (mordbrand).

Enligt lagen skall vid bedömningen av huruvida skadegörelse är grov särskilt beaktas, om

(a) gärningen medfört *synnerlig fara för annans liv eller hälsa*;

(b) gärningen har drabbat sak av *stor kulturell eller ekonomisk betydelse* (t ex fornminnen, kulturhistoriskt värdefulla byggnader, konstverk, museiföremål, antikviteter); eller

(c) skadan eljest varit *synnerligen kännbar*: brottet avser t ex bostadshus, förstörelse av byggnad (SvJT 1950 s 423, SvJT 1963 rf s 8 II), originalmanuskript, prototyp till uppfinning, maskiner eller fordon, som är av vikt för ett företags drift (SvJT 1958 rf s 71).

Som ytterligare omständighet som är särskilt värd att beakta kan nämnas, att *allmänheten lider förfång* (såsom vid skadegörelse på järnvägsspår, telefonledningar och vägbanor).

3.3.6 Specialstraffrätt

I samband med skadegörelsebrotten finns anledning att uppmärksamma vissa specialstraffrättsliga bestämmelser, som straffbelägger orsakande av *nedskräpning, förorening och liknande olägenheter* (se även III.2.8.6):

(1) I Miljöskyddslag 1969:387 § 45 kriminaliseras (böter eller fängelse högst 2 år) bl a uppsåtlig och oaktsam överträdelse av förbud mot förorening i vattendrag, sjö eller annat vattenområde och förbud mot an-

vändning av mark, byggnad eller anläggning på sätt som medför störning för omgivningen genom luftförorening, buller, skakning, ljus eller annat sådant. (NJA 1981 s 925: överutsläpp av fluor i avloppsvatten.) I ringa fall döms ej till ansvar. Brott enligt BrB — se särskilt 13:8a och 9 — har företräde. (Se III.2.7 och III.2.8.5.)

(2) Uppsåtlig och oaktsam förorening från fartyg m m kriminaliseras i Lag 1971:1154 om förbud mot dumpning av avfall i vatten § 5 (böter eller fängelse högst 1 år) och Lag 1980:424 om åtgärder mot vattenförorening från fartyg kap 10. (Framst skall nämnas 10:1 under jämförelse med 2:2—4: den som bryter mot förbud rörande utsläpp från fartyg av olja eller andra skadliga ämnen döms till böter eller fängelse högst 2 år, om gärningen ej är belagd med strängare straff i BrB, såsom när fråga är om grov skadegörelse, sabotage eller grovt miljöbrott; se även III.2.11). Territoriella och nationella begänsningar för lagarnas tillämpning är särskilt angivna.

(3) I NatL § 37 (jämför § 23) är straffbelagt med böter eller fängelse i högst 6 mån att uppsåtligen eller av oaktsamhet skräpa ned utomhus, i naturen eller inom bebyggda områden, med plåt, glas, plast, papper, avfall eller annat, dock ej om gärningen är ringa eller nedskräpningen sker på plats, till vilken allmänheten ej äger tillträde eller har insyn. Kriminaliseringen avser inte upplag som har karaktär av arbetsföretag (SvJT 1967 rf s 17). Att ställa en soppåse vid en soptunna på en parkeringsplats har bedömts som ej ringa gärning (SvJT 1976 rf s 17).

Se även NJA 1976 s 547 (underlåtenhet att bortforsla delar av ett nedbränt fartygsvrak).

I NJA 1983 s 317 uttalade HD, att utläggande av djurkroppar i jaktvårdande syfte liksom kvarlämnande av jaktavfall på slaktplatsen inte utgör nedskräpning annat än under särskilda förhållanden, såsom att avfallet lämnats vid tätbebyggelse eller vid allmänt befaren väg på sådant sätt att avsevärd otrevnad eller olägenhet uppstått. (I fallet var fråga om utplacering vintertid av en mängd djurkadaver invid allmän väg i en obebyggd trakt. Den tilltalade frikändes då kadavren inte varit synliga från vägen och finge antas skulle ha försvunnit på ett naturligt sätt inom ganska kort tid.)

(4) Lag 1976:1054 om svavelhaltigt bränsle § 7 straffbelägger med böter eller fängelse högst 1 år att uppsåtligen eller av oaktsamhet bryta mot föreskrift meddelad med stöd av § 1 (bl a rörande förbränning av fossilt bränsle som innehåller svavel). Ansvar ådöms ej om gärningen är ringa. Brott enligt BrB har företräde.

Olovliga åtgärder med fornminnen och byggnadsminnen är straffbelagda enligt följande (se även 4.2.3):

(5) I FornminnesL § 16 st 2 är kriminaliserat att gömma, skada, för-

ändra eller förvärva föremål som enligt §§ 9b, 10 och 11 tillfaller eller skall hembjudas kronan.

(6) I FornminnesL § 16 st 1 är kriminaliserat att förändra, skada eller bortta fast fornlämning, mer än 100 år gammalt skeppsvrak eller föremål som påträffas i eller i närheten av sådant vrak och har samband med det (se §§ 1 och 9a). Detta straffbud är tillämpligt också när någon skadar fast fornlämning, som han själv äger (och bestämmelsen om skadegörelse av den anledningen inte går att använda).

(7) I FornminnesL § 16 st 3 kriminaliseras otillåten användning av metallsökare (jämför §§ 15a, 15b, 15c och 15d).

(8) I Lag 1960:690 om byggnadsminnen § 17 är kriminaliserat att förstöra byggnadsminne i strid mot meddelade skyddsföreskrifter, ändra byggnadsminne utan tillstånd, bryta mot interimistiskt förbud mot åtgärd varigenom byggnadens kulturhistoriska värde kan minskas eller förstöras. Straffbudet har främst betydelse för åtgärder med egna fastigheter.

Kriminaliseringarna under (5)–(8) torde endast avse uppsåtliga gärningar. Straffskalan är böter eller fängelse högst 6 mån vid brott mot FornminnesL och böter vid brott mot 1960 års lag.

3.4 MOTVÄRNSBROTT

3.4.1 Egenmäktigt förfarande (III) — BrB 8:8

En form av egenmäktigt förfarande består i att gärningsmannen med våld (NJA 1963 B 9) eller hot om våld hindrar annan i utövning av rätt att kvarhålla eller ta något.

Den mot vilken brottet riktar sig är någon som har rätt att ta en sak i besittning eller hålla en sak kvar i besittning enligt någon av följande grunder:

(1) *Laga självtäkt* (BrP § 14, övergångsbestämmelserna till Lag 1942 om ändring i vissa delar av SL, SP § 16 p 6). Den vars besittning till något har rubbats utan rätt får, liksom den som är i hans ställe, på *färs* *skgärning* själv återställa besittningsförhållandet. Detsamma gäller för det fall att stöldgods senare (dvs när stölden inte längre är färsk) eller tappat gods (varmed torde avses allt hittegods) påträffas hos lösdrivare ("lös-ker man") eller den som är misstänkt att vilja rymma.

Vad gäller lösdrivare har regeln numera ingen praktisk betydelse. Som lösdrivare bör den betraktas som är över 20 år och underlåter att efter förmåga söka försörja sig hederligt och för ett sådant asocialt liv att uppenbar fara för allmän ordning eller säkerhet föreligger. Se nu upphävda Lag 1964:450 om åtgärder vid samhällsfarlig asocialitet § 1.

Ifrågavarande regel om självtäkt gäller inte när den olovliga besittningsrubbningen består i olaga självtäkt (8:9), enär sådan inte sker utan rätt.

Motvärn mot laga självtäkt, som sker för att återställa ett besittningsförhållande, som rubbats på annat sätt än genom tillgrepp, omfattas inte av kriminaliseringen i 8:8.

Genom uttrycket "färsk gärning" uppställs ett *tidskriterium*: om en viss, inte särskilt lång tid (maximalt ett dygn) förflutit, så upphör rätten till självtäkt.

Till självtäktsrätten an knyter en av förutsättningarna för *nödvärnsrätt* (BrB 24:1). Man har rätt till nödvärn vid gärning som syftar till att betvinga den som med våld eller hot om våld eller på annat sätt (t ex genom att springa sin väg) hindrar att egendom återtas på *bar gärning*. Vi märker emellertid *dels* att den rättmätige besittaren kan ha nödvärnsrätt, trots att gärningsmannen ej begår egenmäktigt förfarande, nämligen om denne hindrar återtagandet på annat sätt än genom våld eller hot om våld, *dels* att nödvärnsrätt inte föreligger i alla fall av egenmäktigt förfarande (III): det talas om "bar" gärning i stället för "färsk" gärning. Genom förstnämnda uttryck anges att man skall utnyttja *rumskriterier* och inte *tidskriterier*. Nödvärnsrätten är sålunda knuten till ett försökt återtagande direkt på brottsplatsen eller under det att gärningsmannen kontinuerligt förföljs från denna. I praktiken får "bar gärning" ett klart snävtare tillämpningsområde än "färsk gärning". Det är dock teoretiskt möjligt att ett förföljande pågår så länge, att gärningen inte längre är färsk.

(2) *Beslag i samband med gripande* (RB 24:7 st 2, 27:1, 4, LUL §§ 16—17). Envar får gripa den som efter att ha begått brott, som kan medföra fängelsestraff, påträffas på bar gärning eller under flykt från brottsplatsen (se NJA 1978 s 67), liksom den som är efterlyst för brott. Den som då påträffar föremål, som kan tas i beslag (dvs saken kan antas vara av betydelse för brottsutredning, avhänd annan genom brott eller förverkad på grund av brott), får verkställa sådant beslag. Sätter sig brottslingen till motvärn torde han göra sig skyldig till egenmäktigt förfarande (III). Om gripande och beslag sker av person under myndighetsutövning blir motvärdet i stället brott mot någon av straffbestämmelserna i BrB 17:1, 2 och 4 (se III.8.2.3—6).

(3) *Laga avtäkt* (JaktL § 31, JaktSt § 31, FiskeL § 37, FiskeriF § 43, Förordning 1982:127 om internationell fiskekontroll § 7). Dessa regler ger möjlighet för vissa personer att beslagta byte, fångst, redskap, vapen, hund, fordon, etc hos den som på bar gärning upptäcks ha gjort sig skyldig till olovlig eller olaga jakt, olovligt eller olaga fiske (NJA 1947 s 101, NJA 1947 s 407, jämför NJA 1972 s 304 och NJA 1978 s 607). Även här torde straffbestämmelserna i BrB 17:1, 2 och 4 ha företräde.

(4) *Rätt att uppta eller inta hund, katt eller hemdjur* (JaktL §§ 21—23, Lag 1943:459 om tillsyn över hundar § 3, Rennäringslag 1971:437 § 93, ÄgofredsL §§ 52, 61).

(5) För ytterligare exempel på rätt att ta något hänvisas till 2.2.4 och 5. Det framstår som tveksamt om man tänkt sig att motvärn mot alla fall av lovligt tagande skall bestraffas som egenmäktigt förfarande. Enligt förarbetena avses att straffbelägga alla fall av motvärn mot "laga självtakt". Härav torde framgå att rätten skall ha till syfte att möjliggöra att en sak återtas, ett anspråk säkras, e dyl. Lagtexten är däremot väl förenlig med att motvärn mot varje lovligt tagande är kriminaliserat. Det får sålunda anses som oklart om det skall anses vara egenmäktigt förfarande, när en jordägare med våld eller hot om våld hindrar någon att plocka blåbär i skogen.

(6) *Retentionsrätt* (främst enligt Konsumenttjänstlag 1985:716 § 49, Lag 1970:980 om retentionsrätt för fordran hos hotellgäst, Lag 1919:426 om flottning i allmän farled § 68, KöpL §§ 36, 57, HB 11:3, 12:8, KommL § 33, SjöL § 247, JP § 34).

Den som är berättigad att ta eller kvarhålla något har inte automatiskt nödvärnsrätt i andra fall än de som nämnts under (1). Men det är givetvis möjligt, att han i samtliga fall har nödvärnsrätt enligt det första alternativet i BrB 24:1; hans gärning skall då syfta till att avvärja ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom. Egenmäktigt förfarande (III) konstituerar — om alla brottsförutsättningar är uppfyllda — ett sådant angrepp, om gärningen består i våld riktat mot person eller sak eller hot därom som är nära att förverkligas. Om handlingen blott går ut på att skydda egenmäktigt tagen besittning sker dock därigenom inget angrepp på saken. Även tredje och fjärde alternativen av nödvärnssituation kan föreligga.

Om gärningsmannen felaktigt tror, att han har rätt till saken, är hans angrepp inte brottsligt och motparten har rent objektivt inte nödvärnsrätt enligt första alternativet. Nödvärnsrätt enligt andra alternativet är däremot inte förbunden med att den som rubbat besittningen begår ett brott.

Den brottsliga gärningen består i att gärningsmannen *hindrar någon* i utövningen av rätt att ta eller kvarhålla något. Det är inte detsamma som att utövningen av rätten förhindras, dvs att den andre inte lyckas ta eller hålla kvar saken. Det räcker med att gärningsmannen påtagligt försvårar åtgärdens genomförande.

Hindrandet skall ske genom *våld*, dvs med vissa fysiska medel, eller *hot om våld*, dvs med vissa psykiska medel. Genom hotet förmås den andre att avstå från att göra något, varvid det är nog om han förmås att genomföra sin åtgärd på annat sätt än han tänkt sig, t ex genom att själv

utnyttja våld med stöd av sin nödvärnsrätt.

I båda fallen kan brottet begås genom *underlåtenhet*. Beträffande det förra fallet kan hänvisas till vad som sagts i 3.3.2 om skadegörelse genom underlåtenhet, även om våldet kan rikta sig mot annat än saker (t ex personer). Beträffande det senare fallet hänvisas till vad som sägs nedan i 9.2.1 om utpressning genom underlåtenhet. Ett exempel är att A, som fiskar olovligt, underlåter att ta hand om sin ilska hund, vilken vaktar den olovligt fångade fisk, som B har rätt att ta i beslag.

Av omständigheter som gör att brottet bör betecknas som **grovt** har i motiven nämnts, att själva våldet (utfört eller förespeglat) är grovt; det kan t ex bestå i råntvång (se nästa avsnitt), när förutsättningarna för rån inte är uppfyllda i övrigt. Brotsrubriceringen kan också påverkas av värdet av den egendom motvärnet avser.

Kriminaliseringen av egenmäktigt förfarande (III) framstår på ett sätt som onödig: förfarandet synes alltid utgöra brott mot BrB kap 3 eller 4 (åtminstone ofredande).

3.4.2 Råntvång

Råntvång består av antingen

(A) *våld å person* (se 3.2). I 8:5 anges att lika med våld anses att försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd. Detta följer i och för sig redan av definitionen av misshandel, men lagrådet, som menade att denna form av misshandel i och för sig svårligen kunde hänföras under ”våld å person”, önskade ett uttryckligt stadgande. I NJA 1977 s 329 ger HD prov på en betänklig tendens till upplösning av begreppet våld å person.

(B) *eller hot som innebär eller för den hotade framstår som trängande fara*. (Med ”fara” avses konkret fara — se 1.5.6.6. Eftersom det räcker med att hotet framstår som trängande fara behöver dock konkret fara inte faktiskt ha förelegat.) Det är inte utsagt för vad fara skall (antas) föreligga, men avsikten är att hotet skall gå ut på att någon tillfogas skada till liv eller hälsa (t ex hot om mord, misshandel, våldtäkt, övergivande på enslig plats, bortrövande). Se NJA 1981 s 273. Hot om mordbrand avseende egendom, skadegörelse och andra förmögenhetsbrott torde inte utgöra råntvång. Ordet ”trängande” antyder dels att hotet är eller uppfattas vara nära att förverkligas, dels att det hotade intresset är av särskild vikt. Jämför RH 113:80.

Uttrycket ”eller för den hotade framstår som” har tillagts genom lagändring, som trätt i kraft 1976. Bakgrunden till ändringen var att praxis hade orienterat sig mot en tolkning, som stod i klar strid mot lagens ordalydelse. Tvång bedöm-

des som råntvång, ehuru faktiskt ingen påtaglig fara för något betydelsefullt intresse förelegat, men väl den tvungne inte utan grund uppfattat tvånget som inefattande sådan fara. Gärningsmannen hade kanske inte haft avsikt att förverkliga hotet eller han saknade möjligheter därtill. En inte ovanlig situation är att leksakspistoler används för att förmå andra att lämna ifrån sig något eller att avstå från att ingripa vid ett tillgrepp. Att fälla för rån i fall där faktiskt ingen trängande fara förelegat innebar emellertid en analogisk rättstillämpning, som stred mot legalitetsprincipen.

Lagändringen hade varit svårare att motivera, om inte rånparagrafens tillämpningsområde samtidigt inskränkts; se nästa avsnitt.

Ordalydelsen i AvtL § 28 (som rör rättshandlings ogiltighet när den framtvungits genom råntvång) har inte ändrats.

Rånstadgandets syfte är numera inte bara att samtidigt skydda egendom, liv och hälsa, utan även att skydda andras *handlingsfrihet* (från denna synpunkt är det ju likgiltigt för den tvungne, om hotet är farligt eller om det bara framstår som farligt). Detta nya synsätt har befunnits rättspolitiskt motiverat, bl a därför att det, av hänsyn till allmänpreventionen och samhällets intresse av att effektivt motverka alla tendenser till ökning av t ex angrepp mot bank- och postkontor, inte syntes föreligga anledning att sätta brott som förövas med hjälp av attrapper i någon särställning.

I praxis har kunnat förmärkas en tendens till utvidgning av rånbegreppet på det sättet att redan ett utnyttjande av att någon utsatts för råntvång ibland likställts med att gärningsmannen själv förövat tvånget (se ovan 2.5.5). För att lagens krav skall vara uppfyllt synes erfordras, att gärningsmannen åtminstone medverkat till råntvånget.

Råntvång kan förövas genom underlåtenhet på samma sätt som de brott mot BrB kap 3 och 4 som konstituerar råntvång.

Råntvång föreligger endast om våldet eller hotet att skada *riktar sig mot den tvungne*. Däremot behöver det inte riktas mot t ex besittaren av den sak gärningsmannen vill ta. Det kan lika gärna riktas mot annan som står i vägen för brottets utförande, t ex någon som vaktar saken på besittarens uppdrag.

3.4.3 Rån (II) — BrB 8:5

Det finns tre fall av rån. Det praktiskt viktigaste är utpressningsfallet, som behandlas nedan i 9.2.3.

Stöldfallet av rån består i att råntvång utnyttjas för att genomföra ett stöldbrott (se ovan 2.5.5). Det kan emellertid bero på tillfälligheter, om en tjuv ertappas före eller efter tillgreppet. Det framstår därför som

konstlat att göra skillnad på det fall där tjuven omedelbart före eller under tillgreppet utövar rånsväng och det där han omedelbart efter tillgreppet utnyttjar samma medel för att säkerställa besittningen av det tagna. Kriminalpolitiskt är fallen likvärdiga.

För rån (*motvärnsfallet*) skall därför enligt lagen även den dömas, som först begår en stöld och därefter, när han ertappas på *bar gärning*, sätter sig till motvärn (mot den som med stöd av BrP § 14 försöker återta det stulna) och vid motvärdet utövar rånsväng (NJA 1942 s 238, jämför NJA 1945 s 483, SvJT 1975 rf s 17). Motvärn mot tillstådeskommen polisman gör däremot inte en stöld till rån (NJA 1979 s 517).

Motvärdet är i och för sig både brott enligt BrB kap 3 eller 4 och (grovt) egenmäktigt förfarande (III). Men man dömer alltså inte för dessa brott (såvida inte rånsvängens består i mord), vars utförande i stället verkar retroaktivt så att en redan begången stöld förvandlas till rån. Själva stöldbrottet kan i och för sig vara snatteri, bodräkt, överkan, stöld eller grov stöld.

Under definitionen av rån sådan den framgår av 8:5 st 1 faller även relativt bagatellartade brott (t ex att sticka någon med en nål och samtidigt ta ifrån honom en cigarett). Eftersom minimistrafket för rån är 1 års fängelse skulle påföljden skyddstillsyn kunna utnyttjas endast om synnerliga skäl därför föreligger (BrB 28:1 st 3). Det är vidare så, att värdet av det som åtkoms genom rån (enligt definitionen i st 1) i allmänhet är lågt, att utövat våld i de flesta fall sker utan särskilda hjälpmedel, att gärningsman och offer inte sällan är berusade och känner varandra och att gärningsmännen i flertalet fall är socialt utslagna. Mot denna bakgrund har det befunnits svårt att motivera, att skyddstillsyn i princip inte skall kunna användas i stället för en frihetsberövande påföljd. Genom lagändring som trätt i kraft 1976 har man därför genom tillägg av ett andra stycke i 8:5 beskurit rånbegreppets tillämplighet. Denna lösning föredrogs framför att uppställa en särskild straffskala för ringa fall (detta skulle medföra terminologiska problem) eller att sänka minimistrafket (en principiellt generösare inställning till rån är inte aktuell).

För rån skall således ej dömas, om gärningen med hänsyn till våldet, hotet eller omständigheterna i övrigt är av mindre allvarlig art. I stället skall dömas för annat eller andra brott som förfarandet innefattar (t ex snatteri och egenmäktigt förfarande (III)). Det kan därvid bli aktuellt att döma för både förmögenhetsbrott och brott enligt BrB kap 3 eller 4. (Eventuellt kan ett moment av våld eller hot, som är otillräckligt för att kvalificera förmögenhetsbrottet som rån, beaktas så att förmögenhetsbrottet hänförs till en högre svårhetsgrad.)

Genom NJA 1977 s 329 får anses fastställt att bedömningen, huruvida ett rån är allvarligt, skall ske utifrån samtliga omständigheter vid brottet. Även om det för rånbrottet kännetecknande våldsmomentet är föga framträdande skall således st 2 inte tillämpas, om gärningen vid en helhetsbedömning framstår som allvarlig.

Bland relevanta omständigheter kan följande nämnas:

- förinögenhetsbrottet avser ringa ekonomiskt värde (har karaktär av t ex snatteri eller åverkan); se NJA 1976 s 689, jämför NJA 1979 s 759, NJA 1981 s 273;
- utövat våld är lindrigt (t ex ringa misshandel); se NJA 1976 s 689, jämför NJA 1977 s 329, NJA 1981 s 523;
- utövat hot är ej allvarligt menat och offret borde ej heller rimligen ha uppfattat det som ett sådant; jämför NJA 1979 s 759;
- gärningsman och offer är berusade och vänskaplig samvaro har föregått gärningen.

Mord och dråp konsumerar rån. Rånbrott konsumerar i övrigt det uppsåtliga brott enligt BrB kap 3 eller 4 som konstituerar råntvånget. Vållande till annans död eller vållande till kroppsskada eller sjukdom konsumeras inte.

3.4.4 Grovt rån (II) — BrB 8:6

Av lagen framgår, att rån bör anses som grovt i första hand när utövat våld innefattar *grov misshandel*: de i 8:6 som beaktansvärda angivna faktorerna sammanfaller praktiskt taget med dem som upptagits i BrB 3:6 (se I.7.4.2). Men de nämnda omständigheterna kan ibland också aktualiseras vid annat våld än misshandel och vid hot om våld:

(a) Våldet är livsfarligt; härmed bör jämföras att ett hot är livsfarligt (t ex hot med skarpladdat skjutvapen, NJA 1967 s 93, NJA 1972 s 323, NJA 1981 s 335, SvJT 1975 rf s 7, RH 106:80, jämför NJA 1979 s 139, NJA 1979 s 581 och även NJA 1981 s 335).

(b) Gärningen medför svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom (NJA 1969 B 29).

(c) Gärningsmannen utnyttjar på ett hänsynslöst sätt den rånades skyddslösa eller utsatta ställning. Hit kan höra rån mot åldringar eller sjuka (NJA 1969 B 29), taxichaufförer eller bankpersonal. Ytterligare exempel på skyddslöshet kan hämtas från framställningen rörande grov stöld (se ovan 2.5.4). Se även NJA 1981 s 335 (sovande nattportier väcks genom att en bajonett sätts mot hans hals).

(d) Gärningsmannen visar synnerlig råhet, t ex vid tortyr, långvarigt fängslande (NJA 1967 s 93).

3.5 OSJÄLVSTÄNDIGA BROTTSFORMER

3.5.1 Försök, förberedelse, stämpling och underlåtenhet att avslöja brott

Av BrB 8:12 och 12:5 framgår att dessa brottsformer är kriminaliserade i följande omfattning:

	Försök	Förberedelse	Stämpling	Underlåtenhet att avslöja brott
rån (II) (8:5)	×	×	×	×
grovt rån (II) (8:6)	×	×	×	×
grov skadegörelse (12:3)	×	×		×

Kriminalisering av försök förekommer även i Lag 1971:1154 om förbud mot dumpning av avfall i vatten § 5.

Den i 3.4.3 berörda inskränkningen av tillämpningsområdet för rån har inneburit en viss avkriminalisering av osjälvständiga brottsformer. T ex gärningar som förut bedömts som rån, men nu är att bedöma som snatteri och ringa misshandel, är inte längre kriminaliserade annat än som fullbordade brott.

3.6 SÄRSKILDA ÅTALSREGLER M M

3.6.1 Villkor för åtal

Enligt BrB 8:13 är *angivelse* av målsäganden villkor för allmänt åtal för egenmäktigt förfarande (även grovt brott) som förövats mot *vissa närstående* på sätt som för tillgreppsbrottens del förklarats i 2.8.1.

3.6.2 Särskild åklagarprövning

(1) Vid nyssnämnda brott mot närstående gäller som alternativ, att åtal kan ske om åklagare finner åtal vara påkallat från *allmän synpunkt*.

(2) Vid *åverkan* (BrB 12:2), som *endast förnärmar enskilds rätt*, gäller enligt 12:6 att åtal skall ske endast om det av *särskilda skäl är påkallat från allmän synpunkt* (åtal skall således ske blott i undantagsfall). Vid brott som förnärmar rätt som innehas av stat, kommun eller annat offentligrättsligt subjekt (t ex åverkan i allmänna parker) krävs ingen åklagarprövning. Vid åverkan på enskilds egendom, varvid allmänheten

lider förfång (t ex åverkan på turlistor eller skyltar), kan åtal åtminstone ibland vara av särskilda skäl påkallat från allmän synpunkt.

3.6.3 Anmälningsskyldighet

I Miljöskyddslag 1969:387 § 38 st 3 sägs att det åligger tillsynsmyndigheterna — statens naturvårdsverk och länsstyrelserna — att verka för att överträdelser av lagen beivras.

4 Förfogandebrott

4.1 BROTTSTYPER OCH STRAFFSKALOR

(1) grov förskingring (I) (10:3)	fängelse lägst 6 mån högst 6 år
(2) förskingring (I) (10:1)	fängelse högst 2 år
(3) (grovt) olovligt brukande (10:7 st 3)	
(4) olovligt förfogande (10:4, 8)	böter eller fängelse högst 2 år
(5) undandräkt (I) (10:2)	böter eller fängelse högst 6 mån
(6) olovligt brukande (10:7 st 1 och 2)	
(7) fyndförseelse (10:8)	böter
(8) åverkan (II) (12:2 st 2)	

Förfogandebrotten — utom olovligt brukande av annans sak — kännetecknas av att gärningsmannen på något sätt förfogar över egendom som han har i besittning. Denna besittning kan vara lovlig eller olovlig. För rubriceringen av ett brott som tillgreppsbrott eller förfogandebrott är således av vikt att avgöra om gärningsmannen har egendomen i besittning eller ej (se ovan 2.2.1). Fastigheter kan inte tillgripas, men de kan vara i någons besittning. Flera av förfogandebrotten är därför aktuella vid olovliga förfoganden över fastigheter (se 4.6).

4.2 BROTT RÖRANDE FYND

4.2.1 Fyndförseelse — BrB 10:8 p 1

Ovan har i 2.2.4 och 5 nämnts, att ett besittningstagande kan bli lovligt, därför att saken är hittegoods eller annat fynd, som enligt givna bestämmelser får tas om hand. Efter besittningstagandet är vederbörande enligt samma bestämmelser skyldig att vidta vissa åtgärder för att ägare eller annan som har rätt till saken skall (åter)få den i besittning. Fyndförseelse består i *underlåtenhet* att vidta dessa åtgärder. (Underlåtenheten skall emellertid vara uppsåtlig; jämför RH 19:85.)

BrB 10:8 är således ett s k *blankettstraffbud*. Förutsättningarna för dess tillämpning framgår inte direkt av brottsbeskrivningen, utan är uttryckligen beroende av i andra författningar givna förhållningsregler. Tillämpningsområdet kan därför ändras hur som helst utan ändring i BrB.

10:8 torde endast avse *svenska* bestämmelser om fynd. Härav följer att brottet måste förövas i Sverige, bortsett från fall som nämns i SjöfyndsL § 2.

Brottsbeskrivningen avser dock inte bara de fall av fynd, där besittningstagandet är tillåtet, utan även de där saken på annat sätt har kommit i gärningsmannens besittning. Det talas ju om i "lag" föreskriven "skyldighet att tillkännagiva hittegods eller annans sak som man av misstag eller tillfällighet fått i besittning".

De aktuella fallen är följande:

(1) *hitegods* (HitegodsL § 1). Hitegods skall utan oskäligt dröjsmål anmälas till polismyndighet eller ägare. Rörande vad som menas med "hitegods" hänvisas till 2.2.4. På hitegodsexpeditioner synes den praxis ha utbildat sig, att ett dröjsmål överstigande 9 dagar anses som oskäligt (när det gäller gods av mindre värde är man dock generösare).

(2) hos någon *kvarglömd sak* (HitegodsL § 6). Anmälan skall ske utan oskäligt dröjsmål.

(3) *intaget hemdjur* (ÄgofredsL §§ 52—57). Reglerna avser djur som olovligen kommit in på någons ägor. Ägaren eller den som är satt i dens ställe skall genast underrättas; är ägaren okänd skall i stället viss kungörelse ske och, om ägaren ej ger sig till känna inom 14 dagar, utan dröjsmål anmälan till polismyndighet.

(4) *driftefä*, dvs upphittat hemdjur (HitegodsL § 8, vari hänvisas till reglerna i ÄgofredsL).

(5) *sjöfynd* (SjöfyndsL §§ 1, 2 och 8). Reglerna avser övergivet fartyg, skeppsvrak, till fartyg hörande redskap eller gods, som bärgas i saltsjön inom svensk skärgård eller vid svensk kust eller i rikets segelbara insjöar, floder eller kanaler, vare sig egendomen påträffas flytande, på botten eller på stranden. Anmälan skall ske till polismyndighet eller tulltjänsteman. Vid bärgning från fartyg under resa gäller särskilda regler. Skeppsvrak m m som avses i FornminnesL omfattas inte av bestämmelserna (se nedan 4.2.3).

(6) fynd som har *samband med luftfartsolycka* (Luftfartslag 1957:297 11:13). Fyndet får inte avlägsnas eller rubbas utan tillstånd av polismyndighet eller den myndighet som undersöker olyckan (statens haverikommission eller luftfartsverket), med mindre det sker för att rädda männi-

skoliv eller det eljest finns synnerliga skäl. Har egendom tillvaratagits, skall anmälan ofördröjligen göras hos polismyndighet eller den myndighet som undersöker olyckan.

(7) *bisvärms* å annans ägor, hittad utom hägnad, i skog och mark (BB 21:2). Fyndet skall lysas. (Bin som hittas å egna ägor får behållas. Bin som hittas inom annans hägnad är stöldobjekt, liksom bin i träd som märkts enligt BB 21:1.)

(8) *löslöpande hund som upptagits* med stöd av JaktL § 22. Ägare, innehavare eller, om dessa är okända eller ej kan påträffas, polismyndighet skall ofördröjligen underrättas.

Lagen innehåller ett krav på att objektet för fyndförseelse skall vara *annans sak*. Finns ingen ägare krävs särskilda föreskrifter för att göra BrB 10:8 tillämplig. Sådan föreskrift har meddelats i följande fall:

(9) *s k nedgraven skatt* (som ej är fornfynd), dvs föremål som ingen äger och som finns inmurat eller intimrat i hus, nedgrävt i marken eller dolt på annat dylikt sätt (HittegodsL § 9). Fyndet skall ges hus- respektive markägare till känna.

4.2.2 Olovligt förfogande (II) — BrB 10:4 och 8

Den som gör sig skyldig til fyndförseelse och därvid har uppsåt att tillägna sig (eller avsikt att tillägna annan; se BrB 23:7) egendomen gör sig skyldig till olovligt förfogande, trots att rekvisiten för detta brott, sådana de beskrivs i 10:4, inte är uppfyllda. Olovligt förfogande av denna typ kan inte fullbordas innan fyndförseelsen är fullbordad. En följd härav är att det inte är kriminaliserat att med tillägnelseuppsåt omhänderta t ex hittegods (se dock SvJT 1964 rf s 33). Men om gärningsmannen förfar så som sägs i 10:4 begår han olovligt förfogande (I), även om en fyndförseelse ännu ej ägt rum.

4.2.3 Specialstraffrätt: underlåtenhet att anmäla fornfynd

Med *fornfynd* avses *dels* föremål som påträffas i fast fornlämning och som har samband med denna och *dels* hittade föremål, som kan antas vara mer än 100 år gamla och vartill ägare ej finns, om de helt eller delvis är av guld, silver eller koppar eller påträffats tillsammans med sådant föremål. Anmälan av fyndet skall ske utan dröjsmål, vid äventyr av straff och förverkande av all rätt till fyndet (se FornminnesL §§ 10—12, 16 st 2).

Det är även kriminaliserat (se § 16 st 1) att underlåta att anmäla att

man under grävning eller annat arbete påträffat ej förut känd *fast fornlämning* (§ 8) eller *skeppsvrak*, som kan antas vara minst 100 år gammalt såsom vrak, eller föremål som finns i eller i närheten av sådant vrak och har samband med detta (§ 9a). Skulle sådant skeppsvrak eller tillhörande föremål bärgas och ägare ej finns, gäller samma regler som för fornfynd (§ 9b). Bärgning är i och för sig förbjuden (se §§ 1, 6, 9a och 16 st 1), men det kan ju hända att man först efter bärgning finner anledning misstänka att det rör sig om föremål som faller under FornminnesL.

Kriminaliseringen torde endast avse uppsåtliga gärningar. *Straffskalan* är böter eller fängelse högst 6 mån.

4.3 OLOVLIGT BRUKANDE AV ANNANS SAK — BrB 10:7 st 1 och 3

För ansvar krävs, att någon olovligen brukar annans sak och därigenom vållar skada eller olägenhet. 1986 ändrades brottsbeskrivningen så att tidigare gällande krav på att saken skulle vara i gärningsmannens besittning togs bort. Bakgrunden var att en del straffvärda förfaranden riskerade att falla mellan BrB 10:7 och BrB 8:8 (se ovan 2.3.1: olovligt brukande efter olovligt besittningstagande). Olovligt brukande av något som inte var i gärningsmannens besittning (lovligen eller olovligen) var inte kriminaliserad och varje sådant brukande kunde inte anses innefatta rubbning av annans besittning (se nedan 5.2.2). Särskilt den tekniska utvecklingen har vidgat möjligheterna att bruka annans egendom på avstånd. Datakommunikationens utveckling har gjort det möjligt att på stort geografiskt avstånd via det vanliga telefonnätet eller annan datorförbindelse ta sig in i ett datorsystem och olovligen ta annans anläggning i bruk (s k *tidsstöld*).

Brottsobjektet är annans sak, en sak som någon annan äger. Men det räcker med att äganderätt är på ett obligationsrättsligt förbindande sätt tillförsäkrad annan. En säljare, som har det sålda kvar i sin besittning, kan således begå brott genom att bruka saken.

I 1986 års lagstiftningsärendet betonades att BrB 10:7 st 1 avser endast brukande av *lösa saker*, men också att vad som är en "lös sak" i straffrättslig mening inte direkt har att göra med den civilrättsliga distinktionen mellan lös och fast egendom. En byggnad på annans grund är lös egendom, men inte en lös sak. Mycket av vad som enligt JB utgör tillbehör till fastighet och därmed fast egendom är att beteckna som lösa saker i nu avsedd mening. Detta torde regelmässigt gälla telefoner, anlägg-

ningar för telekommunikation (RH 54:82), datorer och jämförliga anläggningar.

Att *bruka* en sak är att använda den för något ändamål, utan att saken därvid helt eller delvis fränhånds annan (t ex genom att gärningsmannen tillägnar sig saken).

Att köra bil är att bruka den (NJÄ 1946 s 524, NJÄ 1947 s 658, SvJT 1964 rf s 56). Efter 1986 års lagändring gör sig kanske även den som enbart är passagerare i en bil eller annat fordon, som brukas olovligen, skyldig till olovligt brukande (för äldre rätt, se NJÄ 1978 s 242, RH 34:80, jämför SvJT 1955 rf s 19, SvJT 1967 rf s 68). Den bensin eller annat drivmedel som åtgår brukas inte, utan förbrukas. Denna tillägnelse (som förare, men ej passagerare, förövar) konsumeras dock av det olovliga brukandet av fordonet.

Ett brukande kan ibland ske genom *underlåtenhet*. Att låta något bli använt kan vara detsamma som att bruka det. Någon aktivitet av mänskliga eller djur är dock nödvändig och denna aktivitet måste vara så pass förnuftig, att det naturligen kan påstås att vederbörande övervaknings- eller skyddsgarant "brukar" saken.

Brukandet måste vara *olovligt*. Samtycke (jämför NJÄ 1957 s 337 och NJÄ 1977 B 7; i det senare fallet förelåg begränsat samtycke) eller att en undantagsregel (se t ex ÄgofredsL § 52 st 2) är tillämplig utesluter ansvar. Skyldighet att vårda en sak är i regel att fatta som ett förbud att använda den (se t ex HittegodsL § 2 och § 6 om hittegods och kvarglömd sak, HB 10:2, 11:1 och 12:2 om pantsatt, lånat och deponerat gods).

Genom brukandet skall vållas skada eller olägenhet. Ordet "vålla" ger vid handen, att inte bara uppsåtligt utan även *culpöst orsakande* av skada eller olägenhet är straffbelagt. Av formuleringen framgår vidare, att brukandet inte behöver innebära skada eller olägenhet. Resultatet kan föreligga i efterhand. Skadan eller olägenheten behöver inte drabba ägaren. Även skada eller olägenhet för den som har eller är tillförsäkrad säkerhetsrätt eller bruksrätt är relevant.

Begreppet *skada* kan fattas på två sätt:

(a) som *skadegörelse*, dvs en substansförändring;

(b) som *ekonomisk skada*, dvs beaktansvärd fara för slutlig förlust, antingen så att saken sjunker i värde under eller genom brukandet och denna förlust kompenseras ej eller så att sakens ägare inte får betalt för ett brukande, som normalt är förenat med kostnader för brukaren (t ex vid tidsstöld eller olovlig inkoppling av telefon (RH 54:82)).

Eftersom även orsakande av *olägenhet* är kriminaliserat, synes det bli

likgiltigt hur man tolkar "skada". Olägenhet innefattar även (tillfällig) värdeminskning av ett stöldobjekt, även om ingen fysisk skada uppstår, liksom fysisk skada på annat än stöldobjekt. Olägenhet utesluts inte nödvändigtvis av att en skada kompenseras. Skada eller olägenhet föreligger dock inte om ägaren är medvetet likgiltig för sakens fortbestånd.

Att olovligen bruka något torde innefatta olägenhet så snart det föreligger en risk för att saken skall skadas. På denna grund är det alltid olägenhet om någon annan olovligen brukar ens bil.

Nötning och nedsmutsning av olovligt brukade kläder innefattar åtminstone olägenhet.

Vad som i övrigt skall anses konstituera olägenhet är oklart. Det torde räcka med att rättshavaren inte omedelbart kan utnyttja sina rättigheter om han så skulle önska. Det har hävdats att redan (risk för) betydande obehag skulle vara olägenhet. Som exempel har nämnts, att en pantlånare låter sin hustru bära pantsatta familjesmycken. I exemplet kan olägenheten måhända bättre förklaras med att pantsättaren frångår möjligheten att när han så önskar lösa in panten eller med att det finns en risk för att smyckena skadas eller stjäls.

Från 1986 är olovligt brukande av annans sak en särskild brottstyp, om brottet är **grovt**. I motiven nämns såsom särskilt beaktansvärda omständigheter att gärningen avsett mycket värdefull egendom (t ex värdefull teknisk apparatur, såsom datorer) eller förorsakat stor skada eller olägenhet.

Ansvar för olovligt brukande konsumeras av medverkan till tillgrepp av saken, häleri (se nedan 5.6.2), brott mot gruvlagstiftningen (se ovan 2.3.5) eller enligt IKL § 3 st 2 (se nedan 9.10.1).

Gränsdragningen mellan olovligt brukande och egenmäktigt förfarande sker så att 8:8 har företräde. 10:7 är alltså inte att tillämpa, när ett olovligt brukande föregåtts av ett olovligt tillgrepp eller annan olovlig besittningsrubbing. Det olovliga brukandet kan emellertid beaktas, så att det egenmäktiga förfarandet klassificeras som grovt brott.

Vidare bör uppmärksammas, att brott enligt BrB 9:2 st 2 har företräde. Detta har särskild betydelse vid s k *automatmissbruk* (se nedan 8.3.2), såsom vid olovligt brukande av en telefonautomat.

4.4 OLOVLIGT FÖRFOGANDE (I) — BrB 10:4

Huvudtypen av olovligt förfogande består i att gärningsmannen med egendom, som han har i besittning och vartill ägande- eller säkerhetsrätt

tillkommer annan, vidtar åtgärd varigenom denne berövas sin rätt. I regel måste gärningsmannen ha saken i ensambesittning. Riktat sig gärningen mot en sambesittare blir 8 kap att tillämpa (se 2.2 ovan). I sambesittningsfall kan ansvar för olovligt förfogande dock bli aktuellt, om gärningen riktat sig mot annan än sambesittaren och denne är införstådd med att förlora sin besittning. Om olovligt förfogande i fastighetsförhållanden, se nedan 4.6.

4.4.1 Brottsobjektet

Olovligt förfogande innebär ett missbruk av egen maktsfär, missbruk av en situation där man har viss egendom i besittning. Det är således av vikt att avgöra, om gärningsmannen verkligen har egendomen i ensambesittning. Det saknar därvid i och för sig betydelse, om besittningen är olovlig och om den är ett resultat av ett olovligt tillgrepp. (Rörande när besittning föreligger hänvisas till 2.2.1.) Om saken åtkommits genom stöld döms dock ej för olovligt förfogande (men väl om den åtkommits genom egenmäktigt förfarande; NJA 1966 B 15; jämför NJA 1980 s 191). Olovligt förfogande är en s k medbestraffad efterhandling till stöld.

Det i gärningsmannens besittning befintliga objektet kan vara hans egen egendom. Men i så fall måste viss rättighet till det vara *förbehållen, tillförsäkrad* eller eljest *tillkomma annan*. I lagen talas om "äga- eller säkerhetsrätt". Sådan rättighet behöver inte vara s a s civilrättsligt fullbordad, så att tredjemansskydd, sakrätt, uppkommit för rättshavaren. Tillförsäkrad rättighet är inte detsamma som säkrad. Det räcker med att ett för gärningsmannen förpliktande avtal (jämför NJA 1982 B 5) om rättighetens stiftande kommit till stånd eller att en dylik rättighet tillkommer annan till följd av lagregler. Har gärningsmannen rätt att häva ett avtal avseende sådan rättighet är dock ansvar uteslutet (NJA 1947 s 143).

I RH 24:83 uteslöts ansvar på grund av dels överksamt avtal om pantsättning (tradition var ej avtalad), dels ogiltigt avtal om överlåtelse (förverkandeklausul som enligt AvtL § 37 är ogiltig).

Olovligt förfogande kan — liksom övriga egendomsbrott — endast avse *individualiserad egendom* (jämför SvJT 1973 rf s 78). Den skyldighet som åvilar gärningsmannen till följd av att äga- eller säkerhetsrätt tillkommer annan består i att han, under vissa omständigheter, har att

utge just ifrågavarande sak. Det rör sig därför om en *speciesförpliktelse*, i motsats till en genusförpliktelse (en skyldighet att utge egendom av en viss art). Förfogande över ideell andel i viss individualiserad egendom anses kunna vara olovligt förfogande. Medel bokförda på ett konto hos en bank utgör ingen individualiserad egendom (jämför dock praxis som nämns i 4.4.3).

Den omständigheten, att någon — utan att åtgärden är civilrättsligt bindande för honom — frivilligt avskiljer viss egendom för att just därmed fullgöra en genusförpliktelse, medför inte att skyldigheten därefter är en speciesförpliktelse, även om det skulle råka vara så att borgenären har separationsrätt till det avskilda. Separationsrätt är inte vare sig ägande- eller säkerhetsrätt. Det finns ingen direkt koppling mellan ansvar för olovligt förfogande och tredjemansskydd. Det kan dels vara så att egendom, som är skyddad mot besittarens borgenärer, inte är objekt för olovligt förfogande (avskild egendom som är föremål för separationsrätt) och dels vara så att egendom som inte är skyddad mot besittarens borgenärer är objekt för olovligt förfogande (t ex såld men ej traderad egendom).

Av fall där *äganderätt* tillkommer (osv) annan må följande uppmärksammas:

(1) Annan har *fullgången äganderätt* till saken (t ex vid lån, deposition, pantsättning, transport, reparation, påseende för eventuellt köp, fall som anges i KommL § 53). Äganderätt kan tillkomma annan även om denne ej äger återfå saken utan lösen (SvJT 1944 rf s 88).

(2) Saken har överlåtits med *ägarförbehåll* (se ovan 2.4.1). Praktiskt viktigast är här avbetalningsköp, varvid säljaren förbehåller sig äganderätten till dess att köpesumman är helt betald (se t ex RH 78:80). Det förutsätts att förbehållet har civilrättslig giltighet (se t ex JB 2:5). Ägarförbehåll överförs i regel ej till surrogat.

Den som efter kreditköp eller avbetalningsköp trätt i säljarens ställe (t ex efter exekutiv försäljning av säljarens rätt) är förbehållen äganderätt, om köpet förrenats med ägarförbehåll (NJA 1980 s 219). Vid vissa typer av kreditköp, s k låneköp, kan detta inte ske (se Konsumentkreditlag 1977:981 §§ 3 och 15 st 2).

Det skall märkas att om kredit lämnats av annan än säljaren, anses denne ha fått full betalning, även om han är borgensman för krediten (NJA 1975 s 198, jämför SvJT 1966 rf s 76). Inte heller tredje man, som är kreditgivare eller borgensman och som fått avbetalningskontraktet överfört på sig, äger åberopa ägarförbehåll (NJA 1966 s 350, NJA 1972 s 451).

(3) Saken har *överlåtits, men inte traderats* (NJA 1955 s 212). Ett vanligt fall av olovligt förfogande i denna situation är att besittaren säljer saken på nytt (*tvesala*). Det saknar betydelse om förste köparen erlagt köpesumman eller ej. Det sålda måste givetvis vara individualiserad

egendom. Det räcker inte med att viss mängd av viss sorts egendom sålts och denna myckenhet avskilts. Om gärningsmannen säljer något som han inte har i besittning (t ex en sak som är deponerad hos tredje man) kan han i stället begå behörighetsmissbruk (BrB 10:6).

(4) Saken *skall med äganderätt utges till annan* vid en viss tidpunkt, t ex efter besittarens död. I dessa fall är viktigt att uppmärksamma, om besittaren har rätt att helt eller delvis förfoga över egendomen. (Se t ex ÄB 12:2—10; fall av sekundosuccession enligt ÄB kap 3 och 12:1 samt giftorätt inom bestående äktenskap kommer däremot inte i fråga.)

(5) Annans *giftorätt i egendomen har aktualiserats* på grund av ansökan om boskillnad eller äktenskapsskillnad eller genom dödsfall (NJA 1974 s 47). Make eller arvinge eller testamentstagare får härigenom äganderättsanspråk på en ideell andel av besittarens egendom. Man får inte förfoga över sitt giftorättsgods i sådan omfattning att man gör intrång på den del som vid bodelning skall tillfalla annan. (Se GB 9:5, 11:8, 12:4, 13:3.)

(6) Föremål som anges i HittegodsL § 9 är till hälften förbehållet husets eller markens ägare.

Enligt vissa lagregler överflyttas en äganderätt till en sak till något som träder i sakens ställe (ett *surrogat*):

(a) Enligt JB 9:35 är arrendator under vissa omständigheter skyldig att hålla kreatur eller redskap motsvarande ett visst värde. Utbyte av individuella kreatur eller redskap — som får ske inom ramen för ”god hushållning” — inom detta inbegrepp av saker medför att jordägares äganderätt överflyttas till det nyanskaffade.

(b) Vid testamentarisk nyttjanderätt enligt ÄB 12:2—9 får nyttjanderättshavaren avyttra viss egendom, men vad som träder i stället för denna skall enligt ÄB 12:8 tillhöra ägaren av det avyttrade.

När äganderätten överflyttats till surrogat blir detta ett tänkbart brottsobjekt. Det bör dock hållas i minnet, att det kan vara tillåtet att avyttra surrogatet och i stället sätta ytterligare annan egendom.

I fråga om andra surrogat får rättshavaren bara separationsrätt. Besittaren har då möjlighet att redovisa för egendomen i stället för att utge den. Surrogatet är därför inte objekt för olovligt förfogande (undantag föreligger i vissa fall när medel avskilts med stöd av RedL; se nästa avnitt).

Med *säkerhetsrätt* avses i första hand *panträtt*. (Retentionsrätt kommer av praktiska skäl inte i fråga.) Såvitt gäller icke fullgången panträtt är en förutsättning för ansvar att gärningsmannen med annan ingått bindande avtal om pantsättning. (En rätt för annan att själv ta något i pant

eller att kvarhålla något är alltså i och för sig otillräcklig, eftersom inte ens den obligationsrättsliga sidan av säkerhetsrätten existerar.) S k underpant i lösöre och avtal om pantsättning som korresponderar med en ogiltig fordran medför inte att säkerhetsrätt tillkommer annan.

Avtal enligt Lag 1845:50 s 1 om handel med lösören, som köparen låter i säljarens vård kvarbliva, är till sin betydelse ofta inte en överlåtelse utan en upplåtelse av säkerhet. Hur som helst utgör sådan egendom objekt för olovligt förfogande. Detsamma gäller intecknade fartyg och luftfartyg.

Egendom som omfattas av företagshypotek torde inte i något fall skyddas av 10:4 gentemot ägares förfogande (i viss utsträckning kan kanske reglerna om skadegörelse tillämpas). Inte heller kan konkursgäldenärs förfaranden avseende konkursboets egendom eller gäldenärs förfaranden avseende utmätt gods satt under kvarstad vara olovligt förfogande (men väl brott enligt BrB kap 11 eller överträdelse av myndighets bud — BrB 17:13). Lösningssrätt till gods som annan förvärvat i god tro och annan optionsrätt är ingen (annan tillkommande) ägande- eller säkerhetsrätt; detsamma gäller överlåtelseförbud (se t ex GB 6:5) eller ändamålsbestämmelse, som ej avses under (4) ovan.

Återtaganderätt enligt Konsumentkreditlag 1977:981 och Lag 1978:599 om avbetalningsköp mellan näringsidkare m fl, vilken inte beror på ägarförbehåll, är att anse som säkerhetsrätt, men kan kanske också åtminstone i vissa lägen ses som en äganderätt som 'tillkommer' säljaren eller den som trätt i hans ställe. Motsvarande gäller hävningsförbehåll enligt KöpL § 28 st 2.

Det är tveksamt, om köparens rätt till avräkning enligt 1977 och 1978 års lagar bör räknas som säkerhetsrätt. Saken har betydelse t ex om en säljare egenmäktigt återtagit egendom som sålts under ägarförbehåll; gäller bara annat återtagandeförbehåll är köparen ägare tills avräkning sker. Jämför SvJT 1974 rf s 35.

Bruksrätt och avkomsträtt skyddas inte. Det är därför inte olovligt förfogande att hyra ut en sak, beträffande vilken man med annan redan avtalat om förhyrning. Det är inte heller olovligt förfogande när arbetsgivare förbrukar medel, som han enligt UB kap 15 är skyldig att vid införsel tillställa kronofogdemyndighet (se III.8.5.4(8)) eller medel, som han är skyldig att redovisa till uppbördsmyndighet såsom källskatteavdrag på arbetstagares lön. I ingetdera fallet är arbetsgivaren skyldig att hålla ifrågakommande belopp avskilt. Om en gäldenär åtar sig att till en borgenär betala viss del av framtida inkomster föreligger inte heller någon individualiserad egendom. Detsamma är fallet om enbart leveransavtal

är ingången; det kan inte bli olovligt förfogande, om gäldenären t ex genom att sälja hela lagret sätter sig ur stånd att prestera enligt avtalet. Se även NJA 1966 s 15.

Beträffande sådant som enligt FornminnesL inte får tas bort eller skall tillfalla eller hembjudas kronan finns särskilda straffbestämmelser i lagens § 16, vilka bl a svarar mot olovligt förfogande. Se ovan 3.3.6.

4.4.2 Rättsberövande åtgärd

Det kriminaliserade förfarandet består i att gärningsmannen vidtar en åtgärd, som berövar rättshavaren hans rätt. (Uttryckssättet är missvisande, eftersom gärningen normalt egentligen ej påverkar rättsläget.) Som exempel nämns att egendomen fränhänds denne.

Eftersom *fränhändande* bara är ett exempel på att beröva någon hans rätt behöver inte närmare förklaras vad ett fränhändande innebär (anorlunda vid sakhäleri, se 5.6.1). Det kan dock nämnas, att man kan fränhända annan det man själv äger och att man kan fränhända någon en sak som denne redan är fränhänd (utan att han fått den tillbaka däremellan). Det är alltså möjligt att olovligt förfoga över t ex stöldgods. På motsvarande sätt får man resonera beträffande huvudrekvisitet: B:s rätt till en sak kan berövas honom mer än en gång.

Om gärningsmannen *tillägnar* sig (t ex NJA 1984 s 520, NJA 1985 s 58, SvJT 1976 rf s 14; jämför RH 66:82) saken, så fränhänder han därigenom alltid rättshavaren den. Om tillägnelse, se ovan 2.4.2.

Andra sätt att beröva någon hans rätt är att förstöra saken, kasta bort den eller eljest överge den, utan att tillägnelse sker, liksom att vägra lämna ifrån sig saken (se t ex ÄgofredsL § 55) eller förneka att man har den.

Det saknar som eljest straffrättslig betydelse, om t ex en tillägnelse kan omintetgöras genom rättsliga åtgärder eller om t ex en övergiven sak kommer till rätta. Tvesala är straffbelagd även om förste köparen slutligen erhåller saken, t ex efter vindikation från andre köparen.

BrB 10:4 kräver inte ekonomisk skada. Olovligt förfogande är således förövat, även om gärningsmannen till fullo kompenserar ägaren eller annan rättshavare.

Ett inte ovanligt fall av olovligt förfogande tillgår så, att gärningsmannen ersätter en annan person tillkommande ägande- eller säkerhetsrätt med en fordringsrätt till samma värde genom att han *sammanblandar* egendomen med annan av samma art, så att den inte längre kan särskiljas. Dess egenskap av individualiserad egendom har sålunda upp-

hört och *en genusförpliktelse har ersatt en speciesförpliktelse*. Härigenom berövas rättshavaren uppenbarligen sin rätt. Gärningsmannen har gjort det omöjligt för sig att uppfylla speciesförpliktelser.

En förutsättning för att en sammanblandning skall vara olovligt förfogande är att gärningsmannen är *skyldig att hålla egendomen avskild*. Sådan skyldighet åligger bl a advokater i fråga om klientmedel (RB 8:4 st 2), förmyndare och god man enligt FB 15:4, 7 och 18:8, konkursförvaltare (KL § 58), boutredningsman (ÅB 19:14). Se även KommL § 10 (regeln sätts dock ofta ur kraft av handelsbruk), Lag 1929:116 om tillsyn över stiftelser § 13 och Inkassolag 1974:182 § 10. Överhuvudtaget får antas att yrkesmässigt handhavande av redovisningsuppdrag medför skyldighet att hålla mottagen egendom avskild, åtminstone från egna medel.

Om någon inte är skyldig att hålla egendom avskild, men ändå gör det så att annan får separationsrätt därtill, kommer straffansvar likväl inte i fråga, om han sedan blandar samman det avskilda med annat. Separationsrätt är inte vare sig ägande- eller säkerhetsrätt.

Om A har avskilt ett belopp som han är skyldig att avskilja, men sedermera presterar med andra pengar än de just avskilda, så har skyldighet att hålla beloppet avskilt upphört genom att huvudmannen får betalt.

Sammanblandning har inte skett, om det fortfarande är möjligt att identifiera egendomen eller om en äganderätt ersatts av samäganderätt till en viss egendomsmassa. Sammanblandning sker alltså inte om man lägger pengar i ett särskilt fack i sin plånbok, om numren på de sedlar som man lägger tillsammans med sina egna är antecknade eller om de sedlar man skall hålla avskilda är ombunda eller har helt andra valörer än de egna. — Se även Lag 1970:596 om förenklad aktiehantering § 20.

Ett olovligt förfogande är fullbordat genom sammanblandning av något, som skall hållas avskilt, med annat, tillägnelse därav, osv. Men *RedL ger en möjlighet att göra det gjorda ogjort*.

Enligt RedL har huvudmannen *separationsrätt*, när någon mottagit vissa medel med skyldighet att redovisa för dem,

(1) till vad som för sådant ändamål hålls avskilt (t ex på bankräkning, som kan vara gemensam för flera huvudmän; en eventuell skyldighet att hålla egendom avskild på separat konto är irrelevant), om

(a) beloppet avskilts utan dröjsmål (*omedelbart avskiljande*) — oberoende av om den redovisningsskyldige då var på obestånd; eller

(b) beloppet avskilts senare och den redovisningsskyldige då inte var på obestånd (*försenat avskiljande*);

(2) till vad som är tillgängligt att avskiljas (oberoende av om den redovisningsskyldige är på obestånd), om dröjsmål med avskiljande ej föreligger, dvs omedelbart avskiljande kan ske.

Vilken tidsrymd som bör avses med "utan dröjsmål" är oklart. En huvudregel kan vara att ett dygns väntan inte innefattar dröjsmål.

I förarbetena till RedL hävdas, att *vid omedelbart avskiljande är huvudmannens sakrätt bevarad*, medan så inte är fallet vid försenat avskiljande. Detta innebär, att olovligt förfogande inte kan förövas när omedelbart avskiljande har skett eller kan ske. I praxis synes man ha intagit samma ståndpunkt, så att brott anses vara förövat så snart dröjsmål med avskiljande föreligger (givetvis förutsätts att gärningsmannen är skyldig att hålla egendomen avskild). Den omständigheten att huvudmannen har separationsrätt efter ett försenat avskiljande påverkar inte bedömningen. (Se NJA 1959 s 723.)

Det framstår emellertid som rimligt att även godta avskiljande som skett *utan dröjsmål*, inte efter mottagandet, utan *efter en sammanblandning* som skett kanske en längre tid efter det att medlen mottagits och avskilts. I annat fall blir det svårt att förklara varför det inte är brottsligt att växla pengar i en avskild kassa.

RedL gäller bara för penningmedel. Det är en öppen fråga, om man kan utnyttja den analogivis t ex vid sammanblandning, tillägnelse, osv av säd, ölfaskor och andra fungibla varor. För att det skall vara möjligt måste krävas åtminstone, att det är helt klart att det senare avskilda har samma kvalitet som det mottagna. Enligt vad förut sagts saknar det där emot betydelse, att den som berövats sin rätt till en sak har separationsrätt till ett surrogat.

Orden "vidtager åtgärd" uppväcker tvivel om brottet kan begås genom *underlåtenhet*. Men eftersom en tillägnelse (och därmed ett frånhållande) kan ske genom underlåtenhet, är det inte svårt att undertrycka dessa tvivel. I en del fall förutsätts, att gärningsmannen befinner sig i garantställning (se I.8). Om A är *övervakningsgarant* kan läget vara det, att han själv vidtagit en handling som är på väg att leda till att saken avyttras, förstörs, överges eller sammanblandas med annat. Det kan också vara så att samma resultat hotar att inträda på grund av vad ett barn, ett djur eller en maskin, som gärningsmannen har att övervaka, haft för sig. I båda typerna av fall är han skyldig att ingripa till förhindrande av att resultatet inträffar. A kan också vara *skyddsgarant*, nämligen om han på grund av avtal, tjänst eller lag är vårdnadspliktig för egendomen. Han är då skyldig ingripa till skydd för egendomen, när den av någon anledning löper risk att förstöras, sammanblandas med annat, bort-

föras, osv. (Vårdnadsplikt föreligger bl a beträffande hittegods, kvarglömt gods, driftefä, intagna hemdjur, pantsatt, lånat och deponerat gods, men normalt inte beträffande avbetalningsgods eller sådant som man av misstag eller tillfällighet fått i sin besittning.)

I ett fall är underlåtenhet att göra något identisk med att beröva annan hans rätt till egendomen: A har ouppsåtligen sammanblandat, tillägnat sig, osv mottagna medel, som han är skyldig att hålla avskilda, och när han kommer till insikt härom underlåter han att utan dröjsmål avskilja andra medel. Se även nästa avsnitt.

Enbart underlåtenhet att utge en sak är inte olovligt förfogande. Men som redan nämnts kan en vägran att utlämna en sak innebära att någon berövas sin rätt. En sådan vägran är ofta en demonstration av att man behållit saken som sin egen. Man kan tveka, om en villkorlig vägran är tillräcklig (t ex att kvarhålla något till säkerhet för en fordran, när gärningsmannen inte har laga retentionsrätt). Även om det knappast kan sägas att gärningsmannen har tillägnat sig saken, bör fallet nog bedömas som att han berövar den andre hans rätt (SvJT 1974 rf s 35).

Gärningsman är inte bara den som har saken i besittning, utan envar som med rättslig behörighet handlar å besittarens vägnar. Att så måste vara fallet framstår som särskilt tydligt, när besittaren är en juridisk person.

4.4.3 Särskilt om fynd-, misstags- och tillfällighetsfall

Om saken är sådan som sägs i BrB 10:8 (bestämmelsen om fyndförseelse), dvs hittegods eller annans sak som någon av misstag eller tillfällighet fått i sin besittning, och om denne förfar med saken så som sägs i 10:4, så gör han sig skyldig till olovligt förfogande. (Se NJA 1947 s 582, NJA 1968 s 345, NJA 1969 s 340, NJA 1985 s 58, SvJT 1970 rf s 10.)

Beträffande de flesta misstags- och tillfällighetsfall finns inga i lag givna föreskrifter om anmälningsskyldighet. Det är då omöjligt att döma för fyndförseelse eller olovligt förfogande (II), som ju består i fyndförseelse jämte tillägnelseuppsåt. Därest besittaren gör så som sägs i 10:4 kan han dock dömas för olovligt förfogande (I) (SvJT 1959 rf s 74, SvJT 1974 rf s 35, SvJT 1976 rf s 14).

Om någon av *misstag* betalar ut för mycket pengar (t ex i samband med växling, vid utbetalning på postkontor eller annan kontant utbetalning eller vid betalning genom tillställande av check, postanvisning, osv) anses han eller den han företräder äga det som utbetalts för mycket (NJA 1984 s 520). (Civilrättsligt torde dock detta vara hållbart endast

när misstaget görs av den som lämnar ut pengarna, inte t ex när misstaget gjorts av den som utfärdat en check eller postanvisning, osv.) Mottagaren anses skyldig att åtminstone utan dröjsmål avskilja motsvarande belopp; i annat fall gör han sig skyldig till olovligt förfogande (det lämpligaste är givetvis att omedelbart återställa det som han inte är berättigad att erhålla). Att det för den som utgett mer än han avsett är likgiltigt om han får tillbaka det för mycket utgivna eller andra pengar kan man inte ta hänsyn till. Skulle han bara ha en fordringsrätt blir straffskyddet mycket svagare. — Angående möjligheterna att finna bedrägeri vara förövat, se nedan 7.4.3.

Om någon av misstag krediterats ett visst belopp på postgirokonto, har han i praxis ansetts ha fått beloppet i sin besittning, så att han gör sig skyldig till olovligt förfogande, om han förmår postgirokontoret att betala ut medel till honom själv eller annan (NJA 1947 s 8, NJA 1954 s 464; se även SvJT 1941 rf s 11 (äldre rätt)). I så fall bör man också anses ha besittning till medel som felaktigt krediterats ett vanligt bankkonto. Även om någon sorts "besittning" kan påstås föreligga (att sätta in pengar på någons konto brukar räknas som tradition), är det svårt att se att denna rättstillämpning stämmer överens med lagens krav. Det finns ju ingen individualiserad egendom som brottet hänför sig till, utan bara en fordringsrätt mot penninginrättningen. Det riktiga synes vara att döma för olovligt förfogande bara när gärningsmannen verkligen fått pengar i besittning. Till saken hör att förutsättningarna för bedrägeri väl kan vara uppfyllda (en begäran om utbetalning kan fungera som ett vidmakthållande av en villfarelse). Se nedan 7.4.2. Brott är uteslutet, om det på kontot ständigt finns ett saldo, som motsvarar det som oriktigt krediterats (detta gäller även om kontohavaren räknar med att beloppet skall tillfalla en godtroende dödsbodelägare när kontohavaren dör).

Om någon av misstag får fungibel egendom i besittning (t ex pengar) och utan att upptäcka det (t ex att han fått för mycket) berövar ägaren hans rätt, kan han dömas för olovligt förfogande bara om han dels upptäcker vad han gjort innan tidsfristen för omedelbart avskiljande utgått och dels underlåter att avskilja motsvarande egendom innan denna frist förlupit. I annat fall finns inte längre någon möjlighet att urskilja någon egendom vartill äganderätt tillkommer annan. (Som förut nämnts är det tveksamt, om RedL kan anses gälla annat än pengar: är så inte fallet kan man aldrig begå olovligt förfogande rörande annat än pengar efter det att man ouppsåtligen åstadkommit att ingen individualiserad egendom finns kvar i ens besittning.)

Exempel på att någon av *tillfällighet* får något i sin besittning är att han får sig något tillsänt med uppmaning att överlämna det till tredje man. När varor sänds till påseende utan föregående beställning (s k realanbud) är man inte skyldig att sända dem åter, om man inte är villig att betala dem. Å andra sidan kan man inte tillägna sig dem utan att leverantören får en fordringsrätt.

4.4.4 Lovligt förfogande

Den åtgärd som konstituerar olovligt förfogande måste vara olovlig. Som eljest kommer särskilt *samtycke* i fråga som ansvarsuteslutande faktor. Får man sig tillsända varor till påseende och framgår det att man får tillägna sig dem, om man är villig att betala för dem, kan det inte bli olovligt förfogande om man senare ångrar sig eller inte kan betala (här är enbart fråga om underlåtenhet att infria en skuld).

Ovan i 2.2.3 har nämnts att samtycke av den, som saknar civilrättslig dispositionsförmåga, till att annan tar en sak i besittning kan utesluta ansvar för olovligt tagande. Sådan person kan däremot inte ge relevant samtycke till tillägnelse.

Enligt Lag 1979:750 om rätt att förfoga över annan tillhöriga fondpapper måste samtycke i vissa fall vara skriftligt för att förhindra olovligt förfogande.

En mängd offentligrättsliga bestämmelser ger myndigheter möjlighet att avyttra omhändertagen egendom eller att därmed vidta andra åtgärder. I en del fall har även privatpersoner sådana möjligheter:

(a) JaktL § 36 mom 2 st 1, JaktSt § 35 mom 2 st 1, FiskeL § 37 st 3 (se även FiskeriF §§ 44, 46, Förordning 1982:127 om internationell fiskekontroll § 7).

(b) JaktL § 21.

(c) JaktL § 22 st 1, HittogodsL § 4, ÄgofredsL §§ 56, 57, SjöfyndsL § 2 st 2, § 4 st 2.

(d) Lag 1985:982 om näringsidkares rätt att sälja sak som inte har hämtats, Lag 1970:980 om retentionsrätt för fordran hos hotellgäst, UB 16:6, SjöL § 247.

(e) Förmyndares förfoganden i enlighet med FB kap 15. (Viss åtgärd, som förutsätter överförmyndares samtycke, kan om den företas därför utan vara olovligt förfogande, t ex att använda myndlings tillgångar för inköp av aktier för dennes räkning.)

(f) Boutredningsmans förfoganden i enlighet med ÄB kap 19, konkursförvaltares i enlighet med KL kap 3 och god mans i enlighet med

hans behörighet.

Att någon begär sig i konkurs utan att ha traderat gods, varom köp-avtal slutits, måste också anses vara lovligt, trots att köparen därigenom berövas honom tillkommande äganderätt.

Det förekommer även att äganderätt överflyttas på grund av en lagregel utan att någon åtgärd måste vidtas (se JB 12:27a).

4.5 SAKFÖRSKINGRING

Medan stadgandet om olovligt förfogande avser att skydda en rättighet till viss egendom, avser stadgandet om förskingring (BrB 10:1), taget som helhet, inte att skydda själva rättigheten utan värdet av densamma. Förskingringsbrottet har därför på visst sätt ett snävare tillämpningsområde än olovligt förfogande: förskingring förutsätter *förmögenhetsöverföring*. En ytterligare inskränkning, jämfört med olovligt förfogande, ligger däri att gärningsmannen måste ha fått sig egendom *anförtrodd* för att kunna begå förskingring. Å andra sidan behöver förskingring inte vara ett egendomsbrott, dvs avse individualiserad egendom, utan kan också begås av gäldenärer, som blott är skyldiga att redovisa för viss mottagen egendom. Förskingring av den senare typen (som ibland kallas ”penningförskingring”, men som lämpligen bör betecknas som *fordringförskingring*) skiljer sig markant från förskingring såsom egendomsbrott (*sakförskingring*) och behandlas nedan i 6.2.

Sakförskingring gör sig den skyldig till som på viss angiven grund fått egendom i besittning med skyldighet att utge den, om han åsidosätter vad han har att iaktta för att kunna fullgöra denna skyldighet och gärningen innebär förmögenhetsöverföring. I huvudsak är sakförskingring en kvalificerad form av olovligt förfogande. Kriminaliseringen av olovligt förfogande skyddar vissa rättigheters bestånd. Kriminaliseringen av sakförskingring skyddar vissa (inte helt samma) rättigheters bestånd, om värdet av dem sätts i fara till annans förmån.

4.5.1 Brottsubjekt och besittningssituation

Liksom vid olovligt förfogande krävs, att gärningsmannen har egendomen i besittning och att förfogandet inte består i att han undandrar någon annan dennes besittning (se 4.4 före 4.4.1). I övrigt gäller följande:

- (1) Gärningsmannen skall ha *fått* egendomen *i besittning på grund av*
- (a) *avtal* (t ex om deposition, saklega, pantsättning, saklån, reparation, transport, försäljnings- eller inköpskommission, uppdrag att

överlämna, påseende för eventuellt köp, förrättande av auktion, sysslomannaskap, ställföreträdarskap); eller

- (b) *allmän eller enskild tjänst* (t ex som kronofogde, bankkassör, tjänsteman); se NJA 1982 s 511 (spärrvakt vid pendeltågstation); eller
- (c) *dylik ställning*, dvs ställning som liknar den som följer av avtal eller tjänst (t ex värnplikt eller annan medborgerlig tjänstgöringsskyldighet, allmänt förtroendeuppdrag); härunder faller advokat (RB 8:4), förmyndare (FB 15:7), boutredningsman och testamentsexekutor (ÄB 19:14, 20), konkursförvaltare (KL § 58), god man enligt FB kap 18 och Lag 1928:281 om allmänna arvsfonden § 7 samt syssloman enligt Lag 1971:494 om exekutiv försäljning av fast egendom §§ 8 och 9.

Det är inte nödvändigt att egendomen har överlämnats just av den berättigade. Gärningsmannen kan lika väl ha fått den i besittning på annat sätt (t ex vid inköpskommission och inkassoupdrag). Jämför NJA 1985 s 747. Inte heller behöver han bokstavligen ha "fått" den i besittning. Lagen gäller också de situationer, där gärningsmannen lovligen tagit egendomen i besittning (t ex utmätningsman beträffande utmätt egendom, polisman beträffande beslagtagen egendom).

Förskingringsansvar är inte uteslutet därför att objektet är något som är frånhänt annan eller eljest åtkommet genom brott. Om besittningssituationen grundar sig på avtal kan dock hävdas, att avtalet till sin art måste vara *godtaget av rättsordningen*, vilket inte är fallet när det avser något olagligt eller osedligt. Sålunda skulle inte en förskingringssituation kunna grundas på ett avtal om deposition av det som båda parter vet är stöldgods (i stället blir häleristadgandet tillämpligt). Det synes svårt att finna något bärande skäl mot denna ståndpunkt, särskilt som det knappast kan komma i fråga att låta ett avtal som är *ogiltigt* enligt AvtL konstituera en förskingringssituation. Se vidare 6.2.2.

Av det sagda framgår, att förskingringsansvar är uteslutet i alla fall där det är möjligt att göra sig skyldig till fyndförseelse, liksom i övrigt när man hittat något eller av misstag eller av en tillfällighet fått något i sin besittning. Hittegods, osv kan likväl vara förskingringsobjekt, t ex när hittegods omhändertagits av den som är syssloman eller ställföreträdare för upphittaren.

(2) Besittningen skall vara "för annan", dvs *inte för egen räkning*. Egendomen måste vara anförtrodd såsom annans. Såvitt gäller egendom, som man själv äger är detta möjligt bara i undantagsfall. Då är

kretsen av skyddade rättigheter större än vid olovligt förfogande: även bruksrätt är skyddad. (Exempel: Urmakaren A har pantsatt en klocka hos B. När B har lämnat in den till A för reparation kan A förskingra sin egen klocka.) Det är emellertid sällsynt att kravet på förmögenhetsöverföring är uppfyllt i sådana fall.

Att besittningen skall vara för annan är tänkt att förstås så, att en förskingringssituation inte föreligger om någon innehar saken mer för egen än för annans räkning. Så är ju fallet vid innehav av sådant som köpts under ägarförbehåll eller återtagandeförbehåll (t ex kreditköp eller avbetalningsköp): meningen med transaktionen är att köparen skall behålla det köpta. Även fideikommissarie och testamentstagare med nyttjanderätt enligt ÄB 12:2—9 innehar egendomen mer för egen än för annans räkning.

(3) Besittaren skall vara *skyldig att utge* egendomen till annan (den berättigade eller tredje man). Utgivningsskyldigheten kan vara villkorlig. (I så fall skall man enligt vad sagts under (2) lägga vikt vid vad som är normal utveckling.) Inget hindrar, att pengar är objekt för sakförskingring, men som eljest krävs att det som skall utges är ett individualiserat objekt (t ex en kassa).

(4) Speciesförpliktelsen skall ha *uppkommit samtidigt med besittningen* ("fått ... i besittning ... med skyldighet"). Förskingring är utesluten, om skyldigheten uppkommit under besittningsinnehavet (t ex vid lösöreköp, tvesala, aktualiserad giftorätt), såvida inte en under besittningen uppkommen utgivningsskyldighet blott ersätter en annan, som förelåg redan vid besittningens uppkomst (utgivningsskyldigheten får med andra ord en ny juridisk grund; en besittare övergår t ex från att vara uppdragstagare till att vara tjänsteman eller en pantsatt sak uthyrs till panthavaren).

Det skall betonas, att besittning verkligen måste ha uppkommit. När någon satt in pengar på ett konto hos en penninginrättning, har kontohavaren inte besittning till något, utan bara en fordringsrätt mot inrättningen (se ovan 4.4.3).

En skyldighet att utge viss egendom kan i en del fall överflyttas till *surrogat*. För att så skall ske krävs emellertid stöd i lag eller avtal. Viktigast är det fallet, att medel utan dröjsmål avskilts enligt RedL; dessa anses som identiska med de mottagna och utgör objekt för sakförskingring (om gärningsmannen är skyldig att hålla dem avskilda). Se närmare 4.4.2. Kreatur och redskap, som avses i JB 9:35, torde också vara objekt för sakförskingring. (Att rättshavaren har separationsrätt till ett surrogat medför inte automatiskt, att besittaren har skyldighet att utge just denna egendom.)

Rörande när en utgivningsskyldighet kan ersättas av en redovisningsskyldighet, så att den som haft saken i besittning därefter kan göra sig skyldig till fordringsförskingring, hänvisas till 6.2.2 nedan.

4.5.2 Förskingringsgärningen

Förskingringen tillgår så, att gärningsmannen åsidosätter vad han har att iaktta för att kunna fullgöra sin utgivningsskyldighet. Lagen nämner som exempel härpå att han *tillägnar* sig saken.

Se t ex NJA 1947 s 282, NJA 1950 s 4, NJA 1954 s 126, NJA 1957 s 44, NJA 1974 s 706, NJA 1982 s 511; jämför NJA 1943 s 634.

Genom att tillägnelse är särskilt nämnd framgår, att avsikten inte är att straffbelägga enbart de fall där det blir omöjligt för gärningsmannen att utge egendomen, utan också de där han inte vill lämna ifrån sig den, t ex därför att han behållit den som sin egen. Lagens krav är uppfyllt redan vid vägran att lämna ut anförtrodd egendom till den som är berättigad att utfå den. Att neka till att man har anförtrotts gods och att undandra sig att utlämna egendomen genom att hindra den berättigade att komma i förbindelse med en kan också vara förskingringsgärningar. Sådana gärningar kan vara uttryck för att tillägnelse skett, men lagen kräver ju inte tillägnelse. Å andra sidan kan det vara svårt att finna, att gärningsmannen brustit i vad han har att iaktta för att "kunna fullgöra" sin utgivningsskyldighet, om det inte kan konstateras att tillägnelse har skett.

Förskingring genom *underlåtenhet* är möjlig på samma sätt som olovligt förfogande genom underlåtenhet (se 4.4.2). Det är dock att observera, att den som besitter objekt för sakförskingring alltid torde vara skyddsgarant för objektet.

Liksom vid olovligt förfogande är att som *gärningsman* betrakta även den som med rättslig behörighet handlar på besittarens vägnar. Där emot kan inte den förskingra som obehörigen sätter sig i annans ställe (t ex en hustru som förfogar över egendom som anförtrotts make och är i enbart dennes besittning). Här kommer i stället tillgreppsbrott i fråga.

Ansvar för förskingring utesluts av att gärningen är *lovlig* (se därom 4.4.4). Detta följer redan av att en lovlig åtgärd inte kan vara ett åsidosättande av något som man har att iaktta.

4.5.3 Förmögenhetsöverföring

Brottet är fullbordat i och med att förskingringsgärningen är företagen. Det saknar betydelse vid vilken tidpunkt utgivningsskyldigheten skulle

fullgöras. Kriminaliseringen går ut på att förebygga åtgärder, som medför att den berättigades utsikter att utfå saken minskar så att värdet av hans förmögenhet samtidigt sjunker. En konsekvens härav är att vad i 4.4.2 sagts om *möjligheten att genom att utnyttja RedL:s regler om avskiljande utan dröjsmål* undgå ansvar för olovligt förfogande saknar relevans i det fall att en förmögenhetsöverföring skett på annan grund än att gärningsmannen är på obestånd. Att han kan företa ett avskiljande utan dröjsmål utesluter alltså inte förskingring, om han före avskiljandet (t ex genom hasardspel) framkallat beaktansvärd fara för att ett avskiljande i rätt tid inte skulle kunna ske.

Förmögenhetsöverföring består i skada för den berättigade och vinning för gärningsmannen, varmed jämställs att gärningsmannen avsiktligt bereder annan vinning (BrB 23:7).

Med *skada* avses ekonomisk skada. Sådan föreligger så snart förskingringsobjektet har förmögenhetsvärde, dvs utgör stöldobjekt eller fast egendom, och gärningsmannen inte kompenserar den berättigade (t ex genom att ställa en fullgod fordringsrätt till dennes förfogande eller att verkställa kvittning med motfordringar); skada är dock utesluten om den berättigade är medvetet likgiltig för egendomens fortbestånd. (Se t ex NJA 1959 s 723, NJA 1960 B 13, SvJT 1946 rf s 81.) På grund av den jämfört med stöld senare lagda fullbordanspunkten blir vid sakförskingring formeln "beaktansvärd fara för slutlig förlust" träffande som karaktäristik av ekonomisk skada. I övrigt kan i huvudsak hänvisas till vad som sagts i 2.4.4 beträffande skada vid stöld.

En intressant skillnad föreligger dock jämfört med skada vid stöld. Ställandet av en säker fordran som kompensation behöver normalt inte meddelas huvudmannen. Det räcker med att gärningsmannen *både vill och kan redovisa* för det han undandragit huvudmannen (NJA 1953 s 512). Detta beror på att i förskingringsfall är vederlaget (kompensationsfordringen) förenat med sådan redovisningsskyldighet som avses i 10:1, dvs gärningsmannen är vid äventyr av ansvar för fordringsförskingring skyldig att hålla fordringen säker (se 6.2.2). Skulle redovisningsskyldigheten av någon anledning vara okänd för borgenären får dock antas att kompensation förutsätter meddelande till huvudmannen.

Huruvida tillägnelse i form av pantsättning innebär skada beror bl a på om det föreligger beaktansvärd fara för att panten inte kommer att utlösas, när den skall utges till huvudmannen (jämför NJA 1963 B 39 och vad som gäller vid stöld, se ovan 2.4.2).

Vinningen skall vara ett återsken av skadan. När ett förmögenhetsvärde fräntas den berättigade skall ett annat (inte nödvändigtvis av sam-

ma storlek) i detsamma tillföras gärningsmannen eller annan såsom en beaktansvärd utsikt till slutlig vinst. Vinning saknas i åtskilliga fall av fränhändande, även om skada föreligger, t ex när saken förstörs, kastas bort eller överges utan att tillägnelse har ägt rum. Det får antas, att tillägnelse alltid innebär vinning. Förskingring kan inte begås genom enbart olovligt brukande: gärningsmannen har ju inte därigenom åsidosatt vad han har att iaktta för att kunna fullgöra sin utgivningsskyldighet (dvs en vinning genom brukandet kommer före en eventuell förskingringsgärning).

Förmögenhetsöverföring har inte skett om vinningen är indirekt: dvs när förskingringsgärningen är en förutsättning för senare vinning (t ex en verkställande direktör kasserar företagets maskiner i förtid, emedan nyanskaffning medför vinning för honom eller annan).

Liksom vid stöld kan en tillägnelse ske genom att man återställer en sak till den berättigade, nämligen när meningen är att denne inte skall uppfatta denna handling som ett återställande. A kan t ex använda förskingrade medel för att dölja att han tidigare företagit en förskingring (SvJT 1970 rf s 50; se även NJA 1944 s 526 I).

4.5.4 Undandräkt (I) — BrB 10:2

Undandräkt är förskingring som med hänsyn till det förskingrades värde och övriga omständigheter vid brottet är att anse som ringa. Relationen mellan förskingring och undandräkt motsvarar alltså den mellan stöld och snatteri (se 2.5.1). Värdegränsen för snatteri kan vara vägledande också för undandräkt. Men om det trolöshetsmoment, som hör till varje förskingring, är föga framträdande, torde man i praxis vara benägen att sätta värdegränsen högre vid undandräkt än vid snatteri (kanske dubbelt så högt). Om stort förtroende visats och missbrukats anses det som försvårande. Har gärningsmannen tvärtom intagit en underordnad ställning torde bristande kontroll från ansvarigt håll anses som i någon mån förmildrande.

Vid förskingring förekommer ingen motsvarighet till bodräkt. Förskingring under förhållanden, som anges i BrB 8:3, torde därför kunna bedömas som undandräkt, även om värdet överstiger den normala gränsen.

4.5.5 Grov förskingring (I) — BrB 10:3

Lagen anger följande omständigheter som särskilt skall beaktas, när det gäller att avgöra om en förskingring är grov:

(a) Gärningsmannen har *missbrukat ansvarsfull ställning* (vilket ofta är detsamma som att gärningsmannen också gjort sig skyldig till trolöshet mot huvudman, vilket brott är subsidiärt till förskingring). Härunder faller t ex att han har en ledande eller självständig medelsförvaltande ställning i t ex bank, bolag eller förening (t ex verkställande direktör, bankkassör), är en av domstol förordnad förmyndare, boutredningsman, konkursförvaltare eller god man, är advokat, auktoriserad mäklare eller fondkommissionär.

(b) Gärningsmannen har begagnat *falsk handling eller vilseledande bokföring* (se NJA 1954 s 126, NJA 1974 s 706 och SvJT 1970 rf s 50).

(c) Gärningen var eljest av *särskilt farlig art*. (Beträffande farlighetsbedömningar rörande gärningstyper hänvisas till I.5.7.2.) Här avses främst att gärningen var sådan, att gärningsmannen hade goda möjligheter att undkomma lagföring (t ex gärningen har underlättats genom undertryckande av urkund, har företagits på särskilt listigt eller skickligt sätt eller flera personer har samverkat så att brottet är svårupptäckt).

Av de nämnda faktorerna kan, om vi jämför med grov stöld, den första sägas svara mot att objektet är skyddslöst (brottet är särskilt lätt att utföra), medan de två andra tar sikte på att planläggning skett och att gärningsmannen varit klart besluten att övervinna hinder mot brottets genomförande.

Rörande brottsobjektet nämns ytterligare två faktorer, vilka också återopas i stadgandet om grov stöld (se ovan 2.4.5):

(d) Det förskingrade hade *betydande värde* (objektivt sett). I praxis torde värdegränsen ligga högre än vid grov stöld (se t ex NJA 1984 s 520).

(e) Förskingringen innebar *synnerligen kännbar skada* (härunder subjektiv skada; den anförtrödda egendomen var kanske nödvändig för den berättigades uppehälle).

Gärningsmannen kan vid förskingring lättare än vid stöld överblicka vad han kan komma att tillägna sig.

4.6 FÖRFOGANDEN I FASTIGHETSFÖRHÅLLANDEN

Besittning till fastighet eller visst område därav följer av den faktiska — inte den legala — rådigheten över området. Detta utesluter inte att lagfart i praktiken ger en presumtion för besittning. Särskilt i fråga om fastigheter eller delar av fastigheter, som inte är bebodda eller brukade, finns sällan underlag för ett självständigt konstaterande att någon har

faktisk rådighet däröver. Om annan än lagfartsinnehavaren skall anses ha besittning torde alltid krävas ett markerat övertagande av kontroll eller rådighet, t ex genom okkupation, inflyttning, inskrivning av servitut eller tillträde enligt avtal.

4.6.1 Förfogande efter avskiljande

Härmed avses det fall att A avskiljer vad som är tillbehör till eller fysiskt sett utgör del av fastighet och därefter förfogar över det avskilda, som ju genom avskiljandet förvandlats till lös egendom.

(1) Om rekvisiten för *åverkan* (II) (12:2 st 2) — se ovan 2.3.4 — är uppfyllda, skall ansvar ådömas för detta brott, oberoende av om gärningsmannen efter avskiljandet har egendomen i besittning eller ej, oberoende av om ett besittningstagande efter avskiljandet är lovligt eller ej och oberoende av om rekvisiten för olovligt förfogande eller *förskingring* är uppfyllda.

(2) Om avskiljandet inte i och för sig medför att saken kommer i gärningsmannens (ensam)besittning, så kan besittningstagande likväl vara lovligt (se t ex HittegodsL § 9). Allt efter omständigheterna kan gärningsmannen därefter begå *olovligt förfogande* (10:4) eller *förskingring* (10:1).

(3) Om avskiljandet medför att saken är kvar i gärningsmannens ensambesittning, så kan han allt efter omständigheterna begå *olovligt förfogande* eller *förskingring*. Så är fallet om han har ensambesittning till fastigheten eller del därav (t ex ägare, arrendatorer, hyresgäster och andra med total bruksrätt, förmyndare och andra självständiga förvaltare kan ha sådan besittning; de som har partiell nyttjanderätt har aldrig ensambesittning och oftast ingen besittning alls till (del av) fastigheten). Det bör uppmärksammas, att avskiljande kan medföra att äganderätten övergår till annan. Växande gröda kan vara del av markägarens fasta egendom, men när arrendatorn lovligt avskiljer t ex säd blir den hans. (Se dock JB 2:4 st 1 p 1.)

Antag att A olovligt *avverkar och tillägnar sig skog*. Beroende på A:s ställning kan brottet rubriceras på en rad olika sätt:

- (I) om brottet är ringa, så skall alltid dömas för *åverkan*;
- (II) om det inte är ringa och
 - (a) A är vem som helst, så skall A dömas för tjuvnadsbrott (stöld, grov stöld, boдрäkt — se SvJT 1950 s 271 — rån, grovt rån);
 - (b) A är markägare som inte har besittning och inte har kvar skogsavverkningsrätten, så skall A likaledes dömas för tjuvnadsbrott;

- (c) A är markägare, som har besittning till fastigheten, men har upplåtit skogsavverkningsrätten till partiell nyttjanderättshavare (vilken genom avskiljandet blir ägare till träden), så skall A dömas för olovligt förfogande (förskingring är normalt utesluten eftersom fastighetsägaren inte fått fastigheten i besittning med skyldighet att utge träden);
- (d) A är besittare, som inte är markägare och inte har skogsavverkningsrätt, så skall A dömas för förskingring eller grov förskingring (om skogsavverkningsrätten undantagits i samband med besittningens uppkomst, se t ex JB 9:34) eller olovligt förfogande (t ex om skogsavverkningsrätten undantagits vid förnyelse av arrendekontrakt);
- (e) A är besittare, som inte är markägare, och har själv upplåtit skogsavverkningsrätten till annan än markägaren, så skall A dömas för olovligt förfogande; och
- (f) A är en person som har viss skogsavverkningsrätt (som han överskrider), så skall A dömas för tjuvnadsbrott.

4.6.2 Förfogande över själva fastigheten

Eftersom åtskilliga rättsliga förfoganden är blockerade för den som inte har lagfart, blir utrymmet för förfogandebrott tämligen begränsat. På grund av egendomens beskaffenhet går det ju inte heller att förbruka den, överge den eller förstöra den så, att därigenom olovligt förfogande eller förskingring förövas. (Det bör observeras att byggnad på annans grund är lös egendom.) Att någon, som är skyldig att lämna ifrån sig besittningen till en fastighet, vägrar att flytta kan knappast vara förskingring (det är svårt att se hur kravet på förmögenhetsöverföring skulle kunna vara uppfyllt). Förfarandet bör nog inte heller kunna anses innefatta olovligt förfogande, eftersom ingen ägande- eller säkerhetsrätt berövas annan (jämför NJA 1946 s 56). I det fall att tvesala av fastighet framstår som missbruk av besittning och inte missbruk av lagfartsinnehav — i vilket fall gärningen utgör behörighetsmissbruk (BrB 10:6) — anses dock stadgandet om olovligt förfogande tillämpligt. Det förfogandebrott som är praktiskt viktigast är olovligt brukande, som berörs i nästa avsnitt.

4.6.3 Olovligt brukande av fastighet — BrB 10:7 st 2

Brottet består i att besittaren olovligen brukar fastigheten till men för annans rätt till den, varvid *brukandet måste ske på visst sätt*: genom att

bygga, gräva, plöja, ta upp väg, låta kreatur beta eller genom att vidta "dylik åtgärd". Exempler är vägledande så att andra åtgärder kommer i fråga, bara om de är mycket lika de nämnda (såsom att så eller plantera). Att överskrida sin nyttjanderätt genom att bortföra vissa saker är inte att bruka själva fastigheten, utan förskingring eller olovligt förfogande, och att fälla träd utan att tillgripa dem är skadegörelse eller överkan. Olovlig upplåtelse kan vara behörighetsmissbruk.

Brottet kan begås genom *underlåtenhet*, men som nämnts i 4.3 ligger i ordet "bruka" ett krav på aktivitet av människa eller djur och ett krav på att aktiviteten har ett någorlunda vettigt syfte (i främsta rummet så att gärdsmannen eller annan har nytta därav). A kan olovligen bruka den fastighet han besitter genom att underlåta att hindra att kreatur olovligen betar, när han själv släppt dem lösa, när någon han har att övervaka har gjort det eller när han är skyddsgarant för fastigheten.

Rörande innebörden av "men för annans rätt" hänvisas till 3.3.1.

Det skall observeras, att vid denna typ av olovligt brukande finns ingen särskild straffskala för grovt brott (se 10:7 st 3).

4.6.4 Specialstraffrätt

I specialstraffrätten finns åtskilliga bestämmelser som straffbelägger någon form av brukande av en fastighet man besitter, ehuru kraven i BrB 10:7 inte är uppfyllda. I betydande utsträckning rör det sig om regler av närmast närings- och/eller politirättslig karaktär, vilka det saknas anledning att här närmare beröra. Som exempel må nämnas:

- Bostadsanvisningslag 1980:294 § 12 (förbud mot viss överlåtelse av lägenhet inom bostadsanvisningsområde; oaktsamhet räcker; böter).
- Lag 1973:189 med särskilda hyresbestämmelser för vissa orter § 6 (uppsåt krävs; böter eller fängelse högst 1 år).
- Skogsvårdslag 1979:429 § 27 (oaktsamhet räcker; böter).
- Lag 1979:425 om skötsel av jordbruksmark § 12 (oaktsamhet räcker; böter).
- FBL 5:35 (uppsåt krävs; böter eller fängelse högst 6 mån).
- Väglag 1971:948 § 71 (oaktsamhet räcker; böter eller fängelse högst 6 mån).
- Lag 1976:666 om påföljder och ingripanden vid olovligt byggande m m § 12 (oaktsamhet räcker; böter eller fängelse högst 1 år).
- Lag 1963:583 om avveckling av fideikommiss § 39 (oaktsamhet torde räcka; böter).
- Lag 1971:1204 om byggnadstillstånd m m § 9 (oaktsamhet räcker; böter).

Vidare är den lagstiftning som åberopats ovan i 2.3.5(1)–(3) i stora delar tillämplig på olika former av otillåtet användande av fastighet. Såvitt gäller NatL § 37 (NJA 1977 s 808, NJA 1977 B 52) är nu främst fråga om överträdelse av bestämmelserna i NatL § 16 (byggande inom

strandskyddsområde), § 17 st 2 (skyltning varigenom allmänheten avvissas), § 18 (täkt av sten, grus, sand, lera, jord, torv och andra jordarter) och § 22 (anbringande av anordning för reklam, propaganda, e dyl). Men se även 5.4.3(2) nedan.

4.7 OSJÄLVSTÄNDIGA BROTTSFORMER

4.7.1 Försök, förberedelse, stämpling och underlåtenhet att avslöja brott

Av BrB 10:9 framgår, att rubricerade brottsformer kriminaliserats i mycket ringa utsträckning vid i detta kapitel behandlade brott. Blott *försök* till *förskingring* (10:1) och *grov förskingring* (10:3) har belagts med straff. Svårigheten att avgöra om ett fullbordat brott skulle vara förskingring eller undandräkt torde vara avsevärt mindre än svårigheten att avgöra om ett fullbordat tillgreppsbrott skulle vara stöld eller snatteri (se ovan 2.7.1).

Vid förskingring står det i allmänhet gärningsmannen fritt att fullborda brottet, eftersom han ju missbrukar sin egen maktsfär. Att brottet stannar vid försök sammanhänger i allmänhet med att en utomståendes medverkan uteblir.

Förefintligheten av brotten i BrB kap 14 och 15 har ansetts medföra att förberedelsebrott är obehövliga i 10 kap.

4.7.2 Medverkan

Ehuru förskingring och olovligt förfogande är dolusbrott, kan viss oaktsam medverkan därtill vara brottslig såsom *hüleriförseelse* (IV) (BrB 9:7 st 2); se därom nedan 5.7.3.

4.8 SÄRSKILDA ÅTALSREGLER

4.8.1 Villkor för åtal

(1) Vid brott enligt kap 10 (utom grov förskingring), förövat mot *vissa närstående*, krävs *angivelse*, såvida ej åklagare finner åtal påkallat från allmän synpunkt (10:10 st 1). Se ovan 2.8.1.

(2) Åtal för brott som sägs i Bostadsanvisningslag 1980:94 § 12 förutsätter *anmälan* av kommunen. Vid brott enligt Lag 1963:583 om avveckling av fideikommiss § 39 och Lag 1971:1204 om byggnadstillstånd m m § 9 krävs *medgivande* av fideikommissnämnden respektive arbetsmarknadsstyrelsen.

4.8.2 Särskild åklagarprövning

(1) Vid nyss nämnda brott mot närstående krävs alltså alternativt, att åklagare finner åtal vara *påkallat från allmän synpunkt*. Se även 2.8.2(1).

(2) Beträffande *överkan* hänvisas till 2.8.2 (2) och 3.6.2.

(3) Särskilda regler gäller för *olovligt förfogande* över egendom, som kommit i gärningsmannens besittning genom avtal, enligt vilket äganderätten skall övergå först sedan betalning erlagts, eller som gärningsmannen eljest innehar på grund av kreditköp med förbehåll om återtaganderätt (härmed avses även avbetalningsköp som inte har återtagandeförbehåll i form av ägarförbehåll). Allmänt åtal skall ske endast om det av *särskilda skäl är påkallat från allmän synpunkt* (BrB 10:10 st 2). Utan denna inskränkning skulle avbetalningssäljare kostnadsfritt kunna utnyttja åklagarna som indrivare av utestående medel. Hot om angivelse skulle lätt kunna utnyttjas för att förmå köparen eller en honom närstående att — måhända på ohederligt sätt — skaffa fram medel till betalning. Stadgandet kan också bidra till att minska antalet brott i det att säljare blir försiktigare i sitt kundval, när de ingår avtal om kreditköp eller avbetalningsköp.

Åtalsbegränsningen gäller alla medverkande. Men det är svårt att finna lagstöd för att den gäller även den som genom oaktsam medverkan begår det självständiga brottet häleriförseelse (IV) (9:7 st 2); se 5.7.3. I praktiken kan man utgå från att möjligheten att efterge åtal enligt RB 20:7 utnyttjas.

Åtal bör ske när det olovliga förfogandet ligger på gränsen till bedrägeri. Åtal bör vara uteslutet, när det rör sig om ett normalt olovligt förfogande och avbetalningsköparen omedelbart redovisar resterande köpeskilling.

5 Övriga egendomsbrott

5.1 BROTSTYPER OCH STRAFFSKALOR

(1) grovt häleri (I) (9:6 st 3)	fängelse lägst 6 mån högst 4 år
(2) (grovt) egenmäktigt förfarande (II) (8:8 st 2, 8:11 st 2)	fängelse högst 2 år
(3) häleri (I) (9:6 st 1 och 2)	
(4) olovlig kraftavledning (8:10)	böter eller fängelse högst 2 år
(5) egenmäktigt förfarande (II) (8:8 st 1, 8:11 st 2)	böter eller fängelse högst 6 mån
(6) självtäkt (II) (8:9, 8:11 st 2)	
(7) (ringa) häleri (I) (9:6 st 1 och 2)	
(8) häleriförseelse (I) och (IV) (9:7 st 1 och 2)	
(9) tagande av olovlig väg (12:4)	böter

5.2 BESITTNINGSRUBBNING UTAN TILGREPP

Besittningsrubbnings utan tillgrepp är, allt efter omständigheterna, egenmäktigt förfarande, eventuellt grovt brott, (BrB 8:8) eller självtäkt (BrB 8:9). Brottet begås genom att gärningsmannen utan tillgrepp olovligen rubbar annans besittning. Som metoder för brottets genomförande nämns i lagen anbringande och brytande av lås.

Stadgandena är tillämpliga även när besittning till fastighet rubbas. Det finns emellertid en särskild föreskrift i BrB 8:11 st 2 om att 8:8 och 9 skall tillämpas beträffande vissa former av intrång i besittning av fastighet. Denna föreskrift har den inte oviktiga funktionen att i någon mån *begränsa* tillämpningsområdet för 8:8 och 9, såvitt gäller intrång i besittning av fastighet. Det vore annars möjligt att hävda, att sådant intrång i större utsträckning än nu är fallet skulle kunna ske redan genom att någon vistas på en fastighet som annan besitter.

Tolkningen av BrB 8:11 st 2 bör om möjligt ske så att åtgärd, som ingår i normalt friluftsliv, ej bedöms som straffbelagd.

5.2.1 Egenmäktigt förfarande (II): fastighetsförhållanden — BrB 8:11 st 2

Lagen anger två huvudtyper av besittningsrubbing:

(1) *Intrång i annans besittning av fastighet*. Som exempel nämns, att gärningsmannen anbringar eller bryter stängsel och att han gör något som vore olovligt brukande av fastigheten, om han själv hade den i besittning (se BrB 10:7 och ovan 4.6.3): att bygga, gräva, plöja, ta upp väg och låta kreatur beta. (I NJA 1984 s 315 bestod intrånget av följande gärningar: att plöja, låta kreatur beta, placera kreatur och hö i en ladugård.)

Exemplen utvisar, att en besittningsrubbing förutsätter tämligen ingripande åtgärder. Gärningen måste innebära ett *påtagligt hinder i besittarens möjlighet att utöva sin besittning*. Huruvida gärningsmannen har vinning av förfarandet — t ex genom att slippa att på annan plats betala avgift för en motsvarande gärning — har i och för sig ingen betydelse.

Att fastigheten brukas på något sätt är vare sig nödvändigt eller tillräckligt. I NJA 1982 s 621 bestod brottet i att ett antal personer bildade dubbla led över en transportväg ("mänskligt stängsel") och därigenom hindrade personal att komma fram med ett arbetsfordon. Upplag eller parkering av fordon eller maskin på annans område kan var tillräckligt för ansvar (NJA 1970 s 29, NJA 1984 s 315, jämför SvJT 1970 rf s 49). Detsamma gäller annan än tillfällig förtöjning av båt vid annans bryga. Färd över annans mark faller däremot inte i och för sig under stadgandet (NJA 1971 s 210); om sådana handlingar, se nedan 5.4.1.

Tältning på annans område någon enstaka dag kan sällan vara egenmäktigt förfarande, förutsatt att gärningsmannen inte utnyttjar mark som besittaren har behov av att använda just då och att inte annat än bagatellartade grävningsarbeten utförs. Även hänsynsfull tältning under några dagar torde kunna anses falla utanför det straffbelagda området, men tältning för längre tid medför nog alltid besittningsintrång. Vad gäller uppställning av husvagn kan antagligen endast något dygns uppställning tolereras och då måste den ske långt från bostadshus (måhända bör också krävas, att marken inte kan brukas för annan typ av ändamål).

Vatten får sedvanerättsligt nyttjas för båtfärd. Det är för övrigt svårt att säga att en båtfärd innebär att besittningen till vattenområdet rubbas. Även om någon är berättigad att bada vid annans strand och tillfälligt utnyttja denna som båtplats (allemanrätt) är han inte berättigad att

där anlägga brygga eller båthamn. Sådan åtgärd bör vara egenmäktigt förfarande (se NJA 1949 s 167, som dock gällde vite).

Av orden "bryta stängsel" (i 8:11) och "bryta lås" (i 8:8) följer att vissa former av *inbrott* i byggnad (se ovan 2.5.4) utgör egenmäktigt förfarande (NJA 1963 s 233). Samtidigt begås ofta skadegörelse (12:1) och/eller hemfridsbrott eller olaga intrång (4:6). Vid konkurrens här emellan brukar dömas för ett av brotten, varvid valet i praxis skett med hänsyn till vilken typ av kränkning som i det särskilda fallet framstår som mest framträdande (NJA 1951 s 555, jämför SvJT 1968 rf s 18 och RH 109:82). Rationellare vore att alltid ge 12:1 företräde framför 8:8 och 8:8 företräde framför 4:6. Vid ansvar för stöldbrott eller försök därtill konsumeras ansvar för själva inbrottet.

(2) *Skiljande av annan från besittningen* av fastighet eller del därav (vilket dock närmast är ett specialfall av intrång i besittning). Här avses dels att gärningsmannen utestänger någon från besittning och dels förfaranden som kan liknas vid en, låt vara tillfällig, ockupation. Exempel: att avhysa hyresgäst, att sätta nytt lås i dörr till uthyrd lägenhet, att stänga av väg (t ex med bommar, stenblock, stängsel, grind), att släppa in folk i annans lägenhet (jämför NJA 1974 s 621), att göra hus eller område temporärt oanvändbart (t ex genom giftbesprutning).

Att enbart sätta upp en skylt är inte egenmäktigt förfarande (SvJT 1974 rf s 57), men se NatL § 17 st 2 och § 37.

Att tillförsel av elektrisk kraft hindras medför att den, som ej längre tillförs kraft, inte kan disponera över den del av anläggningen som han har i besittning (NJA 1946 s 103). Av motsvarande skäl kan det vara egenmäktigt förfarande att stoppa tillförsel av vatten eller gas i ledningar eller att stoppa avförsel av avloppsvatten: även om stoppet äger rum i en del av ledningssystemet, som den drabbade ej har i besittning, uppkommer hinder i utnyttjandet av den del han har i besittning.

Brottet kan begås genom *underlåtenhet*. Gärningsmannen kan t ex vara skyddsgarant för fastigheten under besittares bortovaro och låter något ske som medför en besittningsrubbing. Han kan också vara övervakningsgarant för djur eller maskiner som t ex vräker ner ett stängsel.

Även den som äger en fastighet kan olovligen rubba annans besittning till den. Det enda som krävs är ju att han gör intrång i besittning, som annan har till fastigheten eller del därav (fastigheten kan vara utarrenderad, en väg besvärad av vägservitut, ett hus eller del därav uthyrt). Genom att skilja annan från besittning får gärningsmannen ibland själv besittning till (en del av) fastigheten. Den rättmätige besittaren får då

själv återställa besittningen endast under de förutsättningar som anges i övergångsbestämmelserna till lag 1942 om ändring i vissa delar av SL (se ovan 3.4.1).

Föreligger inte brott enligt BrB kan vissa *specialstraffrättsliga* bestämmelser vara att tillämpa; se nedan 5.4.3.

5.2.2 Egenmäktigt förfarande (II): övriga fall — BrB 8:8 st 1

I lagtexten anges två huvudfall av besittningsrubbing utan tillgrepp avseende lös sak: att bryta lås och att anbringa lås. Brottet kan således bestå i att göra inbrott i låst bil, båt, skåp eller kassaskrin eller att låsa fast en båt vid en kaj, en cykel vid ett cykelställ, osv. I NJA 1983 s 662 var fråga om ansvar för att gärningsmännen genom sin närvaro hindrat kranförare och chaufförer att använda lyftkran och bilar.

Som huvudregel kan anges, att gärningen skall resultera i att saken inte utan svårighet kan disponeras av besittaren på samma sätt som tidigare. Han skall ha hindrats i sina dispositionsmöjligheter. Det är därvid irrelevant, om han velat eller haft tillfälle att disponera saken under den tid hindret förelegat eller om hindret sedermera undanröjts av gärningsmannen själv.

Att orsaka oordning i en samling av böcker, frimärken, museiföremål eller stilar i ett tryckeri är ytterligare exempel på egenmäktigt förfarande. (Föreligger skadegörelse — se ovan 3.3.2 — bör dömas enbart härför.) Detsamma gäller att sätta sig i en olåst bil (NJA 1952 s 50) och att fälla träd.

Att använda annans telefon har tidigare bedömts som en besittningsrubbing, men efter 1986 års ändring av BrB 10:7 (se 4.3) är det naturligtast att tillämpa det lagrummet. Olovlig inkoppling av telefon bör bedömas som olovligt brukande av annans anläggning (RH 54:82).

I RH 183:81 var hovrätten delad i bedömningen huruvida blockering av en automatisk telefonsvarare — genom att ringa upp och sedan ej lägga på luren förrän efter en längre tid — kunde bedömas som besittningsrubbing. Det riktiga torde vara att finna egenmäktigt förfarande vara förövat: abonnenten hindras ju att på avsett sätt använda den del av anläggningen, som han har i besittning.

Att rulla undan en bil en kort sträcka för att själv bereda sig plats har bedömts som egenmäktigt förfarande (SvJT 1962 rf s 91, jämför SvJT 1962 rf s 29). Tillgreppsbrott kan inte vara förövat, när bilen ej använts som fortskaffningsmedel eller ej förts från platsen. Genom att skjuta undan en så stor sak som en bil får man inte sådan rådighet över den att

man har den i besittning (flyttar man en cykel har man den kanske i besittning, men ställs den i närheten av den plats där den fanns tidigare torde inget tillgrepp ha skett; se 2.3.1). Att rubba en bil behöver dock inte vara att rubba besittningen till bilen. Besittningsrubbing synes förutsätta åtminstone att bilen på den nya platsen är svårare att komma åt eller lättare kan skadas (RH 148:82). (Utgången i SvJT 1962 rf s 91 kan ha påverkats av att den nya placeringen innefattade olaga parkering.) Se även NJA 1981 s 791.

Även i denna typ av fall kan brottet begås genom *underlåtenhet*. Ett exempel är att A öppnar ett fönster i B:s lägenhet och sedan upptäcker att fara uppstår för att en B tillhörig frimärkssamling skall bringas i oordning av vinden; förverkligas faran, så har A gjort sig skyldig till egenmäktigt förfarande genom att underlåta att förhindra resultatets uppkomst.

5.2.3 Grovt egenmäktigt förfarande (II) — BrB 8:8 st 2

Enligt förarbetena kommer här främst i fråga fall, där den olovliga besittningsrubbingen förövas med våld eller hot om våld. Vidare kan som beaktansvärda omständigheter nämnas, att för besittaren uppkommen olägenhet är särskilt betydande, t ex när det är mycket arbetskrävande att återställa det ursprungliga läget eller när en hyresgäst tvingas tillbringa natten utomhus, och att brottet innefattar en betydande skadegörelse (NJA 1951 s 555). Även det förhållandet, att en besittningsrubbing är förenad med ett olovligt brukande, kan göra brottet grovt.

5.2.4 Självtäkt (II) — BrB 8:9

Om gärningsmannen förövar brottet för att själv ta sig rätt privilegieras det som självtäkt. Rörande innebörden av "för att själv taga sig rätt" hänvisas till 2.3.3 ovan. Särskilt bör uppmärksammas, att gärningsmannen måste ha juridisk rätt till just det intrång i annans besittning som han gör (NJA 1976 B 35, NJA 1984 s 315, SvJT 1963 rf s 61 II, RH 148:82). Är han berättigad att få viss besittning följer inte därav att han är berättigad att t ex anställa skadegörelse för att nå besittningen. Av att han är berättigad att få viss sak i besittning (och själv förövar självtäkt (I)) följer inte heller att han förövar självtäkt (II), när han t ex gör inbrott för att ta saken.

5.2.5 Lovlig besittningsrubbnig

Är besittningsrubbnigen lovlig föreligger inte brott. Det krävs således att samtycke saknas eller att åtgärden inte har stöd i lag eller annan författning eller i accepterad sedvänja.

Av lagregler är främst att uppmärksamma dem som rör *laga självtäkt* (se ovan 3.4.1 (1)). Om t ex en hyresvärd orättmätigt utestänger en hyresgäst från dennes besittning till lägenheten och därigenom begår egenmäktigt förfarande (II), uppnår han samtidigt besittningsskydd gentemot hyresgästen. Denne får alltså själv återställa besittningsförhållandet endast på färsk gärning (laga självtäkt) och måste eljest vända sig till myndighet för att få rättelse (enklast torde vara att begära besittningsrestitution enligt Handräckningslag 1981:847). Om han likväl bryter sig in i den av honom förhyrda lägenheten förövar han självtäkt. Motsvarande gäller t ex om den som har vägrätt bryter stängsel, som markägare satt upp för att hindra honom att komma fram (NJA 1976 B 35). Har han inte skilts från besittningen eller har ingen person besittning, är det inte kriminaliserat att återställa det rubbade förhållandet.

Se även VL 17:3 om rätt att använda annans mark för fullgörande av skyldighet att underhålla en vattenanläggning.

Det finns inget stöd för att hypotetiskt samtycke skulle ha samma verkan som ett verkligt samtycke (se ovan 2.2.3 och I.10.3). Å andra sidan kan det med fog sättas ifråga, om det är rimligt att som brott betrakta obetydliga besittningsrubbnigar, som sker under sådana omständigheter att besittaren skulle ha godtagit dem, om han tillfrågats därom. (Se SvJT 1963 rf s 61 II; jämför JB 12:26, 27.) I praktiken är emellertid problemen inte så stora. Många intrång kan betraktas som lovliga med hänvisning till lokal sedvänja. Detta gäller ofta t ex i förhållandet mellan grannar och vid parkering på annans mark invid en väg. Däremot kan inte allemansrätten åberopas som stöd för att en gärning är lovlig: dess innehåll bestäms av vad som är straffrättsligt tillåtet och otillåtet.

5.3 OLOVLIG KRAFTAVLEDNING — BrB 8:10

Att olovligen avleda gas eller vätska utgör ett tillgreppsbrott. Med avledningen skaffar gärningsmannen sig besittning till ämnet. Detta gäller även när ämnet används som kraftkälla (t ex komprimerad luft eller vatten för utvinnande av energi). För vissa fall av vattenavledning finns dock särskilda straffbestämmelser i VL (se ovan 2.3.5).

När det gäller elektrisk ström, som ju också kan avledas, är det ute-

slutet att tala om besittning till det som ”strömmar fram” i ledningarna. Egenmäktigt förfarande (II) förutsätter besittningsrubbnings. Det kan knappast hävdas, att den olägenhet, som det innebär att inte efter egen önskan kunna disponera över utflödet från en elektrisk anläggning som man innehar, medför att man fått sin besittning till anläggningen rubbad. Men det råder ingen tvekan om att förfarandet är straffvärt, särskilt som avledningen i regel medför ekonomisk skada och ofta medför vinning för gärningsmannen. Det rör sig alltså om gärningar som i allmänhet vore att bedöma som stöld eller skadegörelse, därest elektrisk ström vore ett tillgreppsobjekt.

Olovligt avledande av elektrisk kraft har upptagits som särskilt brott. I brottsbeskrivningen läggs ingen särskild vikt vid huruvida förmögensöverföring sker, men straffmätningen kan givetvis påverkas härav.

I NJA 1984 s 512 betonade HD, att BrB 8:10 skall tillämpas, även om gärningen uppfyller bedrägerirekvisiten — härigenom undviker man besvärliga gränsdragningsproblem. I enlighet härmed skall 8:10 också tillämpas om rekvisiten i 10:7 är uppfyllda. (Detta lagrum kräver ej längre att annans sak som olovligen brukas är i gärningsmannens besittning. Se 4.3 ovan. Avledning av elektrisk kraft kan väl betraktas som ett brukande av den elektriska anläggningen. I den mån det som brukas är ”lösa saker” är BrB 8:10 numera egentligen överflödiga.)

Kraftavledning är olovlig i det fallet att gärningsmannen har rätt till (kanske fri) ström, om blott själva avledandet är olovligt. Brottet kan förövas genom att anslutning sker på en punkt, där mätning av strömmen sker bara delvis eller inte alls, genom manipulationer med mätare (NJA 1984 s 512, RH 152:82), men också genom att — oberoende av om mätning sker — efter hopkoppling utnyttja avstängd anläggning (NJA 1949 s 35). I sistnämnda fall kan även brott enligt BrB 17:13 (överträdelse av myndighets bud) förövas.

Olovlig kraftavledning kan förövas genom underlåtenhet av skyddsgarant för elektrisk anläggning och av den som är övervakningsgarant för någon som kopplar ihop ledningar.

5.4 TAGANDE AV OLOVLIG VÄG — BrB 12:4

Brottet består i att någon tar olovlig väg över tomt eller plantering eller över annan äga, som kan skadas därav.

5.4.1 Tagande av väg

Uttrycket ”taga väg” innefattar en gränsdragnings i två hänseenden. Utanför faller

(a) dels *upptagande av väg*, dvs att göra en väg, vare sig det sker genom ett vägbyggnadsföretag (väg anläggs) eller på annat sätt, t ex genom upprepade körslor över skogsmark. Sådana förfaranden kan vara egenmäktigt förfarande (II) (BrB 8:8, 11) eller olovligt brukande (BrB 10:7).

(b) och dels *färd på* vad som är *väg*. Till väg räknas också gångstig, gårdsplan och andra områden som används för trafik. Sådana gärningar kan ibland vara brott mot VTK §§ 151 och 163 (otillåten färd med motordrivet fordon på enskild väg), hemfridsbrott eller olaga intrång (BrB 4:6).

Att ta väg blir därför att *färdas där ingen väg finns* eller att färdas på väg på sådant sätt att man överskrider gränsen för vägen (t ex genom att köra bil på en gångstig). Beträffande framkomstsättet finns inga begränsningar. Att ta väg är således att gå, rida, cykla, åka skidor, köra bil, traktor, snöskoter, stridsvagn, etc på område som inte är att anse som väg. Som *ett* tagande av väg kan anses ett flertal färder på samma ställe, men givetvis kan inte vilken upprepning som helst ses som ett led i en gärning utförd av en person.

Att ta väg är en aktivitet av människa eller djur. Väg torde därför kunna tas genom att någon *underlåter* att hindra t ex ett barn eller djur att ta väg, om han är övervakningsgarant för barnet eller djuret. För att brottsbeskrivningen inte skall passa alltför illa på en sådan situation bör dock krävas, att gärningsmannen har nytta av eller något särskilt syfte med att låta barnet eller djuret ta vägen i fråga (det skall ju vara han själv som "tar" väg genom underlåtenheten).

Av lagens ord kan man få det intrycket att den tagna *vägen* skall vara olovlig, dvs att brottet består i att man använder en olovligen upptagen väg. Vad som avses är dock att *tagandet* av väg, där ingen väg finns, skall vara olovligt. Så är fallet om gärningen inte sker under berättigande omständigheter i enlighet med samtycke, sedvänja eller författningsbestämmelser (se t ex JaktL § 17 st 2, FiskeL § 27, VL 17:3, Lag 1919:426 om flottning i allmän farled § 5).

5.4.2 Skyddat område

Skyddade är främst alla ägor som är sådana att de *kan skadas* av att man tar väg över dem. Det vore möjligt att läsa lagen så, att härmed förstås alla ägor som kan skadas av att man på något sätt tar väg över dem (om sådan existensiell möjlighet, se I.5.6.2 och I.5.7.4). Detta är emellertid orimligt, eftersom varje äga uppenbarligen kan skadas av någon

form av framkomst, t ex körning med stridsvagn. Vad som avses är i stället, att ägan skall vara sådan, att just det konkreta tagandet av väg medför en fara för skada som det inte finns anledning att bortse från. (Skada skall med andra ord i det konkreta fallet framstå som plausibel; se I.5.6.4.) Det kan således vara brottsligt att på en viss äga köra bil, medan det är tillåtet att gå över den. Om tagandet av väg består i en serie färder (A tar t ex för vana att gå över ett visst område) kan fara för skada — t ex fara för utslitning — föreligga, ehuru en enstaka färd inte är av beskaffenhet att kunna skada ägan.

Faktisk skada erfordras inte. Men även om skada uppkommer blir i allmänhet 12:4 att tillämpa. Skadan är sällan av den art, att kraven för egenmäktigt förfarande (II) eller skadegörelse är uppfyllda.

Att gå på en åker med växande säd är brottsligt, men inte att gå på en äng eller att köra bil på berghällar eller sandstränder. Att köra med snöskoter i skog och mark torde sällan vara att ta olovlig väg. Vattenområde skyddas ej av 12:4.

Tomt och plantering är alltid skyddat område. (En berghäll på en tomt får alltså inte beträdas olovligen.) Men det är givetvis så, att också tomt och plantering ofta är av beskaffenhet att kunna skadas genom gärningen. De gränsdragningsproblem som orden "tomt" och "plantering" för med sig är därför i praktiken föga kännbara.

Under "tomt" faller gräsmattor och andra områden i nära anslutning till bostadshus. Det finns inget krav på att området skall var tomt i fastighetsrättslig mening. Men om så är fallet, kan man utgå från att området är skyddat, utom i de delar som används för samfärdsel (håller gärningsmannen sig på dessa "tager" han ju inte väg). Finns det öppen sikt runt ett hus kan man räkna med att området inom 50—60 meters avstånd utgör tomt. Det är omtvistat, huruvida området närmast badhus, badbrygga eller annan permanent anordning för rekreation skall räknas som tomt.

Med "plantering" avses ett intensivt brukat område (trädgård, parkanläggning, osv) med relativt begränsat omfång. En plantering ligger ofta på vad som är att anse som tomt. Planterad skog utgör knappast plantering, men åtminstone områden med nyplanterad skog kan lätt skadas vid färd däröver.

Även markägaren själv kan föröva brottet, på motsvarande sätt som han kan göra sig skyldig till skadegörelse av egen fastighet. En förutsättning är givetvis att intrång sker i besittares (t ex arrendators) rätt att använda marken.

Ägare eller besittare har inte rättslig behörighet att själv, t ex genom

att sätta upp stängsel eller anslag om att tillträde är ("vid laga ansvar") förbjudet, bestämma att det är otillåtet att färdas på visst område, som inte är skyddat i 4:6. Att ha sådan skylt uppsatt kan t o m vara brottsligt enligt NatL §§ 17 och 37.

Tagande av olovlig väg konsumeras av hemfridsbrott eller olaga intrång (BrB 4:6).

5.4.3 Specialstraffrätt

(1) I ÄgofredsL § 50 straffbeläggs vållande av att kreatur olovligen kommer in på andras ägor samt överträdelse av betesförbud. Vid uppsåtligt brott är straffet böter, vid oaktsamhetsbrott penningböter. Brott enligt BrB har företräde.

(2) I NatL § 37 straffbeläggs uppsåtliga eller oaktsamma överträdelser av föreskrifter rörande nationalparker, naturreservat, naturminnen och naturvårdsområden (se §§ 5, 8, 10, 11 och 19) samt överträdelse av sådan bestämmelse (om inskränkning av allmänhetens eller markägarens rätt att uppehålla sig inom visst område) som meddelats med stöd av § 14 (se NJA 1978 s 139 och även NJA 1981 s 1129) och om uppsättande av vilthägn (se § 24a). Straffskalan är böter eller fängelse högst 6 mån.

(3) Rennäringslag 1971:437 § 94 straffbelägger (böter) bl a att någon uppsåtligen eller av oaktsamhet avstänger flyttningssväg för renar eller väsentligen försämrar deras framkomst, ofredar renar på område där renskötsel är tillåten eller driver bort renar från sådant område eller hindrar dem att beta där.

(4) Lag 1978:160 om vissa rörledningar § 22 straffbelägger (böter eller fängelse högst 6 mån) bl a att någon uppsåtligen eller av oaktsamhet framdrar eller begagnar ledning utan att inneha erforderlig koncession.

(5) Se även Terrängkörningslag 1975:1313 och VTK §§ 151, 163.

5.5 SPECIALSTRAFFRÄTT: BROTT MOT JAKT- OCH FISKELAGSTIFTNINGEN

Vilda djur, som ej infångats, är inte föremål för äganderätt, men de kan vara omfattade av ockupationsrätt i form av rätt till jakt eller fiske. Intrång i sådan rätt bestraffas som olovlig jakt och olovligt fiske. Dessa brott är av stor praktisk betydelse. Bestämmelserna därom är specialstraffrättsliga blankettstraffbud.

Reglerna om jakträtt och fiskerätt studeras i civilrätten. Det bör erinras om att medan jakträtt endast beträffande vissa skadedjur tillkommer envar, så får i betydande utsträckning fiske bedrivas fritt i allmänt

vatten och på enskilt vatten vid kusterna. Vissa arter av villebråd tillfaller kronan, oberoende av vem som har jakträtt. Jakt- och fiskerätt knuten till enskild mark respektive enskilt vatten kan upplåtas av fastighetsägaren, som därför själv kan göra sig skyldig till olovlig jakt eller olovligt fiske.

Angående den territoriella begränsningen av brott mot fiskelagstiftningen hänvisas till FiskeL §§ 1, 33e, 33f, 33g och FiskeriF §§ 1 och 30.

Djur som inte kan vare sig fiskas eller jagas kan — liksom för övrigt växter — fridlysas med stöd av NatL § 14 (ansvarsbestämmelser finns i § 37; se ovan 2.3.5). Förbud att döda, skada eller fånga fridlyst djur gäller ej, om gärningen sker till försvar mot angrepp på person eller egendom. § 14 ger även möjlighet till komplettering av jaktlagstiftningens regler om fridlysning.

5.5.1 Olovlig jakt m m

Olovlig jakt begår den som olovligen (se t ex NJA 1983 s 258, NJA 1983 s 555; jämför RH 104:84) jagar på annans jaktområde (JaktL § 28 st 1). Såsom olovlig jakt anses (§ 29 mom 1 st 1) också överträdelse av förbud mot jakt på områden hörande till järnväg, spårväg eller kanalverk (se § 5 mom 2) och jakt på älg i vissa fall (se § 7 st 1). Olovlig jakt har länge ansetts vara ett dolusbrott (NJA 1955 s 359, jämför SvJT 1963 rf s 3), men det finns viss anledning att tro att i praxis ansvar utkrävs vid culpa och att HD skulle godta att så sker; själva jagandet måste dock antagligen antas vara uppsåtligt.

Är brottet **grovt** uppfylls rekvisiten för en särskild brottstyp (JaktL § 28 st 2 och 3). Vid bedömande av huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om jakten avsett sällsynt eller värdefullt villebråd, om den bedrivits vanemässigt eller i större omfattning eller om den skett med otillåten hjälp av motorfordon eller annat motordrivet fortkaffningsmedel (det sistnämnda är i och för sig brott enligt JaktL § 29a och JaktSt § 29). I praxis har omfattande insamling av fridlysta fåglars ägg bedömts som grovt brott (NJA 1972 s 502, SvJT 1974 rf s 9). Olovlig jakt på älg, hjort eller rådjur bedöms ofta som grov (NJA 1977 s 89, RH 88:81, jämför NJA 1977 s 63, NJA 1980 s 497, NJA 1981 s 1041 (själva påskjutandet rättsenligt), SvJT 1977 rf s 5).

Straffskalan är, för grovt brott fängelse högst 1 år, eljest böter eller fängelse höst 6 mån.

Olovligt tillvaratagande av fallvilt (se § 18 mom 2) och olovlig tillägnelse av dödade eller fångade djur som tillfaller kronan, såvida inte annat bestämts (se § 18 mom 1 och JaktSt § 23), skall enligt JaktL § 29 mom 1 st 2 bestraffas såsom för olovlig jakt (i detta fall kan ej dömas för grovt brott, såvida inte gärningen också är olovlig jakt). Se även § 37.

Ytterligare straffbestämmelser finns i JaktL §§ 29 mom 2, 32 och 33 samt Lag 1980:894 om jaktvårdsområden § 32 (böter eller, i några fall, penningböter).

Objekt för jakt är vilda däggdjur och fåglar samt deras ungar och sådana fåglars bon och ägg. Djur av tama arter kan normalt inte bli föremål för jakt. Det kan dock hävdas, att klart förvildade exemplar av sådana arter utgör villebråd. Vidare kan det vara befogat att analogivis tillämpa jaktlagstiftningen t ex vid dödande av katt enligt JaktL § 23. Tämjda individer av vilda arter är inte heller föremål för jakt. Detsamma gäller djur, som visserligen är vilda, men i vårt land inte förekommer i vilt tillstånd. Påträffar man ett sådant djur har man att utgå från att det på något sätt kommit ur fångenskap och HittegodsL är ofta tillämplig.

Att *jaga* är inte bara att fänga, döda eller tillägna sig villebråd. (Se t ex NJA 1948 s 166, NJA 1955 s 359, NJA 1977 s 63, NJA 1981 s 1041, SvJT 1957 rf s 30, SvJT 1968 rf s 23.) Hit hör varje handling, utom ren förberedelse, som syftar till att villebråd skall dödas eller fångas. Att skjuta, men missa, att sätta ut fälla, att påbörja utförandet av sådan handling, att färdas över område i syfte att uppsöka och döda eller fånga villebråd (varvid vederbörande medför eventuellt erforderliga vapen eller fångstredskap) är således jakt. (NJA 1943 s 403, NJA 1944 s 398, NJA 1945 s 531, NJA 1947 s 101.) Som ren förberedelse är att räkna att någon färdas till en plats, där han tänker jaga, eller att skaffa vapen eller ammunition.

Av JaktL § 20 framgår, att det inte är nödvändigt att någon bedriver jakt när han färdas med vapen eller fångstredskap över annans jaktområde; han måste avse att där uppsöka och fånga eller döda djur. (Förfarandet är ändock straffbelagt — se § 33 — om han befinner sig annorstädes än på väg som är upplåten till allmänt begagnande och det av omständigheterna inte framgår att han är ute i lovliga ärenden eller om han inte håller hund kopplad.)

Att skrämma eller mota villebråd eller locka bort villebråd från annans område behöver inte vara jakt (se § 19 st 1 och 2; förfarandet är särskilt straffbelagt i § 33) (NJA 1978 s 171, SvJT 1977 rf s 5, jämför NJA 1952 s 145, RH 149:83). Olovlig jakt skall däremot anses ha ägt rum, om någon idkar jakt med drivande hund på område som är sådant, att det måste antas att drevet huvudsakligen kommer att gå fram

över annans jaktområde och det av omständigheterna uppenbarligen framgår att syftet är att åtkomma villebråd från detta område (se § 19 st 3) (NJA 1950 s 1).

Ibland kan jakt bedrivas med egendomliga hjälpmedel (t ex att fånga sjöfågel med metkrok) eller inga alls (t ex att samla fågelägg). I SvJT 1968 rf s 23 dödade jägaren rådjur med händerna. I andra fall är det nödvändigt att utnyttja tjänliga hjälpmedel. Det är därför inte jakt att skjuta med slangbåge på en älg, men det går att jaga älg med stenkastning och slag med störar. Jakt medelst underlåtenhet torde vara en omöjlighet; någon åtgärd måste vidtas (t ex att befalla annan att vittja fällor som en tredje person satt ut). Däremot kan tillägnelser och tillvaratagaden, som bedöms lika med olovlig jakt (se § 29 mom 1 st 2), ske genom underlåtenhet.

Av bl a JaktSt §§ 3, 23 mom 2 och 24 mom 1 st 2 framgår, att det förutsatts vara tillåtet (socialadekvat) att döda djur, som är illa skadat eller sårat eller eljest i sådan belägenhet att det finns goda skäl för att döda det. (Se NJA 1981 s 1041.)

5.5.2 Olaga jakt m m

Olovlig jakt skall skiljas från olaga jakt, varom stadgas i JaktL §§ 26a och 29a och JaktSt § 28 mom 1. Härmed avses jakt på djur som är fridlyst (se t ex NJA 1980 s 497, NJA 1983 s 258, RH 88:81) eller att man förstör bo, gryt, ide eller lya eller bävers boplatser eller dammbyggnad eller förstör fridlyst fågels ägg eller bo. Culpas uttryckligen tillräcklig för ansvar. Av brottet finns en **grov** variant (se NJA 1983 s 258). Straffskalorna är desamma som för olovlig jakt och grov olovlig jakt.

Som olaga jakt anses också att fälla djur utöver vad som medgivits i tillstånd enligt JaktSt §§ 13, 14 och 14b, om det sker uppsåtligt eller av grov oaktsamhet (JaktSt § 28 mom 2 st 2). Jämför NJA 1979 s 195, NJA 1980 B 21.

Såsom för olaga jakt straffas att behålla älg, hjort eller rådjur som påträffats som fallvilt under tid då djuret är fridlyst (JaktSt § 28 mom 3 st 1; se dock § 23 mom 2).

Detsamma gäller för den som biträder med att ta hand om djur, som varit föremål för olaga jakt, eller som mottar, bjuder ut, köper eller överlåter djuret eller del därav eller tar olovlig befattning med skinn av djur (§ 28 mom 3 st 2). Culpakravet är utformat som vid häleriförseelse (BrB 9:7).

JaktSt §§ 28 (NJA 1979 s 195, NJA 1980 B 21), 29 (RH 109:80, RH 88:81, RH 104:84) och 32 samt Lag 1980:894 om jaktvårdsområden § 32 innehåller en rad ytterligare straffbestämmelser med varierande straffskalor. Se även III.7.7.1(1).

Beträffande jakt i nationalpark, se JaktSt § 37 och NatL §§ 5—6.

Angående *vårdnadshavares ansvar* för förseelse mot JaktSt, som förövats av barn under 15 år, stadgas i JaktL § 29a st 3 och JaktSt § 33. Se I.8.6.

5.5.3 Olovligt fiske m m

Olovligt fiske förövar den, som utan lov bedriver fiske och därvid gör intrång i annans enskilda fiskerätt eller saknar myndighets tillstånd där sådant erfordras enligt FiskeL eller bryter mot föreskrifter, som meddelats rörande användningen av vissa redskap eller rörande fiske av den som är samägare till fastighet med fiskevatten. Det är numera uttryckligen angivet, att culpa räcker för ansvar (FiskeL § 34).

Objekt för fiske är inte bara fisk. FiskeriF § 2 nämner därutöver hummer, kräfta, havskräfta, räka, krabba, bläckfisk, ostron, pärlmussla, blåmussla och nejonöga. Det får antas, att FiskeL är tillämplig även på dessa djurarter. Huruvida ytterligare arter kan fiskas olovligen — t ex sjöstjärna — är tveksamt; från rättssäkerhetssynpunkt framstår som mindre lämpligt att gå utöver vad som upptagits i FiskeriF. Infångade djur kan inte längre fiskas, men väl stjälas.

Vad gäller "*bedriva fiske*", torde i stort sett detsamma gälla som sagts beträffande "*jaga*" i 5.5.1 (NJA 1958 s 11, NJA 1966 s 229, SvJT 1966 rf s 33). Att enbart färdas med fiskeredskap vid eller på annans vatten torde dock inte vara att bedriva fiske, även om man avser att skaffa sig tillfälle att tjuvfiska. För att fiska behöver man inga redskap: att fånga t ex skaldjur med händerna är att bedriva fiske.

Det borde rimligen inte vara olovligt fiske att fortsätta att hala in en fisk som flytt in på annans vatten. Eljest vore fiskaren skyldig att skära av reven och släppa fisken lös. Men av NJA 1982 s 635 framgår att åtgärder för att säkra fångst (t ex bärgning av trål, ombordtagande av fångst) utgör fiske. Om sådan gärning utförs på område, där vederbörande ej har fiskerätt, kan alltså ansvar utkrävas, trots att själva fångandet av fisken skett på område där fiske var tillåtet.

Straffskalan för olovligt fiske är böter eller fängelse högst 6 mån.

Samma straffskala gäller för brott mot FiskeL § 35 st 1 (uppsåtligt anbringande av fiskeredskap eller anordning i strid mot vad som gäller om fiskådra; se §§ 28 och 29; jämför NJA 1971 s 273). I § 35 st 2 kriminaliseras (böter) överträdelse av vissa ordningsföreskrifter.

1984 har i FiskeL § 35c införts en ny straffbestämmelse med företräde framför FiskeL § 34 och § 35a. Brottet består i att med uppsåt eller av oaktsamhet bedriva trålfiske (se NJA 1982 s 635) i strid mot meddelade

föreskrifter eller utan tillstånd av myndighet i fall där sådant krävs. Det säregna med stadgandet är att som alternativ till fängelse, högst 6 mån, föreskrivs normerade böter: lägst 1 000 kr och högst ett krontal motsvarande 100 gånger antalet hästkrafter (DIN) i motorn på det fiskefartyg som använts för bogsering av trålen. — Se även FiskeriF § 39a.

5.5.4 Olaga fiske m m

Olaga fiske gör sig den skyldig till, som uppsåtligen eller av oaktsamhet bryter mot bestämmelser rörande fiskesätt, fisketid, minimått på fångade djur och utlännings fiskerätt (FiskeL §§ 33f och 35a, FiskeriF § 39 st 1). I FiskeL § 35a straffbeläggs även överträdelse av fiskeförbud som meddelats för visst område i anledning av företag enligt VL. Straffet är böter eller fängelse i högst 6 mån. (Se RH 203:83.)

Samma straff gäller för brott som nämns i FiskeriF § 39 st 2.

I FiskeriF § 41 kriminaliseras (böter) överträdelser av en rad föreskrifter i FiskeriF (bl a rörande förbud att saluhålla, utbjuda, sälja eller i återförsäljnings-syfte köpa fisk, som ej håller föreskrivet minimimått).

Ytterligare straffbestämmelser finns bl a i Lag 1981:533 om fiskevårdsområden § 30 (böter) och Kräftpestförordning 1975:184 § 9 (böter).

5.6 SAKHÄLERI — BrB 9:6 och 7

Häleri förekommer i tre former: sakhäleri, vinningshäleri och fordringshäleri. Av dessa är endast sakhäleri ett egendomsbrott. Beträffande de två andra typerna av häleri hänvisas till 9.5 och 9.8.2 nedan.

Sakhäleri enligt BrB 9:6 st 1 består i att gärningsmannen tar viss befattning med något som är frånhänt annan genom brott. Befattningen skall vara att han köper eller tillgodogör sig saken eller eljest sådan att den är ägnad att försvåra sakens återställande.

Genom lagändring 1980 har en ny form av sakhäleri tillkommit (BrB 9:6 st 2). I detta fall räcker det med att egendomen skäligen kan antas vara frånhänt annan genom brott. I gengäld måste gärningen vara företagen i näringsverksamhet eller som ett led i en verksamhet som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning. Denna form av sakhäleri behandlas i 5.6.6. Avsnitten 5.6.1—4 rör sakhäleri enligt BrB 9:6 st 1.

Kriminaliseringen av sakhäleri har till syfte dels att underlätta att genom brott åtkommen egendom återställs till ägaren och dels att förebygga mot andra typer av förmögenhetsbrott (genom att göra dessa mindre

lockande, därför att avsättningen av brottsgods försvåras). Liknande syften tillgodoses av viss näringsrättslig lagstiftning, t ex rörande pantlånerörelse och handel med begagnade varor.

Straffbestämmelser finns i

— Lag 1949:722 om pantlånerörelse § 24 mom 1 (böter) — bl a straffbeläggs att driva rörelse annorledes än genom behörig förståndare (se §§ 3—4) — och § 24 mom 2 (penningböter) — bl a skall pantbok föras och polismyndighet kan ålägga utövare av rörelse att anmäla mottagande av föremål av visst eller vissa slag.

— Lag 1981:2 om handel med skrot och begagnade varor § 6 (böter eller fängelse högst 6 mån) avseende den som uppsåtligen eller av oaktsamhet driver handel utan föreskrivet tillstånd eller föreskriven registrering eller underlåter att föra eller tillhandahålla myndighet korrekta anteckningar (ej ansvar i ringa fall).

— Förordning 1981:402 om handel med skrot § 29 och Förordning 1981:403 om handel med begagnade varor § 21 (böter; brott enligt BrB har företräde). En handlare, som inser eller har skälig anledning anta att den som utbjuder varor olovligen har åtkommit dem eller eljest inte har rätt att utbjuda dem, är skyldig att göra anmälan till polismyndighet.

5.6.1 Brottsojektet enligt BrB 9:6 st 1

I och med BrB ersattes i brottsbeskrivningen ordet ”sak” med ”något”. Ändringen var inte avsedd att medföra någon utvidgning av det kriminaliserade området, så att annat än vad som i juridisk mening är saker (dvs fysiska ting, inklusive pengar och värdepapper) skulle kunna utgöra brottsobjekt. Rättigheter är i motsats till skuldebrev, patentbrev, osv, inte objekt för sakhäleri.

Objektet måste vara *individualiserad egendom*. Att motta pengar från en tjuv kan vara sakhäleri, men endast om just ifrågavarande mynt eller sedlar har stulits (NJA 1951 s 711, NJA 1974 s 58).

Det kan förefalla egendomligt, att skillnad skall göras mellan de fall där just det stulna mottagits och de fall där stulna pengar växlats mot andra innan de mottagits. Det kunde därför övervägas, om befattningsmedling med pengar borde vara kriminaliserad endast såsom vinningshäleri. Ett skäl som talar mot att befattningsmedling med pengar endast skulle vara vinningshäleri är att det skulle framstå som stötande att man inte skulle kunna ingripa mot den som utan vinning förvarar stora summor (t ex) stulna pengar åt tjuven. Å andra sidan kan man fråga vad t ex en affärsinnehavare skall göra, när han misstänker, men inte kan bevisa, att någon vill köpa varor med stulna pengar. Är han skyldig att vägra sälja och utsätta sig för risken att bli åtalad för ärekränkning?

Saken skall vara *frånhand annan genom brott*. Förbrottet skall innebära ett angrepp på annans ägande- eller ockupationsrätt och gå ut på till-

ägnelse. Endast vid sakhäleri har begreppet frånhärande självständig betydelse som brottsrekvisit. På grund av att avsedda förbrott fullbordas på så varierande sätt, visar det sig emellertid ogörligt att ge "frånhända" en enhetlig betydelse. Ordet får därför närmast funktionen att utpeka en rad brottstyper som tänkbara förbrott till sakhäleri. Saken blir häleriobjekt, så snart förbrottet fullbordats.

Kretsen av förbrott kan bestämmas på följande sätt:

(1) Alla former av stöld.

(2) Övriga tillgreppsbrott, som förövas med tillägnelseuppsåt och avser egendom vartill annan har äganderätt.

(3) Sakförskingring och olovligt förfogande rörande annans egendom.

(4) Bedrägeri, oredligt förfarande, utpressning, rån, ocker, trolöshet mot huvudman och behörighetsmissbruk, om gärningsmannen eller annan genom brottet utfår sak som är föremål för annans äganderätt.

(5) Olovlig jakt och olovligt fiske, om djuret omhändertagits med tillägnelseuppsåt (SvJT 1956 rf s 47, SvJT 1957 rf s 30). När det gäller djur som enligt JaktL § 18 mom 1 skall tillfalla kronan är brottet fullbordat först när tillägnelse skett (se JaktL § 29 mom 1 st 2).

Tillgrepp av fortskaffningsmedel duger inte som förbrott. I stället för ansvar för häleri kommer närmast ansvar för olovligt brukande i fråga.

Befattning med sådant som enligt FornminnesL skall tillfalla eller hembjudas kronan är straffbelagt i § 16 st 2 (bl a att gömma, förändra, avyttra och förvärva sådana saker); se ovan 3.3.6. Dylika föremål är aldrig häleriobjekt, innan de blivit kronans egendom.

Som förbrott duger inte brott, som visserligen består i otillåtna förvärv, men där kriminaliseringen hänför sig till andra aspekter på förvärvet än att ägare eller ockupationsberättigad blir av med saken (såsom förvärv i strid med vapen-, alkohol- och narkotikalagstiftning samt bestämmelser om bestickning och tagande av muta). Viss befattning med djur, som varit föremål för olaga jakt eller fiske är kriminaliserad i JaktSt § 28 mom 3 och FiskeriF § 41 (se ovan 5.5.2 och 4).

Än mindre kan som förbrott sådana brott komma i fråga, där inte någon aspekt av själva förvärvet är kriminaliserad, men väl andra förfaranden rörande saken. Smuggelgods är inte i och för sig häleriobjekt. (Olovlig befattning med smuggelgods är kriminaliserad i VSL § 6.)

Enligt rådande uppfattning måste förbrottet verkligen vara ett *brott*, dvs alla brottsförutsättningar skall vara uppfyllda, inklusive uppsåtskravet. (Häleriansvar blir därför mer accessoriskt än medverkansansvar. Vid medverkan krävs ju inte att de personliga brottsförutsättningar

arna är uppfyllda beträffande förövaren av huvudgärningen.) Däremot är inte nödvändigt att förövaren av brottet kan straffas. Förbrottet kan således vara preskriberat eller förövat av den som är under 15 år eller psykiskt avvikande. Saknas någon brottsförutsättning avseende den föregående gärningen, kan en efterföljande befattning dock utgöra olovligt förfogande.

Även *fast egendom* är häleriobjekt. Men kretsen av tänkbara förbrott är snävare. Tillgreppsbrott, olovlig jakt och olovligt fiske faller bort helt. Vid återstående förbrott har häleristadgandet i praktiken mycket ringa tillämplighet.

Egendom, som är frånhänd annan genom brott, är från hälerisynpunkt så att säga *smittad* och fortfar att vara så tills den återkommer till ägare eller annan rättshavare eller tills den blir annans egendom genom *extinktivt laga fång*. Extinktiva laga fång kan komma till stånd på följande sätt:

- (1) genom att *fynd* i laga ordning tillfaller upphittaren;
- (2) genom bearbetning (*specifikation*); möjligen krävs god tro;
- (3) genom *sammanblandning* så att identiteten försvinner (även om sammanblandningen utgör brott);
- (4) genom *godtrosförvärv* (SvJT 1954 rf s 7; se även NJA 1985 s 58 och jämför RH 17:82);
- (5) genom att egendomen förklaras *förverkad* (eller överläts efter tagande i förvar enligt Lag 1974:1065 om visst stöldgods m m).

Här kan även nämnas, att enligt BrP § 14 och Lag 1948:451 ang införande av lagen om ändring i SL m m § 5 tillfaller det, som någon olovligt sätt eller planterat å annans jord, dennas laglige innehavare.

Mellankommande godtrosförvärv torde inte kunna åberopas av den som omhänderhaft egendomen i ond tro före godtrosförvärvet och sedan återfått den efter det att annan gjort sådant förvärv; inte heller senare förvärvare kan åberopa det sålunda "undanröjda" godtrosförvärvet (men han kan givetvis själv göra ett godtrosförvärv).

5.6.2 Befattningen enligt BrB 9:6 st 1

Som huvudfall upptas att gärningsmannen med saken tar *befattning som är ägnad att försvåra återställandet* av den. Det är alltså inte nog med att han tar befattning med saken eller att han gör något som är ägnat att försvåra dess återställande. Befattning med skuldebrev som faller under bestämmelsen om fordringshäleri (se nedan 9.8.2) är inte att anse som sakhäleri, även om lagens krav skulle vara uppfyllda.

Uttrycket "ägnad att försvåra återställandet" bereder tolkningssvårigheter. Normalt talar man om att något är ägnat för något visst, bara när det gäller konkreta objekt, avgränsade i tid och rum, som *duger* för att användas för visst syfte eller eljest har egenskaper, som gör att det under praktiskt föreställbara omständigheter är plausibelt att en viss typ av följd inträffar. Men här rör det sig om gärningar, vilka ju inte har någon naturlig avgränsning i tid och rum, och som kan beskrivas på många olika sätt. Man har ingen naturlig utgångspunkt att knyta omdömet till. Se vidare I.5.7.4.

Så mycket är dock klart, att det inte krävs, att gärningen faktiskt medför att återställandet försvåras (NJA 1960 s 522). Brott kan föreligga ehuru återställandet underlättas. En sak kan vara lättare att få tag i sedan den köpts av en okänd hälare.

Å andra sidan vore det orimligt, om lagen kriminaliserade alla kategorier av befattningar som kan försvåra en saks återställande. Ty så gott som varje befattning kan beskrivas med en mycket generell handlings-term, som anger en klass av handlingar, om vilka man kan säga att de är ägnade att försvåra en saks återställande. Man kan t o m säga, att "befattning" med annan fränhänt gods generellt är ägnad att försvåra återställandet av detsamma. För att rekvisitet ägnad att försvåra återställandet skall ha någon som helst begränsande funktion måste det gälla för just den *konkreta gärning* som gärningsmannen utfört. Hans handlande, i tid och rum, skall vara sådant att det är ett dugligt sätt att göra saken mindre åtkomlig — kanske under omständigheter som avviker från de faktiska, men ändå inte är ovanligt förekommande. Fortfarande finns inga möjligheter att göra säkra gränsdragningar. Lagtexten är i själva verket så konstruerad, att det inte går att på rationella grunder argumentera om avgränsningen av begreppet sakhäleri. Men det finns i alla fall vissa hållpunkter för att utpeka *situationer som utesluter att häleri är begånget*:

(a) befattningen består i att gärningsmannen *återlämnar saken* till förutvarande innehavare (jämför NJA 1961 s 402, NJA 1961 s 518).

(b) befattningen består i att *saken förstörs* och förstörandet innebär ej tillägnelse (NJA 1944 s 631). Det är knappast meningsfullt att säga att en gärning är ägnad att försvåra återställandet av en sak, när den går ut på att göra det fysiskt omöjligt att återställa saken. I detta fall bör dömas för skadegörelse, undertryckande av urkund, osv.

(c) befattningen består *enbart* i att *saken brukas, underhålls eller repareras*. Ett nyttjande, osv som medför att saken påtagligt förändras eller förflyttas är däremot häleri (NJA 1941 s 218). Olovligt brukande av

stulen bil, som medför inte obetydliga förflyttningar bör bedömas som häleri, om gärningsmannen åtminstone delvis fört bilen eller på annat sätt haft rådighet över den (NJA 1978 s 291, NJA 1979 s 139).

(d) befattningen sker i *hederliga syften*, nämligen för att återställa saken till ägaren eller för att överlämna den till polisen (NJA 1956 s 119, NJA 1985 s 796) eller ägarens försäkringsbolag.

Det är tveksamt, om häleri förövas av den som *överger* (t ex genom att ställa eller lägga saken på en gata) ett häleriobjekt, som han upptäcker sig ha i besittning. Det torde vara svårt att förneka, att befattningen är ägnad att försvåra sakens återställande. Men samtidigt är det kanske inte rimligt att kräva, att gärningsmannen antingen skall vara aktiv för att återställa saken eller också behålla den i besittning utan att vidta någon åtgärd med den. Gärningen bör måhända bedömas som socialadekvat.

Enligt förarbetena (även till det år 1980 införda st 2 i 9:6) skall befattning, som sker inom ramen för normal yrkesverksamhet (t ex reparation, mottagande i förvar på effektförvaring, transport), inte bedömas som häleri. Någon hållbar motivering för denna inskränkande "lagstiftning genom motiv" har inte presenterats. I många fall kommer ansvar inte i fråga på grund av bristande uppsåt eller oaktsamhet. Att den som tar befattning med saken avser att senare återställa den till förutvarande innehavare bör sakna betydelse. Det är i första hand mottagandet och därefter följande förvaring eller förflyttning, som uppfyller lagens krav. I övriga delar är befattningen ofta sådan att häleri ej begås (angående enbart reparation, se under (c)).

Som nämnts i 5.6.1 finns däremot anledning att anse, att mottagande av pengar inom ramen för normal yrkesverksamhet inte skall bedömas som sakhäleri.

Härtill bör läggas att brott inte föreligger, om befattningen av någon anledning är *lovlig*, t ex därför att den sker med samtycke eller med stöd av lag. Även annan person frånhänd sak kan t ex vara hittegods. Omhändertagandet är lovligt, även om upphittaren skulle förstå att saken är t ex stulen (NJA 1947 s 582).

De centrala fallen av *befattning* med en sak är

(1) *fysiska åtgärder*, inklusive besittningstaganden: t ex att motta — som gåva, pant, för förvaring, försäljning, omarbetning, osv — gömma, överlämna, omarbeta, transportera saken. (NJA 1942 s 42, NJA 1943 s 442, NJA 1951 s 227, NJA 1977 s 194, NJA 1978 s 291, NJA 1982 s 17, NJA 1983 s 419, NJA 1985 s 444, NJA 1985 s 796, SvJT 1946 rf s

17, RH 17:82, RH 95:82.) Befattning, som inte är ett mottagande, får främst betydelse, när mottagandet skett utan uppsåt eller oaktsamhet eller när befattningen inte föregåtts av ett mottagande.

(2) att *försätta sig i besittning* av saken utan att själv ta fysisk befattning med den.

Under "befattning" hänförs emellertid även fall, där gärningsmannen varken innehar saken eller vidtagit någon fysisk åtgärd med den. I praxis har tämligen låga krav ställts. Minimum bör vara att gärningsmannen har någon form av *rådighet* över saken:

(3) att *ingå avtal* om försäljning, att *utbjuda* till försäljning, att *förmedla* eller *medverka* vid försäljning anses innefatta befattning med saken, åtminstone om köp kunnat komma till stånd (NJA 1944 B 539, NJA 1961 B 3, NJA 1976 s 436, NJA 1981 s 318, NJA 1983 s 419, NJA 1985 s 58, NJA 1985 s 444, SvJT 1963 rf s 29). Liknande åtgärder avseende annan typ av rättslig transaktion än överlåtelse (dvs pantsättning, deposition, osv) bör knappast anses vara befattning, såvida inte transaktionen i verkligheten är en försäljning eller gärningsmannen på något sätt råder över saken genom att han förfogar över pantsedel, förvaringsbevis, e dyl. Man bör dock vara uppmärksam på att gärningen kan vara medhjälp till brott begånget av annan, men för vilket denne inte straffas (t ex en tjuvs häleri avseende det han själv stulit); jämför SvJT 1965 rf s 22 och SvJT 1977 rf s 16.

(4) befattning med *något som medför rådighet över brottsobjektet* kan vara att anse som befattning med det sistnämnda. Särskilt klart framgår detta i de fall där besittning föreligger genom medelbar faktisk rådighet (se ovan 2.2.1). Mottagande av nycklar till ett låst utrymme, där tjuvgods förvaras, är att anse som befattning av typ (2). Befattning med konossement, upplagsbevis, inlämningsbevis, fraktsedel, pantsedel, m m som består i att man får någon sorts rådighet över vad beviset hänför sig till, är att bedöma som befattning med det sistnämnda (jämför NJA 1956 s 119).

Det är diskutabelt, om det är rimligt att tolka "befattning" så extensivt som skett. I praktiken har frågan kanske mindre vikt, då gärningen ofta utgör annat brott eller medverkan till brott. Detsamma gäller i någon mån en rad gärningar, som uppenbarligen inte innefattar befattning med saken (och därför inte är häleri), men är ägnade att försvåra sakens återställande (lämna vilseledande uppgifter till ägare eller polis, lämna anvisning på tänkbar köpare eller förvaringsplats, osv).

Lagen nämner särskilt *köp* (t ex NJA 1980 s 650, NJA 1980 s 686, NJA 1981 s 318, NJA 1982 s 17, NJA 1984 s 564, NJA 1985 s 58, NJA

1985 s 444) och *tillgodogörande* av häleriobjektet. Lagen torde vara avfattad i syfte att utpeka köp och tillgodogörande som straffbelagda handlingar, utan att det skall behöva prövas, om gärningen varit ägnad att försvåra återställandet. (Denna tolkning är också förutsatt av lagrådet i samband med tillkomsten av 9:6 st 2; se 5.6.6.) Det ligger emellertid närmare till hands att använda en annan läsart: köp och tillgodogörande är huvudexempel på befattning. Det skall då också prövas, om köpet eller tillgodogörandet är ägnat att försvåra sakens återställande. Såvitt gäller tillgodogörande är frågan närmast utan betydelse. Man kan utgå från att varje tillgodogörande (som ju är det väsentliga i en tilläggelse; se 2.4.2) är ägnat att försvåra sakens återställande. Beträffande köp är läget annorlunda. A kan köpa en sak, som han vet är stulen, i avsikt att lämna den till ägaren (jämför NJA 1945 B 702). Enighet råder om att han skall frikännas. Detta blir mycket lättare att motivera, om man läser lagen så, att köp bara är exempel på befattning och inget självständigt alternativt rekvisit. För övrigt kan man fråga, vad som skiljer köp från byte så, att de i hälerihänseende skall behandlas olika.

Under "köp" faller även ingående av köpavtal; tradition är inte behövlig. Redan genom avtalet får gärningsmannen vissa möjligheter att förfoga över egendomen (han kan t ex sälja den till tredje man).

Häleri förutsätter inte samverkan mellan hälare och förövare av förbrott.

Stöld av något stulet, etc konsumerar häleri (NJA 1944 s 656), medan häleri torde konsumera egenmäktigt förfarande, olovligt förfogande och olovligt brukande. Narkotikabrott, skadegörelse och undertryckande av urkund konsumerar häleri.

5.6.3 Sakhäleri begånget genom underlåtenhet

Till den del befattning består av fysiska åtgärder är sakhäleri ett brott, som inte kan förövas genom underlåtenhet. Men under "befattning" faller ju åtskilligt annat. Att låta egendom komma i ens besittning är ett sätt att försätta sig i besittning av den. Underlåtenhet att förhindra skeendet medför ansvar, om gärningsmannen är övervakningsgarant för den eller det som försätter saken i hans besittning. För en skyddsgarant blir ansvar för häleri inte aktuellt (han har snarare skyldighet att se till att han får besittning).

Avtal kan ingås genom underlåtenhet. A får t ex anbud om köp och det avtalas att anbudet skall anses vara antaget om A ej avböjer inom viss tid. Att A inte gör något är här identiskt med att han accepterar.

Garantlärans är inte aktuell. För vissa fall finns lagregler, som uttryckligen anger att ett anbud måste avslås för att man inte skall anses ha accepterat det (AvtL § 9, KommL §§ 5, 78—80).

Ovan har nämnts, att befattning, som enbart består i att saken brukas, inte är häleri. Så mycket mindre är det häleri att enbart *inneha något i besittning*, utan att vidta någon fysisk åtgärd därmed. Ett fortsatt innehav innebär ingen förändring av det rådande läget och kan därför inte försvåra sakens återställande (NJA 1944 s 631, NJA 1961 s 402, NJA 1976 s 436). Att innehavaren förnekar, att han innehar saken, kan ha sådan verkan, men utgör inte befattning med saken. Ett innehav kan emellertid övergå i mer aktiv förvaring, t ex genom att saken göms undan. Att *tillåta fortsatt förvaring* (jämför NJA 1961 s 402) torde vara häleri: innehavaren utövar viss rådighet över saken och låter andra ta befattning med den. (En förändring av det fysiska läget behöver visserligen inte ske, men så sker ej heller vid ingående av köpavtal. I båda fallen görs möjligt att saken blir mer svåråtkomlig.)

Om någon påträffar ett häleriobjekt i sin besittning, så kan han utan att göra sig skyldig till häleri överlämna saken till ägaren, till polisen eller till förutvarande besittare. Men han behöver inte göra någonting. Vore han skyldig att göra något, så skulle ju brottet bestå i underlåtenhet att ta befattning med saken, vilket stämmer illa överens med lagtexten. Vid oäkta underlåtenhetsbrott (se I.4.4) kommer endast sådan underlåtenhet i fråga, som — i detta fall — *är* befattning, inte underlåtenhet att göra just det som kriminaliseras.

5.6.4 Ringa och grovt brott

Häleri som är *ringa* är en särskild brottstyp. Lagen nämner inget om vad som särskilt bör beaktas vid bedömningen, men avsikten är att stadgan det främst skall vara tillämpligt, när saken har lågt värde. Vad som gäller för gränsdragningen mellan stöld och snatteri är i hög grad vägledande (se ovan 2.5.1).

Inte heller för placeringen i kategorien *grovt* häleri (BrB 9:6 st 3) ger lagen ledning. Såsom omständigheter som särskilt skall beaktas bör framhållas, dels att egendomen har betydande värde (se ovan 2.5.4 angående tolkningen av ”betydande värde” i BrB 8:4), dels att gärningsmannen själv haft betydande vinning och dels att häleriet utgör led i en organiserad brottslighet eller eljest är vane- eller yrkesmässigt. Häleri av sistnämnda art är ju särskilt samhällsfarligt i det att förövare av förbrotten bereds beräkningsbara möjligheter till avsättning av det de kom-

mer åt genom brott och genom att hälarer, om han bedriver legal försäljningsverksamhet, ofta kan på ett obemärkt sätt låta häleriobjekten ingå i det normala utbudet av varor.

Se t ex NJA 1974 s 278, NJA 1977 s 194, NJA 1980 s 686, NJA 1981 s 318, NJA 1985 s 444 (grova brott när de förövats systematiskt och tillsammans avser betydande belopp; brott avseende relativt små belopp och som ej utgjort led i en systematiskt bedriven brottslig verksamhet har ej bedömts som grova), RH 95:82.

5.6.5 Häleriförseelse (I) — BrB 9:7 st 1

Sakhäleriförseelse skiljer sig från sakhäleri (enligt 9:6 st 1) endast på en punkt: vid det senare brottet krävs uppsåt i förhållande till den omständigheten att brott (dvs förbrott) förelåg, men vid häleriförseelse räcker det i detta hänseende med oaktsamhet. I övrigt är även häleriförseelse ett dolusbrott.

Culpakravet är i lagen formulerat så, att gärningsmannen skall ha haft *skälig anledning anta att brott förelåg*. Det hade dock varit mer rättvisande att använda uttrycket "allvarligt misstänka" än "anta". För ansvar räcker nämligen att gärningsmannen haft kännedom (eller skulle ha haft kännedom, om han förfarit med rimlig aktsamhet och omtanke) om sådana omständigheter, som för honom utgjorde eller borde ha utgjort tillräckliga skäl för att allvarligt misstänka att brott förelåg. Som alltid i straffrätten är culpakravet — som rekvisit för personligt ansvar (se I.2.5.2 och I.9.1.2) — personligt. Kravet på aktsamhet ställs olika högt för olika personer beroende på deras personliga förutsättningar. Det skall av just gärningsmannen kunna begäras, att han gjort något som skulle ha medfört att han hade förstått att brott kanske förelåg. Kraven är särskilt stora på pantlånare och andra som i sin yrkesutövning löper särskild risk att komma i kontakt med personer som vill belåna, sälja, etc "smittat" gods.

Se NJA 1957 B 30, NJA 1961 B 43, NJA 1962 s 20, NJA 1966 s 594, NJA 1973 s 319, NJA 1975 s 762, NJA 1978 s 291, NJA 1980 s 650, NJA 1982 s 17, NJA 1985 s 58.

Culpakravet sammanfaller inte med det krav på *ond tro* som utesluter civilrättsligt godtrosförvärv. Godtrosförvärv torde kunna ske först vid frånvaron av minsta anledning till misstanke om att brott förelåg och inte sällan krävs att förvärvaren varit aktiv för att kontrollera att överlåtarens var behörig (se t ex NJA 1981 s 750, NJA 1982 s 318, RH 17:82).

Det finns därför en zon mellan det civilrättsliga och det straffrättsliga culpakravet. Om gärningsmannen befinner sig i denna zon, när han tar befattning med saken, så kan han inte fällas till ansvar, men han kan inte heller göra ett godtrosförvärv (jämför NJA 1985 s 58). Eftersom saken förblir "smittad" kan han senare — genom att på straffbelagt sätt ta befattning med saken — göra sig skyldig till häleri eller häleriförseelse, om han då fått vetskap om eller skäligen anledning anta att brott förelåg.

Det kan förefalla förvånande att oaktsamhet kriminaliseras, ehuru praktiskt taget alla tänkbara förbrott förutsätter uppsåt. Ett straffstadgande om häleriförseelse har emellertid ansetts nödvändigt av den anledningen, att det inte är ovanligt att folk medvetet håller sig i okunnighet (för att slippa häleriansvar) om huruvida utbudet gods är frånhänt annan genom brott, särskilt om de anser sig kunna göra en förtjänst på affären. Det har sagts, att stadgandet i första hand är avsett att drabba yrkesmässiga uppköpare, som inte kan övertygas om uppsåt. Man menar tydligen, att främst den prevenerande funktionen — att kringskära förbrytares avsättningsmöjligheter — blir otillräckligt tillgodosedd utan kriminalisering av culpabrott. Empiriskt underlag för denna bedömning saknas dock.

Genom den härefter behandlade, år 1980 tillkomna, nya formen av sakhäleri har i praktiken åtskilliga fall av häleriförseelse (I) förvandlats till häleri.

5.6.6 Sakhäleri utan styrkt förbrott

Genom lagändring 1980 har i BrB 9:6 tillkommit ett nytt andra stycke. Numera föreligger sakhäleri (*i alla tre svårhetsgraderna*) också i följande fall:

Brottsobjekt:

något som skäligen kan antas vara frånhänt annan genom brott.

Befattning:

- (a) förvärv; eller
- (b) mottagande på sätt som är ägnat att försvåra ett återställande.

Yttre omständigheter:

- (a) i näringsverksamhet;
- (b) som led i en verksamhet som bedrivs vanemässigt; eller
- (c) som led i en verksamhet som bedrivs i större omfattning.

Vad gäller *brottsobjektet* är kretsen av relevanta förbrott densamma som vid sakhäleri enligt 9:6 st 1 (se 5.6.1). Något förbrott behöver emel-

lertid inte styrkas: det räcker med att omständigheterna — objektivt sett — ger gärningsmannen skäligen anledning anta att egendomen frånhänts annan genom brott. Det krav på personlig culpa som uppställs i 9:7 (se föregående avsnitt) har "objektiverats" och ingår som ett led i beskrivningen av den straffbelagda gärningen. Se RH 102:85.

Underlaget för bedömningen av om det fanns skäligen anledning anta att saken var frånhänd annan genom brott är endast vid gärningen föreliggande omständigheter. Vad som inträffar därefter är irrelevant. En annan sak är att vid gärningen föreliggande omständigheter kan bli kända först i efterhand. Enligt motiven skall sålunda åtal ogillas, om det blir utrett att något frånhändande genom brott ej skett, även om den misstänkte själv vid gärningen hade skäligen anledning anta (eller trodde) att egendomen var frånhänd annan genom brott. Den straffbelagda gärningen består således inte i att gärningsmannen är "objektivt oaktsam" i förhållande till förvärv eller mottagande av stöldgods eller dylikt (även om en sådan oaktsamhet ofta räcker för ansvar).

Särskilt att beakta är egendomens art, mängd, utseende och pris, men även de yttre omständigheterna vid gärningen, den överlämnandes förhållanden och vad det är för sorts verksamhet gärningsmannen driver. I praktiken avslöjas dock ej brott vid själva gärningen, utan senare, i samband med att ett omfattande innehav av misstänkt stöldgods eller dylikt uppdagas. Omständigheterna kring innehavet kan dock ofta ge anledning till antaganden om förhållandena vid tiden för förvärvet eller mottagandet.

Den kriminaliserade *befattningen* är begränsad till dels förvärv, och dels mottagande på sätt som är ägnat att försvåra ett återställande (om ett sådant skulle aktualiseras). Ett förvärv förutsätter inte — i motsats till ett mottagande — att egendomen har kommit i gärningsmannens besittning. (Varje besittningsövergång, såsom ett olovligt tagande, innefattar naturligtvis inte ett mottagande.) I enlighet med vad som anses gälla vid sakhälteri enligt st 1 (se ovan 5.6.2) hävdas i motiven, att ett normalt mottagande av en sak för vanlig reparation eller i en resgodsinslämning ligger utanför det straffbelagda området.

Befattningen måste ha skett i utövning av *näringsverksamhet eller i verksamhet som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning*.

Näringsverksamhet är varje verksamhet av ekonomisk art, som bedrivs av fysisk eller juridisk person. BokfL § 1 föreskriver bokföringskyldighet för näringsidkare och vid tolkningen av "näringsverksamhet" kan ledning hämtas från förarbetena till BokfL och de centrala konsumenträttsliga lagarna. Att ett förvärv eller mottagande skett i ar-

betslokaler eller på arbetstid är inte tillräckligt för att gärningen skall anses ha förövats inom ramen för näringsverksamheten. Även en enskilda gärning kan utgöra ett led i näringsverksamhet.

De alternativa begränsningarna förklaras i motiven på följande sätt (prop 1979/80:66 s 25): "Straffbarhet föreligger också om förvärv eller mottagande har skett vanemässigt. Häri ligger ett krav på att det i princip skall vara fråga om flera fall. Detta behöver inte nödvändigtvis betyda att flera särskilda handlingar skall vara föremål för domstolens omedelbara prövning utan det är tillräckligt att en viss handling kan visas ingå i en vanemässig verksamhet. Vanemässigheten förutsätter inte heller att alla befattningarna har varit av samma karaktär. En viss gärning kan t ex anses vanemässig med hänsyn till andra gärningar som är att bedöma som häleri.

Oberoende av om kriterierna för vanemässighet kan styrkas, kan ansvar ifrågakomma, om befattningen haft större omfattning. Även om förvärv eller mottagande av en större mängd egendom har skett under en mycket kort tidrymd, är således befattningen straffbar."

Det skall betonas, att också den nu behandlade formen av sakhäleri är ett *uppsåtsbrott*. Vi har alltså den något säregna situationen, att det krävs uppsåt i förhållande till en sorts oaktsamhetsrekvisit. Lagrådet anförde i anledning härav (prop 1979/80:66 s 132—133): "När det gäller rekvisitet "skäligen kan antagas vara frånhänt annan genom brott" torde kravet på uppsåt få anses uppfyllt om den misstänkte kände till de faktiska förhållanden på vilka bedömningen grundas. Däremot bör inte krävas att han också själv gjort den bedömningen. Om den misstänkte vid förvärvet eller mottagandet inte hade kännedom om omständigheter av den art att de gav anledning antaga att det var fråga om frånhänt egendom, skall han frikännas även om det vid prövningen av åtalet eller åtalsfrågan har framkommit omständigheter som talar för att egendomen var stulen eller annars frånhänt genom brott."

I kombination med vad ovan sagts om att vid gärningen föreliggande omständigheter, som blivit kända först senare, skall beaktas, leder det anförda till en begränsning av ansvaret av samma sort som föreligger vid brott enligt BrB 15:5 st 2 (obefogat åtal; se III.5.3.2), dvs gärningsmannen äger tillgodoräkna sig i efterhand framkomna fördelaktiga omständigheter. Om någon fällt till ansvar och det därefter visar sig att saken ej var frånhänt annan genom brott, bör således resning ske.

Ansvar för sakhäleri enligt st 1 förutsätter inte mer än att ett relevant förbrott är styrkt. Dvs det är för fällande dom inte nödvändigt att härle-

da hälerigods till ett visst konkret förbrott. Den nya lagstiftningen skulle sannolikt inte ha aktualiserats, om inte en del åklagare och domstolar ställt krav på alltför detaljerad utredning rörande förbrott, till följd varav egendom som framstått som åtkommen genom brott måste återlämnas till den misstänkte (se dock RH 95:82 och jämför RH 102:85). När åtal ej väcks eller åtal ogillas, kan nämligen saker ej tas i förvar enligt den s k stöldgodslagen (Lag 1974:1065 om visst stöldgods m m; NJA 1983 s 286, NJA 1984 s 76). Något tillspetsat kan sägas, att den nya brottstypen — som saknar motsvarighet i andra länder — tillkom för att stöldgodslagen skulle kunna tillämpas i fall där det framstår som stötande att återlämna egendom till en misstänkt hälare. I lagrådet — vars synpunkter i huvudsak blev avgörande för brottstypens konstruktion — framhölls, att även vid en korrekt tillämpning av bevisreglerna vid häleri skulle åtal eller fällande dom inte komma till stånd i många fall, där omständigheterna tillsammanstagna med styrka talar för att det föreligger en hälerisituation, att kriminaliseringen främst riktar sig mot den yrkesmässigt och vanemässigt bedrivna häleriverksamheten och att det främst vid sådan kan framstå som otillfredsställande, att lagföring inte kommer till stånd på grund av att bevisningen om förbrott inte anses tillräcklig, att det finns anledning att räkna med att en uppluckring av kravet på bevisning om förbrott kommer att vara av visst värde för brottsbekämpningen och att angelägenheten av att komma till rätta med den svårbemästrade ekonomiska och organiserade brottsligheten talar för att man prövar i viss mån nya vägar inom strafflagstiftningen.

Argumentationen är knappast godtagbar. Med hänsyn till kravet på rättssäkerhet kan det aldrig godtas, att man sänker beviskraven, därför att man tycker det är svårt att bevisa att brott är förövat. En annan sak är att man kan utforma en kriminalisering under beaktande av bevissäkerheter. Vid bedömningen av den beskrivna gärningstypens straffvärde får man emellertid inte göra gällande att man "egentligen" åsyftar en annan, svårare gärningstyp. I förevarande lagstiftningsärende förelåg mycket varierande uppfattningar om straffvärdet: i lagrådsremissen rubricerades gärningen som häleriförseelse (med 6 mån straffmaximum), men till slut blev straffmaximum 4 års fängelse. Detta skulle knappast ha kunnat ske, om man inte — genom en tankeglidning — trott sig åstadkomma bara en lättnad i bevisningen beträffande sådana som faktiskt förövat häleri och inte, som är fallet, en anmärkningsvärd utvidgning av det straffbelagda området och en uppkriminalisering av mycket som tidigare bedömts som häleriförseelse. Syftet att göra stöldgodslagen tillämplig i stötande fall hade kunnat tillgodoses på ett betydligt mindre ingripande sätt.

Även den rent lagtekniska konstruktionen av den nya brottstypen föranleder invändningar. Det är klart otillfredsställande att dra gränsen mellan tillåtet och otillåtet med hjälp av så obestämda begrepp som vanemässighet och större

omfattning. Tekniken att använda en formulering förknippad med personlig culpa vid beskrivningen av den straffbelagda gärningen är förvirrande. Att otillåtligheten kan bero på omständigheter, som framkommit efter gärningen, synes medföra att frågan om en otillåten gärning förövats vid en viss tidpunkt bestäms — på ett fluktuerande sätt — av den kunskap en bedömare råkar ha vid en senare tidpunkt; att inga allvarliga juridiska missöden behöver befaras beror på att kravet på uppsåt gör att för gärningsmannen negativa omständigheter ej kan beaktas om han ej känt till dem vid själva gärningen.

5.7 OSJÄLVSTÄNDIGA BROTTSFORMER

5.7.1 Försök, förberedelse, stämpling och underlåtenhet att avslöja brott

Av BrB 8:12, 9:11 och 12:5 framgår att vid i detta kapitel behandlade brott har endast *försök och förberedelse till olovlig kraftavledning* (BrB 8:10) straffbelagts.

Se även Fiskerif § 40 (förberedelse i vissa fall) och § 41 (försök i vissa fall).

5.7.2 Medverkan: gränsdragning mellan sakhäleri och medverkan till förbrott

Såsom framgått måste förbrottet vara fullbordat innan fråga om ansvar för sakhäleri kan uppkomma. Förskingring och olovligt förfogande fullbordas ofta genom försäljning, pantsättning, e dyl. Köparens, pantlånarens, osv initialbefattning med saken kan därför inte vara sakhäleri, utan är medverkan till förfogandebrottet (se t ex NJA 1947 s 282, NJA 1955 s 359, NJA 1957 s 44).

När förbrottet är fullbordat är saken i och för sig häleriobjekt. Men det är inte säkert att befattning därmed skall anses vara häleri. Medhjälp till förbrottet kan nämligen förekomma efter fullbordanspunkten och i så fall föreligger inte häleri. Förutsättningen för att medhjälp och inte häleri föreligger torde vara, förutom att befattningen innefattar att *förbrottet "främjas"* (se BrB 23:4), att befattningen förekommer i tämligen *omedelbar anslutning* — i tid och rum — till förbrottet. Den som, efter det att en stöld har fullbordats, har hjälpt till med att transportera bort det stulna har ibland dömts för medhjälp till stöld och ibland för häleri. När omhändertagandet sker i omedelbar anslutning till tillgreppet bör medhjälp anses föreligga (se NJA 1949 s 529, NJA 1963 s 574; jämför NJA 1951 s 227).

Medverkan till olovlig jakt kan bestå i att ta hand om vilt som skjutits på annans område (NJA 1955 s 359). Att transportera bort det som redan har omhändertagits bör normalt bedömas som häleri (se SvJT 1956 rf s 47); den som olovlig jakt straffbelagda gärningen är annorlunda än ett tillgrepp.

Jämför dock JaktL § 29 mom 1 st 2 (se ovan 5.5.1).

Olovlig försäljning av avbetalningsgods är normalt olovligt förfogande (om det vid kreditköp eller avbetalningsköp finns giltigt återtagande- eller ägarförbehåll); se ovan 4.4.1. Köparen gör sig därför skyldig till medhjälp. Men om avbetalningsköparen redan från början tänkte avyttra det köpta, innan det är till fullo betalt, kan han ha gjort sig skyldig till bedrägeri. Eftersom saken då är fränhänd annan genom brott, är senare köpare att anse som hälare.

Om någon förövar bedrägeri redan genom att ingå ett avtal och först i ett senare skede får en sak utlämnad till sig på grund av avtalet, är den som hjälper honom med att ta hand om saken att anse som medhjälpare till bedrägeri. Häleri kommer inte i fråga därför att det första fullbordade bedrägeriet ej medfört att kontrahenten blivit av med saken.

Ingenting hindrar att den som medverkar till ett brott, varigenom något fränhänds annan, därefter gör något som är sakhäleri. Såvida inte medverkan är relativt obetydlig, straffas då inte för häleriet.

Detta får anses gälla även om medverkansgärningen skulle vara preskriberad. Vid häleri skall enligt NJA 1984 s 564 preskriptionstid i princip räknas från den första av flera hälerigärningar. Enligt NJA 1985 s 796 skall på motsvarande sätt en tjuvs efterföljande befattning med stöldgodset, som normalt betraktas som medbesträffade efterhandlingar, inte kunna föranleda ansvar när stölden är preskriberad.

Skulle medverkansgärningen inte ens vara brottslig (t ex därför att gärningsmannen inte hade uppsåt), kan dock ansvar för häleri aktualiseras för en senare befattning.

5.7.3 Medverkan: häleriförseelse (IV) — BrB 9:7 st 2

Ett typiskt exempel på medverkan till förskingring eller olovligt förfogande är att motta pengar, som gärningsmannen just tar ur en kassa, eller att köpa en sak, som säljaren just genom försäljningen fränhänder annan. Häleriansvar kommer inte i fråga: härför krävs att förövaren av

förbrottet redan har fullbordat detta. Det sagda utesluter givetvis inte att förskingring och olovligt förfogande (som fullbordats vid en tidigare tidpunkt) kan vara förbrott till sakhäleri.

Ansvar för medverkan till förskingring eller olovligt förfogande förutsätter uppsåt. Häleri förekommer däremot också i en culpavariant: häleriförseelse. Härigenom uppstår alltså en skillnad. Om A culpöst medverkar till en förskingring eller ett olovligt förfogande genom att köpa en sak skulle han gå fri (NJA 1947 s 282, NJA 1957 s 44, se även NJA 1985 s 58). Köper han den efter förskingringens eller det olovliga förfogandets fullbordan, kan han dömas för häleriförseelse om han hade skälig anledning misstänka att saken var frånhänd annan genom brott.

Mot denna bakgrund infördes med BrB, på förslag av lagrådet, ett straffbud (BrB 9:7 st 2), varefter den som på sätt som sägs i 9:6 st 1 medverkat till det brott varigenom egendomen frånhändes annan och därvid hade skälig anledning anta, att brott förövades, skall dömas för häleriförseelse. Brottet består således i *oaktsam medverkan på visst sätt* till ett brott, vilken gärning skulle vara att bedöma som sakhäleriförseelse (I), om det andra brottet (förbrottet) hade varit fullbordat. Något uppsåtsbrott som motsvarighet till häleriförseelse (IV) behövs givetvis inte, eftersom de vanliga reglerna om medverkan är tillämpliga. Genom denna reglering har det blivit mindre viktigt att dra en klar gräns mellan häleri och medverkan till förbrottet.

Angående de brott, vartill den oaktsamma medverkan kan ske, hänvisas till 5.6.1. Vid brott som är straffbara vid culpa (dvs olovligt fiske och troligen olovlig jakt) är 9:7 st 2 utan betydelse, då all culpös medverkan redan är kriminaliserad.

Genom 9:7 st 2 kriminaliseras således viss oaktsam medverkan till brott, som förutsätter uppsåt. Detta är naturligtvis egendomligt. Att förhållandet inte blir alldeles oacceptabelt beror på att vanliga regler om medverkan ej gäller: ansvar för häleriförseelse (IV) är uteslutet, om förövaren av förbrottet inte hade uppsåt och om medverkan ej sker i viss form.

Även om det är riktigt, att det från straffvärdhetssynpunkt måste vara likgiltigt, om vid ett köp en förskingring redan har skett eller just då äger rum, kan ifrågasättas om den nya brottsbeskrivningen var behövlig. Ansvar för häleriförseelse i vanlig ordning kan ju ådömas för befattning som i tiden ligger efter det att förskingringen eller det olovliga förfogandet fullbordats.

5.8 SÄRSKILDA ÅTALSREGLER

5.8.1 Villkor för åtal

(1) Vid i kapitlet behandlade brottsbalksbrott, utom tagande av olovlig väg, krävs alternativt *angivelse*, om brottet förövas mot *närstående* person (BrB 8:13, 9:12 st 1); se ovan 2.8.1. Observera att regeln gäller för alla grader av häleri och oberoende av om motsvarande regel gäller för förbrottet (detta kan t ex vara grov stöld; jämför 8:13).

(2) *Angivelse* är alternativ åtalsförutsättning vid (flertalet fall av) olovlig jakt (JaktL § 34 st 3; jämför st 1 och 2) och vid olovligt fiske, som endast kränker enskild fiskerätt (FiskeL § 40 st 1).

(3) *Angivelse* av målsäganden är åtalsförutsättning vid brott enligt Lag 1980:894 om jaktvårdsområden § 32 och Lag 1981:533 om fiskevårdsområden § 30.

5.8.2 Särskild åklagarprövning

(1) I 5.8.1 (1) nämnda fall får åtal även ske om det är *påkallat från allmän synpunkt*; se 2.8.2.

(2) I 5.8.1 (2) nämnda fall får likaledes åtal ske om det är *påkallat från allmän synpunkt*.

(3) Enligt BrB 12:6 skall *tagande av olovlig väg* (BrB 12:4), som endast förnärmar enskilds rätt (i motsats till rätt som tillkommer stat, kommun eller annat offentlighetsrättsligt subjekt) åtalas, endast om det av *särskilda skäl är påkallat från allmän synpunkt*.

5.8.3 Övrigt

JaktL § 34, FiskeL § 40, Lag 1980:894 om jaktvårdsområden § 32 st 2 och Lag 1981:533 om fiskevårdsområden § 30 st 2 innehåller särskilda regler om vem som är att anse som *målsägande*.

I FiskeL § 37 st 5 sägs att behörig tjänsteman vid tullverkets kustbevakning, fisketillsyningsman eller rättsägare eller den som handlar på hans uppdrag skall skyndsamt *anmäla* överträdelse av fiskeförfattning till polis- eller åklagarmyndighet.

Enligt ÄgofredsL § 60 st 1 har allmän åklagare och vederbörande skogsvårdsmyndighet lika *behörighet att väcka åtal* vid brott enligt ÄgofredsL § 59. Se även JaktL § 34 st 2 om rätt för revirförvaltare vid domänverket att föra talan om olovlig jakt.

6 Brott av gäldenärer m m

6.1 BROTTSTYPER OCH STRAFFSKALOR

(1) grov förskingring (II) (10:3)	fängelse lägst 6 mån högst 6 år
(2) grov oredlighet mot borgenärer (11:2)	
(3) (grovt) bokföringsbrott (11:5)	fängelse lägst 6 mån högst 4 år
(4) förskingring (II) (10:1)	fängelse högst 2 år
(5) oredlighet mot borgenärer (11:1)	
(6) vårdslöshet mot borgenärer (11:3)	
(7) mannamån mot borgenärer (11:4)	
(8) bokföringsbrott (11:5)	
(9) undandräkt (II) (10:2)	böter eller fängelse högst 6 mån
(10) (ringa) bokföringsbrott (11:5)	böter

FN:s internationella konvention (1966) om medborgerliga och politiska rättigheter föreskriver i artikel 11 att ingen må sättas i fängelse enbart på grund av oförmåga att fullgöra avtalad förpliktelse. 1963 års tilläggsprotokoll (nr 4) till 1950 års europeiska konvention angående skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna stadgar detsamma. Sverige har ratificerat båda överenskomelserna.

De i detta kapitel behandlade brotten förutsätter — i den mån fråga är om ansvar för oförmåga att uppfylla avtalad förpliktelse — att gärningsmannen förfarit särskilt illojalt mot borgenärer. Det kan likväl ifrågasättas, om så vidsträckt kriminalisering är tillräddlig.

6.2 FORDRINGSFÖRSKINGRING

Fordringsförskingring är den till sakförskingring (se 4.5) alternativa formen av förskingring. Man brukar tala om *penningförskingring*, i stället för om fordringsförskingring, men detta är missvisande. Sakförskingring kan avse pengar och ”penningförskingring” är egentligen en redovisningsgäldenärs förskingring av en fordran, som kan avse annat

än pengar. (Andra har använt termerna "förskingring vid generiska förpliktelser" och "värdeförskingring".)

Brottsbeskrivningen av fordringsförskingring (BrB 10:1) skiljer sig från definitionen av sakförskingring endast däri att gärningsmannen skall ha haft (enbart) skyldighet att redovisa för mottagen egendom i stället för att utge den.

Kriminaliseringen av fordringsförskingring vid sidan av sakförskingring har skett för att ge skydd för alla situationer, där någon är skyldig att respektera värdet av anförtrödd egendom såsom tillkommande annan. Eljest skulle man tvingas till olika bedömning av t ex att en uppdragstagare tillägnar sig egendom, som han har att in specie överlämna till tredje man, och att han tillägnar sig ett vid överlämnandet uppburet vederlag (pengar som han inte är skyldig att hålla avskilda). Från affärlivets synpunkt (för att underlätta omsättning och andra transaktioner) har man funnit det önskvärt, att egendom kan anförtrös annan under förskingringsansvar, utan att mottagaren skall vara skyldig att göra något med just det mottagna (dvs utan förbehåll om äganderätt). Ett alternativ vore att i betydligt större utsträckning än nu sker föreskriva att egendom skall hållas avskild och i anslutning därtill begränsa förskingring till att bestå i enbart sakförskingring. En sådan ordning skulle emellertid medföra, att tillämpningsområdet för olovligt förfogande (tillägnelse av det som skall hållas avskilt utan förmögenhetsöverföring) skulle öka i motsvarande omfattning. Skäl för en sådan utvidgning av det straffbara området har inte befunnits föreligga: skyddsbehovet gäller i många fall endast *värdet* av överlämnad egendom och detta kvarstår oförminskat om gäldenären fullgör sin redovisningsskyldighet. Det straffvärda ligger i att missbruka annans förtroende i en viss situation, där man har att fullgöra något i dennes intresse.

Ansvar för förskingring utesluter inte ansvar för brott enligt BrB kap 11.

6.2.1 Besittningssituationen

Liksom vid sakförskingring krävs, att gärningsmannen för annan fått viss egendom i sin besittning på grund av avtal, tjänst eller dylik ställning. Skillnaden ligger i att han inte är skyldig att utge just den egendom han mottagit, utan får utge annan i stället.

Till brottsförutsättningarna hör således att en redovisningsskyldig fått viss individualiserad egendom i sin besittning. (Att ett belopp krediterats ett bankkonto räcker egentligen inte; se ovan 4.4.1, 4.4.3 och

4.5.1.) Men brottet begås inte genom förfogande över denna egendom. Förfogande däröver är antingen tillåtet eller otillåtet. (Endast i det senare fallet kan olovligt förfogande och sakförskingring begås.) I båda fallen har borgenären ett fordringsanspråk på redovisningsskuldens. Stadgandet om fordringsförskingring skyddar nu *värdet* av borgenärens fordran. Brottet består i att åsidosätta vad man har att iaktta för att kunna fullgöra en *genusförpliktelse*. Brottet är med andra ord inte ett egendomsbrott: ingen individualiserad egendom är brottsobjekt.

Lagens alternativ "utgiva eller redovisa för" utesluter inte varandra. En skyldighet att utge viss egendom är inte sällan förenad med redovisningsskyldighet. I sådant fall kan den redovisningsskyldige givetvis begå sakförskingring eller olovligt förfogande. Ett enkelt exempel är att redovisningsskuldens är skyldig att hålla pengar avskilda, men inte gör detta, varför borgenärens rätt till individualiserad egendom ersätts av en fordran. Om gärningsmannen begår sakförskingring eller olovligt förfogande, kan han likväl i ett senare stadium göra sig skyldig till fordringsförskingring med hänseende å den fordran han egenmäktigt satt i stället för ett anspråk på utgivande av bestämd egendom. Genom att båda typerna av förskingring kriminaliseras i samma brottsbeskrivning finns det i praktiken dock föga anledning att skilja mellan de fall där redovisningsskyldig har att utge viss egendom och de där han enbart har redovisningsskyldighet. En fordringsförskingring anses nämligen konsumera ett föregående olovligt förfogande (NJA 1984 s 520) och en fordringsförskingring som följer på en sakförskingring betraktas som en medbestraffad efterhandling; man dömer i båda fallen enbart för "förskingring".

Liksom vid sakförskingring gäller att en vid egendomens mottagande föreliggande skyldighet under besittningen kan få ny grund utan att det påverkar den juridiska bedömningen. En redovisningsskyldig uppdragstagare kan t ex bli tjänsteman (med fortsatt redovisningsskyldighet).

Av lagen framgår, att redovisningsskyldigheten inte behöver ha förelagat vid egendomens mottagande, om gärningsmannen då i stället hade utgivningsskyldighet. Detta medför att förutsättningarna för fordringsförskingring i detta hänseende är uppfyllda om utgivningsskyldigheten under besittningens fortvaro av någon anledning *övergått i enbart redovisningsskyldighet*. Denna situation skiljer sig något från den förut berörda att gärningsmannen är från början både utgivnings- och redovisningsskyldig, i vilket fall redovisningsskyldigheten kvarstår, när han inte längre kan utge egendomen. (Ett exempel: B har deponerat viss egendom hos A. Senare ingås avtal om att A skall sälja den för B:s räk-

ning (försäljningsuppdrag). A får därigenom tillstånd att förfoga över egendomen, men blir redovisningsskyldig i stället för utgivningsskyldig. Är han skyldig att hålla uppburen köpeskilling avskild, blir han skyldig att både utge det mottagna beloppet och att redovisa för det.)

En förskingringssituation föreligger inte om varken utgivnings- eller redovisningsskyldighet uppkommit vid egendomens mottagande. Arbetsgivares skyldighet att redovisa medel som innehållits såsom införsel eller arbetstagares källskatt kan inte grundlägga förskingringsansvar, lika litet som äkta makes redovisningsskyldighet för giftorättsgoods enligt GB 9:5, 11:8 och 12:4. Redovisningsskyldigheten har inte uppkommit samtidigt som egendom mottagits. En förskingringssituation föreligger ej heller, om man fått egendomen i besittning, utan att det skett på grund av avtal, tjänst eller dylik ställning (jämför NJA 1984 s 520), eller om man innehar egendomen mer för egen än för annans räkning. Fordringsförskingring kan inte begås av den som av misstag eller som negotiorum gestor uppbär egendom för annans räkning (t ex en handelsagent som uppbär betalning när detta inte var avsett enligt avtalet med huvudmannen). Förskott på lön, arvode eller provision mottas för egen räkning, liksom förskottsbetalning eller handpenning på vara. Förslag (i förväg uppburen ersättning för kostnader förenade med ett uppdrags fullgörande) kan däremot förskingras. (I praxis har dock förskott på reseräkning bedömts ej medföra redovisningsskyldighet under straffansvar.) Den som tar vård om döds egendom enligt ÄB 18:2 har i allmänhet besittning innan utgivnings- och redovisningsskyldighet uppkommer eller också sker omhändertagandet utan att vara grundat på avtal, tjänst eller dylik ställning.

Förskingring är således utesluten vid försträckning och annan *kreditgivning*, även om krediten uttryckligen lämnats enbart för visst ändamål. Ändamålsbestämd socialhjälp, gåva, ändamålsbestämt studiebidrag, studielån, stipendium, forskningsanslag och anslag som lämnats för att användas till visst ändamål är inte föremål för förskingring. Anslag till uppdragsforskning torde dock innehas mera för annans än för egen räkning. Tjänsteman som på myndighets vägnar fördelar anslag har redovisningsskyldighet.

6.2.2 Närmare om redovisningsskyldighet

Konstruktionen av förskingringsbrottet gör att det blir viktigt att en tydlig gräns dras mellan redovisningsskulder och andra skulder. Skillnaden framstår som särskilt klar mellan en typisk redovisningsskuld och en

skuld som grundar sig på vanlig försträckning. Redovisningsskulden är att betrakta som ett främmande värde och det bästa är att avskilja motsvarande belopp på sätt som är anvisat i RedL. Vid försträckning är det helt poänglöst att omedelbart efter mottagandet avskilja beloppet; meningen är ju tvärtom att beloppet skall förbrukas för mottagarens räkning.

Civilrättsligt avses med "redovisningsskyldighet" två saker:

(a) en ekonomisk *upplysningsplikt* avseende vad som förevarit beträffande en viss egendomsmassa (t ex rörande vad man uppburit, utgivit, innehar, förbrukat, har att fordra), och

(b) en *skyldighet att utge egendom som motsvarar ett saldo* som tillkommer den redovisningsskyldige.

I lagtext åsyftas ibland blott antingen upplysningsplikten eller utgivningsplikten. Straffrättsligt sett finns anledning att i första hand lägga vikt vid det senare momentet. Men någon form av upplysningsplikt är nödvändig för att man skall kunna tala om redovisningsskyldighet, låt vara att den kan vara synnerligen rudimentär (t ex vid uppdrag att verkställa en gåva).

Det finns inget hinder för att man uppfattar redovisningsskyldighet på annat sätt i straffrätten än i civilrätten. I brist på ett påtagligt behov av att göra avvikelse får man utgå från att civilrättslig redovisningsskyldighet gäller som straffrättslig. Men det kan inte uteslutas, att man finner lämpligt att under straffhot tvinga någon, som inte är civilrättsligt redovisningsskyldig, att respektera mottagen egendom som ett främmande värde eller att tvärtom vägra att ge straffskydd i vissa fall, där civilrättslig redovisningsskyldighet föreligger. Något klart exempel på att någotdera skett finns inte i tryckt praxis.

Även om "redovisningsskyldighet" ges samma tolkning i civil- och straffrätt, så följer inte därav att all civilrättslig redovisningsskyldighet är straffsanktionerad. Fordringsförskingring är möjlig blott om det i föregående avsnitt berörda kravet rörande besittningssituationen är uppfyllt. Det finns inte anledning att i det följande omtala andra fall av redovisningsskyldighet än där brott kan begås.

Redovisningsskyldighet är det normala, då egendom mottagits inom ramen för *tjänst eller liknande ställning*. Exempel på personer i sådan position är utmätningsman, konkursförvaltare, boutredningsman, testamentsexekutor, förmyndare och god man. Det vanliga är då emellertid att vederbörande har skyldighet att utge egendomen in specie, varför ansvar för fordringsförskingring i praktiken aktualiseras blott om gärningsmannen inte gjort sig skyldig till sakförskingring. Det är dock inte

uteslutet, att t ex en arbetstagare saknar skyldighet att hålla uppburna medel (eller arbetsmaterial) avskilda. Se RH 120:84 (ombudsman i fackförening), RH 39:80 (kassör i snabbköpsaffär) och RH 71:84.

Dödsbodelägare, som med stöd av ÄB 18:1 t ex säljer viss egendom, handlar närmast som legal ställföreträdare för dödsboet ("dylik ställning"). Dödsbodelägare är inte skyldig att hålla avskild dödsbos egendom, som han lovligen har i besittning.

När egendom mottagits på grund av *avtal* är utrymmet större för ansvar för fordringsförskingring, eftersom det normala då är att mottagna pengar inte behöver hållas avskilda (se ovan 4.4.2) och att mottagaren även i andra fall oftare kan ha tillstånd att fritt förfoga över mottagen egendom. Advokater är dock (RB 8:4) skyldiga att hålla klientmedel avskilda. Exempel på personer som på grund av *avtal* är redovisningsskyldiga är:

- (a) syssloman (HB 18:1); även "privat" boutredningsman;
- (b) uppdragstagare (HB 18:1);

Uppdrag kan avse t ex försäljning (NJA 1947 s 326, NJA 1947 s 446, NJA 1951 s 541, NJA 1962 s 436, NJA 1968 B 22), inköp, indrivning av fordran, betalning av skuld (NJA 1957 s 247), växling av pengar; se även NJA 1953 s 475 (praktiserande jurist, ej advokat) och jämför NJA 1955 s 574 (V B); vid arbetsbeting är uppdragstagaren redovisningsskyldig för mottaget arbetsmaterial, men inte för t ex förskott på arvode; jämför även NJA 1983 s 311 (ej redovisningsskyldighet för försäkringsersättning, uppbyren för egendom som gärningsmannen angivit vara sin egen, trots underlåtenhet att uppfylla löfte att teckna försäkring för annans egendom). Jämför även NJA 1985 s 747.

- (c) arvinge till syssloman som dör (HB 18:8);
- (d) kommissionär (KommlL § 7); NJA 1953 s 557, NJA 1984 s 520;
- (e) konsignatarie, dvs en rörelsedrivande person som har försäljningsuppdrag under redovisningsplikt (NJA 1960 B 37);
- (f) auktionsförrättare;
- (g) förläggare (vad avser honorar, UpphL § 35);
- (h) deltagare i enkelt bolag (avseende gemensam egendom eller egendom som tillhör annan bolagsman);
- (i) make som mottar medel enligt GB 5:2—4 att användas för gemensam hushållning eller barnens uppfostran eller egendom till förvaltning enligt GB 8:7; och
- (j) panthavare som realiserar pant enligt HB 10:2 och den som säljer gods enligt Lag 1985:982 om näringsidkares rätt att sälja saker som inte har hämtats (se § 10), vad avser överskott vid realisation eller försäljning; se även UB 16:6, SjöL § 247, Lag 1970:980 om retentionsrätt för fordran hos hotellgäst.

Som synes måste läget ofta vara sådant att huvudmannen givit gäldenären fullmakt att handla å hans vägnar.

Det är av vikt att framhäva, att de ord vari ett avtal kommit till uttryck är av mindre betydelse än avtalets innebörd (NJA 1968 B 22). Det skall inte gå att genom en klausul om redovisningsskyldighet göra om en kreditgivning till ett uppdrag eller dylikt eller genom att kalla ett köp i fast räkning för kommission få sin fordran skyddad av ett straffhot mot gäldenären.

En bank är inte redovisningsskyldig för insatta belopp — här är fråga om vanlig försträckning — men den som är anställd hos bankföretaget är redovisningsskyldig gentemot detta.

Om redovisningsskyldigheten grundar sig på ett avtal som är *civilrättsligt ogiltigt* finns ingen anledning för rättsordningen att träda in till borgenärens skydd. Detsamma gäller om avtalet *inte erkänns av rättsordningen*, därför att det avser klart olagliga eller mot goda seder stridande handlingar. (Borgenären kan ha en laglig fordran att återfå värdet av vad han givit gäldenären, men varför denna fordran skulle vara straffsanktionerad är svårt att förstå.) En tjuvs redovisningsfordran mot en hälare bör således inte anses skyddad av 10:1. Detsamma gäller när sprit eller narkotika överlämnats för illegal försäljning. Den som uppbär ersättning för att skaffa eller ha skaffat bostad åt annan anses emellertid kunna straffas, om han underlåter att redovisa till uppdragsgivaren. Detta kan möjligen förklaras av att uppdragsavtalet är åtminstone delvis godtaget av rättsordningen (i den del det avser att lägenhet skall anskaffas åt annan). Den som underlåter att redovisa för pengar som mottagits för att inköpa något, som senare avses bli föremål för t ex smuggling eller skall användas som brottsverktyg, kan uppenbarligen straffas för förskingring; själva uppdragsavtalet avser här ingenting olagligt.

Den omständigheten att ogiltiga avtal i förevarande sammanhang inte beaktas som avtal har inget samband med att man vid bedömningen av huruvida ekonomisk skada uppkommit har att utgå från att ogiltiga avtal är likställda med giltiga (se t ex 1.4 och 7.7.2).

Ibland kan tvekan råda om vad redovisningsskyldigheten avser. För en del fall finns lagregler, som anger att redovisningsmedel skall förräntas. Även i övrigt torde sådan skyldighet föreligga vid långvariga uppdrag eller uppdrag avseende stora belopp. Huruvida redovisningsskyldigheten avser även frivillig förräntning är oklart.

Den gentemot vilken redovisningsskyldigheten föreligger kan vara en

juridisk person, t ex ett bolag, en förening eller en stiftelse. En stiftelses stiftare (eller dennes rättshavare) eller destinatärer intar inte sådan ställning att stiftelsens styrelse är redovisningsskyldig gentemot dem. En stiftelses styrelse eller kassaförvaltare är redovisningsskyldig gentemot stiftelsen (märk dock att besittningskravet skall vara uppfyllt; en styrelses beslut att använda stiftelsens medel för annat än stiftelseändamålet är i allmänhet trolöshet mot huvudman).

Om A har skyldighet att utge viss egendom (och det är möjligt för honom att föröva sakförskingring), kan man fråga sig vad som händer, om egendomen av någon anledning skulle ersättas av annan (ett *surrogat*). Den kanske förstörs eller tillgrips och A uppbär skadestånd (NJA 1949 B 9), försäkringsersättning eller ersättning vid tvångsköp. Någon kanske utnyttjar en lösningsrätt. Av förarbetena till BrB framgår, att ansvar för fordringsförskingring skall kunna ådömas i fall av nyssnämnda art, liksom om besittaren själv egenmäktigt förfogar över egendomen och därvid uppbär vederlag. Civilrättslig redovisningsskyldighet föreligger i samtliga fall. Även straffrättsligt anses alltså att redovisningsskyldighet föreligger (även om det från början förelegat utgivningsskyldighet). Redovisningsskyldighet anses också föreligga i det fall att A tillägnat sig viss egendom, som han varit skyldig att utge, och därvid satt en säker vederlagsfordran i stället (varför han blott förövat olovligt förfogande och ej sakförskingring); en vederlagsfordran kan ju också anses vara ett surrogat. Det intressanta med fall av denna art är att *kravet på att egendom skall vara anförtrodd inte behöver gälla själva surrogatet*.

Gärningsman är inte bara den redovisningsskyldige utan även den som med rättslig behörighet handlar å dennes vägnar (t ex som ställföreträdare för en juridisk person); NJA 1953 s 557.

Om en uppdragstagare utan huvudmannens samtycke delegerar ett uppdrag till annan, så är den sistnämnde redovisningsskyldig gentemot uppdragstagaren och denne gentemot huvudmannen. Samtycker huvudmannen till en delegation beror det på vad som avtalats, om den som utför uppdraget skall redovisa direkt till huvudmannen eller om han kan göra det via sysslomannen.

Den som självrådigt sätter sig i redovisningsskuldens ställe kan inte förskingra gäldenärens redovisningsskulder.

6.2.3 Förskingringsgärningen

Brottet fullbordas i och med att gärningsmannen åsidosätter vad han

har att iaktta för att kunna fullgöra sin redovisningsskyldighet. Det för-tjänar påpekas ånyo, att det inte är den mottagna egendomen som för-skingras. Fordringsförskingring är inget egendomsbrott, även om redo-visningsskyldigheten hänför sig till viss egendom. Det som förskingras är värdet av den fordran annan får gentemot gäldenären när denne mot-tar viss egendom med redovisningsskyldighet. Den mottagna egendo-men kan för övrigt vara värd mer än redovisningsfordringen. Gäldenä-ren äger nämligen genom kvittning avräkna förfallen *motfordran* gent-emet borgenären (NJA 1971 s 122).

Brottet kan begås genom åtgärder som deprecierar redovisningsford-ringens värde. Fordringen skall respekteras som ett främmande värde: den skall hållas lika säker som på en bankräkning. Sjunker fordringen i värde tillfogas borgenären ekonomisk skada. Gärningen kan därför be-skrivas så att *gärningsmannen orsakar att borgenären lider ekonomisk skada* (genom att fordringen sjunker i värde). Skadan uppkommer när gärningsmannen brister i betalningsförmåga. Ibland begås brottet ge-nom *handling*, t ex när en redovisningsgäldenär som är på obestånd blandar samman uppburna pengar med sina egna eller eljest tillägnar sig dem. Men det kan lika gärna begås genom *underlåtenhet*, t ex när tilläg-nelse skett då gäldenären fortfarande var solvent och han sedermera så småningom kommer på obestånd och dessförinnan underlåter att sä-kerställa att fordringen har kvar sitt värde. Ett vanligt sätt att föröva fordringsförskingring är helt enkelt att gäldenären, som uppburit pengar, förbrukar dessa och därefter inte kan betala till borgenären.

NJA 1947 s 326, NJA 1951 s 541, NJA 1957 s 247, NJA 1960 B 37, NJA 1962 s 436, NJA 1968 B 22, NJA 1971 B 35, NJA 1984 s 520.

Det enklaste sättet att bevara fordringens värde är att *avskilja medel* en-ligt RedL (borgenären får härigenom separationsrätt till det avskilda) (se ovan 4.4.2). Eftersom det rör sig om fall, där gäldenären inte är skyl-dig att hålla mottagna medel avskilda (eller också har han redan begått olovligt förfogande genom att bryta mot sådan skyldighet), så kan han skydda sig mot förskingringsansvar även genom försenat avskiljande, förutsatt att han inte är på obestånd när avskiljandet äger rum. Ett av-skiljande — när det än sker — är dock utan relevans, om förmögenhets-överföring redan har skett. Härvid är att märka att förmögenhetsöver-föring inte sker redan av den anledningen att gärningsmannen (t ex vid en sammanblandning av mottagna pengar och egna) är på obestånd, om han har möjlighet att utnyttja RedL:s regler om avskiljande utan dröjs-

mål. Men liksom vid sakförskingring kan skada i det läget uppkomma genom att gärningsmannen utsätter sig för fara att inte kunna göra ett avskiljande i rätt tid.

Fordringen är att betrakta som ett främmande värde, även om det skulle vara så att redovisning enligt överenskommelse skall ske vid en särskild tidpunkt. Brottets fullbordanspunkt är alltså inte avhängig av när redovisning faktiskt skall ske. Kriminalisering avser att förebygga varje åtgärd, som medför att fordringen vid något tillfälle sjunker i värde (så kan vara fallet, även om värdet av gäldenärens tillgångar överstiger värdet av hans skulder; NJA 1953 s 475). Har fordringen en gång varit osäker saknar det betydelse om gärningsmannen faktiskt kan redovisa, när tidpunkten för redovisning är inne. Redovisningsgäldenären är med andra ord *skyldig att kontinuerligt hålla sig solvent*. Är han solvent och är tiden för redovisning ännu ej inne, så kan fordringen knappast anses ha sjunkit i värde bara därför att han inte ständigt är likvid för beloppet (dvs har pengar tillgängliga att betala med eller snabbt kan utnyttja en kredit eller få fram kontanta medel genom realisation av tillgångar). Kan man i förväg beräkna att gäldenären inte kommer att kunna betala när redovisning skall ske, så är han redan då på obestånd. Kan man räkna med att han kommer att ha medel tillgängliga när han skall redovisa, så finns ingen anledning att se fordringen som osäker. När en utgivningsskyldighet övergår i enbart redovisningsskyldighet är fordringen att anse som omedelbart förfallen. I dessa fall är gäldenären alltså skyldig att ständigt hålla sig likvid. Om solvens, se även 2.4.4 och nedan 6.3.3.

Valet av fullbordanspunkt motiveras bl a av att frågan om brott begåtts ej skall kunna avgöras av sådana tillfälligheter som att t ex anhöriga eller vänner träder in och betalar någons skulder.

Det bör understrykas, att förskingringen är fullbordad även om en *beaktansvärd fara för förlust existerat bara under en mycket kort tid* (om redovisningsskulden är förfallen). Om A spelar på roulett och gör stora vinster, kan likväl läget under en kort tid vara sådant, att han satsat så mycket (med fara för förlust) att han just då sätter förmögenhetsvärden, som tillkommer annan, i påtaglig fara i avsikt att själv tillgodogöra sig eventuell vinst.

Det finns ett annat, ganska vanligt, sätt att föröva fordringsförskingring: att på något sätt *demonstrera att man inte vill redovisa* (enbart ett beslut att inte redovisa är otillräckligt). Gärningsmannen kan t ex förneka fordringens existens eller vägra redovisning eller på annat sätt undandra sig redovisning (NJA 1939 s 187). Att tillgodogöra sig egendom

kan tolkas som ett sätt att undandra sig redovisning; NJA 1944 s 412, RH 39:80 (tillgodogörande dolt genom förfalskning).

Förskingring kan därför ske genom att gärningsmannen i redovisningsräkning utelämnar inkasserade belopp eller upptar fingerade motfordringar, liksom genom att han förnekar redovisningsskyldighet (NJA 1957 B 20 (XIII A)) eller undandrar sig förbindelse med borgenären (genom att resa utomlands, vägra tala med honom, osv). Om A har i uppdrag att pantsätta en sak för 50 kr och får ut 200 kr, men underlåter att redovisa för mer än 50 kr, gör han sig skyldig till förskingring.

Underlåtenhet att redovisa vid rätt tid är emellertid i sig inte förskingring.

6.2.4 Förmögenhetsöverföring

Skaderekvisitet är som nämnt uppfyllt i alla fall, där *själva förskingringsgärningen består i att orsaka ekonomisk skada*. Skada föreligger alltid, om gärningsmannen inte kan betala på anfordran eller inte kan betala utan att åsidosätta övriga borgenärens intressen (se även ovan 2.2.4).

I *övriga fall* av fordringsförskingring (betalningsovilja) måste det självständigt prövas, om fordringen är osäker eller ej. Man kunde då tänka sig, att i vissa fall ingen beaktansvärd fara för slutlig förlust föreligger, t ex därför att gärningsmannen här i landet har så stora tillgångar och processläget är så säkert, att det inte finns någon påtaglig fara för att man inte till slut skall på rättslig väg kunna genomdriva betalning (även av rättegångskostnader). Dylika resonemang torde dock vara giltiga bara i begränsad omfattning. Det finns ingen anledning att här, i motsats till i andra fall, vid skadebedömningen lägga vikt vid att man kan undgå slutlig förlust genom att utnyttja rättsmaskineriet. Skada utesluts därför endast i fall såsom de följande:

- borgenären har tillgång till fullgod, omedelbart realiserbar säkerhet (det finns t ex en betalningsvillig och solvent borgensman);

- fordringen kan överlåtas till sitt fulla värde, trots att gäldenären inte är villig att betala.

I många fall av vägrad redovisning vet borgenären inte hur stor hans fordran är. I sådana fall kan man utgå från att skada föreligger.

Om borgenären lämnar *samttycke* till att hans fordring sjunker i värde eller eljest medvetet godtagit att han inte får betalt föreligger inte brott (SvJT 1973 rf s 78, jämför NJA 1946 B 1403).

Förskingring förutsätter förmögenhetsöverföring och därmed *vin-*

ning förutom skada. Gärningen skall innebära vinning för gärningsmannen eller annan (BrB 23:7). Vinningen består i att gärningsmannen eller annan tillgodoförs ett förmögenhetsvärde i det ögonblick skadan uppkommer (fordringen sjunker i värde). När gärningsmannen är ställföreträdare för t ex en juridisk person och den senare har vinning, torde lagen böra tolkas så som om gärningen utförts av den juridiska personen, etc; det bör med andra ord inte krävas att gärningsmannen enligt 23:7 har direkt uppsåt att bereda den juridiska personen, etc vinning (se t ex NJA 1953 s 557 och NJA 1960 B 37 för fall, där medel går in i rörelsen hos ett insolvent företag).

När gärningen består i att på något sätt visa *ovilja att redovisa* torde den automatiskt innebära vinning. Gärningsmannen kan redovisa, men vill inte och undanhåller därigenom borgenären ett förmögenhetsvärde. Som nyss sagts är det dock inte helt säkert att skada alltid föreligger.

När gärningen består i att *underlåta att hålla fordringen säker* är det tvärtom så, att skada alltid föreligger, men det är inte säkert att gärningen innebär vinning. Frågan får avgöras med beaktande av vad som hänt med de värden som motsvarar de medel som kunnat avskiljas eller hållas avskilda. Är gäldenären på obestånd och tillägnar sig mottagna medel, varigenom fordringens värde sjunker, så får han omedelbar vinning genom att han tillgodoförs likvida medel som han blir ägare till. Är gäldenären inte redan på obestånd, blir det avgörande hur den egendom använts, vars försvinnande medför att fordringen sjunker i värde. Man kan tänka sig tre typer av fall där gärningsmannen inte har vinning själv:

- han kan ge bort egendom, så att han inte kan redovisa (men då bereder han avsiktligt annan vinning och gör sig skyldig till förskingring på den grunden);

- han kan bli av med egendom genom annans brottslighet eller genom en olycka och därigenom bli oförmögen att redovisa (men i det fallet skall han frias redan på grund av bristande uppsåt); och

- han kan förstöra, överge, kasta bort, osv egendom, så att han inte kan redovisa (i detta fall undgår han ansvar för förskingring, men kan under vissa omständigheter dömas för trolöshet mot huvudman eller brott enligt BrB kap 11).

Vid spekulation på annans bekostnad består vinningen i att man så att säga köper sig en vinstchans. Skulle eventuell vinst vara förbehållen huvudmannen (ett opraktiskt fall) är dock vinningsrekvisitetet inte uppfyllt.

6.2.5 Undandräkt (II) och grov förskingring (II) — BrB 10:2 och 3

Här hänvisas till vad som sagts om motsvarande varianter av sakförskingring (se 4.5.4 och 4.5.5).

Exempel på grov förskingring finns i NJA 1953 s 475, NJA 1968 B 22, NJA 1971 B 35, RH 120:84; jämför NJA 1984 s 520.

6.3 BROTT MOT BORGENÄRER M M — BrB kap 11

6.3.1 Allmän karakteristik

I återstoden av kapitlet behandlas, tämligen översiktligt, de i BrB kap 11 upptagna brotten, som tidigare benämndes "gäldenärsbrott", men sedan 1986 kallas "brott mot borgenärer m m". Medan fordringsförskingring utgör brott av viss typ av gäldenär mot viss bestämd borgenär, är brotten i kap 11 konstruerade så, att de riktar sig mot envars samtliga existerande (och i en del fall också förutsebara) borgenärer. Endast vid mannamån mot borgenärer krävs dock att gärningsmannen har mer än en (existerande eller förutsebar) borgenär.

I det följande talas för enkelhets skull ibland om "gäldenär" och "borgenär", trots att ingen skuld ännu föreligger. Såsom redan antytts likställer lagen i vissa fall ett förutsebart gäldsförhållande (s k *latent skuld*) med ett verkligt.

Det anses numera otänkbart att straffbelägga betalningsförsummelse som sådan, även om den är uppsåtlig. Därför har ansvar stadgats blott för vissa gärningar, som riktar sig mot borgenärers intressen genom att deras möjligheter att få betalning minskar. Kriminaliseringen avser gärningar som innefattar ett påtagligt missbruk av det förtroende borgenärerna visat gäldenären. (Brotten i kap 11 kan därför, liksom flertalet brott enligt BrB kap 10, rubriceras som trolöshetsbrott, ehuru det inte som i 10 kap är fråga om trolöshet i mer speciella rättsförhållanden.) I inget fall utkrävs ansvar för att någon påtar sig förpliktelser, som han inte kan uppfylla (ibland kan dock bedrägerirekvisiten vara uppfyllda), såvida han inte redan har vissa förpliktelser som åsidosätts på ett otillbörligt sätt. Vid brotten i kap 11 läggs ingen vikt vid om gärningsmannen på något sätt har vinning av sin gärning.

Kriminaliseringens omfattning har delvis att göra med vilka andra rättsliga möjligheter som finns att tillgå till borgenärernas skydd. Att

egendom kan återvinnas enligt reglerna i KL kap 2 saknar betydelse för bedömningen av huruvida brott enligt kap 11 är begånget, men det är givet att möjligheterna att få återvinning påverkar behovet av att kriminalisera gäldenärsers åtgärder till borgenärernas skada. 1975 genomfördes vissa ändringar i KL, vilka bl a inneburit en i huvudsak kraftig utvidgning av möjligheterna till återvinning i konkurs. Dock skall märkas att två typer av betalningar numera är principiellt omöjliga att återvinna: skatt eller allmän avgift och familjerättsliga underhållsbidrag.

BrB kap 11 ändrades 1976. Ändringarna innebar på en punkt en utvidgning av det kriminaliserade området och i övrigt en inskränkning därav. Samtidigt gjordes åtal för brott enligt 11:3 beroende av särskild åklagarprövning. Bakgrunden till den nya lagstiftningen var delvis att finna i att utredning av brott enligt kap 11 blivit alltför betungande för polis och åklagare. Utredning och lagföring kräver särskilt kvalificerad personal och är mycket tidskrävande (hälften av länsåklagarnas arbetstid beräknas ha åtgått till beivrandet av sådana brott). De uppdragas i regel i samband med konkurs och under senare år har antalet konkurser ökat kraftigt.

Ytterligare lagändringar — med ikraftträdande 1982 och 1986 — har bidragit till att brotten i kap 11 nu påtagligt skiljer sig från hur de såg ut vid BrB:s tillkomst. De senaste ändringarna har främst motiverats med önskemålet att kunna ingripa till skydd för latent a fordringar och med behovet att underlätta lagföringen. Straffvärdet hos bokföringsbrott har härvid omprövats och det är i viss utsträckning så att ansvar för bokföringsbrott får träda i stället för ansvar för ett svårare brott, som inte låter sig utredas. Vissa förhoppningar om förenkling i handläggningen knyts till den förändrade konstruktionen av huvudformen av oredlighet mot borgenärer och vårdslöshet mot borgenärer. I prop 1985/86:30 uttalade departementschefen bl a (s 10, 11, 13, 17—18):

”Det finns olika anledningar till att antalet anmälda och lagförda gäldenärsbrott har ökat så kraftigt under senare år. En orsak är att effektiviteten i den brottsuppdagande verksamheten har förbättrats på ett påtagligt sätt. Polis- och åklagarväsendet har tillförts väsentligt ökade resurser för åtgärder mot den ekonomiska brottsligheten. En stor del av dessa används just för gäldenärsbrotten. Handläggarnas kompetens har också allmänt sett ökat genom omfattande utbildningsinsatser. Såväl polis- som åklagarväsendet har dessutom fått stöd genom att särskilda tjänster för ekonomer inrättats.

Vad som främst torde ha ökat antalet anmälningar om misstanke om gäldenärsbrott är emellertid ändringar i konkurslagstiftningen.

...

Utvecklingen har inneburit att gäldenärsbrotten har kommit att ta en allt större andel av rättsväsendets resurser i anspråk. Behovet av resurser gör sig särskilt

gällande med hänsyn till de speciella svårigheter som ofta föreligger på utredningsstadiet när det gäller sådan brottslighet. Brottsutredningarna blir ofta mycket omfattande och tidskrävande. Inte sällan är det nödvändigt att gå igenom och rekonstruera komplicerade ekonomiska transaktioner som sträcker sig över flera år. En rad olika juridiska och fysiska personer kan vara inblandade i transaktionerna. Utredningsmaterialet blir ofta omfattande och svåröverskådligt. Bevisproblemen är många gånger mycket besvärliga inte bara när det gäller att klarlägga det faktiska händelseförloppet och den misstänktes ekonomiska ställning vid olika tidpunkter, utan också i fråga om vad den misstänkte insett eller bort inse i olika skeden. Detta påverkar inte endast polisens och åklagarnas arbete. Också rättegångarna blir ofta långvariga och komplicerade.

...

Vad som har förorsakat särskilda problem är emellertid inte i första hand bevisningen om åtgärderna som sådana. Problemen har snarare vållats av den skyldighet för åklagarna som lagen i princip innebär att vid brotten oredlighet och vårdslöshet mot borgenärer visa dels att ett förfarande har framkallat eller förvärrat gäldenärens obestånd, dels att denna effekt har omfattats av den misstänktes uppsåt eller oaktsamhet. Det är framför allt på dessa punkter som utredningarna många gånger har fått en sådan omfattning och tagit sådan tid i anspråk, att det ibland kan ha framstått som tveksamt om insatserna stått i rimlig proportion till förfarandenas straffvärde och intresset av lagföring i det enskilda fallet.

...

Förslaget innebär att kriminaliseringen inte längre anknyts till ett i praktiken mycket komplicerat skaderekvisit utan i stället till huruvida en viss transaktion framstod som ekonomiskt oförsvärlig med hänsyn till den situation som rådde då den företogs. Remissinstanserna har i stort sett genomgående ställt sig positiva till eller förklarat sig inte ha någon erinran mot en sådan ändring."

Brottens nära anknytning till svensk konkurs- och exekutionsrätt har föranlett diskussion om brotten i kap 11 skall anses vara nationellt begränsade till Sverige. De praktiska svårigheterna att utreda brott, som förövats utomlands, synes dock inte böra utesluta den teoretiska möjligheten att döma för sådant brott. Det kan finnas ett behov av att här i landet beivra åtminstone grova konkursbrott, som förövats utomlands. I sådant fall får utländska konkursregler och bokföringsregler betraktas som prejudiciella rättsförhållanden.

Samtycke av samtliga borgenärer (inklusive relevanta förutsebara borgenärer) utesluter ansvar, utom i fråga om bokföringsbrott (11:5). Innefattar gärningen ett brott mot allmänheten, såsom mened eller brukande av något förfalskat, kan borgenärerna inte i den delen ge ansvarsbefriande samtycke.

6.3.2 Brottssubjekt

(1) Enligt åtskilliga brottsbeskrivningar i BrB 11:1—3 krävs att brottssubjektet är *gäldenär*, dvs den presterande parten i minst ett fordringsförhållande. Gärningsmannen måste då vara skuldsatt innan gärningen företas. Skuldsatt är t ex den som enligt avtal eller dom är skyldig att utge familjerättsligt underhållsbidrag, oavsett om något förfallet belopp är obetalt. En skuld som avser skadestånd torde uppkomma senast när den aktuella skadan inträffar. Att en arbetstagare har intjänad lön gör arbetsgivaren till gäldenär, trots att förfallodagen ej inträtt.

En skuld avseende skatt eller allmän avgift anses förutsätta, att den period till vilken skatten eller avgiften hänför sig har förlupit (NJA 1956 s 1) eller, om en särskild prövning krävs för uttaget, att beslutet härom vunnit laga kraft. Vad gäller inkomstskatt föreligger ingen skatteskuld förrän beskattningsåret löpt ut (eller för dödsbo: vid tidpunkten för dödsfallet). Preliminär debitering bör inte vara tillräcklig för att någon skall få ställning som gäldenär. En annan sak är att arbetsgivare blir gäldenär från den tidpunkt han är skyldig att inbetala innehållen källskatt. Motsvarande gäller arbetsgivaravgifter. Vid mervärdeskatt är det oklart om skulden skall anses uppkomma redan vid transaktionen eller först vid utgången av redovisningsperioden, men de starkaste skälen talar för den senare lösningen.

(2) I åtskilliga andra brottsbeskrivningar i BrB kap 11 krävs inte längre, att gärningsmannen är gäldenär. I syfte att bl a förhindra transaktioner, som sker för att åstadkomma "immunitet" mot förväntade fordringsanspråk, har BrB 11:1 st 1, 11:3 st 1 och 11:4 st 1 ändrats så att det inte är så viktigt att en skuld formellt har uppkommit. Avgörande är i stället med vilken säkerhet en betalningsskyldighet kan förutses. Beräknelig inkomstskatt kan då beaktas från tiden för inkomstförvärvet. Förutsebara böter, viten, osv kan beaktas från tiden för den ansvarsgrundande gärningen (dvs lagakraftäggande dom eller beslut behöver inte föreligga).

I BrB 11:4 st 1 krävs att gärningsmannen gynnar en viss borgenär, dvs en person som redan har en fordran mot gärningsmannen. Såsom justitiekottet antydde i 1985 års lagstiftningsärende innebär borttagandet av kravet på att gärningsmannen skall vara gäldenär ingen faktisk förändring. Endast den som är gäldenär kan föröva den beskrivna gärningen. Även ändringen av "gäldenär" till "gärningsman" i BrB 11:7 st 2 framstår som onödig.

(3) Vid *bokföringsbrott* (BrB 11:5) beskrivs gärningen som åsidosät-

tande av bokföringsskyldighet. Härigenom utpekas i första hand den bokföringsskyldige såsom brottssubjekt. Men lagtexten kräver inte att egen bokföringsskyldighet åsidosätts. Den som faktiskt handhar annans bokföring kan således såsom gärningsman föröva bokföringsbrott, oavsett om den bokföringsskyldige själv kan hållas ansvarig.

(4) Vid behandlingen av förskingringsbrottet har anmärkts, att brottet kan begås av person, som med rättslig behörighet företräder gäldenären. Någon särskild bestämmelse härom finns inte. För att motsvarande regel skall gälla vid brotten i kap 11 behövs inte heller någon särskild bestämmelse. Särskilt klart framstår detta när gäldenären är en juridisk person (endast fysiska personer är ju underkastade straffansvar i svensk rätt). (Jämför NJA 1958 B 7, SvJT 1959 rf s 19.) Brott kan begås — på annans vägnar — av t ex verkställande direktör och styrelseledamot i bolag, förening eller stiftelse och av andra legala ställföreträdare, såsom förmyndare, god man, boutredningsman eller konkursförvaltare, liksom av en förtroendeman, som med stöd av fullmakt har att självständigt sköta gäldenärens affärer, eller en bulvan (NJA 1959 s 134).

(5) BrB 11:7 st 1 stadgas att *den som är i gäldenärs ställe* skall jämsättas med gäldenären. Denna regel har betydelse, endast när lagen kräver att gärningsmannen är gäldenär, vilket ju inte längre är fallet vid de viktigaste brotten i 11 kap. Såsom nyss nämnts är föreskriften ej heller nödvändig för att möjliggöra ansvar för den som *behörigen* handlar på annans vägnar. Den medför emellertid att ansvar kan ådömas även den som *obehörigen* sätter sig i gäldenärens ställe.

(6) Härutöver må nämnas, att det vid brotten i kap 11 oftare än vid andra brott enligt BrB kan bli aktuellt att bedöma medverkande till den fysiska gärning, som är straffbelagd, såsom gärningsman. Denna fråga kan behandlas först i samband med framställningen över medverkansläran i del IV.

6.3.3 Obestånd

I lagtexten utnyttjas termen "obestånd" i flera sammanhang. Vad som avses därmed har redan berörts i samband med förklaringar av vad som menas med "ekonomisk skada" (se främst 2.4.4). Vägledande är KL § 1 st 2: "Med obestånd (insolvens) avses att gäldenären icke kan rätteligen betala sina skulder och denna oförmåga ej är endast tillfällig." Obestånd kan föreligga, även om gäldenären hittills punktligt betalat sina förfallna skulder. Det räcker med att det kan styrkas, att han i framtiden inte kommer att kunna infria sina förbindelser: gäldenären är i så

fall redan nu på obestånd. Obestånd är den grundläggande konkursföresättningen (§ 1 st 1).

KL innehåller numera vissa regler om presumtion om obestånd. Om ej annat visas skall obestånd anses föreligga, när misslyckad utmätningsförrättning skett (inom en sexmånadersperiod) eller när gäldenären förklarat sig inställa sina betalningar (§ 3). Detsamma gäller för bokföringsskyldig gäldenär som underlåter att inom en vecka efter uppmaning av borgenär betala klar och förfallen skuld (se närmare § 4). Dessa hjälpregler får anses vara utan direkt straffrättslig betydelse, även om naturligtvis t ex inställda betalningar utgör en omständighet, som kan påverka bedömningen av huruvida obestånd föreligger.

I praxis har förekommit, att utomlands befintliga tillgångar ej beaktats vid bedömningen av huruvida betalningsförmåga förelegat, när det befunnits utrett att gäldenären ej velat ställa dessa tillgångar till borgenärernas förfogande (SvJT 1976 rf s 39). Men bristande betalningsvilja är inte identisk med bristande betalningsförmåga. Rättstillämpningen torde innebära att man trampar över gränsen för vad lagens ord tillåter.

6.3.4 Anmälningsskyldighet

1980 genomfördes genomgripande förändringar i KL. Bl a ersattes äldre bestämmelser om skattkonkurser av regler rörande "handläggning av mindre konkurser". Förvaltare skall numera finnas i alla konkurser. Beträffande förvaltares anmälningsskyldighet stadgas i KL § 55 st 3 och § 185b st 5 att om han finner att gäldenären kan misstänkas för brott enligt BrB kap 11, så skall han omedelbart anmäla detta till allmän åklagare och ange grunden för misstanke; detsamma gäller om gäldenären har drivit näringsverksamhet och det under konkursförvaltningen kommer fram att han kan misstänkas för annat brott av ej ringa beskaffenhet, som har samband med verksamheten.

Enligt Ackordslag 1970:847 § 22 skall den gode mannen till konkursdomare anmäla, om det finns skälig anledning anta att gäldenären gjort sig skyldig till brott mot sina borgenärer. Konkursdomaren har i sin tur att underrätta allmän åklagare (Ackordskungörelse 1970:858 § 30).

Se även Utsökningsförfordning 1981:981 19:1 om kronofogdemyndighets motsvarande skyldighet att anmäla brott enligt i första hand BrB kap 11 eller 17:13.

6.4 ILLOJAL ANVÄNDNING AV TILLGÅNGAR

6.4.1 Oredlighet mot borgenärer (I) — BrB 11:1 st 1

Oredlighet mot borgenärer av första typen förövar den som på visst sätt avhänder sig egendom av betydande värde, om (a) det sker när han är på obestånd, eller (b) det sker när påtaglig fara för att han skall komma på

obestånd föreligger, eller (c) han därigenom försätter sig på obestånd, eller (d) han därigenom framkallar påtaglig fara för att han skall komma på obestånd. Det får antas, att gärningen måste förövas före konkurs (jämför nedan 6.6.2).

Den avhända egendomen skall vara av *betydande värde*. Även om det absoluta värdet i princip är avgörande, är det inte möjligt att fixera en värdegräns. Sådant som åtgärdens karaktär, syfte och samband med gärningsmannens verksamhet kan påverka bedömningen, liksom det relativa värdet i förhållande till gärningsmannens ekonomiska situation och boets ställning. I fråga om avhändanden i form av förstörelse eller gåvor, som inte är sedvanliga och klart saknar samband med gärningsmannens normala verksamhet, rekommenderar förarbetena att gränsen dras vid tre fjärdedels basbelopp. (På detta sätt dras i praxis normalt gränsen mellan brott enligt SBL § 2 och § 3.)

Fram till den 1 april 1986 krävdes, att den avhända egendomen skulle vara "av betydelse". Uttrycket tolkades så att bedömningen skulle avse främst det relativa värdet, så att sådant som en rörelses omsättningsvolym och förmögenhetsmassa blev särskilt viktigt. Jämför RH 71:83.

Avhändandet — som skall innebära en förmögenhetsminskning — måste ske på ett av följande sätt:

- (1) genom att *förstöra* (skada) egen egendom;
- (2) genom *gåva* (jämför RH 71:83); gåvan måste civilrättsligt vara i sin ordning, dvs tradition skall ha skett eller skriftlig gåvohandling eller äktenskapsförord skall ha upprättats;
- (3) genom åtgärd som i sina ekonomiska konsekvenser *liknar gåva* (SvJT 1976 rf s 39). Som exempel kan nämnas
 - försäljning till underpris (i benefikt syfte eller enbart för att skada borgenärerna);
 - förvärv av tillgångar till överpris (NJA 1958 B 7);
 - otillåten vinstutdelning (se t ex ABL 12:2) och förtäckt vinstutdelning;
 - omotiverat högt löneuttag;
 - uttag ur bolag av medel för betalning för inköp av bolaget (NJA 1976 s 60 och även NJA 1923 s 500); se också ABL 12:7; beroende på omständigheterna kan både köpare av bolaget och säljare — som ger kredit på sätt som liknar en gåva — vara gärningsman;
 - benefikt överlåtelse till pensionsstiftelse;
 - förvärv av ej utmätningsbar livränta eller livförsäkring i kombi-

- nation med oåterkalleligt insättande av annan som förmånstagare;
- avstående från (del av) sin andel vid likvidation av bolag eller vid bodelning (även om make är ansvarig enligt GB 13:14 finns fara för att egendomen undandras borgenärerna: andre maken kan ha stora skulder eller avhända sig egendomen);
- avstående från gåva (som uppfyller kraven i Lag 1936:83 angående vissa utfästelser om gåva) eller från testamentslott (sedan gärningsmannen har bevakat testamentet) eller arvslott (efter arvlåtarens död);
- benefika åtgärder som delvis utgör led i en i och för sig godtagbar marknadsföring;
- övertagande av skuld utan vederlag eller efterskänkande av skuld;
- benefik överlåtelse av fordran eller ingående av mycket oförmanligt förlikningsavtal.

Däremot avses inte t ex förvärv av ej utmättningsbar egendom utan ovan nämnt förmånstagarförordnande (ingen avhändelse sker) och än mindre fall, där egendomen endast blir svåråtkomlig för borgenärerna, såsom tillskjutande av medel till handelsbolag, inköp av utmättningsbar livränta, försäljning av fast egendom mot skäligt vederlag i utmättningsbara undantagsförmåner.

Att avhänd egendom åtkommits genom brott torde inte utesluta ansvar.

Avhändandet är straffbelagt, bl a om det sker i visst *ekonomiskt läge*: gärningsmannen är på obestånd eller det föreligger påtaglig fara för att han skall komma på obestånd. Med denna konstruktion av brottstypen är det inte längre så viktigt att skilja mellan om en befarad betalnings-svårighet medför att någon redan är på obestånd (se ovan 6.3.3) eller om det blott råder fara för framtida obestånd. Vidare är det möjligt att beakta latent skulder, inte bara vid sidan av redan förefintliga, utan så att brott kan förövas av den som ännu överhuvudtaget inte har någon skuld, men före en skuldsättning avhänder sig egendom (t ex genom att skänka sina tillgångar till make eller barn).

Fara för obestånd kan indiceras av många typer av omständigheter, såsom

- betalningsanmärkningar;
- underlåten inbetalning av innehållen preliminärskatt för anställda;
- restföringar hos uppborgsmyndighet;
- låg kassalikviditet (förhållandet mellan omsättningstillgångar, utom varulager, och kortfristiga skulder);
- låg eller negativ räntabilitet (förhållandet mellan nettoresultat och omsättning);

- låg soliditet (förhållandet mellan eget kapital och totalt kapital);
- insufficiens (skulderna överstiger tillgångarna).

I motsatt riktning pekar sådant som god överblick över den ekonomiska situationen och planering inför olika utvecklingsalternativ, förväntan om kapitaltillskott, kredit eller bidrag från det allmänna.

Trots lagtextens utformning kommer nog ansvar enligt BrB 11:1 st 1 sällan att aktualiseras, om det inte är klart — t ex genom en konkurs — att obestånd inträtt. En ovisshet om när detta skett utesluter emellertid inte ansvar.

En relevant (konkret) fara för obestånd måste vara *påtaglig*. Den ekonomiska situationen skall i något hänseende vara särskilt brydsam. Vikande konjunkturer, minskad efterfrågan inom en bransch, kreditåstramningar eller förändringar i marknadsstrukturen är i och för sig inte tillräckligt härför, lika litet som att gärningsmannen inlåtit sig på ett äventyrligt företag. Akuta betalningssvårigheter skall ha inträtt eller förutses inom en överskådlig framtid. Normalt förutsätts att ett obestånd kan förutses som plausibelt inom en relativt begränsad tidrymd. T ex latent skatteskulder kan dock vara att beakta, trots att relativt lång tid kan komma att förflyta innan en verklig skuld föreligger. Efter som bedömningen knyts till tidpunkten för avhändandet kan endast undantagsvis skulder, som härrör från därefter inträffade händelser, beaktas. Man kan därför säga att "osäkra" latent skulder endast undantagsvis påverkar ansvarsbedömningen.

I prop 1985/86:30 anförde departementschefen följande (s 31):

"Vid bedömningen av om faran för obestånd har varit påtaglig måste naturligtvis också beaktas när eventuella framtida betalningsförpliktelser kan antas komma att aktualiseras. Ju längre tidsperspektivet är i detta hänseende, desto mindre blir normalt också förutsättningarna för att beteckna faran för obestånd som påtaglig. Självfallet måste också beaktas i vad mån det kan antas att gäldenären genom krediter, subventioner eller på annat sätt kan motverka att en framtida förpliktelse kommer att medföra betalningsoförmåga. Också i detta hänseende blir tidsperspektivet av viss betydelse. Är det en uppenbar fara för att en betalningsförpliktelse kan aktualiseras inom en mycket snar framtid, är givetvis möjligheterna att genom kredit eller på annat sätt hantera situationen ofta sämre än om en längre tid står till gäldenärens förfogande.

Att en relativt lång tid förflyter innan en förutsebar skuld ger upphov till en akut betalningsoförmåga kan emellertid bero på att betalningsförpliktelsen inte görs gällande i samband med skuldens uppkomst. Detta är exempelvis förhållandet vid sådana inkomstskatteskulder som blir föremål för indrivning först sedan taxering, debitering och restföring har skett. Det kan då ha gått så lång tid sedan den transaktion som utlöste skulden företogs att det tidsmässiga sambandet med den akuta betalningsoförmågan kan framstå som mindre påtagligt. Om, såsom bl a kan vara fallet i situationer av det nu nämnda slaget, betalningsskyldigheten

kan förutses med mycket stor säkerhet kan det emellertid finnas anledning att fästa förhållandevis mindre vikt vid tidsutdräkten när man bedömer huruvida faran för obestånd skall anses ha varit påtaglig.”

Om någon inte befinner sig i ett läge av åtminstone påtaglig fara för obestånd, kan han genom ett avhändande förfara väl så illojalt mot sina (eventuellt framtida) borgenärer, nämligen om själva avhändandet *medför obestånd eller påtaglig fara för obestånd*. Förfarandet straffbeläggs i BrB 11:1 st 1 andra meningen. I praktiken kan ansvar komma i fråga blott om gärningsmannen avhänder sig en betydande del av sina tillgångar.

Före den 1 april 1986 var detta under en tioårsperiod enda sättet att genom illojalt avhändande föröva oredlighet mot borgenärer. Brottskonstruktionen är förenad med bevisvärigheter, både vad gäller kravet på orsakssamband och kravet på uppsåt som täcker ett orsakssamband. Enligt förarbetena är nuvarande ”påtaglig fara” att tolka på samma sätt som förutvarande ”allvarlig fara”.

Undantagsvis kan det vara så, att en åtgärd som framkallar obestånd inte kan skada borgenärerna. I sådant fall blir inte ansvar aktuellt. Antag, att en gäldenär är solvent och endast har förmånsberättigade skulder och därefter genom en gälvoförbindelse åsamkar sig oprioriterad skuld i sådan omfattning att han kommer på obestånd. Så länge han inte avhänder sig egendom varigenom de prioriterade fordringarna sjunker i värde, har han inte begått oredlighet mot borgenärer.

För bedömningen av huruvida brott är begånget saknar det betydelse, om borgenärerna sedermera får full betalning eller om en transaktion kan bringas att återgå under tillämpning av reglerna om återvinning i konkurs. Om orsakerna till att borgenärerna tillgodosetts i rätt tid ligger inom gärningsmannens kontroll, föreligger dock inte påtaglig fara för obestånd.

Att brottet kan begås genom *underlåtenhet* följer redan av att avtal kan ingås genom underlåtenhet (se 5.6.3). Vad gäller förstörande av saker genom underlåtenhet hänvisas till 3.3.2. Det är här att observera, att en person inte är skyddsgarant för sin egen egendom, utom när han av någon anledning gentemot viss annan person (t ex en inteckningshava-re) är skyldig att ta vård om den.

Antag att A genom att ge bort B:s egendom, som A har i sin besittning, framkallar att B kommer på obestånd. Med nuvarande utformning av 11:1 st 1 och 11:7 st 1 kan A bli ansvarig för (medverkan till) oredlighet mot borgenärer, endast om B medverkar till gärningen. Agerar A utan B:s tillstånd, förövar han dock normalt förskingring eller olovligt förfogande.

Om oredlighet mot borgenärer (I) förövas genom gärning, som sägs i BrB 17:13, finns anledning att döma för båda brotten.

6.4.2 Grov oredlighet mot borgenärer (I) — BrB 11:2

Av de i paragrafens andra stycke angivna omständigheterna, som särskilt skall beaktas vid bedömande av huruvida brottet är grovt, är här endast den sista av intresse: att brottet är av *betydande omfattning*. Härmed avses främst fall, där i en konkurs skuldbeloppet är stort och därjämte den brottsliga åtgärden påverkat utdelningen i avsevärd grad. Även om skuldbeloppet är stort i absoluta siffror, bör dock — enligt motiven — brottet inte rubriceras som grovt, om beloppet är relativt litet i förhållande till boets omfattning och gäldenärens ställning. Se NJA 1976 s 60 (närmare 700 000 kr).

6.4.3 Vårdslöshet mot borgenärer (I) — BrB 11:3 st 1

Första fallet av vårdslöshet mot borgenärer företer väsentliga likheter med första fallet av oredlighet mot borgenärer. Sålunda förövas brottet i ett visst *ekonomiskt läge*: när gärningsmannen är på obestånd (NJA 1984 s 520) eller en fara för att han skall komma på obestånd är påtaglig. Däremot kan brottet inte förövas genom att någon, som inte är i sådant läge, framkallar (påtaglig fara för) obestånd. När så sker genom en enstaka åtgärd är dock ofta förutsättningarna för ansvar enligt BrB 11:1 st 1 uppfyllda.

Genom den lagändring som trätt i kraft 1986 har det straffbelagda området förskjutits. Tidigare krävdes framkallande eller förvärrande av obestånd.

För ansvar krävs vidare att förfarandet medför att gärningsmannen *försämrar sin förmögenhetsställning i avsevärd mån*. Eftersom också de handlingsformer, som nämns i 11:3 st 1, på sätt som strax skall redovisas avviker från dem som beskrivs i 11:1 st 1, är det inte angeläget att vid vårdslöshet mot borgenärer ta sin utgångspunkt från en ungefärlig värdegräns. Om ett förfarande är tillräckligt illojalt mot borgenärerna för att förtjäna straff beror ofta på gäldenärens ekonomiska förhållanden och boets ställning (relativa värde). Härav följer, att det i allmänhet krävs att gärningen avser större belopp än vid ansvar enligt 11:1 st 1, men också att undantagsvis någon kan ha avhänt sig egendom som motsvarar en försämring av förmögenhetsställningen i "avsevärd mån",

ehuru egendomen inte är av ”betydande värde”.

Lagen tar främst sikte på gärningar, som visserligen är straffvärda, men dock mindre illojala mot borgenärerna än avhändanden, och dessutom är av beskaffenhet att sträcka sig över viss tid (det ligger närmare till hands att tala om aktivitet än om handlingar).

De alternativa *handlingsformerna* är följande:

(1) Gärningsmannen fortsätter rörelse under förbrukande av avsevärda medel utan motsvarande nytta för rörelsen. Här avses både fall, där rörelsen överhuvudtaget inte är bärkraftig, och fall, där för främmande ändamål större belopp tas ut än en i och för sig bärkraftig rörelse kan tåla. Den bedömning av det ekonomiska läget som här förutsätts innefattar bl a en utifrån företagsekonomiska principer gjord värdering av företagets tillgångar.

Några exempel:

- för att fördröja utbrott av konkurs fortsätter en gäldenär en förlustbringande rörelse under utnyttjande av sina möjligheter att få fortsatt kredit (varigenom samtliga borgenärs möjligheter att få betalning försämras);
- en gäldenär köper varor på kredit till högre pris än han kan sälja dem för;
- en gäldenär, som skaffat varor på kredit, håller sin rörelse gående så länge tillgångarna förslår, under uttagande av stora belopp ur rörelsen eller försäljning av varor till underpris;
- en gäldenär köper varor, utan att betala överpris, vilka av någon anledning inte kan nyttiggöras;
- gäldenären höjer de anställdas löner då det börjar gå dåligt för företaget (missbruk av statlig lönegaranti vid konkurs);
- gäldenären uttar för egen räkning, från företag som är självständigt rättssubjekt, större belopp än rörelsen förmår bära (det saknar betydelse om beloppet utgör lön eller skälig ersättning för nedlagt arbete); se NJA 1983 s 163, NJA 1984 s 520, RH 71:83, jämför NJA 1939 s 203.

(2) Gärningsmannen lever slösaktigt, dvs förbrukar för personliga ändamål betydligt större belopp än han borde göra med hänsyn till sina ekonomiska förhållanden. Särskilt för rörelseidkare, som baserar sin verksamhet på kredit från leverantörer, sammanfaller gärningar av typ (1) och typ (2). (2) får självständig betydelse, när skulder är mer personliga än de är hänförliga till en rörelse (småhantverkare, småjordbrukare, läkare, advokater, osv).

(3) Gärningsmannen inlåter sig på äventyrligt företag eller lättsinnig (giltig) ansvarsförbindelse, t ex genom att sätta i gång, utvidga eller överta en rörelse utan erforderliga resurser. Risktagandet måste vara i det närmaste våghalsigt, med hänsyn till hans ekonomiska förhållanden (tillgångar, förvärvsmöjligheter, existerande skulder och nya skulder). Se NJA 1923 s 500, NJA 1925 s 404.

(4) Gärningsmannen vidtar ”annan sådan åtgärd”, dvs gör något som på ett påtagligt sätt minskar hans förmögenhet, t ex gärningar som nämns i 11:1 st 1 (då kravet där på uppsåt inte är uppfyllt) eller åtgärder varigenom gärningsmannen skaffar sig utmätningsfri egendom (t ex en livränta), men som inte faller under 11:1 st 1, därför att gärningsmannen inte avhänder sig ekonomiska värden.

Brottet kan begås genom *underlåtenhet* på samma sätt som oredlighet mot borgenärer (I). Enbart underlåtenhet att försätta sig i konkurs kan inte bestraffas.

Förutsättningarna för personligt ansvar för vårdslöshet mot borgenärer (I) är följande:

- (a) existensen av obestånd eller påtaglig fara för obestånd: *uppsåt eller oaksamhet* (”skäligen anledning anta”; enligt justitieutskottet tyder den valda formuleringen på att en hög grad av oaksamhet krävs; se I.13.4.1 om vad som anses gälla enligt BrB 6:11). Genom att uppsåt ej krävs i denna del kan den som på grund av bristande uppsåt frias från ansvar enligt 11:1 st 1 i en del fall fällas enligt 11:3 st 1.
- (b) försämrande av förmögenhetsställningen i avsevärd mån: *uppsåt eller grov oaksamhet*.
- (c) övrigt: *uppsåt*.

BrB 11:3 st 1 innehåller ingen allmän kriminalisering av slösaktighet eller dåliga affärer. Åtgärder, som vidtagits innan gärningsmannen råkat i påtaglig fara för obestånd eller innan han insett eller bort inse att han var i sådant läge, kan inte föranleda straffrättsligt ingripande.

6.5 ORIKTIGA UPPGIFTER I SAMBAND MED EXEKUTIV FÖRRÄTTNING

6.5.1 Oredlighet mot borgenärer (II) — BrB 11:1 st 2

Brottet avser avgivande av oriktiga uppgifter i vissa fall, när en gäldenär har särskild anledning att upplysa om sina förmögenhetsförhållanden, nämligen (1) vid konkurs, eller (2) vid förhandling om offentligt ackord.

Den brottsliga gärningen består i

- (a) *underlåtenhet att ange viss tillgång* helt eller delvis (NJA 1959 s 134, NJA 1965 B 16, RH 178:81); eller
- (b) *uppgä* helt eller delvis *obefintlig skuld* (NJA 1944 s 478, NJA 1952 B 31, NJA 1958 s 418); eller
- (c) *att lämna ”annan sådan uppgift”*, t ex uppdikta omständighet som grundar panträtt eller förmånsrätt för annan.

Under brottsbeskrivningen faller också, att gäldenär söker styrka vilseledande uppgift med oriktig handling (t ex kontrakt avseende skenavtal). Rörande hur man kan påstå något genom underlåtenhet hänvisas till framställningen över bedrägeri i 7.3.

Förfarandet skall gå ut på att gäldenärens förmögenhetsläge framställs som *sämre* än i verkligheten. Kriminaliseringen är delvis föranledd av att det kan vara svårt att skilja mellan verklig överlåtelse och skenavtal.

Om ställningen oriktigt uppges vara *bättre* än den är, begås inte oredlighet mot borgenärer (men eventuellt mened eller vårdslös försäkran, därest falsk bouppteckningsed avges).

För ansvar krävs inte att gärningen påverkat konkursens eller ackordsförhandlingens resultat. För att inte avhålla gäldenär eller annan från att förhindra att sådan påverkan sker — t ex genom att medge att annan person har rätt — är stadgat, att ansvar ej skall ådömas om *rättelse* sker innan uppgiften blivit beedigad eller innan den eljest läggs till grund för det exekutiva förfarandet (gäldenären kanske drar sig undan edgång). När BrB 15:4 st 2 (se III.5.2.7 och 8) är tillämplig utesluts däremot ej ansvar enligt 11:1 (en annan sak är att brottet då kan utgöra en medbestraffad efterhandling till en redan förövad oredlighet mot borgenärer).

6.5.2 Grov oredlighet mot borgenärer (II) — BrB 11:2

Förutom under 6.4.2 nämnda omständighet — brottet är av betydande omfattning (NJA 1952 B 31, NJA 1958 s 418) — kommer här också övriga i paragrafens andra stycke nämnda faktorer i beaktande, dvs att gäldenären beedigat oriktig uppgift (NJA 1959 s 134, RH 178:81; angående konkurrens, se III.5.2.9) eller begagnat falsk handling eller vilseledande bokföring (NJA 1944 s 478). På samma sätt torde böra bedömas att han begagnat osann urkund.

6.5.3 Vårdslöshet mot borgenärer (II) — BrB 11:3 st 2

Vid gärningar, som sägs i BrB 11:1 st 2 första meningen, bör det kunna fordras av en gäldenär, att han lägger ner särskild omsorg på att undersöka sin ekonomiska ställning. Det har därför ansetts befogat att straffbelägga även gärningar, som inte är uppsåtliga, men väl begås av *grov oaksamhet* (NJA 1965 B 16).

6.5.4 Oredlighet mot borgenärer (III) — BrB 11:1 st 2

Brottet består i att en gäldenär vid *annan exekutiv förrättning* än konkurs eller förhandling om offentligt ackord, under åberopande av oriktig handling (t ex vilseledande bokföring) eller skenavtal *hindrar* att egendom, som behövs för att bereda borgenär betalning eller säkerhet, tas i anspråk genom förrättningen. Gärningen består, med andra ord, i att på angivet sätt orsaka att förrättningen ger sämre resultat än den annars skulle ha gjort och att någon borgenär drabbas därav. Kravet på att gärningsmannen åberopar oriktig handling för att styrka sina uppgifter är betingat av att gäldenären vid specialexekution inte nödvändigtvis är skyldig att uppge boet (se vidare III.3.7.1).

Brottet kan begås vid varje förrättning som syftar till att tillföra borgenär betalning eller säkerhet, t ex förrättning som avser utmätning, införsel, exekutiv försäljning, kvarstad och skingsringsförbud till förmån för borgenär. Förrättning som avser att återställa viss sak till dess ägare eller skydda ägares rätt till kvarstad eller vräkning skyddas däremot inte. Gärningen, som svårligen kan tänkas utförd genom underlåtenhet, behöver ej nödvändigtvis äga rum vid själva förrättningen. Den kan även begås t ex i samband med anförande av besvär däröver.

Även åberopande av felaktig förteckning av det slag som sägs i GB 6:9 (rörande egendom som tillhör vardera maken) kan utgöra oredlighet mot borgenärer (III). Sådan förtecknings riktighet skall bekräftas på heder och samvete, men ansvar enligt BrB 15:10 bör vika för ansvar enligt 11:1.

6.5.5 Grov oredlighet mot borgenärer (III) — BrB 11:2

Se under 6.5.2. Beedigande är här inte aktuellt.

6.6 ANNAT UNDANHÅLLANDE AV TILLGÅNGAR

6.6.1 Oredlighet mot borgenärer (IV) — BrB 11:1 st 3

Det kriminaliserade förfarandet består i att gäldenär ur riket bortför tillgång av betydande värde, när konkurs är förestående, med uppsåt att hålla tillgången utanför korkursen. Genom det *överskjutande uppsåtsrekvisitet* undantas bortföranden som sker i legitima syften (t ex för att tillgången skall ingå i utländsk domicilkonkurs, vari svenska borgenärer får delta utan diskriminering). Om vad som avses med ”betydande vär-

de” hänvisas till 6.4.1. Att konkurs är förestående torde normalt kunna styrkas först om konkurs verkligen inträffat kort efter gärningen eller om den undvikits (kanske för tillfället) genom en helt oväntad händelse (gäldenären har t ex fått nya tillgångar genom arv, testamente eller vinst på lotteri eller tips).

6.6.2 Oredlighet mot borgenärer (V) — BrB 11:1 st 3

Förtigande av tillgång, som tillhör en konkursgäldenär när han skall uppge boet, kriminaliseras som oredlighet mot borgenärer (II). En komplettering behövs för det fall att tillgångar tillfaller honom under konkursen (t ex lön — observera dock beneficiereglerna — lotterivinst, arv eller testamentslott). En underlåtenhet att redovisa sådana medel faller under kriminaliseringen av att gäldenär *i konkurs undandrar eller undanhåller konkursförvaltningen tillgång*. Det gör också alla andra åtgärder, som medför att en tillgång går förlorad för konkursboet, däribland sådana som anges i 11:1 st 1. Som ytterligare exempel kan nämnas, att gäldenären köper utmätningsfri egendom, att han gömmer undan saker, sätter in pengar på bank i annans namn, att han köper pantbrev och låter säljaren stå kvar som innehavare, att han betalar skuld i strid mot KL:s förbud för gäldenären att råda över egendomen (§ 20), att han för egendom ur landet (NJA 1956 s 1) och — enligt praxis (NJA 1956 s 1: ”åtminstone under vissa förhållanden”) — att han hindrar att till konkursbo överförs tillgångar som finns i utlandet. Det vore önskvärt att lagtexten gäve klarare besked om vad gäldenär måste göra i fråga om att ställa egendom till konkursboets förfogande. Ren underlåtenhet att tillföra i utlandet befintlig egendom torde inte vara straffbelagd.

Även om konkursboet är en särskild juridisk person, så är gäldenären fortfarande ägare till den egendom som frantagits honom. Vid gäldenärens tillgrepp av sådan egendom blir förevarande lagrum och inte stöddparagrafen att tillämpa (det egenmäktiga förfarande han gör sig skyldig till konsumeras).

6.6.3 Grov oredlighet mot borgenärer (IV och V) — BrB 11:2

Se ovan 6.4.2 (NJA 1956 s 1).

6.7 MANNAMÅN MOT BORGENÄRER — BrB 11:4

6.7.1 Första fallet — BrB 11:4 st 1

Ena typen av brottet mannamån mot borgenärer karakteriseras av att någon, när han är på obestånd, gynnar viss borgenär genom att

- (a) betala skuld, som ej är förfallen;
- (b) betala skuld med annat än sedvanliga betalningsmedel (t ex varor eller fordringar);
- (c) överlämna säkerhet (t ex pantbrev, handpant, företagshypotek), som ej var betingad vid skuldens uppkomst; det är inte straffbelagt att byta ut en säkerhet mot annan till högst samma värde eller att använda redan överlämnad säkerhet för täckning av nytt lån; jämför NJA 1980 s 94;
- (d) vidta ”annan sådan åtgärd”, dvs åtgärd påtagligt lik vad som anges under (a)-(c); såsom att komma överens med borgenär om tidigare förfallodag eller återgång av köp (när gäldenären köpt varor på kredit); huruvida kvittning kan innebära brott har att göra med om villkoren för kvittning i konkurs är uppfyllda (KL § 121); lösöre köp kan jämföras med ställande av säkerhet; ytterligare ett exempel är att säkerhet lämnas till någon som går i borgen för gäldenärens skuld;
- (e) göra något annat, när det sker i otillbörligt syfte;

allt under förutsättning att åtgärden medför *påtaglig fara för att andra borgenärs rätt skall avsevärt förringas*.

Vid betalning, osv under konkurs bör endast BrB 11:1 st 3 vara tillämplig.

Begränsningen till gärningar förövade i en obeståndssituation motiveras med att betalning av en skuld inte innebär någon minskning av gäldenärens förmögenhet.

En borgenär *gynnas*, när han får en ställning som i förhållande till övriga borgenärs är bättre än han har anspråk på enligt reglerna i KL och FRL. Uttag av egen lön från aktiebolag har inte förmånsrätt som lönefordran (NJA 1974 s 689).

BrB 11:4 st 1 fick helt ny lydelse genom lagändring 1976. Den nya lagstiftningen innebar en principiell avkriminalisering av alla betalningar av förfallen skuld i den mån de sker med ordinära betalningsmedel (dvs alla betalningar som i enlighet med civilrättsliga regler kan framtvingas på exekutiv väg). För dylika fall utgör möjligheten till återvinning i konkurs (jämte bestraffning för vårdslöshet

mot borgenärer (I)) tillräckligt korrektiv. Att realisera sina tillgångar och betala förfallna skulder är inte mannamån mot borgenärer.

Rättspolitiskt är avfattningen av 11:4 st 1 inte särskilt lyckad. Ordinära betalningar borde vara helt undantagna (jämför KL § 35). Nuvarande skarpa skillnad mellan förfallna och icke förfallna skulder bereder bekymmer bl a vid fullt godtagbara betalningar kort tid före förfallodagen (man kan vara brottslig genom att inte betala exakt på förfallodagen). Bedömningen av normal insättning på checkkreditkonto är osäker. Det är också svårt att se hur det kan vara mer straffvärt att tillgodose en borgenär med ny säkerhet för en förfallen skuld än att betala skulden.

För frågan huruvida en skuld är *förfallen* är den formella förfallodagen avgörande (se NJA 1980 s 94).

Som förfallen räknas även skuld, som förfaller på grund av en klausul, som föreskriver omedelbar betalning av ett löpande lån, om gäldenären försummar amortering eller betalning av ränta. Detsamma gäller skuld, i fall där borgenär vägrar förlängning av lån, trots att förlängning förutsatts vid lånets tillkomst därest inget onormalt inträffar.

Enligt 11:4 st 1 andra meningen — punkten (e) ovan — föreligger brott även vid t ex ordinära betalningar, om *syftet med betalningen är otillbörligt*, dvs så påtagligt illojalt att brott bör anses föreligga. Av förarbetena framgår, att avsikten är att skilja mellan fall, där åtgärden dikteras av en önskan att i en obeståndssituation visa välvilja mot en speciell borgenär, och fall, där gäldenären saknat särskilt intresse av borgenärens förmögenhetsställning.

I NJA 1980 s 94 anförde HD, att ansvar förutsätter att gäldenären haft någon särskild bevekelsegrund, som förtjänar beteckningen "otillbörlig". Att betala en borgenär för att möjliggöra färdigställandet av viss produktion sker inte i otillbörligt syfte. (Jämför betalning till en leverantör i syfte att vidmakthålla goda förbindelser för planerad verksamhet i nytt bolag.) Otillbörlig är inte heller betalning enbart i syfte att undgå personligt betalningsansvar (t ex vid personlig borgen för bolags skuld eller vid vissa typer av skatte- eller avgiftsinbetalningar). Exempel på otillbörliga syften:

- uttag av lön till sig själv (RH 70:83) eller en familjemedlem (ur bolag eller annat självständigt rättssubjekt);
- en ställföreträdare för ett gäldenärsbolag betalar en skuld till ett borgenärsbolag, vari han har personliga (ekonomiska) intressen;
- betalning till närstående av skuld som bringats att förfalla genom särskild förfalloklausul;
- betalning med syfte att skada viss borgenär.

Fall av typ (e) upptogs i lagtexten för att i någon mån tillmötesgå lagrådets uppfattning om vad som borde vara kriminaliserat. Lagrådet syntes vilja använda mannamånsparagrafen som komplement till återvinningsreglerna i stället för att ge uttryck för straffvärda gärningar.

En borgenärs rätt *förringas avsevärt* om hans utdelning (vid tänkbar konkurs eller ackordsförhandling) beräknas minska i en omfattning, som det finns goda skäl att fästa avseende vid (NJA 1958 s 418, NJA 1980 s 94). Även om det vore rimligt att fästa avseende vid alla belopp över en viss nivå, torde lagen vara att tolka så att beräkningen är relativ, den blir beroende av storleken hos förefintligt underskott. (I RH 70:83 ansågs en betalning på 56 000 kr inte uppfylla lagens krav, när underskottet var 3,7 miljoner kr.) En borgenärs rätt *förringas inte avsevärt* genom betalning av småposter, utgifter för det dagliga uppehållet eller skäliga arvoden till advokater eller revisorer för utredande av den ekonomiska ställningen.

Sedan 1986 krävs inte att någon existerande borgenärs rätt *avsevärt* förringas. Det räcker med *påtaglig (konkret) fara* för att någon borgenärs rätt skall *avsevärt* förringas. Denne borgenärs fordran behöver ännu inte ha uppkommit vid gärningen, dvs vederbörande behöver ännu inte vara borgenär — det är nog om skuldens uppkomst är förutsebar. Detta innebär att s k latent skulder kan beaktas vid ansvarsprövningen.

I motiven till den nya avfattningen sägs, att denna möjliggör ett beaktande av sådana framtida betalningsförpliktelser, som kunde förutses vid gärningstillfället, *på samma sätt som vid obeståndsbedömningen*. Förvisso kan vid en obeståndsbedömning latent skulder beaktas, men man kan då knappast bry sig om mer än "säkra" framtida skulder. Vid en farebedömning av det slag, som föreskrivs i 11:4, torde det — om man ser till lagtexten — gå att även i viss mån beakta "osäkra" framtida skulder, på liknande sätt som vid en bedömning enligt 11:1 st 1 rörande huruvida "påtaglig fara för obestånd" föreligger.

Ren underlåtenhet att förhindra utmätning eller att begära sig i konkurs faller inte under 11:4 st 1, men en betalning kan utföras t ex genom att underlåta att hindra en underlydande att verkställa en utbetalning.

6.7.2 Andra fallet — BrB 11:4 st 2

Andra fallet av mannamån mot borgenärer avser att gäldenär med *direkt uppsåt* att främja offentligt eller privat ackord hemligen lämnar eller utlovar betalning eller annan förmån. Syftet skall således vara att underlätta att ackord kommer till stånd, t ex genom att medelst handlingen avlägsna en borgenär eller förmå honom att ändra mening, så att han biträder ackordsöverenskommelsen. Det är inte nödvändigt att gärningen förringar övriga borgenärs rätt. Brott föreligger, även om merkost-

naden tillskjuts av utomstående person. Däremot är det tillåtet, att en utomstående utan erbjudande av förmån, osv köper en borgenärs fordran och därefter såsom fordringsägare ansluter sig till ackordet.

Vid konkurrens med mannamån mot borgenärer enligt 11:4 st 1 torde st 2 ha företräde.

Enligt KL 166 och Ackordslag 1970:847 § 36 föreligger hinder mot att ackord fastställs, bl a om det finns skäl原因 att anta att gäldenären begått ifrågarande gärning.

6.7.3 Specialstraffrätt

I KL § 213 och Ackordslag 1970:847 § 46 är särskilt kriminaliserat att såsom *borgenär* betinga sig särskild förmån av gäldenären för sin röst vid borgenärssammanträde. Straffet är böter eller fängelse högst 1 år. Medverkan till brott enligt 11:4 har företräde (se därom 6.9.2 nedan).

6.8 BOKFÖRINGSBROTT — BrB 11:5

Bokföringsbrott är ett blankettstraffbud. Ett av rekvisiten är att någon *åsidosätter bokföringsskyldighet* enligt BokfL. BokfL § 1 reglerar vem som är bokföringsskyldig. För vissa rättssubjekt finns kompletterande regler i andra författningar, såsom ABL kap 11, FöreningsL §§ 40—43 och särskilda lagar om olika typer av rörelse, såsom försäkrings- och bankrörelse. Genom hänvisningen i BokfL § 3 sanktioneras även dessa regler av 11:5. Däremot är reglerna i Jordbruksbokföringslag 1979:141 utan relevans för det straffbelagda området enligt 11:5. Skattelagstiftningen innehåller särskilda ansvarsregler (se främst SBL § 10).

Vid sidan av att bokföringsskyldigheten åsidosätts krävs att *rörelsens förlopp eller ekonomiska resultat eller ställning inte kan i huvudsak bedömas* med ledning av bokföringen.

Bokföringsbrott är straffbelagt även vid *oaktsamhet*. (Från 1986 framgår av lagtexten otvetydigt, att det räcker med culpa även i förhållande till bokföringsskyldighetens existens.)

Med hänsyn till att obetydliga oriktigheter och oordentligheter inte skall föranleda ansvar (se nedan) ifrågasattes vid 1942 års lagstiftning, huruvida en **ringa** variant av brottet vore erforderlig. Då det kan förekomma fall med mycket lågt straffvärde och böter inte ingår i straffskalan för normalvarianten, valdes dock lösningen att som en särskild brottstyp kriminalisera bokföringsbrott som är ringa (se RH 89:84).

I samband med 1982 års revision av bokföringsbrottet infördes en särskild straffskala för **grovt** brott.

6.8.1 Åsidosättande av bokföringsskyldighet

Att inte följa föreskrifter för hur bokföringen skall ske kan givetvis tillgå på många sätt (se BokfL § 2). Ett är att helt eller delvis underlåta att göra erforderliga noteringar.

NJA 1958 B 7, NJA 1983 s 163, NJA 1983 s 205, NJA 1984 s 520, NJA 1984 s 710, SvJT 1959 rf s 19, RH 17:83, RH 71:83, RH 89:84, RH 78:85. NJA 1983 s 163 och NJA 1983 s 205 ger också exempel på underlåtenhet att upprätta årsbokslut.

Ett annat är att föra in felaktiga uppgifter, t ex att ta upp en icke existerande skuld eller fordran, att felaktigt ange en skuld som betald (NJÄ 1944 s 478) eller att införa en post till oriktigt värde (NJÄ 1958 B 7, NJÄ 1961 s 68) eller under oriktig beteckning. Det bör observeras, att "bokföring" hänför sig även till bilagor till handelsböcker och till korrespondens, som skall bevaras enligt föreskrifterna i lagstiftningen. Det kan således vara brottsligt att ej tillse att verifikationer finns bevarade (NJÄ 1983 s 163, RH 89:84, RH 78:85).

Oriktiga *värdeuppgifter* är i betydande utsträckning tillåtna enligt "god redovisningssed" (BokfL § 2). Vad som föreskrivs är i princip, att tillgångar inte får upptas till mer än sitt verkliga värde (BokfL §§ 14—18). Övervärdering skall alltså inte få förekomma, men det kan vara svårt att med säkerhet säga, att en tillgång är övervärderad, när fråga är om hur mycket som bör avskrivas per år. Däremot finns inget uttryckligt förbud mot undervärdering (utom i skattelagstiftningen) och det anses normalt vara en fördel att tillgångar bokförs till lägre värde än det rätta. Undervärdering kan dock vara sådan att den strider mot "god redovisningssed".

I 11:5 nämns även underlåtenhet att *bevara räkenskapsmaterial* (se därtill BokfL § 22: allt räkenskapsmaterial skall normalt bevaras i ordnat skick och på betryggande sätt inom landet under minst 10 år från utgången av det kalenderår då räkenskapsåret avslutades). Om räkenskapsmaterial försvinner kan den bokföringsskyldige således ha gjort sig skyldig till bokföringsbrott genom oaktsam underlåtenhet att vidta erforderliga säkerhetsåtgärder. Det är i princip oaktsamt att förvara räkenskapshandlingar i en bil eller en sommarstuga eller att sända dem med posten utan assurering.

6.8.2 Bokföringens användbarhet

Att åsidosätta reglerna om bokföringsskyldighet utgör bokföringsbrott först om det inte går att med ledning av bokföringen i huvudsak bedöma rörelsens ställning, resultat eller gång (NJA 1983 s 163, NJA 1983 s 205, NJA 1984 s 520, NJA 1984 s 710). Ej straffbelagt är därför sådant som närmast är att betrakta som överträdelser av ordningsregler rörande bokföringen, såsom tekniska brister, oordentligheter och mindre ofullkomligheter (t ex att inventariet inte är underskrivet). En mängd småfel kan dock tillsammans göra att brott föreligger.

För att brott ej skall vara begånget, skall rörelsen kunna bedömas i huvudsak, utan att man behöver göra någon ingående utredning. Om det verkliga förhållandet kan utrönas blott genom ett noggrant och tidskrävande studium av bokföringen, så uppfyller denna inte ställda krav.

Såvitt gäller *rörelsens gång* skall därför affärshändelser i stort sett uppföras i kontinuerlig följd med angivande av tidpunkten när de ägt rum. Det står dock öppet för gäldenären att införa rättelser så länge bokföringen för en viss period inte är avslutad.

När det gäller huruvida *rörelsens ställning eller resultat* går att utläsa är givet, att brottsrekvisitet är uppfyllt, om någon tillgång av påtagligt värde inte alls är upptagen eller tvärtom fiktiva tillgångar är noterade. I sådant fall undandras borgenärer och andra intressenter möjlighet till kontroll. Också i denna del finns dock möjlighet till rättelse, innan en bokföringsåtgärd blivit definitiv. En balansräkning får således rättas omedelbart innan den läggs fram (jämför NJA 1939 s 108).

För att en *undervärdering* av en uppförd tillgång skall bli relevant måste den vara så stor att bokföringen i det hänseendet blir praktiskt taget oanvändbar som upplysningskälla. Envar borgenär har ju att räkna med att undervärdering skett. Delägarintresset skyddas inte direkt av bestämmelsen om bokföringsbrott. Att delägare underskattar värdet av sin andel eller får för låg utdelning är i allmänhet mindre en följd av bokföringens beskaffenhet än av lämnade uppgifter. Tillämpliga straffbestämmelser är dels regeln om svindleri (BrB 9:9; se 8.4 nedan) och dels vissa regler i associationsrättslig lagstiftning.

Övervärdering kan lättare medföra ansvar. Men det är ju inte säkert, att en övervärdering hindrar att rörelsens ställning eller resultat kan i huvudsak bedömas. Framgår det av böckerna att avskrivning ej skett, så kan ställningen normalt bedömas ändå. Detsamma gäller om det utan svårighet kan utläsas, att tillgångar upptagits till ett värde som översti-

ger anskaffnings- eller tillverkningskostnaden eller till belopp som överstiger gängse priser.

6.8.3 Vissa konkurrensfrågor

Bokföringsbrott har företräde framför undertryckande av urkund (BrB 14:4) och försvårande av skattekontroll (SBL § 10). Det skall observeras, att SBL § 10, i motsats till BrB 11:5, kan tillämpas vid överträdelser — av den som inte är bokföringsskyldig enligt BokfL — av föreskrifter enligt t ex Lag 1941:251 om särskild varuskatt, andra punktskatteförfattningar eller Jordbruksbokföringslag 1979:141. Dessutom kan man tänka sig att brott enligt SBL § 10 förövas trots att rörelsens ställning, resultat eller gång ”i huvudsak” kan bedömas (dvs rekvisiten i 11:5 är inte uppfyllda).

Bokföringsbrott torde konsumera osant intygande, medan osant intygande konsumerar medverkan till bokföringsbrott. Vid konkurrens mellan bokföringsbrott och svindleri eller förfalskning döms i brottskonkurrens.

6.9 OSJÄLVSTÄNDIGA BROTTSFORMER

6.9.1 Försök, förberedelse, stämpling och underlåtenhet att avslöja brott

Av BrB 10:9 och BrB 11:6 framgår att av dessa brottsformer har endast *försök till förskingring* (10:1), *grov förskingring* (10:3), *oredlighet mot borgenärer* (I) och (IV) (11:1 st 1 och 3) och *grov oredlighet mot borgenärer* (I) och (IV) (11:2) belagts med straff.

Av brotten i BrB kap 11 är således försök till blott två av fem typer av oredlighet mot borgenärer kriminaliserat: huvudformen i 11:1 st 1 (från 1986) och bortförande ur riket av tillgång när konkurs är förestående. I det förstnämnda fallet är försöksbestämmelsen av särskilt värde, när det är oklart om ett avhändande ”lyckats” (tradition?) så att egendomen efter konkurs ej skulle ingå i konkursboet. Enbart en muntlig utfästelse om gåva innebär dock inte att brottet är påbörjat på det sätt som krävs enligt BrB 23:1.

6.9.2 Medverkan

Borgenär som medverkar till *mannamån mot borgenärer* (BrB 11:4) genom att ta eller låta sig utlova betalning, säkerhet eller annan förmån, kan enligt särskilt stadgande i BrB 11:7 st 2 ådömas ansvar för sin concursus necessarius blott i vissa fall:

- (a) när han har brukat otillbörligt hot (stadgandet om olaga tvång — BrB 4:4; se I.11.3.1 — kan ge ledning vid bedömningen av när hot är otillbörligt);
- (b) när han har brukat otillbörligt löfte (t ex löfte om anställning hos sig; däremot inte löfte om köp av varor på kredit, om förfallen skuld betalas); eller
- (c) när han har handlat i hemligt samförstånd med gäldenären (han ingår t ex hemligt avtal med denne under en ackordsförhandling). Se även ovan 6.7.3.

Bakgrunden till denna begränsning är att en borgenär normalt måste kunna få ta emot betalning eller säkerhet utan att behöva bry sig om huruvida andra borgenärer blir lidande. Han bör vidare få utöva vissa påtryckningar för att förmå sin gäldenär att betala. Borgenären har ingen anledning att se till att en gäldenärs tillgångar kommer andra borgenärer till del genom en rättvis fördelning. Det bör med andra ord krävas, att borgenärens medverkan ger prov på särskild hänsynslöshet gentemot medborgenärerna, innan han kan hållas ansvarig för medverkan.

Vid övriga brott i BrB kap 11 finns inga liknande begränsningar. Antag att A har inlåtit sig på ett äventyrligt företag eller en lättsinnig affärsförbindelse med B och därigenom begår vårdslöshet mot borgenärer (11:3). B kan då vara att döma för anstiftan eller medhjälp, även om han själv skadas ekonomiskt av A:s insolvens.

6.10 SÄRSKILDA ÅTALSREGLER

6.10.1 Villkor för åtal

Vid förskingring eller undandräkt förövad mot *närstående* gäller alternativt ett krav på *angivelse* (BrB 10:10 st 1); se ovan 2.8.1.

6.10.2 Särskild åklagarprövning

(1) I fall som nämns i 6.10.1 gäller alternativt att åtal får ske om det är *påkallat från allmän synpunkt*; se 2.8.2.

(2) Vid *vårdslöshet mot borgenärer (I)* (BrB 11:3 st 1) krävs sedan 1976 att allmänt åtal skall ske blott om det är *påkallat från allmän synpunkt* (BrB 11:8). Under brottsbeskrivningen ryms fall som är föga straffvärda (bl a fall där motsvarande förfarande praktiseras av och rekommenderas för konkursförvaltare).

Man har ej funnit någon lämplig lösning för att avkriminalisera dessa, varför man stannat för att kräva åklagarprövning. Tanken är att lagföring skall begränsas till allvarlig brottslighet, fall där gäldenärer visat särskild hänsynslöshet mot borgenärerna (t ex vid företagsetablering i uppenbart spekulations syfte eller vid hänsynslöst utnyttjande av konkursinstitutet). Till väsentlig del ligger resursskäl bakom regeln: man slipper utreda en mängd fall, som kan ta stor arbetskaper i anspråk. Det är också viktigt att samhällets resurser kan koncentreras på allvarlig ekonomisk brottslighet och att lagföring kan ske i relativt nära anslutning till upptäckten av brottet.

Exempel på fall där åtal ej bör ske är följande:

- gärningsmannen har drabbats eller kommer att drabbas av ingripande åtgärder av icke-straffrättslig art (t ex personlig betalningsskyldighet, när juridisk person kommit på obestånd);

- gärningsmannen har fortsatt sin rörelse av omtanke om de anställda (strafflagstiftningen bör inte kollidera med samhällets näringspolitik och arbetsmarknadspolitik);

- kreditgivare har haft sådan insyn eller sådant inflytande att det inte är befogat att utkräva ansvar av gäldenären;

- konkurs eller annan egendomsavveckling har haft särskilt ingripande konsekvenser för gärningsmannen och hans familj;

- rörelsen har fortsatt lagstridigt endast under kortare tid;

- medelsförbrukningen ligger nära gränsen för vad som är avsevärda medel (t ex fall som inte utgör brott enligt 11:1 st 1 därför att egendomen inte har betydande värde).

Samtliga föreliggande omständigheter skall beaktas vid bedömningen av huruvida åtal bör ske. Det är inte avgörande att stora värden är involverade. I 1985 års lagstiftningsärende rörande BrB kap 11 underströk justitieutskottet vikten av att åtalsprövningsregeln inte tillämpas så vidsträckt, att även uppenbart straffvärda gärningar förbiir oprövade av domstol.

6.10.3 Övrigt

I BrB 35:4 st 2 stadgas att vid bokföringsbrott, som ej är ringa, skall *preskriptionstid* börja löpa först från den dag då den bokföringsskyldige har försatts i konkurs, fått eller erbjudit ackord eller inställt sina betalningar, under förutsättning att detta skett inom 5 år från brottets förövande.

Anmälningsskyldighet har behandlats i 6.3.4.

7 Bedrägeri

7.1 BROTTSTYPER OCH STRAFFSKALOR

(1) grovt bedrägeri (9:3)	fängelse lägst 6 mån högst 6 år
(2) bedrägeri (9:1)	fängelse högst 2 år
(3) bedrägligt beteende (I) (9:2 st 1)	böter eller fängelse högst 6 mån

Bedrägeri enligt BrB 9:1 st 1 tillgår så att gärningsmannen genom *vilseledande* förmår någon till handling eller underlåtenhet (*disposition*), som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den vilseledde eller någon i vars ställe denne är (*förmögenhetsöverföring*). Regeln om ansvar för bedrägeri utgör, tillsammans med regeln i BrB 9:8 rörande oredligt förfarande, den straffrättsliga motsvarigheten till civilrättens regel om *svek* som grund för rättshandlings ogiltighet (se AvtL § 30). Svek används inte som straffrättsligt begrepp, främst därför att det lätt kan missförstås. I allmänt språkbruk avses ju med "svek" inte bara (eller ens främst) att man lurar någon, utan också att man sviker en förpliktelse (jämför trolöshetsbrotten: förskingring, trolöshet mot huvudman, m fl).

1986 har en ny bestämmelse om bedrägeri tillförts 9:1 som ett andra stycke. Brottstypen innefattar att någon olovligen påverkar resultatet av en *automatisk informationsbehandling* eller annan liknande process, så att det innebär vinning för gärningsmannen och skada för någon annan. Denna form av bedrägeri behandlas för sig i avsnitt 7.9 nedan.

Bedrägeri torde vara den dogmatiskt sett mest svårtillgängliga brottstypen bland BrB:s förmögenhetsbrott. Den följande framställningen är präglad härav och av omöjligheten att i den rikhaltiga tryckta praxis se ett uttryck för en klar konception av brottstypen.

Bedrägeri konsumerar ocker, trolöshet mot huvudman, dataintrång (DataL § 21) och anstiftan till stöld, förskingring, olovligt förfogande, osv, men konsumeras av utpressning och rån (III).

7.2 ORSAKSREKVISITET

För bedrägeriansvar krävs alltså bl a att gärningsmannen förmår någon till en disposition. Häri ligger ett krav på orsakssammanhang: A skall genom sin gärning orsaka att B gör något. Detta orsakande kan endast förklaras så, att B på grund av A:s gärning befinner sig i den situationen att han fått tillräckliga skäl för att göra något (y) och han gör y utifrån dessa skäl. Med andra ord:

- (1) A har fått B att tro något (att p) eller att fortsätta att tro att p; och
- (2) att p utgör — tillsammans med övriga (föregivna) fakta — tillräckligt skäl för B att göra y.

(Det är givetvis tänkbart, att A ser till att B får tillräckliga skäl att göra y, men B gör y av annan anledning eller helt utan grund. I så fall är kravet på kausalitet inte uppfyllt.)

Med ordet "förmå" följer alltså ett krav på *psykisk kausalitet* (se I.5.4). A måste påverka B:s handlande via dennes medvetenhet. Ansvar för bedrägeri (liksom för utpressning eller anstiftan till brott) är uteslutet, så snart B inte påverkas psykiskt och vet att han gör något av vissa skäl. *Dispositionen måste vara medveten*, avsiktlig (även om inte alla konsekvenser av vad han gör behöver vara förutsedda). Frågan är av särskild betydelse i de fall, där dispositionen är en underlåtenhet. Det är då av vikt att det kan fastställas, att B medvetet avstår från att göra något och att han gör det av vissa skäl.

I praxis har ibland gjorts avsteg från kravet på att dispositionen måste vara medveten. Man har dömt för bedrägeri, trots att den som inte gjort något visst inte haft någon relevant oriktig uppfattning eller — om en oriktig uppfattning förelegat — inte haft en tanke på att han avstått från en viss handling. Läget är då det, att man funnit att förmögenhetsöverföring skett på grund av att B inte gjort något visst. (När det gäller andra förmögenhetsbrott än egendomsbrott är det mycket vanligt att misstanke om brott uppkommer och utredning om brott förlöper efter ett *baklängesresonemang*, varvid utgångspunkten är att någon förlorat pengar eller eljest blivit fattigare.) Frågan är sedan om någon kan göras ansvarig härför. Finner man någon som efter hederlighetens krav borde sett till att B inte underlät att göra y, ligger det nära till hands att säga, att denne bör hållas ansvarig för att ha lurat B, därför att han inte förhindrat den skadebringande underlåtenheten. Eftersom han borde ha upplyst B om det rätta förhållandet, hade han väl *upplysningsplikt* och hade han plikt att ingripa så är väl underlåtenheten att jämställa med en handling! Ett dylikt resonemang må ha rättspolitiskt stöd i att oheder-

lighet av angiven art är lika straffvärd som ohederlighet, som tar sig uttryck i lämnandet av oriktiga uppgifter. Men så länge lagtexten är så formulerad som den nu är, går det inte att utan att göra våld på legalitetsprincipen finna att förfarandet i fråga utgör bedrägeri (se vidare 7.4.3 nedan). Total frånvaro av psykisk påverkan kan inte tolkas som en form av psykisk påverkan. (En annan sak är att psykisk påverkan kan ske genom underlåtenhet; se nedan 7.3.2 och 4.)

I ordet "förmå" ligger alltså ett oeftergivligt krav på att B skall orsakas företa en medveten handling eller underlåtenhet. Däremot krävs inte, att något motstånd från hans sida övervinns.

Vid bedrägeri måste orsakandet ske på ett särskilt sätt, nämligen genom *vilseledande*. B måste företa sin disposition utifrån en uppfattning, som är delvis osann, och den som förmår honom till dispositionen måste vara ansvarig för att B (fortfarande) har den oriktiga uppfattningen. Jämför NJA 1984 B 1, NJA 1984 B 2.

Det finns knappast anledning att i samband med vilseledande särskilt behandla okunnighet vid sidan av villfarelse. Detta hindrar inte att okunnighet i visst hänseende kan ha en motiverande verkan. Men okunnigheten torde alltid kunna karakteriseras som ett led i en villfarelse.

Om den oriktiga uppfattningen inte är motiverande föreligger inte bedrägeri (NJA 1951 s 95, NJA 1968 B 22, SvJT 1949 s 117, SvJT 1963 rf s 81).

Ett vilseledande förutsätter alltid att B förs vilse eller förmås kvarbli i en felaktig uppfattning. Bedrägeri kommer därför inte i fråga, om A blott åstadkommer att B:s dittills riktiga uppfattning blir oriktig, därför att A förändrar världen. (Exempel: Konduktören B tror att alla på tåget har visat biljett, vilket är sant. På en station smyger A ombord på tåget och gömmer sig. B tror fortfarande att alla har visat biljett, vilket nu är osant. A har orsakat att B tror något osant, men han har inte vilselett B, eftersom B i sitt ställningstagande inte påverkats av vad A gjort.)

Om B fått den felaktiga uppfattningen efter dispositionen är likaså ansvar uteslutet.

7.3 VILSELEDANDE GENOM UPPVÄCKANDE AV VILLFARELSE

Huvudfallet av vilseledande är att uppväcka, framkalla en villfarelse. A gör något som får B, som dittills inte trott att p, att tro att p, när det är

osant att p. Uttrycket "att p" används här som symbol för vilket påstående som helst, t ex "att diamanterna är värda 10 000 kr" eller "att alla mina värdesaker förstördes vid branden".

A uppväcker naturligtvis inte villfarelse hos B, om B tror att p redan före A:s gärning.

Den centrala formen av uppväckande av villfarelse är att A direkt påverkar B, så att denne får en felaktig tro på grund av att A gör x eller inte gör x. Det faktum att A gör något är då, tillsammans med vad B i övrigt tror, tillräckligt för att B skall komma att tro att p, som är osant. A:s gärning kan i sådant fall vara antingen en handling eller underlåtenhet.

7.3.1 Direkt psykisk påverkan genom handling

Den situation som närmast avses är *det faktum att A gör x utgör skäl för B att tro att p*, varvid det är osant att p och B faktiskt kommer att tro att p, därför att A gör x.

Det enklaste fallet är givetvis att A:s handling består i att han (i tal eller skrift) säger att p, varefter B tror att p. Att A påstår att p blir ett tillräckligt skäl för B att acceptera p som sant (mot bakgrunden av vad B i övrigt tror och nedan nämnda principer för språklig kommunikation).

Se t ex NJA 1957 s 247, NJA 1965 B 26, NJA 1973 B 12, NJA 1977 s 649, NJA 1978 s 374, NJA 1982 s 312, NJA 1983 B 3, NJA 1984 s 740, NJA 1985 s 22, SvJT 1969 rf s 5, SvJT 1979 rf s 60, SvJT 1980 rf s 20 II, RH 29:80, RH 74:81, RH 86:82, RH 40:84.

Vi måste dock räkna med att vad A säger kan betyda något annat än det han menar och med att B kan uppfatta vad A säger som betydande något ytterligare annat. (Vi kan därför skilja mellan *verklig*, *avsedd* och *uppfattad* betydelse.) B blir vilseledd, så snart han får en felaktig tro genom att lita på att vad A säger är sant. A kan därför vilseleda B, trots att han talar sanning, nämligen om B missförstår A (NJA 1944 s 402, SvJT 1964 rf s 83).

Missuppfattningen kan även bestå i att B får en oriktig uppfattning om vilken typ av språkhandling A presterat (t ex ett löfte i stället för en förutsägelse) eller i att han tagit skämt, understatement, metaforer eller ironiska vändningar som allvarligt (bokstavligen) menat tal. Han kan också bli vilseledd genom att felaktigt uppfatta bokstavligt menat tal som skämt, osv. (A säger exempelvis till bankkassören B, att den check

han vill ha inlöst är förfalskad (vilket är sant). B tror att A skämtar och honorerar checken.)

Inte sällan är situationen mindre enkel. Innan B accepterar något som sant sker då en viss *bearbetning* från hans sida av det material som ställs till hans förfogande genom vad A säger (eller eljest gör). B drar (rationella) slutsatser utifrån vad han får (eller tror sig få) reda på och vad han tror förut. (Se 7.5.1 nedan om att vissa typer av slutsatser inte skyddas av bedrägeristadgandet.)

Slutsatserna kan grundas på rent *logiska* operationer, men lika viktiga är slutledningar utifrån *empiriska* generaliseringar, som B håller för sanna. Till logiska operationer kan räknas det fallet, att när A påstår något om en person eller en sak ("Min bil har gått 1 000 mil"), så föranleder detta B att sluta sig till att personen eller saken existerar ("A har en bil"). Bland empiriska generaliseringar intresserar kanske främst sådana som rör kausalsammanhang. Om A säger till B: "Din son har kastat en stor sten på mitt köksfönster", så tror B genast att fönstret har gått sönder.

För förståelsen av uppkomsten av en viss tro hos B, när A gör något, är nödvändigt att, om än helt kort, säga något om ytterligare en typ av slutledningar, som vid bedrägeri är av största praktiska betydelse. A kan nämligen vilseleda B genom att *antyda* något (annat än det han bokstavligen säger). Att *luras utan att egentligen ljuga* är kanske den vanligaste formen av vilseledande. Skillnaden från de förut nämnda fallen, där B blir vilseledd sedan han företagit vissa slutledningar, är att det i och för sig inte är vad A påstår (dvs innehållet i det sagda) som är utgångspunkten för B:s slutledningar, utan A:s handling. Man kan därför beteckna slutledningen som *pragmatisk* (se I.2.2.5(6)). Det följer härav att A inte alls behöver säga något för att vilseleda B. Det räcker med att B drar en slutsats utifrån att A gör något annat än att påstå eller eljest säga något.

Förklaringen till att sådana pragmatiska slutledningar kan ske är att finna i att allt vårt tänkande om mänskligt handlande är impregnerat av vad som kan kallas *principen om handlandets rationalitet* (vettighet, rimlighet, normalitet). Att våra slutsatser så ofta blir felaktiga beror dels på att det är oklart vad som i olika situationer är rationellt, normalt, osv och dels på att det är vårt tänkande om mänskligt handlande och inte själva handlandet som behärskas av rationalitetsprincipen. (Vårt handlande är dock rationellt i betydande utsträckning; annars vore själva rationalitetsprincipen irrationell.) Principen ger en presumtion, som alltid kan vederläggas i det särskilda fallet.

När B är berättigad att utifrån denna princip, dvs på pragmatiska grunder, dra slutsatsen att p, så kan man säga, att A genom sin handling *indicerar* eller *antyder* att p. Domstolarna brukar uttrycka förhållandet med satser av typen "Genom att göra x har A ingivit B den föreställningen att p" (NJA 1944 s 451, NJA 1947 s 612, NJA 1963 s 564).

Det som erfordras är således blott att "p" är på ett särskilt sätt förenligt med A:s handling. A *indicerar* "p", om hans handling skulle framstå som obegriplig, vettlös, irrationell, orimlig, absurd eller eljest onormal, för det fall att A påstår att det inte är sant att p samtidigt som han utför handlingen.

Om A:s handling är en *språkhandling*, dvs A säger något (i tal eller skrift) kan rationalitetsprincipen preciseras på åtminstone tre olika sätt:

(a) underprincipen om talarens *uppriktighet* (när A påstår att p kommer B att tro, att A själv tror att det är sant att p; när A lovar att göra x kommer B att tro, att A avser att göra x);

(b) underprincipen om talarens *vederhäftighet* (när A påstår att p kommer B att tro, att A har grunder för att tro att p); och

(c) underprincipen om *adressatrelevans*, om att yttrandet har en rimlig funktion. Härunder kan föras sådana fall av vilseledande som uppkommer genom att A påstår något, som visserligen är sant, men bara är en del av sanningen (A säger att hans hustru har fått ett barn, när hon har fått tvillingar, eller att det är 20 grader varmt, när det är 25 grader varmt).

Här ges några exempel på hur principerna kan verka:

— A presenterar en check i en bank: B kommer att tro, att A önskar utfå beloppet i fråga, att checken har täckning (t ex NJA 1964 s 197) och att den är utställd av behörig person (t ex namnteckningen är inte förfalskad).

Se även NJA 1979 s 759 och SvJT 1979 rf s 53 (uttag från personkonto), NJA 1984 B 2 (övertrassering av postgirokonto; vilseledande ej styrkt), NJA 1983 s 379 (uttag från annans personkonto med dennes medverkan).

— A utför en handling som är tillåten blott om vissa föreskrifter följs: B kommer att tro, att så sker (NJA 1947 s 634).

Den som anordnar lotteri kan få andra att tro, att de villkor som ställts vid tillståndsgivningen — inklusive vad som föreskrivits om antal lotter, vinsters värde och relationen mellan antal vinst- och nitlotter — efterlevs; NJA 1947 s 674. Se även NJA 1982 s 863 (krav på betalning *indicerar* att ingånget avtal om beräkningsgrunder för pris för vara har följts).

— A presenterar ett läkarintyg vid försäkringskassan: B kommer att tro, att A önskar utfå sjukpenning och att A har gjort och ämnar göra vad som på honom ankommer för att han skall vara berättigad att utfå sjukpenning (t ex att han avhållit sig från arbete i den omfattning läkarintyget föreskriver) (NJA 1963 s 564, NJA 1985 s 594, SvJT 1963 rf s 52).

— A bär uniform, yrkesdräkt eller annat konventionellt kännetecken på att han fyller en viss funktion: B kommer att tro, att A är berättigad att bära uniformen, etc.

— A presenterar körkort, pass, legitimationskort, etc när så begärs: B kommer att tro, att urkunden är behörigen utfärdad för A (SvJT 1975 rf s 53).

— A erbjuder sig sälja en sak: B kommer att tro, att A är behörig att sälja (NJA 1982 s 312) och att han är villig att mot betalning överlämna saken till B. (A vilseleder därför B, t ex om han avser att utlämna saken till C, som redan har köpt saken av A.) Genom ett försäljningsanbud indiceras knappast att saken inte har dolda fel, såvida felen inte är betydande eller farliga (köparen utgår från att säljaren är någorlunda hederlig och drar av dennes tystnad slutsatsen att inget väsentligt finns att tala om). Detta hindrar inte att köpare likväl kan bli lurad av säljarens tystnad, ehuru slutsatsen då inte är alldeles rationell.

— Den som begär ett pris för en vara indicerar att priset inte är alldeles orimligt (och därmed också att t ex ett smycke som utbjuds till försäljning är äkta, att en tavla inte är förfälskad, osv — såvida priset vore helt orimligt, om smycket var oäkta, osv).

— De som låter en häst delta i en travtävling under ett visst namn indicerar att hästen inte är en annan än den som är registrerad under detta namn.

— Den som vägrar att svara på en fråga under åberopande av RB 36:6 p 1 indicerar att han eller någon honom närstående har förövat brottslig eller vanärande handling. Meningen är att domstolen skall försöka bortse från det bevisvärde en vägran har.

— Ytterligare exempel kan man finna i t ex NJA 1946 s 583, NJA 1947 s 302, NJA 1968 s 345, NJA 1970 s 436, NJA 1973 s 239, NJA 1974 s 47, NJA 1982 s 645, SvJT 1959 rf s 17, SvJT 1961 rf s 76, SvJT 1965 rf s 35, RH 135:81.

Angående vilseledande av kassörska i butik med kassaspärr, se ovan 2.6.1.

7.3.2 Direkt psykisk påverkan genom underlåtenhet

Villfarelse kan, som förut nämnts, även uppväckas genom underlåtenhet. En underlåtenhet — eller rättare: att A inte gör något — kan vara lika motiverande som en A:s handling för B, när han kommer att acceptera ett påstående som sant (se I.5.4.3). Om B räknar med att A skall göra x under vissa omständigheter (A har t ex lovat att då göra x) och A inte gör x, så kommer B att tro att det inte fanns anledning för A att utföra handlingen och således också att ifrågavarande omständigheter ej förelåg. Rationalitetsprincipen är lika relevant vid underlåtenhet som vid handling. Man utgår sålunda från att A inte bryter mot regler och åtaganden och drar slutsatser i enlighet därmed. Satsen ”Den som tiger, han samtycker” är ett uttryck för att det finns anledning att förvänta en invändning, därest vederbörande ej samtycker. Tystnad inför en fråga eller ett påstående kan därför uppfattas som ett bejakande.

Sedvana eller vad som eljest är brukligt i förhållandet mellan parter blir ofta avgörande för de slutsatser en part drar av en annan parts tystnad i visst hänseende.

A:s underlåtenhet att vid dubbelbetalning av lön eller arvode eller eljest vid utbetalning av för mycket pengar upplysa om rätta förhållandet kan endast undantagsvis konstituera ett vilseledande. Uppväckande av villfarelse är tänkbart endast vid periodiska utbetalningar. A:s underlåtenhet att korrigera en felaktig betalningsrutin blir motiverande för den som betalar ut pengar och räknar med att A skulle ha upplyst honom om någon felaktighet behäftat föregående utbetalning eller att förutsättningarna för kommande utbetalning ändrats (se RH 111:80 och RH 188:81 angående bostadsbidrag).

Ibland uppkommer en felaktig uppfattning av en pragmatisk slutledning utifrån en kombination av handling och underlåtenhet. Det viktigaste fallet är att handlingen representerar ett *skevt urval* (utifrån principen om adressatrelevans), t ex vid ofullständiga uppgifter i en ansökan om försäkring (NJA 1923 s 523). (Se även NJA 1954 s 393, NJA 1964 s 268, NJA 1975 s 675, NJA 1975 B 9.)

Huruvida A befinner sig i garantställning saknar alltid betydelse, när A:s underlåtenhet är motiverande för B:s disposition. För att A:s underlåtenhet skall kunna var motiverande på detta sätt krävs dels att B känner till att A inte gör x och dels att B *inte* uppfattar detta icke-handlande som en underlåtenhet — se I.4.3.1 — i relevant hänseende (tror han att A ”underlåter” att upplysa honom blir han inte vilseledd).

Varje motiverande icke-handling kan dock inte medföra ansvar för

bedrägeri. Icke-handlingen måste verkligen vara en underlåtenhet, dvs det skall finnas någon grund för förväntan att A skall göra något (se I.4.3.1). I HD:s praxis kan förmärkas en benägenhet att ställa ytterligare krav (NJA 1978 s 398, NJA 1981 s 787): "alldeles speciella" omständigheter eller förhållanden måste föreligga. Se vidare 7.5.1 nedan.

7.3.3 Indirekt psykisk påverkan genom handling

Här avsedda form av psykisk påverkan skiljer sig från den föregående däri att det inte är A:s handling som är motiverande, dvs som får B att tro något och därför göra något. I stället påverkas B av att något inträffar som är en följd av A:s handling. A orsakar att F inträffar och det faktum att F inträffar eller är fallet gör att B kommer att tro att p (SvJT 1970 rf s 20). Ett exempel är att A ändrar mätarinställningen på en bil, så att B kommer att få en felaktig uppfattning om hur långt bilen har gått (SvJT 1947 rf s 20; se även NJA 1982 s 312). B påverkas inte av att A har ändrat mätaren utan av att mätaren är ändrad. (Han kan dessutom påverkas av att A inte säger något om att mätaren är ändrad, men enligt exemplet kan A vilseleda B utan att vara i kontakt med honom.)

A leder alltså B vilse genom att förändra världen så, att B drar en felaktig slutsats. Men vilseledande kan också äga rum, när följden av A:s handling är att en förändring inte sker. B väntar t ex ett brev från C med vissa underrättelser. A förhindrar att brevet når fram, till följd varav B drar felaktiga slutsatser och handlar i enlighet därmed.

Skillnaden mellan direkt och indirekt psykisk påverkan kan vara härfin. Om A "talar" till B genom ett undertecknat brev är påverkan direkt, men sker det i ett anonymt brev kan B inte påverkas av att just A gjort något, utan bara av resultatet av vad A gjort, varför påverkan blir indirekt.

Någon tvekan kan råda om gärningsmannen vid indirekt psykisk påverkan "förmått" annan till dispositionen. (Att villfarelse uppväckts är mera klart.) Kriminaliseringen synes dock vara tillräckligt begränsad genom kraven på att följden av A:s handling skall vara motiverande för B:s ställningstagande och att dispositionen skall vara medveten. Utanför det straffbara området ligger därför de fall, där A förhindrar att B upplyses om det rätta förhållandet, men B inte påverkas av att han inte får några underrättelser, och än mer de fall där A förhindrar att B upplyses och B:s disposition består i en omedveten underlåtenhet (att t ex kräva åter pengar).

7.3.4 Indirekt psykisk påverkan genom underlåtenhet

Här avsedda fall skiljer sig från dem som berörts i närmast föregående avsnitt endast på det sättet, att A inte orsakar en viss följd, som är moti-

verande för B, genom handling utan genom underlåtenhet. Eftersom orsakandet av den närmast relevanta följden F (dvs den som gör att B kommer att tro något) är fysiskt, är *garantläran* att tillämpa. A:s gärning består i att han inte förhindrar att ett visst beslut, positivt eller negativt, inträffar, och indirekt att han inte förhindrar att B vilseleds. Denna blir straffrättsligt relevant, om A själv tidigare satt i gång den kausalkedja, som är på väg att leda till att F inträffar eller, om F har inträffat, till att B leds vilse. Detsamma gäller om någon annan, för vilken A är övervakningsgarant, satt i gång en sådan kausalkedja eller om A är skyddsgarant för den vars förmögenhet är satt i fara. Se närmare I.4.4.3 och I.8.

7.4 VILSELEDANDE GENOM FÖRSTÄRKANDE OCH VIDMAKTHÅLLANDE AV VILFFARELSE

7.4.1 Förstärkande av villfarelse

Om B redan tror att p, så är det ju logiskt omöjligt för A att få B att tro att p. Det kan emellertid tänkas, att B:s tro inte är så stark (eller kanske så preciserad) att han finner sig ha tillräckliga skäl för att göra y eller avstå från att göra y. Det finns då utrymme för A att medelst vilseledande förmå B till dispositionen. Vad A då gör är att leda B *ytterligare vilse* genom att *förstärka* B i hans villfarelse. Efter A:s handling eller underlåtenhet har B fått tillräckliga skäl för sin disposition.

En villfarelse kan förstärkas på exakt samma sätt som den kan uppväckas. I enlighet med vad som sagts i 7.3 har vi således följande alternativ att räkna med:

(1) direkt psykisk påverkan genom handling (A säger eller eljest gör något och kännedom om denna gärning gör att B blir så befäst i sin tro att p att han först då får tillräckliga skäl för att göra y eller avstå från att göra y);

(2) direkt psykisk påverkan genom underlåtenhet (att A inte gör något är motiverande för B på motsvarande sätt);

(3) indirekt psykisk påverkan genom handling (A orsakar genom handling att något inträffar — F — och kännedomen om F får B att bli så stärkt i sin tro att han får tillräckliga skäl för dispositionen); och

(4) indirekt psykisk påverkan genom underlåtenhet (A underlåter att förhindra att en motiverande F inträffar eller — om så redan skett — att förhindra att B låter sig motiveras av F; garantläran är tillämplig).

I praktiken är det mycket svårt att visa att ett förstärkande av en felaktig uppfattning är orsak till B:s disposition. Det är ju svårt att med säkerhet säga, vad B skulle ha gjort under omständigheter som endast föga (en gradskillnad i tro) avviker från de faktiska.

7.4.2 Vidmakthållande av villfarelse

Man kan även tänka sig, att B tror att p, men kan beräknas komma att sluta tro att p (eller i vart fall sluta att tro att p med sådan styrka, att han har tillräckliga skäl för dispositionen). A kan då vidmakthålla B:s villfarelse, dvs få B att även fortsättningsvis tro att p med tillräcklig styrka. Att sålunda förhindra att B kommer ur sin villfarelse räknas av tradition som ett vilseledande. Skulle man tolka "vilseleda" bokstavligt skulle endast uppväckande och förstärkande av villfarelse vara ett vilseledande. Men det väsentliga torde vara att gärningsmannen *orsakar* (genom att påverka B:s trosföreställningar) att *B befinner sig i villfarelse vid relevant tidpunkt* (nämligen vid dispositionen). I vart fall måste "vilseleda" tolkas så för att man skall få med vidmakthållandefallet. B kan ju inte bokstavligen bli ledd vilse, när han redan är helt vilse.

Tillvägagångssättet är vid vidmakthållande av villfarelse detsamma som vid uppväckande och förstärkande av villfarelse. Det som skiljer är bara resultatet av den psykiska påverkan som sker: B blir kvar i en villfarelse, som han utan A:s gärning skulle ha kommit ur. Att A gör eller inte gör x eller vad han (genom handling eller underlåtenhet) orsakar att inträffa eller inte inträffa måste vara motiverande för att B fortsätter att tro att p. Också denna fråga kan vara bevismässigt svår att avgöra. Det förekommer dock i praxis, att folk döms för bedrägeri, varvid den enda grunden för fällande dom som står att finna är att en villfarelse förstärkts eller vidmakthållits (NJA 1944 s 402, NJA 1945 s 351). Åtskilliga sådana domar framstår som tveksamma, då det inte klart utsägs att A:s gärning är kausal på sätt som krävs (jämför NJA 1948 s 537).

När någon felaktigt fått sitt postgirokonto krediterat och förfogat över beloppet, har brottet bedömts vara olovligt förfogande (NJA 1947 s 8, NJA 1954 s 464 och se ovan 4.4.3). En begäran hos en penninginrättning om utbetalning indicerar ett påstående om att man har ett motsvarande tillgodohavande. Om det kan visas, att B:s felaktiga uppfattning förstärkts eller vidmakthållits genom A:s begäran om utbetalning, kan A dömas för bedrägeri. Det torde dock i regel vara svårt att styrka detta. Det avgörande för dispositionen är i allmänhet att B litar på att gjorda noteringar är riktiga. Den omständigheten att A förmått B till ut-

betalningen medför inte, att han förmått honom medelst vilseledande, även om B handlar utifrån en felaktig uppfattning.

Vidmakthållandefallet är av praktisk betydelse i ett par typer av situationer:

Den ena är när läget är sådant, att A har att säga något till B och A ljuger. Om B tror på A blir han vilseledd även om han inte ändrar uppfattning (därför att han skulle ha ändrat uppfattning om A talat sanning). Det egenartade med situationen är att man jämför med vad som skulle ha hänt om A talat sanning och inte med vad som skulle ha hänt om A förhållit sig passiv (bedömningen sker således på samma sätt som i underlåtenhetsfallen, ehuru A:s gärning är en handling).

Den andra är när B har en stående uppfattning, som kan förändras i samband med mer eller mindre periodiska dispositioner. Om B tror att A är berättigad till en periodisk ersättning av något slag (lön, sjukpenning, osv) aktualiseras frågan när ny utbetalning skall ske. Det förhållandet att A inte anmärkt mot tidigare gjorda betalningar eller eljest inte påpekat, att han inte är berättigad till ersättning i enlighet med förut gjorda utbetalningar, gör att B inte finner skäl (direkt psykisk påverkan genom underlåtenhet) att ändra uppfattning eller undersöka om han bör ändra uppfattning (NJA 1939 s 138).

7.4.3 Vidmakthållande av villfarelse utan psykisk påverkan

Om B:s disposition är en handling, kan vi utgå från att den är medveten. Om nu A:s gärning består i att orsaka (genom handling eller underlåtenhet) att något inte inträffar, behövs det inte särskilt mycket för att man skall finna att B har påverkats härav. Han skall ha beaktat frånvaron av någon händelse innan han handlar, men härför krävs inte att han särskilt tänkt på att något visst inte har inträffat eller att han noga övervägt, att så inte skett. Det räcker med att han noterar, att situationen är beskaffad på visst sätt, eller att han är okunnig på punkten i fråga: han är då psykiskt påverkad härav så snart han utan A:s gärning skulle ha påverkats att komma ur sin villfarelse och avstå från dispositionen.

Om B:s disposition är en underlåtenhet, så gäller detsamma som nyss sagts, såvida hans avstående från en viss handling är medvetet. Men när dispositionen är en underlåtenhet är det utomordentligt vanligt att underlåtenheten är omedveten. Dispositionen aktualiseras inte som ett gärningsalternativ för B och då är han inte psykiskt påverkad så att A, som underlåtit att ta honom ur hans villfarelse, kan dömas för bedrägeri (SvJT 1976 rf s 14).

Att enbart underlåta att ta någon ur hans villfarelse eller, som man brukar säga, att *enbart utnyttja annans villfarelse* är inte straffbelagt som bedrägeri; i vissa fall kan dömas för ocker (se nedan 9.3). Som nämnts i 7.2 ovan kan denna ståndpunkt förefalla rättspolitiskt omotiverad: den som i garantställning underlåter att hindra att en person genom omedveten underlåtenhet orsakar en förmögenhetsöverföring är väl lika straffvärd som den som underlåter att hindra att samme person låter sig påverkas av något så att han blir kvar i en villfarelse och utifrån denna företar en transaktion som innebär förmögenhetsöverföring. Med visst stöd av förarbetena och i enlighet med tysk praxis har också i en del fall ansvar utkrävts vid svenska domstolar vid underlåtenhet att ta någon ur en villfarelse, varmed han orsakat en disposition i form av en omedveten underlåtenhet (t ex SvJT 1954 rf s 27, SvJT 1954 rf s 33).

Det förekommer således att domstolen dömer för bedrägeri under åberopande att gärningsmannen — som anges ha haft "upplysnings-skyldighet" — underlåtit att hindra att annan omedvetet underlåtit att göra något, när utförandet av handlingen skulle ha medfört en förmögenhetsöverföring från gärningsmannen till den andre. (I sammanhanget är av visst intresse att notera att man aldrig skulle drömma om att döma för anstiftan — BrB 23:4 innehåller ju också ordet "förmå" — i en motsvarande situation.)

Den här företrädde ståndpunkten — som i främsta rummet motiveras av en önskan att inte göra avkall på legalitetsprincipens genomförande — innebär, att underlåtenhet att häva redan uppkommen villfarelse inte kan konstituera bedrägeri, såvida inte underlåtenheten eller en följd därav påverkar B så att han förstärks eller vidmakthålls i en villfarelse när han överblickar förefintliga (föregivna) fakta innan han medvetet företar en disposition.

Bedrägeri kan således inte anses föreligga i de fall, där en underlåtenhet att återkräva för mycket utbetalda pengar utgör dispositionen och denna disposition är omedveten, dvs frågan om att kräva pengarna åter har aldrig aktualiserats (SvJT 1976 rf s 14). Vid periodiska utbetalningar kan däremot bedrägeri föreligga, därför att en underlåtenhet att korrigera en felaktig rutin kan vara motiverande för att senare utbetalning sker med för stort belopp (NJA 1939 s 138).

7.5 VILLFARELSSENS INNEHÅLL

7.5.1 Socialadekvata vilseledanden

Principiellt finns inget krav på att den felaktiga uppfattningen skall vara av särskild beskaffenhet. Varje föreställt faktum — i förfluten, nuvarande eller kommande tid — som kan utgöra handlingsskäl skulle sålunda vara relevant. Ett föreställt faktum kan givetvis vara mer eller mindre generellt eller mer eller mindre obestämt på annat sätt (NJA 1947 s 674). Inte heller i detta hänseende kan påstås, att några särskilda krav gäller. Huvudsaken är att villfarelsen är kausal för dispositionen.

Det har påståtts, att den kreditsökande som i allmänna ordalag förklarar sig vara kreditvärdig inte skulle kunna dömas för bedrägeri, i motsats till den som oriktigt påstår, t ex att han har en fordran på annan eller ett visst belopp på bankräkning, som inte kan lyftas för att banken är stängd. Det är utomordentligt tveksamt, om det finns underlag för ett sådant undantag. Praktiskt sett skulle det ha ringa betydelse: en viss precision i påståendena är nästan alltid nödvändig för att någon skall bli lurad.

Den allmänna principen om ansvarsfrihet vid gärningar som inte ådågalägger *gärningsculpa* — se I.10.2 — gäller också vid bedrägeri. En del språkhandlingar och andra gärningar, som faktiskt orsakar att någon leds vilse, är tillåtna, därför att de inte innefattar ett otillåtet risktagande (i förhållande till vilseledande av annan) eller i det konkreta fallet inte är relevanta för följden. Doktrin och praxis ger underlag för följande gruppering:

(1) *Överdrivet lovprisande av varor* genom reklam eller på annat sätt, liksom vilseledande *uttalanden i smakfrågor*, är utomordentligt vanliga och leder troligtvis ofta till att folk gör dåliga affärer. Men förfarandena tolereras av statsmakterna med de begränsningar som framgår av MFL och viss annan speciallagstiftning. Det vore därför orimligt att döma för bedrägeri, när t ex någon gjort en för honom dålig affär i förliktan på vad som sagts i reklamsyfte.

Vad som är tillåtet risktagande har i och för sig inte att göra med formen för lovprisandet. En begränsning av det straffria området till att avse enbart reklam skulle innebära en privilegiering av dem som har råd med reklam jämfört med dem som muntligen prisar sina varor på ett överdrivet sätt. Gränsen mot otillåtet ljugande är dock svår att precisera. Uppenbart oriktiga uppgifter om väsentliga egenskaper hos en salubjuden vara måste anses falla under bedrägeriparagrafen (NJA 1941 s 528).

Även om ett lovprisande i allmänna ordalag i regel är socialadekvat kan det

tänkas, att A begår bedrägeri när han vid direkt konfrontation med en köpare framkallar, förstärker eller vidmakthåller en felaktig uppfattning. En gärning som företas med bedrägeriuppsåt, avseende en viss person som offer, kan innefatta ett sådant risktagande eller en sådan kontroll över skeendet, att den inte bör bedömas som socialadekvat. I vad mån förtroendegrundsatsen (se I.9.2.7) bryts, när fråga uppkommer om ansvar för bedrägeri, är dock mycket oklart, särskilt i fall som nämns i (2) och (3).

(2) Vid *affärstransaktioner* måste det i viss utsträckning vara tillåtet att förtiga eller t o m ljuga om sina *egna avsikter* (t ex rörande vilket pris man är villig att betala, spekulationsplaner, huruvida man avser inleda rättegång, etc). Det får anses orimligt att kräva, att kontrahenterna skall lägga korten på bordet i alla avseenden. Motparten har måhända i och för sig inte med saken att göra och ett förtigande eller en lögn skall inte behöva drabba den som har en kontrahent som råkar lägga vikt vid hans avsikter. Vileledande rörande annat än avsikter får också anses tillåtet i den mån det blir relevant blott på grund av sin relation till ifrågavarande avsikt.

(3) Vid direkt vileledande genom *underlåtenhet* — se 7.3.2 — har HD i några fall klargjort, att ansvar förutsätter att omständigheterna eller förhållandena är alldeles speciella: det skall finnas *särskild anledning att förvänta en upplysning*.

Se NJA 1978 s 398 (ej ansvar vid arbetstagares underlåtenhet att upplysa om att han försummat sitt arbete) och NJA 1981 s 787 (ej ansvar när gärningsmannen i samband med ansökan om socialhjälp ej upplyst om erhållet förskott på AMS-bidrag).

(4) Andra likvärdiga fall är att A vid en affärstransaktion ljuger om vad han själv har betalt för varan (för att skydda sin vinstmarginal) — jämför SvJT 1980 rf s 20 II — och att A utvecklar andra åsikter om konjunkturläge eller konjunkturutveckling än han faktiskt har. Överhuvudtaget torde uppgifter, som klart framstår som uttryck för en *personlig uppfattning*, kunna föranleda bedrägeriansvar blott i undantagsfall.

I NJA 1978 s 398 uttalade HD, att vissa åtgärder inte var ägnade att leda till en viss uppfattning, varför bedrägeriansvar på grund av detta handlande inte kom i fråga. Yttrandet kan tolkas som ett konstaterande av att åtgärderna inte faktiskt medfört ett vileledande, men också som ett påstående att den vileledde inte borde ha blivit vileledd (inte skulle ha blivit vileledd, om han hade tänkt sig för).

Bedrägeriparagrafen gör ingen skillnad mellan s k *objektiv* och *subjektiv error*, dvs mellan villfarelse, som uppkommit till följd av något som varit från ra-

tionell synpunkt ägnat att leda därtill, och villfarelse, som inte har lika rationellt underlag. Att den lurade är särskilt lättlurad eller dum är i princip irrelevant. Men ser man till de fall, där vilseledande inte föranleder ansvar, på grund av bristande gärningsculpa, så är det ändå genomgående så att det är framkallande av subjektiv error, som undantas i första hand (t ex vid vilseledande reklam och underlåtenhetsfallen), vid sidan av fall, där måhända inte själva villfarelsen är "subjektiv", men det i stället framstår från samhällseliga synpunkter som mindre rationellt att låta sig bestämmas av den felaktiga uppfattningen (perifera fakta, såsom en kontrahents avsikter vid affärstransaktioner).

7.5.2 Prestationsavsikt och prestationsförmåga

Att ljuga om andras avsikter är likvärdigt med att ljuga om vad som helst annat. Att ljuga om egna avsikter är, som nyss nämnts, i viss mån undantaget från kriminalisering. Huvudregeln är dock att även vilseledande om egna avsikter kan föranleda bedrägeriansvar (NJA 1955 s 574 (IV A), NJA 1963 s 564).

Vilseledande i fråga om sina *avsikter att fullgöra en prestation* (t ex en framtida betalning) kan sålunda grundlägga bedrägeriansvar. Ett påstående om en sådan avsikt ligger antytt i varje löfte att fullgöra prestationen (jämför NJA 1955 s 212, NJA 1961 B 11, NJA 1983 s 419, SvJT 1958 rf s 3, SvJT 1961 rf s 85).

När någon gör ett kreditköp (med återtagandeförbehåll) eller avbetalningsköp indicerar han i och med ingåendet av avtalet, att han tänker följa dess föreskrifter (NJA 1947 s 446). Avser han i verkligheten att skaffa pengar genom omedelbar försäljning av det köpta, begår han bedrägeri.

Bedrägeri kan vara förövat, när gärningsmannen saknat kategorisk avsikt att prestera, dvs inte bara när han haft avsikt att inte prestera, utan även när han inte alls bestämt sig eller format en blott villkorlig avsikt (jämför NJA 1960 s 529). Ett kategoriskt prestationslöfte är i vart fall ett vilseledande uttryck för en villkorlig avsikt, om villkorets förverkligande inte är övervägande sannolikt. En annan sak är att bevissvårigheter ofta omöjliggör, att klarhet nås rörande vilka avsikter en gärningsman haft. Bevissvårigheterna blir särskilt påtagliga, när gärningsmannen verkligen fullgjort den utlovade prestationen (dvs han har ångrat sig eller bestämt sig för att göra som han lovat).

Se NJA 1983 s 441 (förtigande av avsikt att blott under vissa omständigheter söka fullgöra avtal; avtalspartnern fick ta risken för att dessa ej skulle inträffa).

Ett prestationslöfte är inte detsamma som ett påstående om *prestationsförmåga*. Ett oriktigt påstående om prestationsförmåga kan givetvis medföra ansvar för bedrägeri (NJA 1952 B 27, NJA 1979 s 139), men

det kan inte direkt inläsas i ett prestationslöfte.

Det finns likväl en relation mellan avsikt och förmåga. Man kan nämligen inte (begreppsligt sett) ha en avsikt att göra något, om man inte tror att man kommer att — åtminstone med viss sannolikhet — kunna utföra handlingen. Man kan i stället eventuellt ha en avsikt att *försöka* utföra handlingen, men också en sådan avsikt är utesluten, om man är övertygad om att man inte kommer att kunna utföra handlingen (endast hoppet återstår då). Vi kan således tänka oss att gärningsmannen har bl a följande uppfattningar om sin prestationsförmåga:

- (a) han tror att han kan prestera; i detta fall kan han avse att prestera;
- (b) han tror att han sannolikt kan prestera; i detta fall bör han nog också anses kunna avse att prestera;
- (c) han tror att det är mer sannolikt att han inte kan prestera än att han kan prestera; i detta fall kan han avse att försöka prestera, men knappast avse att prestera;
- (d) han tror att det är klart osannolikt, men ändå möjligt att han skall kunna prestera; i detta fall kan han inte avse att prestera, men dock avse att försöka prestera; och
- (e) han är säker på att inte kunna prestera; han kan då varken avse att prestera eller avse att försöka prestera.

Om situationen är sådan som anges under (e) måste ett prestationslöfte anses innebära att gärningsmannen lämnat (antydningssvis) ett oriktigt påstående om sin prestationsförmåga, hur mild inställning man än har till dem som lättsinnigt lovar mer än de kan hålla. På motsvarande sätt innefattar ett löfte under i (a) och (b) angivna omständigheter inte ett oriktigt påstående.

Fallen (c)—(d) är svårare att ta ställning till. Menar man, att ett löfte, som ju indicerar ett påstående om en avsikt att prestera, är att ta på allvar, så att löftesgivaren givit ett vilseledande uttryck för sina avsikter om han inte kan avse att prestera utan blott avse att försöka prestera, bör man kunna fälla för bedrägeri i sådana fall. Har man en mer mild inställning, kan man finna att avvikelsen inte är så avsevärd att man — åtminstone inte i (c)-fallet — bör lägga vikt därvid. Eftersom det emellertid är fullt rimligt att av ett löfte dra den slutsatsen att löftesgivaren tror sig med övervägande sannolikhet kunna prestera, kan det likväl vara så att bedrägerirekvisiten är uppfyllda i (c)-fallet. Vill man undanta dessa — eller dessa jämte (d)-fallen — får man alltså företa en reduktionstolkning, som motiveras av det nämnda förhållandet att gärningsmannen i vart fall avser att försöka prestera och att det då inte finns skäl

att straffa honom. Även med denna principiella inställning kan det hävdas, att i (d)-fallen är avvikelserna så påtagliga, att gärningsmannen är straffvärd.

Som sammanfattning av praxis — NJA 1947 s 612, NJA 1960 s 529, NJA 1979 s 139 — torde kunna sägas, att det i (d)-fallen är möjligt att fälla för bedrägeri, medan man möjligen i (c)-fallen av rättspolitiska skäl bör avstå från att använda bedrägeriparagrafen.

En konsekvens härav är att ansvar också är uteslutet i fall av subjektiv error i (b)-fallen, dvs när någon utan att ha fullt rationell grund därför av ett prestationslöfte drar slutsatsen, att löftesgivaren tror eller är säker på att kunna prestera, fastän han bara tror det vara övervägande sannolikt att han kommer kunna prestera.

Så snart det gäller annan prestation än betalning av pengar (t ex produktion av varor, leverans av varor, utförande av arbete av viss art) kan det vara åtskilligt lättare att säga, att gärningsmannen förstått att han med all sannolikhet eller säkerligen inte skulle kunna bli i stånd att fullgöra prestationen. Detsamma kan kanske sägas om betalning av pengar som skall ske inom mycket kort tid; t ex vid kredit i en (föregivet) högst tillfällig förlägenhet.

7.5.3 Vilseledande av försäkringskassa

En vanlig form av bedrägeri är sjukförsäkringsbedrägeri. Viss tvekan har emellertid rätt rörande vilka uppgifter som är av beskaffenhet att påverka rätten till sjukpenning. Vilseledande rörande huruvida man överhuvudtaget är sjuk eller haft vissa kostnader (NJA 1960 s 482, NJA 1985 s 594) är naturligtvis relevant liksom felaktig uppgift, som medför att man placeras i för hög sjukpenningklass. Detsamma gäller uppgifter rörande sådant som medför att enligt lag ersättning inte skall utgå eller kan medföra indragning eller nedsättning av ersättning. Se AFL 3:6, 15—17 och 20:3.

Antag t ex att A underlåter att anmäla till försäkringskassan, att han fått lägre inkomster, vilket gör honom berättigad till lägre sjukpenning. När han i samband med senare uppkommen sjukdom begär sjukpenning vidmakthålls villfaren, att A är berättigad att utfå det högre beloppet per dag. Att underlåtenheten är motiverande är särskilt vanligt om A underrättats om sin skyldighet att meddela ändrade förhållanden. Enligt AFL 20:8 och tillhörande tillämpningsföreskrifter skall den försäkrade upplysas om att han är skyldig att lämna vissa uppgifter till försäkringskassan.

Det torde i och för sig vara utan betydelse, om gärningsmannen uppburit lön under sjukskrivningsperioden. Enligt AFL 3:7 och 8 är viss arbetsoförmåga avgörande för rätten till sjukpenning. Efter viss tveksamhet synes praxis ha stabiliserat sig dithän, att det verkliga avgörande är om vederbörande låtit bli att ar-

beta under sjukskrivningsperioden. Man är således berättigad till sjukpenning, även om man kan arbeta, men låter bli att arbeta på läkares ordination. Men utför man arbete så är man aldrig berättigad till sjukpenning. (NJA 1962 B 5, NJA 1963 s 564, NJA 1985 s 594, SvJT 1964 rf s 30, SvJT 1965 rf s 44, RH 71:82; jämför SvJT 1961 rf s 81.)

Om A är sjukskriven och börjar arbeta, har hans underlåtenhet att meddela detta motiverande funktion, ty nästa gång utbetalning av sjukpenning blir aktuell drar vederbörande tjänsteman den slutsatsen, att A fortfarande är berättigad till sjukpenning (NJA 1966 B 7, SvJT 1964 rf s 81).

7.6 DISPOSITION

Den vilseleddes disposition kan bestå i vilken handling eller underlåtenhet som helst.

Att just ordet "underlåtenhet" används i lagtexten behöver man inte fästa sig vid. Varje icke-handling som innebär ekonomisk skada kan sägas vara en underlåtenhet, därför att det finns goda skäl att företa handlingen, nämligen att skydda sig mot ekonomisk förlust.

Dispositionen kan vara en rättshandling (t ex NJA 1955 s 574 (IV A), (V A) och (X)), men behöver naturligtvis inte vara det. Om A lurar B att företa en resa, är det likgiltigt om skadan kommer till stånd genom att A ingår avtal med SJ, genom att han förbrukar redan inköpt bensin och sliter på sin bil eller genom att han spiller tid. Den vanligaste dispositionen vid bedrägeri består i att ge pengar till gärningsmannen.

När den vilseleddes disposition består i att han sluter ett avtal, kan redan därigenom ett bedrägeri vara fullbordat. Det är emellertid inte säkert, att avtalets ingående innebär en förmögenhetsöverföring. I sådant fall kan det dock tänkas, att uppfyllelsen av avtalet innebär förmögenhetsöverföring. Bedrägeri är då fullbordat, om också uppfyllelsen sker under inflytande av vilseledande för vilket motparten är ansvarig (SvJT 1950 s 971). I *avtalsförhållanden* är således att skilja mellan *avtalsbedrägeri* och *uppfyllelsebedrägeri*. Har A gjort sig skyldig till avtalsbedrägeri, blir ansvar för uppfyllelsebedrägeri inte aktuellt (det senare brottet konsumeras som medbesträffad efterhandling, även om uppfyllelsen innebär ytterligare skada; NJA 1944 s 402, jämför NJA 1954 s 393). Se vidare nedan 7.7.3.

En inte ovanlig form av bedrägeri är *kreditbedrägeri*. Dispositionen består då i att den vilseledd ger en försträckning, fullgör en prestation mot kredit, betalar för en prestation i förskott eller ger anstånd med betalning av en förfallen skuld (NJA 1946 s 583).

7.7 EKONOMISK SKADA

Vid stöld och förskingring är det tämligen enkelt att konstatera huruvida ekonomisk skada uppkommit. Vid bedrägeri är det av flera skäl svårare. Bedömningen kan inte så ofta direkt knytas till värdet av en sak eller — som vid fordringsförskingring — värdet av en fordran. I stället är att avgöra, om dispositionen — som ju kan bestå i mycket annat än att en sak överlämnas — inneburit skada, dvs om den vilseleddes handling eller underlåtenhet innefattar att hans ekonomiska läge försämrats (om summan av hans förmögenhet sjunkit i värde). Vid bedrägeri är vidare mycket vanligt att gärningsmannen lämnar någon form av motprestation. Frågan blir då under vilka omständigheter motprestationen kompenserar den vilseleddes prestation.

7.7.1 Fall där motprestation ej sker

Säkrast kan skada konstateras i de fall gärningsmannen inte presterar något, såsom när B luras att till A överlämna något av förmögenhetsvärde som denne skall behålla. A kanske genom vilseledande utfår ersättning från en försäkringskassa eller arbetslöshetskassa. Skada föreligger även vid s k *tiggarbedrägeri*: A simulerar t ex blind och fattig och förmår därigenom B att ge honom pengar. Det saknar betydelse, om B varit inställd på att ge bort motsvarande belopp till någon som var i särskild nöd. Motsvarande gäller om en fond är skyldig att dela ut avkastningen i form av stipendier. Om A genom oriktiga uppgifter om sina meriter får ett stipendium, innebär utdelningen därav skada, trots att fonden skulle blivit av med pengarna under alla omständigheter. Se även RH 135:81 (gratisprov till fel person) och RH 138:81.

När det gäller fall, som påminner om stöld- och förskingringsfallen i det att skadebedömningen kan direkt relateras till värdet av en sak, fordran eller annan rättighet är vad som sagts i främst 2.4.4 vägledande. Att med förtigande av sin avsikt att missbruka ett kontokort förmå ett kortföretag att utfärda sådant kort är inte bedrägeri, eftersom själva kortet inte har förmögenhetsvärde eller representerar ett sådant. Är kortet förenat med kredit kan dock kreditbedrägeri vara förövat.

När den vilseledd är medvetet helt likgiltig för om han har kvar en sak, som han blir av med, föreligger oftast inte bedrägeri redan på den grunden att vilseledandet inte är motiverande för dispositionen. I vart fall uppkommer ingen skada (eller också föreligger samtycke till skadan).

Vid bedrägeri är formeln "beaktansvärd fara för slutlig förlust" i regel träffande såsom karakteristik av vad som avses med skada. Liksom vid stöld föreligger dock skada även i sådana fall, där ingen beaktansvärd fara för slutlig förlust finns, därför att bedragarens besittningssläge är för osäkert. Bedrägeri är således begånget, när A på grund av vilseledande får något, som har förmögenhetsvärde, utlämnat till sig, men A står under polisbevakning och saknar utsikt att undkomma (NJA 1974 s 58).

7.7.2 Kompensation

När gärningsmannen gör en motprestation är det naturligtvis i princip så att skada föreligger, om motprestationen är mindre värd än vad den vilseledde presterar (t ex NJA 1948 s 537, RH 8:80), och så att skada inte föreligger, om motprestationen har minst samma värde som den vilseleddes prestation. För fall, där prestationerna består i löften, som tillsammans konstituerar ett avtal, hänvisas till 7.7.3(A).

Vid olovligt tillgrepp består en skadeuteslutande kompensation i allmänhet av *fullgod betalning* (härmed likställs att gärningsmannen lämnar en säker fordran, dvs han visar att han är villig att betala och har förmåga att betala). Vid ifrågasatt bedrägeri är gärningsmannen nästan alltid ovillig att betala, även om han har betalningsförmåga. I sådant fall föreligger givetvis skada (SvJT 1959 rf s 17).

Vid bedrägeri uppstår oftare än vid andra brott, som kräver ekonomisk skada, den typ av kompensationsproblem, som kännetecknas av att offret erhåller en motprestation, som marknadsmässigt är värd lika mycket som det han förlorar, men som *för honom* inte är värd lika mycket. Detta beror på att gärningsmannens motprestation här oftare än eljest består i att tillhandahålla något annat än pengar eller en penningfordran.

Låt oss emellertid ytterligare något behandla den situationen att MOTPRESTATIONEN ÄR MINDRE VÄRD än den vilseleddes prestation.

Den som lurats att (medvetet) lämna kredit lider skada, om han får en fordran som är något osäkrare än han räknat med (SvJT 1957 rf s 9). Är fordringen helt säker föreligger inte skada. Den kan då överlåtas till sitt fulla värde. Skada föreligger generellt om den vilseledde genom en transaktion utsätter sig för *större fara för förlust* än han räknat med.

NJA 1945 s 348, NJA 1946 s 583, NJA 1947 s 612, NJA 1954 s 393, NJA 1964 s 197, NJA 1983 s 441. Om A lurar B att köpa börsnoterade värdepapper före-

ligger skada om priset överstiger börsvärdet, men också om börsvärdet har drivits upp genom vilseledande uppgifter.

På motsvarande sätt innebär ibland en *mindre utsikt till vinst* skada. Sålunda får en totospelare inte valuta för sin insats, om en häst är skadad eller bedövd och detta har hemlighållits. (I vad mån s k utebliven vinst kan innebära skada berörs i nästa avsnitt.)

Om A arrangerar *lotteri* och därvid vilseleder lottköpare om vinstchanserna, så lider dessa givetvis skada (NJA 1947 s 674). Svårare är att avgöra, om skada uppkommer när vilseledandet avser annat än vinstchanserna (NJA 1964 s 268). Det har hävdats, att en lott alltid är mindre värd än sitt pris, därför att värdet av vinstchansen alltid understiger lottpriset (om lotteriet är tänkt att gå med vinst). Det enda riktiga synes dock vara att anse en lott vara värd sitt pris, om detta inte överstiger värdet av vinstchansen och vad som motsvarar rimlig handelsvinst.

Att den vilseledde kan "kompensera" sig genom att utnyttja *rättsliga remedier*, såsom att uppbära skadestånd (NJA 1942 s 379) eller försäkringsersättning eller genom att lyckas få något åter, därför att ett köp hävts eller ett avtal befunnits ogiltigt, t ex på grund av svek (AvtL § 30), påverkar inte skadebedömningen. Eljest skulle ju rättsordningen motarbета sig själv. Skadestånd och försäkringsbelopp utgår ju t ex därför att den vilseledde lidit skada. Det saknar också i regel betydelse, om den vilseledde på annat sätt lyckas slutligen hålla sig skadelös, t ex genom att själv begå bedrägeri (NJA 1941 s 547). Det väsentliga är att en disposition har skett som innebär en försämring av förmögenhetsläget.

Lika med försäkring är att anse, att tredje man ställt garanti för att den vilseleddes förlust skall täckas. Eftersom avsikten är att fördela uppkomna skador, kan inte gärna på den grunden hävdas att ingen skada uppkommit. Frågan har främst aktualiserats beträffande bankernas inlösenöverenskommelse (trassatbanken förbinder sig att lösa in vissa checkar utan täckning som honorerats av andra banker; NJA 1964 s 197 och NJA 1964 B 12) och bankernas åtaganden gentemot posten och affärer, som såsom betalning mottagit checkar utan täckning utställda av rätt person. Den som för en prestation mottar en check utan täckning lider skada, oberoende av om det är en privatperson, ett affärsföretag, annan bank än trassatbanken, annat trassatbankens kontor än det räkningförande kontoret (t ex NJA 1964 s 197 II) eller trassatbankens huvudkontor. En privatperson lider således skada, även om han kan räkna med att en bank löser in checken.

Kan man tänka sig att skada ej uppstår, trots att gärningsmannens

prestation är mindre värd än den vilseleddes? Förutsättningen härför är att den vilseledd *inte blir fattigare genom transaktionen*. Detta förutsätter i sin tur att gärningsmannen är berättigad att utfå något, som är värt mer än det han själv skall prestera. Antag att A med B har avtalat om köp av en tavla till ett visst pris. Innan tavlan levererats har den stigit i värde och A kan förmå B att lämna ifrån sig tavlan, endast mot ett vilseledande löfte om att betala ett högre pris än överenskommet. Om A betalar blott det tidigare överenskomna priset har B inte blivit fattigare.

När MOTPRESTATIONEN ÄR VÄRD LIKA MYCKET som den vilseleddes prestation — eller mer än denna — är skadan enligt huvudregeln kompenserad.

En form av fullgod betalning är *kvittning på en förfallen motfordran*. Kvittningen innebär, att förmögenhetsläget är oförändrat för den vilseledd (om motfordringen inte är tvistig och är erkänd av rättsordningen). Kvittning har i regel inte skett om den vilseledd ej upplyses om att hans skuld reglerats (jämför NJA 1944 s 442 I, NJA 1957 s 531, NJA 1958 s 418).

Att lura någon att betala en förfallen laglig skuld, som inte är tvistig, utgör således inte bedrägeri. Är skulden "objektivt" tvistig är oklart, om kompensation sker; se NJA 1947 s 634.

Däremot uppkommer skada, när en gäldenär medelst vilseledande förmår en borgenär att göra en utbetalning, som gäldenären använder för att borgenären ovetande reglerera en annan skuld till borgenären (NJA 1957 s 247, NJA 1957 B 15). Fallet är analogt med att A stjäla från B för att kunna betala en skuld till honom och med att A i samma syfte förskingrar en sak eller fordran som tillkommer B.

I NJA 1982 s 645 berördes egendomligt nog inte frågan om kompensation.

Om motprestationen ej är mindre värd än den vilseleddes prestation, finns såsom antytts ovan inte ett obetydligt utrymme för att ändå anse skada ha uppkommit.

Först har vi fall, där den vilseledd faktiskt *blivit fattigare*, trots att själva transaktionen av prestationer inte innebar någon förmögenhetsöverföring till gärningsmannen. Så sker, om den vilseledd — på grund av avtal eller annan rättslig grund — varit berättigad att få mer än vad han fått, utan att själv prestera mer än han gjort. Förmögenhetsläget bestäms av alla tillgångar, inklusive fordringar mot gärningsmannen (se t ex NJA 1982 s 863). Här avsedda situationer behandlas ytterligare i 7.7.3(B).

Av större intresse är kanske att skada kan föreligga, trots att presta-

tionerna väger upp varandra och *trots att den vilseledde ej blivit fattigare* genom dispositionen. Vi har då att skilja mellan två typsituationer.

(A) Läget kan vara det, att A (som har vilselett B) gör en *motprestation som är annorlunda än den han utlovat* B. B lider då skada, om han inte kan tillgodogöra sig värdet av A:s motprestation på samma sätt som han skulle ha kunnat göra, om A presterat det han åtagit sig att prestera. Skada kan sålunda ha uppkommit därför att *substitutet inte* — trots att det är värt sitt pris — *är så användbart för B:s syften, att B kan anses betjänt med motprestationen* (NJA 1938 s 193, jämför NJA 1942 s 379). Att B inte vill ha substitutet är däremot i och för sig otillräckligt för skada. (Brott mot MFL kan emellertid vara begånget.) Vidare är att märka, att B inte kan anses ha lidit skada, om han med rimliga ansträngningar själv kan *kompensera sig* genom att byta till sig något som för honom har samma värde som den egna prestationen och varmed han kan anses betjänt. I allmänhet får man ställa frågan, om B med lätthet kan hålla sig skadelös genom vidareförsäljning. Är försäljningen (bytet) förenad med kostnader skall även dessa täckas. Man får emellertid inte glömma, att möjligheten att själv kompensera sig blir relevant, först om substitutet är värt sitt pris, men inte användbart för den vilseledde (SvJT 1964 rf s 83). Är substitutet inte värt sitt pris, är givet att skada inträtt, och det saknar betydelse om den vilseledde kan vältra över denna på annan (NJA 1941 s 547).

Om det utlovade objektivt sett är otjänligt för den vilseleddes ändamål, men han ändå vill ha detta och inget annat, kan han inte kompenseras av att han får något lika otjänligt, såvida han inte med lätthet kan hålla sig skadelös genom försäljning eller byte. Han kan nämligen inte anses betjänt med att få något annat, om han själv inte anser, att han kan använda det mottagna på samma sätt som det utlovade (SvJT 1950 s 971). Vi har här således ett undantag från regeln att användbarheten skall bedömas objektivt.

Om dispositionen består i att medvetet göra eller inte göra något som innefattar *omedveten kreditgivning* synes skada alltid föreligga. Gärningsmannen är inte villig att betala förrän vid en senare tidpunkt. I detta fall utgör således en säker fordran inte tillräcklig kompensation, eftersom fordringen inte är förfallen och den vilseledde inte kan anses betjänt därmed.

(B) Det återstår att beröra den situationen, att den vilseledande fått något som inte är mindre värt än det han själv presterat, han har inte blivit fattigare genom dispositionen och han har *fått just vad som utlovats*. I allmänhet föreligger inget brott i ett sådant fall, redan därför att inget vilseledande skett. Det ligger nära till hands att tro, att skada i vart fall är utesluten. Men det kan ju tänkas, att B vilseletts om sitt behov av A:s

prestation eller beskaflenheten av den egna prestationen (t ex det pris han skall betala för en vara). Ingen skall behöva tåla att bli *lurad att göra dåligt bruk av sina pengar*, att byta ett förmögenhetsvärde mot ett annat som han objektivt sett inte kan anses betjänt med för sina syften (SvJT 1980 rf s 20 II). Liksom i andra fall, när det marknadsmässiga värdet av motprestationen uppväger den egna prestationen, är dock skada utesluten, om den vilseledde med lätthet kan *kompensera sig* genom att omvandla motprestationen i något likvärdigt varmed han är betjänt. Därvid är att märka att man alltid får anses betjänt av att få pengar.

Om A lurar B att köpa en sak under föregivande av att priset är särskilt lågt, föreligger ej skada, om priset är normalt och B vill ha saken eller den är användbar för hans syften. Om A lurar B att betala en ännu ej förfallen skuld, kompenseras B av att inte längre vara skyldig pengar, men han lider ändå skada, därför att utgiften var onödig. (Han kan också göra en ränteförlust.)

Det sagda kan *sammanfattas* så att skada alltid föreligger, trots att B objektivt sett inte blivit fattigare, om B lurats till en för honom onödig utgift eller annan prestation med förmögenhetsvärde och han inte med lätthet kan förvandla A:s motprestation till pengar, förfallna säkra fordringar eller annat, som i värde svarar mot den egna prestationen (jämte omkostnader) och varmed han kan anses betjänt.

Det ändamål för vilket någon inlåter sig i en transaktion (vad han t ex betalar pengar för) kan vara utomordentligt varierande. Kompensationsfrågan får avgöras utifrån om motprestationen är tjänlig för detta ändamål. Skadan uppkommer nämligen genom att han förmås till en onödig utgift, inte av att det han vill ha i utbyte har ekonomiskt värde. Om B luras köpa en tavla, som anges föreställa en av hans förfäder, lider han skada, även om tavlan är värd vad han betalat, om han inte med lätthet kan sälja den utan förlust.

7.7.3 Avtalsbedrägeri och uppfyllelsebedrägeri

(A) Som nämnts i 7.6 kan den vilseleddes disposition bestå i att han sluter ett avtal. Huruvida *avtalsbedrägeri* då föreligger är att avgöra utifrån om själva avtalsslutet gör den vilseledde fattigare. A kanske lurar B att köpa för dyrt, sälja för billigt eller teckna borgen. I samtliga fall ingår B ett ofördelaktigt avtal.

Det är dock att observera, att skada inte uppkommer, om B inte är sämre ställd än förut, ehuru ett avtal är mindre fördelaktigt än han trott eller avtalet inte är avsett att fullföljas. Utebliven vinst är i detta sammanhang ingen skada. Det positiva kontraktsintresset skyddas inte,

utom i ett fall. Om ett avtal fullföljs och det rör sig om yrkesmässiga transaktioner, måste normal handelsvinst kompenseras för att skada inte skall anses ha uppkommit. Man kan inte kompensera en affärsman genom att enbart betala hans inköpspris och omkostnader.

Det är vidare att märka, att avtalet inte innebär skada, bara därför att gärningsmannens vilseledande avser hans betalningsvilja eller betalningsförmåga. Skada kan vara utesluten, därför att det finns fullgod säkerhet för hans prestation, t ex i form av borgen. Skulle inte så vara fallet, är B:s möjligheter att hålla sig skadelös avgörande. Skada föreligger därför inte, om man kan räkna med att den vilseledde upptäcker sveket innan han själv skall prestera och kan skydda sig genom att *inhålla sin egen prestation*.

(B) Bedrägerirekvisiten kan vara uppfyllda både vid ingående av ett avtal och vid *uppfyllelsen* därav. Det kan också vara så att de är uppfyllda först vid uppfyllelsen av avtalet. Det är här särskilt att beakta, att den ändring av förmögenhetsläget, som avtalet medför, påverkar underlaget för skadebedömningen. Har A och B avtalat att A skall sälja 1 ton kol till B för en viss summa, så hör ett anspråk på 1 ton kol därefter till B:s förmögenhet (och A:s anspråk på köpesumman skall tas upp som en negativ post). Skulle priset på kol stiga efter avtalets ingående, men före leveransen, så ökar därigenom värdet av B:s förmögenhet. Det blir bedrägeri om A lurar B att ta emot och betala för en leverans av kol, som företer brister i fråga om kvantitet eller kvalitet, även om partiet vid leveranstidpunkten motsvarar köpesumman i värde. När ett avtal fullföljs och B har ett rättsanspråk på en vinst, uppkommer skada om vinsten uteblir. Såvitt gäller uppfyllelsebedrägeri skyddas därför det positiva kontraktsintresset alltid.

Observera att detta gäller även om avtalet skulle vara ogiltigt på grund av svek. Är det ofördelaktigt för den vilseledde att räkna med avtalet som gällande bör man dock kunna bortse från det.

Skulle i exemplet priset på kol ha sjunkit efter avtalet, så har B givetvis fortfarande bara anspråk på 1 ton kol, om avtalet är giltigt. Skada är utesluten — fastän B har gjort en förlust — när A levererat 1 ton kol.

Det gör ingen skillnad, om anspråket hänför sig till bestämt gods i stället för gods av viss myckenhet. Värdet av anspråket stiger i värde efter avtalets ingående om saken stiger i värde. Om A lurar B att tro, att det han mottar är det han skulle utfå enligt avtalet, skall skadebedömningen baseras på värdet vid leveranstidpunkten hos det som skulle ha utgivits. Blir avtalet ej fullföljt på något sätt kommer dock bara avtalsbedrägeri i fråga.

Antag att B köper vad han tror vara smör, ehuru det är margarin, till gängse

margarinpris. Vid avtalet uppkommer ingen skada. Om avtalet avser köp av bestämt gods till visst pris och vilseledandet avser varans beskaffenhet, sker ingen ändring av förmögenhetsläget mellan avtal och uppfyllelse. Den vilseledde blir därför helt kompenserad, om han kan anses betjänt med margarin. Men avser avtalet en genusprestation får ju B genom avtalet ett rättsanspråk på att utfå en viss myckenhet smör. Om smör är värt mer än margarin kommer A att göra sig skyldig till bedrägeri, om B under inflytande av villfarelsen betalar vad han har förbundit sig och A levererar margarin.

I NJA 1982 s 863 hade B enligt avtal anspråk på att utfå en vara till ett visst pris. A begärde och fick betalt enligt en avtalsstridig beräkningsgrund. Vad B betalade för mycket innebar skada, redan därför att B vid dispositionen (betalningen) blev objektivt fattigare än tidigare. Om så är fallet saknar det betydelse, om själva prestationerna isolerade är likvärdiga. Därmed aktualiserades aldrig frågan, om B kunde hålla sig skadelös genom avyttring. Ej heller finns anledning att se fallet som ett exempel på att utebliven vinst kan utgöra skada.

Avtalsbedrägeri kan inte begås om *avtalet är ogiltigt* på annan grund än svek (t ex bristande rättshandlingsförmåga, tvång, eller enligt JB 4:1) eller om det är sådant att det *inte har rättsordningens skydd*, därför att det avser något olagligt eller uppenbart osedligt. Detta hindrar naturligtvis inte att bedrägeri kan förövas i samband med att någon presterar i enlighet med ett sådant avtal. Men vid skadebedömningen får man då inte räkna med avtalet som existerande. En persons förmögenhet har inte ökat, därför att han är berättigad till en prestation enligt ett ej skyddat avtal (s k naturalobligationer; t ex en fordran grundad på olagligt hasardspel). Att lura någon att uppfylla ett ogiltigt avtal innebär skada, om vilseledandet hänför sig till ogiltigheten. (Motsvarande gäller för naturalobligationer.) Om en gäldenär lurar borgenären att inte göra ett ogiltigt avtal gällande, så innebär det inte skada.

En hälare kan begå bedrägeri mot en tjuv genom att lura denne att utlämna det stulna till sig. I detta fall anknyter skadebedömningen direkt till en bestämd sak och det saknar betydelse, att tjuven inte har något giltigt anspråk på saken. Skada utesluts av att hälaren kompenserar tjuven. En ägare (eller annan med ägarens samtycke) får medelst vilseledande förmå en tjuv att återlämna det stulna. Lika litet som när ägare återtar sin egendom (vilket dock kan vara egenmäktigt förfarande eller självtäkt) uppkommer skada.

Att sälja odugliga redskap för verkställande av brott innefattar bedrägeri, om avtalet fullföljs och köparen inte kan hålla sig skadelös genom avyttring (NJA 1941 s 462). Om A köper brottsverktyg av B på kredit utan avsikt att betala, så kan B visserligen inte lagligen indriva sin fordran, men han har ändå letts till att minska sin förmögenhet genom att utge sakerna. Skada bör anses föreligga (i fallet rör det sig om disposition på grund av ohederligt löfte, inte om skadebedömning mot bakgrunden av ett av rättsordningen ej godkänt avtal). Det har dock hävdats, att rättsordningen i så fall motverkar sig själv genom att underlätta säljarens verksamhet. Men i praxis har man inte tvekat att döma för bedräge-

ri, när någon lurar till sig pengar mot ett ohederligt löfte om att bedriva spioneri åt främmande makt.

En prostituerad, som uppbär betalning utan avsikt att prestera vad som överenskommits, gör sig skyldig till bedrägeri. Motsvarande gäller den som uppbär muta. I båda fallen har någon förelatts till en onödig utgift.

Föreligger både avtalsbedrägeri och uppfyllelsebedrägeri måste det förra principiellt konsumera det senare. Har avtalsbedrägeri preskriberats, kan inte dömas för uppfyllelsebedrägeri. Detta hindrar inte att det kan vara praktiskt att låta åtalet omfatta endast uppfyllelsebedrägeri, eftersom där förmögenhetsöverföring kan enklast konstateras (om det bakomliggande avtalet inte påverkar skadebedömningen).

7.7.4 Skada vid speciella dispositioner

(1) Dispositionen kan bestå i att *arbete* utförs. Skada torde då alltid föreligga, när A lovar att betala för arbetet, men inte avser att hålla sitt löfte. Vad gäller övriga fall föreligger enligt en uppfattning skada, endast om vederlag bort utgå för arbetet (åtminstone om vilseledande ej förelegat). Antag att A simulerar att han är skadad och förmår B att bära hans väska till hotellet. Bedrägeri skulle då föreligga, om B är stadsbud och bär väskan gratis, men inte om B är t ex student (som inte sysslar med liknande arbete). I brist på särskilda regler till skydd för arbetskraften, kan det dock göras gällande, att varje arbetsprestation har ekonomiskt värde. Det saknar betydelse vad som skulle ha skett, om B inte utfört arbetet. Skadebedömningen påverkas inte av att det ej fanns utsikt till alternativt arbete (som kunnat medföra förtjänst).

Det är tveksamt, om det sagda bör gälla olagligt eller osedligt arbete. Det har sålunda hävdats, att bedrägeri inte förövas av den som utan avsikt att betala lurar en prostituerad till sedvanlig prestation. Jämför vad som i föregående avsnitt sagts om den omvända relationen. En sådan ojämlikhet är naturligtvis otillfredsställande.

Att omvänt medelst vilseledande förmå annan att *anställa sig* för att utföra ett visst arbete och uppbära betalning därför kan också vara bedrägeri. En förutsättning är att den vilseledde ej får valuta för pengarna. Skada uppkommer därför inte, om gärningsmannen kan utföra arbetet på ett nöjaktigt sätt (SvJT 1946 rf s 8). Så snart det rör sig om ett anställningsförhållande, som förutsätter vissa rättsliga eller faktiska kvalifikationer hos den anställda, får antas att arbetet inte kan utföras nöjaktigt utan dessa.

(2) Disposition i form av *tillfälligt överlämnande av besittning* till sak eller fastighet innebär skada, om besittningsinnehavet eljest skulle varit förenat med utgifter för gärningsmannen, t ex i form av arrende, hyra eller annat vederlag för brukande. Antag att A lurar B att låna ut sin bil för föregiven sjuktransport eller arbetsresa, när A tänker använda den för en nöjesresa. A gör sig då skyldig till bedrägeri, om B inte velat låna ut bilen för detta ändamål utan ersättning. Fallet är jämförligt med tiggardrägeri (se ovan 7.7.1).

Om ägaren till en sak, som är pantsatt, genom vilseledande förmår panthavaren att återlämna saken, innebär detta skada, om fordringen därigenom blir mindre värd (SvJT 1954 rf s 35).

(3) Om en gäldenär *förleder sin borgenär att tro att han fått betalt* eller säkerhet är det inte säkert att borgenären lider skada. Hans förmögenhetsställning är inte försämrad när han tar emot det han tror vara betalning, såvida det inte finns en konkret fara för att han (innan det av någon anledning är för sent) inte kommer att upptäcka att han ej fått betalt (NJA 1964 s 197 I, jämför NJA 1955 s 574 (VA) och (X)). För att bedrägeri skall vara begånget krävs att borgenären företar en disposition, som försätter honom i ett sämre förmögenhetsläge än tidigare, t ex att han underlåter avbryta preskription eller försummar möjlighet att erhålla betalning; godtagande av något som betalning innebär endast undantagsvis skada (NJA 1972 s 643). Borgenärens disposition kan bestå i en åtgärd som egentligen blott påverkar bevisläget (skuldebrev återlämnas, kvitto lämnas, anteckning görs på skuldebrev, osv). Skada föreligger om bevisläget försämras så att fordringen sjunker i värde. Enbart en omedveten underlåtenhet att kräva betalning på nytt är ingen relevant disposition (därför att den vilseledde inte är "förmådd" därtill). En omedveten förlängning av redan beviljad kredit innebär alltså inte nödvändigtvis att skada uppkommit.

(4) Att lura någon att *köpa något som frånhänts annan genom brott* torde vara bedrägeri, så snart det finns en beaktansvärd fara för att ägaren skall kunna vindicera egendomen (dvs när köparen inte gör ett godtrosförvärv). Anledningen till att denna typ av bedrägeri inte förekommer i praxis är att brottet antingen är en medbestraffad efterhandling till stöld, osv eller sammanfaller — redan på försöksstadiet — med ett häleri.

I NJA 1982 s 645 lurades den vilseledde att återköpa från honom stulen egendom. Tjuven var i och för sig skyldig att återlämna egendomen utan betalning, men å andra sidan beaktas ju tillägnelsen vid ådömande av ansvar för stöld.

(5) Det är tveksamt om det kan vara bedrägeri att narra till sig ett rikt *gifte*. Men makens gifterätt innebär en fara för förlust i samband med en tänkbar framtida äktenskapsskillnad, vilken fara med nuvarande äktenskapslagstiftning måste anses avsevärd.

7.8 YTTERLIGARE OM FÖRMÖGENHETSÖVERFÖRING

7.8.1 Skada för annan än den vilseledde

Enligt lagen behöver skadan inte ha drabbat den vilseledde, under förutsättning att dennes disposition innebär *skada för någon i vars ställe han är* (jämför RH 40:84). Härmed avses främst två fall:

(1) Den vilseledde kan skada annan därför att han har *dennes egen- dom i besittning* (SvJT 1954 rf s 35).

Det kan tänkas att även andra situationer än denna och den som nämns under (2) bör anses falla under lagens formulering. En driftsledare, som har tillgång till sin arbetsgivares yrkeshemligheter, kan sålunda anses vara i stället för denne.

Det är däremot missvisande att som brukligt säga att B är i C:s ställe så snart han har faktisk makt över dennes förmögenhet. Så fort B:s disposition medför att C:s förmögenhet sjunker i värde skulle i så fall relevant skada föreligga (t ex när B gör något som innebär att C:s fordran på B blir mindre värd).

(2) Den vilseledde kan *med rättslig verkan företräda* den skadelidande. Den vilseledde är t ex förmyndare, fullmakthavare, ställföreträdare för juridisk person, bankkassör, posttjänsteman. Vid försäkringsbedrägeri vilseleds någon som handlägger ärendet å bolagets vägnar (NJA 1951 s 401, NJA 1958 B 16, SvJT 1953 rf s 71, RH 29:80, RH 74:81, RH 86:82). Postverket får anses vara i stället för den som genom anvisning om utbetalning anlitar dess tjänster och den posttjänsteman, som verkställer utbetalning, är i sin tur i stället för postverket (NJA 1947 s 302, NJA 1947 s 634, NJA 1955 s 31, NJA 1960 s 722, RH 166:81). I det fall att en anvisning förfalskats, så att för stort belopp utbetalas, lider postverket skada (NJA 1949 s 524).

Det är givetvis av vikt att konstatera att ett vilseledande av den, som företräder annan, verkligen kommer till stånd. Om A inte är materiellt berättigad till en viss utbetalning, som B verkställer genom att utnyttja postverket, torde A knappast kunna vilseleda posttjänstemannen genom att begära utbetalning. För denne måste det vara likgiltigt, varför B utställt en anvisning på medel som A kan lyfta (SvJT 1941 rf s 11; jämför NJA 1949 B 23).

Vid checkbedrägerier är uteslutet att hävda, att honorerande banker (konkurrenter!), posten eller affärer är i trassatbankens ställe. Några problem uppkommer ej, enär en trassatbanks åtagande (gentemot andra banker, post, affärer) att inlösa en check saknar betydelse för skadebedömningen (NJA 1963 s 227, NJA 1964 s 197, NJA 1964 B 12, NJA

1975 s 131); se ovan 7.7.2.

Vid missbruk av kontokort får man skilja mellan interna och externa kort. De förra gäller bara mellan två parter (en kund och ett företag) och några särskilda bedömningssvårigheter finns inte. Vid externa kort, utfärdade av fristående kortföretag, drabbar skadan i regel kortföretaget, medan vilseledande och disposition kan konstateras hos ett annat företag som *inte* kan sägas vara i kortföretagets ställe. (Ofta sker för övrigt inget vilseledande, eftersom endast kortföretaget är intresserat av om vederbörande har avsikt att göra rätt för sig.) Den som olovligen använder annans kort (t ex efter ett olovligt tillgrepp) kan däremot anses föröva bedrägeri mot det företag, vars företrädare vilseleds. (Kortföretagets ansvar är här jämförbart med en försäkring.)

Även *stat och kommun* kan naturligtvis, liksom andra juridiska personer, lida skada genom att hos dem anställa personer luras till dispositioner, som innebär skada (t ex genom utbetalning av offentligrättslig förmån, såsom sjukpenning, socialhjälp, bostadsbidrag eller pension).

Se rättsfall angivna i 7.5.3 samt NJA 1975 s 675, NJA 1975 B 9, NJA 1978 s 234, SvJT 1963 rf s 52, SvJT 1969 rf s 5, RH 111:80, RH 188:81.

Motsvarande gäller den som medelst vilseledande av myndighet lyckas undkomma att fullgöra en ekonomisk skyldighet (t ex böter; NJA 1972 s 643). De viktigaste fallen är dock föremål för specialreglering i SBL och VSL.

Vilseledande av *domstol* kan bli bedrägeri, om domstolen företräder statsverket eller annan. Så är fallet vid fastställande av ersättning som skall utgå av allmänna medel. Men för det mesta kan en domstol inte sägas vara i någons ställe. Dess uppgift är ju tvärtom att skilja mellan parter (även i brottmål). Domstol företräder inte statsverket när det gäller utdömande av dagsböter. Det kan därför inte bli bedrägeri att lämna oriktiga uppgifter, så att för lågt dagsbetsbelopp fastställs (SvJT 1945 rf s 66). Emellertid kan (även) motpart vilseledas av vad som förekommer under rättegång, så att han företar en disposition som innebär skada (NJA 1957 B 20 (XIII B)). Han kanske vilseleds rörande bevisläget, så att han träffar förlikning eller avstår från att överklaga.

Vilseledande av *exekutiv myndighet* är att jämställa med vilseledande av domstol. Myndigheten är inte i stället för den som vill ha betalning (NJA 1945 s 348).

Om A överlåter ett löpande skuldebrev till B, blir denne vilseledd, ifall mottagen betalning ej kvitterats på skuldebrevet. Skadan drabbar emellertid gäldenären,

om B var i god tro vid mottagandet (SkuldebrevsL § 15). Om A överlåter fordran till C och inte underrättar gäldenären B, utan i stället utkräver fordringen hos denne, så vilseleds B, medan skadan drabbar C (om B vid betalningen var i god tro; se SkuldebrevsL § 29). I ingetdera fallet är B i C:s ställe. A gör sig därför inte skyldig till bedrägeri, utan behörighetsmissbruk (BrB 10:6). Motsvarande gäller om A kräver i enlighet med ett löpande skuldebrev som ej tillkommer honom; gäldenären kan då med befriande verkan betala till A, om han är i god tro (SkuldebrevsL § 19; beträffande enkla skuldebrev, se § 30).

Vid s k *testamentsbedrägeri* förfogar den vilseledde, testator, över sin egen förmögenhet genom att testera till någon. Själv kan han omöjligen lida skada, eftersom han är död när dispositionen blir slutligen gällande. Skadan kan kanske sägas drabba arvingar eller alternativa testamentstagare. Det är dock mer än tveksamt om inte denna "skada" är en sorts utebliven vinst, som inte konstituerar ekonomisk skada. Hur härmed än förhåller sig, kan det fastslås, att testator inte är i arvinges eller testamentstagares ställe. De senare har överhuvudtaget ingen rätt till testators egendom innan testator avlidit. Testator förfogar över sin egen och inte över annans förmögenhet när han skriver testamente. I praxis har likväl ansvar för bedrägeri ådömts (NJA 1955 s 574 (IX)) och i motiven utgår man från att förfarandet faller under bedrägeriparagrafen. Detta måste vara ett misstag. I verkligheten går man vid fällande dom klart utanför det kriminaliserade området. — I en del fall är stadgandet om ocker tillämpligt (se 9.3.2).

Vad som sagts om testamentsbedrägeri gäller även i fråga om insättande av förmånstagare vid dödsfallsförsäkring.

7.8.2 Vinning

För att bedrägeri skall begås måste dispositionen inte bara innebära skada utan även vinning (förmögenhetsöverföring). I annat fall blir BrB 9:8 (oredligt förfarande; se nedan 8.2) att tillämpa. Skada och vinning skall stämma överens på så sätt att de bildligt talat utgör olika sidor av samma sak. De skall med andra ord uppkomma samtidigt och deras faktaunderlag skall vara gemensamt (t ex belöning för en utförd skadebringande gärning är inte relevant vinning). Däremot behöver skada och vinning inte med nödvändighet ha samma värde, räknat i pengar. Om A:s vinning består i att han skaffar sig en vinstchans, som är relativt liten, och förlustrisken, som är relativt stor, ligger på B, så har vinningen och skadan helt olika värde.

Korrespondens mellan skada och vinning föreligger t ex när en borge- när luras att underlåta att avbryta preskriptionstid, men inte när A för- leder B att avstå från en affärstransaktion och därmed bereder sig själv möjlighet att göra den vinstbringande affären.

Vinningen kan bestå i envar prestation som har ekonomiskt värde. Även *normal affärsvinst* utgör vinning.

Se t ex NJA 1954 s 393, NJA 1955 s 574 (IV A) och (X), SvJT 1954 rf s 35, SvJT 1959 rf s 17, SvJT 1970 rf s 20, RH 40:84; jämför NJA 1947 s 658. I NJA 1985 s 22 synes HD:s majoritet ha utgått från att fråga var om att A lurar B att betala en A:s skuld till C.

Vinningen skall tillkomma gärningsmannen. Härmed jämställs dock att gärningsmannen *med direkt uppsåt bereder annan vinning* (BrB 23:7). Ett exempel är att ett affärsbiträde lurar en kund till ett köp, som inne- bär skada för kunden och vinning för affärsinnehavaren, och gärningen utförs för att den senare skall göra en vinst.

Se NJA 1982 s 863 och även NJA 1985 s 22 (kanske borde ha dömts för försking- ring; i vart fall synes dissidentens ståndpunkt förtjäna anslutning).

7.8.3 Fullbordanspunkten

Brottet är fullbordat i och med att dispositionen är företagen. Förmö- genhetsöverföring skall ha skett, när dispositionen är avslutad. Det kan därför inte bli bedrägeri, om A förleder B att utfärda en fullmakt, som han senare använder för att tillfoga B skada och sig själv vinning (t ex genom att med stöd av fullmakten anta ett ofördelaktigt anbud från sin egen firma). (Undantagsvis är dock utfärdande av fullmakt identiskt med en överlåtelse. Man kan sålunda överlåta en fordran genom att be- fullmäktiga någon att lyfta beloppet.) Vad som sagts om fullmakt gäller även kontokort och dylikt.

Dispositionen kan emellertid vara sådan, att det för en kortare eller längre tid framstår som oklart, om ett brott kommer att fullbordas. Dis- positionen kan vara *tidskrävande*. Vad gäller rättshandlingar, kan de vara sådana att de blir definitivt relevanta, först sedan ett nytt faktum inträffat. B:s disposition kan t ex bestå i att han avger ett anbud. Huru- vida bedrägeri är fullbordat eller ej, kan knappast avgöras förrän anbu- det accepterats, så att ett avtal kommit till stånd (t ex vid öppet köp; observera att ångervecka enligt Hemförsäljningslag 1981:1361 inte inne- bär att köpet är öppet).

När B vilseletts att teckna förmånstagarförordnande på livförsäkring som skall utfalla vid viss ålder, fullbordas bedrägeriet inte förrän denna uppnåtts. Vid testamentsbedrägeri, som enligt vad som sagts i 7.8.1 inte bör anses vara straffbelagt, menar man att brottet fullbordas vid testators död.

En följd av brottets konstruktion är att händelseförloppet efter dispositionen blir irrelevant. Det saknas således betydelse, om t ex en affärstransaktion till sist kan slutföras med vinst eller utan förlust; brottet är fullbordat om det vid dispositionen förelåg beaktansvärd förlustfara (och gärningsmannen hade motsvarande vinning). Att motta en check utan täckning är att motta en värdelös prestation. Brottet är fullbordat, oberoende av om en bank honorerar eller inlöser checken. När dispositionen består i att bevilja kredit, föreligger förmögenhetsöverföring, om fordringen är osäkrare än beräknat och A utfått beloppet. Det saknar betydelse om A sedermera reglerar skulden.

Antag att A förleder B att köpa en tavla som av allt att döma inte är värd sitt pris. I verkligheten finns under ytlagret en målning av en känd mästare, varför tavlan egentligen är värd mycket mer än vad B betalade för den. Förmögenhetsöverföring har ändå skett, om det vid köpet förelåg beaktansvärd fara för att den värdefulla målningen inte skall upptäckas eller för att B skall överlåta tavlan innan så sker (jämför NJA 1947 s 634: fall med tvistig fordran som kompensations). Resning bör beviljas, om det sedermera visar sig att skada faktiskt inte uppkom vid dispositionen. Skillnaden från fall, i vilka den senare utvecklingen är utan betydelse, är att det är okunnighet om den vid dispositionen föreliggande faktiska situationen som gör att man finner skaderekvisitet uppfyllt.

7.9 DATORBEDRÄGERI M M — BrB 9:1 st 2

7.9.1 Bakgrund

I BrB 9:1 st 2 finns numera straffbelagda förfaranden som, utan att uppfylla rekvisiten i st 1, företer påtagliga likheter med traditionellt bedrägeri. Den avgörande skillnaden är att inte människor, utan maskiner, utsätts för den påverkan som leder till förmögenhetsöverföring. Men det rör sig inte om vilka maskiner som helst, utan sådana som på grund av teknikens utveckling kommit att ersätta människor såsom behandlare av information. Se närmare 1.3.1. Såsom nämns i 1.3.3 ger datortekniken möjligheter till förmögenhetsöverförande manipulationer, som inte täcks av BrB 9:1 st 1, därför att ingen människa vilseleds. Ibland kan därvid annat förmögenhetsbrott, såsom trolöshet mot hu-

vudman, eller förfalskningsbrott eller dataintrång (DataL § 21; se I.11.5.5) vara förövat. Ibland kan själva förfogandet över medel, som åtkommits genom att olovligen påverka en dator, utgöra ett förmögenhetsbrott (även om det inte är så enkelt att åsätta rätt brottsrubricering). Men en straffvärd förmögenhetsöverföring kan då ha skett på ett tidigare stadium och det är den situationen som täcks av BrB 9:1 st 2. Behovet av en sådan bestämmelse var desto större som en del olovliga förmögenhetsöverföringar, vilka möjliggjorts av datortekniken, överhuvudtaget inte kunde beivras enligt förut gällande lagstiftning.

Den nya formen av bedrägeri innebär att någon — t ex genom att lämna oriktig eller ofullständig uppgift, ändra i program eller upptagning — olovligen påverkar resultatet av automatisk informationsbehandling eller annan liknande process, så att detta resultat innebär vinning för gärningsmannen och skada för någon annan.

Det är inte uteslutet att en gärning faller under både st 1 och st 2. Så är fallet när en automatisk process påverkas via vilseledande av en person, som har att fatta ett självständigt beslut på grund av föreliggande information. I motiven förordas att st 1 då ges företräde framför st 2. Samtidigt sägs dock, att det i praktiken saknas anledning att utreda, om förutsättningarna för ansvar enligt st 1 är uppfyllda.

7.9.2 Påverkan av informationsbehandlingsresultatet

Gärningen beskrivs som olovlig påverkan av *resultatet av en automatisk process, som består i eller liknar automatisk informationsbehandling*. De processer som åsyftas kan fördelas på tre grupper:

- (a) automatisk databehandling (ADB) med hjälp av datorer;
- (b) automatisk informationsbehandling med hjälp av annan förfinad utrustning, som redan finns eller kan komma att utvecklas;
- (c) automatisk informationsbehandling med hjälp av mindre förfinad apparatur, såsom mekaniska varu-, mynt- eller prestationsautomater.

Lagstiftningen har gjorts teknikneutral för att rättstillämpningen inte skall råka i otakt med den tekniska utvecklingen.

I syfte att undvika att rättstillämpningen skall tvingas skilja mellan likartade fall, där det närmast är en tillfällighet om en automat innehåller eller är förbunden med en dator, har lagstiftaren vidare velat föra in de flesta typer av manipulationer med *automater* under 9:1 st 2. En del gärningar som tidigare bedömts som stöld (t ex olovliga uttag på banko-

mater) är nu att bedöma som bedrägeri. Automatmissbruk behandlas ytterligare nedan i 8.3.2. Förfaranden som inte utnyttjar någon automatisk process ligger fortfarande utanför BrB kap 9 (t ex stöld efter uppbrytning av en varuautomat).

Uttrycket "automatisk informationsbehandling eller någon annan liknande automatisk process" är anmärkningsvärt obestämt och det kan inte ses som självklart att även t ex processen i enkelt konstruerad myntautomat omfattas av texten (vilket motiven förutsätter). Eftersom i praktiken fråga är om gränsdragning mellan olika straffbud och inte mellan tillåtet och otillåtet kan bristfälligheten tolereras.

Lagen kräver inte att *olovlig påverkan* (på den automatiska processens resultat) skall ske på visst sätt. Två typexempel nämns dock:

(1) *att lämna oriktig eller ofullständig uppgift*. Detta kan ske i pappersdokument, genom felstansning av hålkort eller hålremsor, via en dataterminal eller en dators konsolskrivmaskin (inklusive en operatörs underlåtenhet att debitera gjorda uttag); hålkort eller hålremsor kan tas bort.

(2) *att ändra i program eller upptagning*. Gärningen kan bestå i mindre ändringar i ett program (dvs instruktionerna för den automatiska informationsbehandlingen), men också i utbyte av hela programmet eller överflyttning därav från ett bearbetningsställe till ett annat. Även annan information (än program) som finns lagrad på magnetband eller annan typ av datamedium kan olovligen förändras eller eljest utnyttjas på ett sätt som medför ett felaktigt databehandlingsresultat. Angående vad som enligt DataL är upptagning för ADB hänvisas till I.11.5.5. Det finns här anledning att notera, att vid 1986 års reform DataL § 21 st 1 försågs med följande förtydligande tillägg: "Med upptagning anses härvid även uppgifter som är under befordran via elektroniskt eller annat liknande hjälpmedel för att användas för automatisk databehandling."

Exemplen är som sagts inte uttömmande. T ex vid automatmissbruk (se nedan 8.3.2) kan gärningen bestå i att i automaten stoppa fotokopior av sedlar eller i Sverige ej giltiga mynt. Fysisk påverkan genom underlåtenhet kan tillskrivas en person i garantställning.

7.9.3 Förmögenhetsöverföring

Medan vinningsrekvisitet i 9:1 st 2 är identiskt med vinningsrekvisitet i st 2, är skaderekvisitet i st 2 annorlunda än det som finns i st 1, såtillvida

att inget sägs om *vem skadan skall drabba*. Visserligen kunde man tänka sig att knyta skadebedömningen till en anläggnings eller apparats ägare, besittare eller användare (jämte någon i vars ställe denne är). Men i praktiken vore en sådan begränsning både alltför snäv och svårhanterlig. Det är t ex inte alltid klart vem som skall eller avser att använda resultatet av en viss informationsbehandling. Straffbestämmelsen skulle kunna kringås genom överflyttning av datamjukvara från en anläggning till en annan.

I prop 1985/86:65 säger departementschefen (s 21): "Redan i dag förekommer det ett flertal olika samarbetsformer när det gäller att utnyttja ADB-stöd för speciella funktioner som lagerhållning, bokföring, avlöningsrutiner m m. Ibland överlämnas dessa uppgifter åt särskilda företag som är specialiserade på sådana tjänster. I andra fall förekommer det att sådana funktioner handhas centralt för flera företag gemensamt inom t ex en butikskedja. Dessutom gör den snabba tekniska expansionen på området det svårt att överblicka den fortsatta utvecklingen."

En tillräcklig begränsning ligger i att förmögenhetsöverföringen skall direkt uppkomma genom att informationsbehandlingsens resultat påverkas. Fullbordanspunkten markeras av ordet "innebär" på samma sätt som vid bedrägeri enligt st 1. Det är därför inte bedrägeri att möjliggöra stöld genom att manipulera ett datorstyrt lås och på så sätt bereda sig tillträde till ett låst utrymme. Bedrägeri enligt st 2 förutsätter att den automatiska informationsbehandlingen avser en ekonomisk angelägenhet. I praktiken kan skada, som drabbar annan än någon i vars intresse ifrågavarande informationsbehandling anordnats, knappast täckas av lagens formulering.

Vinningen består ofta i att ett penningbelopp oriktigt krediteras ett konto, som disponeras av gärningsmannen, att en prestation som han har att fullgöra sanningslöst registreras som fullgjord (varigenom fara för rättsförlust uppkommer) eller att han får tillgång till varor eller tjänster.

7.10 RINGA OCH GROVT BROTT

7.10.1 Bedrägligt beteende (I) — BrB 9:2 st 1

Vid klassificeringen av bedrägeri såsom ringa skall enligt lagen hänsyn tas till *skadans omfattning* och övriga omständigheter. Såvitt gäller värdegränsen kan den praxis som utvecklats vid snatteri (se 2.5.1) vara väg-

ledande, även om domstolarna torde vara benägna att som bedrägligt beteende bedöma brott, vid vilka värdet är sådant att snatteri inte skulle ha kunnat komma i fråga (att luras anses med andra ord inte vara fullt lika straffvärt som att olovligen ta något). Gränsdragningen kan påverkas av om den vilseledde vid normal aktsamhet inte skulle ha blivit vilseledd (detta gäller särskilt vid bedrägeri mot myndighet).

Liksom vid tillgreppsbrott kan det förhållandet att ett bedrägeribrott ingår i en serie av likartade brott (RH 71:82) eller innebär tjänsteförsummelse (NJA 1978 s 398) föranleda, att ett i övrigt bagatellartat brott bedöms som ej ringa.

7.10.2 Grovt bedrägeri — BrB 9:3

De omständigheter, som enligt lagen bör beaktas vid bedömandet av huruvida ett bedrägeri är att anse som grovt, är identiska med dem som anförs vid grov förskingring (BrB 10:3; se 4.5.5); de tre sist nämnda förekommer även i bestämmelsen om grov stöld (BrB 8:4; se 2.5.4):

(a) *allmänt förtroende har missbrukats*. Gärningsmannen kan t ex vara ämbetsman (NJA 1955 s 574 (IV A): domare), advokat, auktoriserad revisor, präst, läkare, polisman, kurator eller annan som på grund av sin ställning eller verksamhet åtnjuter förtroende hos en större eller mindre allmänhet.

(b) *falsk handling* har begagnats.

NJA 1946 s 583, NJA 1947 s 302, NJA 1949 s 524, NJA 1955 s 31, NJA 1959 s 31, NJA 1962 s 352, NJA 1964 s 197 I, NJA 1968 s 327, NJA 1982 s 863, SvJT 1959 rf s 36, RH 8:80, RH 166:81; jämför NJA 1983 s 379.

(c) *vilseledande bokföring* har begagnats.

(d) gärningen var eljest av *särskilt farlig art* (se I.5.7.2). Enligt förarbetena avses särskilt det fallet att bedrägeriet riktar sig mot allmänheten eller eljest mot en större personkrets. Även om blott förberedelserna riktar sig mot en större krets (och det fullbordade brottet mot ett fåtal) anses bedrägeriet normalt böra bedömas som grovt. Dylika förberedelser kan i och för sig vara svindleri (NJA 1954 s 393). Det kan ifrågasättas, om inte uttalandet i förarbetena lämnar obeaktat att som regel avgörs antalet begångna bedrägerier av antalet målsägande (jämför dock NJA 1982 s 863). Se även fall av att bedrägeri satts i system (NJA 1982 s 645, NJA 1982 s 863, RH 138:81) eller utmärkts av förslagenhet (RH 74:81).

(e) gärningen har avsett *betydande värde*.

NJA 1982 s 312, NJA 1982 s 645, NJA 1983 s 379, NJA 1983 s 419, NJA 1983 s 441, SvJT 1979 rf s 60, SvJT 1980 rf s 20 II, RH 8:80, RH 74:81, jämför NJA 1944 s 442 I och NJA 1985 s 22. När bedrägeri satts i system läggs vikt vid sammanlagt belopp (RH 138:81).

(f) gärningen har inneburit *synnerligen kännbar skada*.

En ej nämnd omständighet, som dock är värd att beakta, är att gärningen ger prov på *missbruk av enskilt förtroende* (den kan sålunda innefatta trolöshet mot huvudman).

Se NJA 1977 s 649, NJA 1978 s 374, SvJT 1979 rf s 60, RH 8:80.

7.11 OSJÄLVSTÄNDIGA BROTTSFORMER

7.11.1 Försök, förberedelse, stämpling och underlåtenhet att avslöja brott

Enligt BrB 9:11 är *försök och förberedelse till bedrägeri* (9:1) och *grovt bedrägeri* (9:3) belagda med straff.

Bedrägligt beteende, som består i att man på ett brev använder ett frimärke, som redan brukats på ett annat brev, kan i praktiken inte upptäckas annat än på försöksstadiet. Försök till bedrägligt beteende är inte straffbelagt. Bestämmelsen om *märkesförfalskning* (BrB 14:7), vilket brott är fullbordat på ett tidigt stadium, är emellertid tillämplig.

7.11.2 Specialfall av förberedelse till bedrägeri — BrB 9:11 st 2

Såsom förberedelse till bedrägeri eller grovt bedrägeri skall bedömas en gärningstyp, som inte faller under definitionen av förberedelse i BrB 23:2. Rekvisiten är följande (SvJT 1950 s 423, jämför SvJT 1945 rf s 50):

- (1) (a) Gärningsmannen skadar sig själv eller annan till person eller egendom; eller
(b) Gärningsmannen gör något med *direkt uppsåt* att åstadkomma sådan skada ('söker åstadkomma'; försöksdefinitionen i BrB 23:1 är inte tillämplig);
- (2) Gärningsmannen har bedrägligt uppsåt (som exempel nämns att han avser att bedra försäkringsgivare, men eventuellt uppsåt att bedra försäkringsgivare eller annan är tillräckligt);

- (3) (b) Gärningsmannen har inte frivilligt avstått från att fullfölja gärningen innan skada inträtt.

Observera att det inte går att träda tillbaka, när skada uppkommit enligt (1) (a); det saknar alltså betydelse om gärningsmannen därefter avstår från att försöka vilseleda t ex en försäkringsgivare.

Grov skadegörelse eller grov misshandel torde inte konsumeras.

I SOU 1983:50 anförde förmögenhetsbrottsutredningen (s 280): "Förslaget innebär att denna särregel upphävs. Den eller de som arrangerar ett försäkringsfall genom att skada sig själva eller sin egendom men sedan ångrar sig och avstår från att begära ersättning drabbas av en skada som kan anses vara ett tillräckligt lidande. Skadegörande handlingar på egendom, vari annan har exempelvis pant-rätt ... [utgör skadegörelse] ... I övriga fall torde det vara tillräckligt att straffansvar inträder först i och med att ett ersättningskrav framställs. Som en jämförelse kan nämnas att stadgandet inte ansetts tillämpligt när en person arrangerat ett inbrott i sin affär och skaffat undan varor i avsikt att senare begära ersättning för dem (SvJT 1945 rf s 50)."

7.11.3 Medverkan

Oaktsam medverkan till bedrägeribrott kan vara *häleriförseelse* (IV) (BrB 9:7 st 2); se ovan 5.7.3.

7.12 SÄRSKILDA ÅTALSREGLER

Vid bedrägeri eller bedrägligt beteende mot *vissa närstående* krävs angivelse eller att åtal är påkallat från allmän synpunkt (BrB 9:12 st 1); se ovan 2.8.1 och 2.

8 Bedrägeriliknande brott

8.1 BROTTSTYPER OCH STRAFFSKALOR

(1) (grovt) svindleri (9:9 st 3)	fängelse lägst 6 mån högst 4 år
(2) svindleri (9:9 st 1 och 2)	fängelse högst 2 år
(3) oredligt förfarande (9:8)	böter eller fängelse högst 2 år
(4) bedrägligt beteende (II) (9:2 st 2)	böter eller fängelse högst 6 mån
(5) (ringa) svindleri (9:9 st 1 och 2)	böter

8.2 OREDLIGT FÖRFARANDE — BrB 9:8

Oredligt förfarande stämmer överens med bedrägeri enligt BrB 9:1 st 1, såvitt gäller kraven på vilseledande och disposition. Dessutom krävs, att den vilseledde — eller någon i vars ställe denne är — lider skada. Brotts-typen oredligt förfarande har delvis samma ställning i förhållande till bedrägeri som egenmäktigt förfarande har i förhållande till stöld (egen-mäktigt förfarande förutsätter ju inte alls att skada uppkommit). Själv-täkt har ingen motsvarighet bland bedrägeribrotten. Att genom vilsele-dande förmå någon att betala en förfallen, exigibel skuld är inte straff-belagt.

BrB 9:8 innehåller ingen motsvarighet till BrB 9:1 st 2. När en gärning är sådan som sägs där, utom såtillvida att vinningsrekvisitet inte är upp-fyllt, kan ändå BrB 9:8 vara tillämplig, nämligen om ett vilseledande har skett. I andra fall kan ansvar enligt BrB 10:5, BrB 14:1 eller DataL § 21 komma i fråga.

Oredligt förfarande föreligger bl a om det brister i bedrägerirekvisi-ten endast i så måtto, att gärningen inte alls innebär vinning för någon (NJA 1952 B 24, RH 135:81) eller ock innebär vinning för annan, som gärningsmannen dock inte har direkt uppsåt att bereda vinning (se BrB 23:7). Dispositionen *innebär* i sådant fall skada. Några exempel:

A lurar B

- att företa en järnvägsresa för att söka ett — som A uppger — ledigt arbete;
- att skaffa kläder till ett bröllop som inte skall äga rum;
- att åsamka sig utgifter för en fest som inte skall genomföras;
- att sälja till underpris till C;
- att köpa en begravningskrans för någon som inte är död;
- att kasta en klocka i sjön;
- att förstöra ett konstverk (A får t ex B att tro, att en skatt är gömd i en ihålig staty).

(Genomgående förutsätts, att A inte avsiktligt bereder annan vinning.)

Rekvisiten för oredligt förfarande kan vara uppfyllda, även t ex när A genom en felaktig uppgift om ett slagsmål förleder en polisman att i tjänstebil eller taxi åka till en viss plats (jämför SvJT 1955 rf s 16) eller genom falskt bombhot förmår en pilot att återvända till flygplatsen med sitt flygplan (jämför III.7.9.2 och 3 angående falskt larm och missbruk av larmanordning).

Missbruk av externa kontokort, varvid skadan drabbar kortföretaget, kan innebära oredligt förfarande gentemot säljföretaget, i den mån detta åsamkas skada i form av extra arbete eller kostnader.

A kan ha syftet att göra vinning genom B:s disposition, men brottet är likväl oredligt förfarande, om denna vinning inte korresponderar med skadan på det sätt, som krävs för en förmögenhetsöverföring (t ex när A får betalt av någon, som har nytta av B:s disposition, eller när A lurar B att avstå från att anta ett fördelaktigt anbud, att upphöra med en vinstbringande rörelse, osv i syfte att själv ha indirekt vinning därav).

Oredligt förfarande föreligger om gärningsmannen skadar den vilseledde (eller någon i vars ställe denne är) genom att medelst vilseledande förmå honom till en disposition. Brottet *fullbordas således vid skadans uppkomst* och inte nödvändigtvis vid dispositionen. Eftersom även tillfällig, övergående skada är skada, är dock brottet alltid fullbordat, om dispositionen innebär skada. Men det är ju tänkbart, att dispositionen medför skada, utan att innebära skada.

Några exempel: A förleder B

- att göra en affär, som så småningom visar sig vara förlustbringande;
- att göra något som medför att B:s kundkrets minskar;
- att ge sina kreatur skadliga ämnen till följd varav djuren dör;
- att företa en gärning, som medför att B blir skyldig att betala skadestånd, böter eller vite eller att egendom förverkas (t ex genom att vilseleda honom om gärningens karaktär av att vara skadeståndsgrundande, osv).

I praktiken blir skillnaden mellan att dispositionen innebär respektive orsakar skada inte så stor. Det kan vara svårt att visa, att skadan omfattades av gärningsmannens uppsåt, då den inträffar en tid efter vilseledandet och dispositionen. Det har emellertid hävdats, att det finns en risk för att kriminaliseringen blir alltför omfattande, om man godtar skada, som ej föreligger redan vid dispositionen. A kanske säljer aktier under oriktiga uppgifter om att företaget har fått stora beställningar och efter någon tid sjunker aktierna i värde på grund av en allmän konjunkturnedgång. En sådan förändring är inte sällan befarad och omfattad av gärningsmannens uppsåt. När det gäller senare tillstötande händelser är emellertid följande att beakta. Om faran för förändringen är påtaglig kan skada anses ha uppkommit redan vid dispositionen. Detta gäller även om faran inte återspeglas i en allmän prisnivå (t ex ett börsvärde), men ändå är känd för gärningsmannen. Har han tvärtom inga särskilda informationer om förväntade förändringar som kommer att medföra prisfall, måste det anses som socialadekvat att sälja till rådande priser. Den risk han utsätter annan för genom att överlåta något (låt vara efter ett vilseledande) som kan sjunka i värde på grund av generella ändringar i prisnivå, olyckor, osv tolereras av samhället. Risktagandet är tillåtet. Kravet på *gärningsculpa* (se I.10.2) är inte uppfyllt.

Oredligt förfarande är att betrakta som subsidiärt till falskt larm (BrB 16:15 st 1) och även till missbruk av larmanordning (BrB 16:15 st 2), om gärningen har karaktär av ordningsförseelse.

Om A lurar B att fysiskt skada sig själv och därmed begår misshandel (se I.7.4.4), torde ansvar för oredligt förfarande ej böra ådömas med anledning av att en ekonomisk skada blir en följd av den fysiska skadan.

8.3 BEDRÄGLIGT BETEENDE (II) — BrB 9:2 st 2

8.3.1 Snyltning

Brottet består i att en person inte gör rätt för sig, när han begagnar sig av något visst, som tillhandahålls mot kontant betalning. Typexempel är att någon gömmer sig på ett tåg och åker med utan att först ha löst biljett eller att någon förtär mat och dryck på en restaurang och avlägsnar sig utan att betala. (Sistnämnda förfarande kan dock vara vanligt bedrägeri. Genom att beställa varor indicerar gärningsmannen att han avser att betala och därmed också att han räknar med att sannolikt kunna betala.) Vid snyltning saknar det betydelse, om någon blir vilseledd.

1977 upphävdes kriminaliseringen i 9:2 st 2 av att någon, som har att betjäna allmänheten efter viss taxa (t ex taxiförare eller stadsbud) tar betalning utöver denna utan att påvisa att avvikelse sker. En sådan gärning uppfyller ofta de vanliga bedrägerirekvisiten. Se vidare III.14.3.2.

”Snyltning” är ingen officiell term. Om rekvisiten i 9:2 st 2 är uppfyll-
da, skall dömas för bedrägligt beteende.

Efter lagändring, som trätt i kraft 1977, kan snyltning, som ej uppfyller rekvisi-
ten för bedrägeri, aldrig bedömas som svårare brott än bedrägligt beteende (jäm-
för NJA 1977 s 630).

Om gärningen avser värde, som är ringa, behöver aldrig utredas om rek-
visiten för bedrägligt beteende (I) (BrB 9:2 st 1) är uppfyllda. Detta är
givetvis en betydande fördel från utredningssynpunkt. När värdet inte
är ringa finns anledning att utreda om rekvisiten i 9:1 är uppfyllda, ef-
tersom i så fall en svårare straffskala blir tillämplig och försök och för-
beredelse till brott är kriminaliserade. (Fullbordad snyltning kan i och
för sig tänkas vara försök till vanligt eller grovt bedrägeri: t ex A åker
tåg med förfalskad biljett och konduktören upptäcker genast förfalsk-
ningen.)

Det som gärningsmannen skall *begagna sig av* anges i lagen vara:

(a) *husrum*. Härmed torde avses enbart tillfällig bostad, såsom rum
på hotell, pensionat eller liknande (SvJT 1967 rf s 30); föreligger hyres-
avtal är stadgandet inte tillämpligt.

(b) *förtäring*, t ex på restaurang (NJA 1964 s 197 I, SvJT 1973 rf s 29)
eller kafé.

(c) *transport*, t ex med taxi (NJA 1946 s 593, NJA 1952 s 560, SvJT
1968 rf s 78), tåg (SvJT 1975 rf s 53), buss eller annat allmänt kommuni-
kationsmedel.

(d) *tillträde till föreställning* (t ex teater, bio, cirkus); s k plankning. I
och för sig torde här olaga intrång vara förövat (BrB 4:6; se I.11.4.3).

(e) eller *annat dylikt*, dvs något som är mycket likt något av det upp-
räknade. Härunder faller uppenbarligen tillträde till nöjesfält, idrotts-
tävling, perrong eller privat parkeringsplats. Mer tveksamt är om alle-
handa serviceåtgärder bör anses falla under stadgandet. I praxis har
dömts för snyltning när gärningsmannen dragit sig undan betalning för
tandbehandling (SvJT 1949 s 117), hårklippning o dyl. Det finns då
knappast anledning att inte anse som straffbelagt att han drar sig undan
kontant betalning för vilken tjänst det vara må (behandling av läkare el-
ler veterinär, service av skoputsare, frisör, garderobiär, stadsbud, ut-
nyttjande av campingplats, tennisbana, skönhetsbehandling, tvätt, re-
paration av bil, klocka, rådgivning av advokat, deklarationsbyrå osv).
Det synes inte gå att motivera att bara vissa arter av tjänster (som ej
nämns i lagtexten) förtjänar särskilt skydd. Straffskyddet får därför an-

ses omfatta alla utövare av serviceverksamhet som enligt vedertagen sed i branschen betjänar annan mot kontant betalning.

Det är tveksamt om denna rättstillämpning är rimlig. Riktigare vore nog att begränsa kriminaliseringen till fall, där en näringsidkare utan åtskillnad med hänsyn till person tillhandahåller allmänheten tjänster eller andra nyttigheter. De som begagnar sig härav förblir oftast okända för näringsidkaren, varför hans möjligheter att senare erhålla betalning är små.

Uppräkningen är sådan, att det borde vara uteslutet att som snyltning bedöma en gärning, varigenom gärningsmannen tillhandahålls en sak, som han avses föra med sig, t ex vid förhyrning av kläder eller bilar (jämför SvJT 1958 rf s 3). Dessutom passar ordet "begagna" väldigt illa i sådant fall.

Att köra från en bensinstation utan att betala för bensin, som tappats i tanken, bör bedömas som tillgreppsbrott eller, om någon person vilseletts, som bedrägeri. Vid tillåten självbetjäning har A tillstånd att ta bensin i besittning, men han får ensambesittning först när han lämnar platsen (och detta är otillåtet om han ej har betalt). Se NJA 1985 s 384 och ovan 2.2.2.

Gärningsmannen måste *ha begagnat* det som tillhandahålls. Beställning av hotellrum eller taxi, som sedan inte tas i anspråk innefattar inte ett begagnande (men gärningen kan vara oredligt förfarande). Mer tveksamt är om man skall bedöma beställning av förtäring på restaurang på samma sätt (SvJT 1969 rf s 51). Vid snyltning av transport måste färden ha påbörjats. När A har plankat in på ett nöjesfält eller en idrottsplats är brottet fullbordat, även om han ertappas omedelbart. Enligt lagen krävs bara att man begagnar sig av "tillträde" till föreställningen, osv, inte att man tillgodogör sig denna.

Ett andra krav är att det, som gärningsmannen begagnar sig av, skall tillhandahållas under *förutsättning av kontant betalning*. Så är givetvis fallet om förskottsbetalning skolat ske. Om kredit givits, innan gärningsmannen underlåtit att göra rätt för sig, är lagrummet inte tillämpligt (NJA 1962 B 27, SvJT 1958 rf s 3). Medgivande till kredit, som kommer till stånd efter brottets fullbordan, påverkar inte ansvarsfrågan.

Villkoret om kontant betalning behöver ej vara uttryckligen meddelat. Det kan framgå av sammanhanget. Det normala är ju numera, att kredit ej förekommer utan särskild överenskommelse.

Om nyttigheten begagnas intermittent eller kontinuerligt under viss tidsperiod, synes man i praxis anse kravet på villkor om kontant betalning vara uppfyllt, om avsikten är att betalning skall ske vid vissa tillfällen under perioden eller omedelbart när begagnandet avslutas; enligt överenskommelsen behöver gärningsman-

nen således inte vara likvid för beloppet under hela perioden (SvJT 1949 s 117, SvJT 1950 s 425). Det kan emellertid ifrågasättas, om man inte gör våld på lagens ord, om man anser mer än det som begagnas i omedelbar anslutning till det tillfälle, när betalning skall ske, vara begagnat under förutsättning av kontant betalning.

Gärningsmannen kan underlåta att göra rätt för sig såväl genom att begagna nyttigheten *utan att kunna betala* (SvJT 1967 rf s 30, SvJT 1973 rf s 29) som genom att helt enkelt *inte vilja betala*, ehuru han kan (NJA 1946 s 593, NJA 1952 s 560, SvJT 1968 rf s 78).

Bristande förmåga och bristande vilja att betala är emellertid blott huvudexempel på när gärningsmannen underlåter att göra rätt för sig (snyltning kräver inte uppsåtlig förmögenhetsöverföring). Antag att en kafégäst begagnar sig av förtäring utan att märka, att han glömt plånboken hemma (ej uppsåt i förhållande till betalningsoförmåga). När han märker att han inte kan betala, går han hem för att hämta pengar och är således villig att betala. Brott är likväl förövat, om han avlägsnar sig utan att först "göra rätt för sig" genom att ge sig till känna för personalen och avtala om hur betalning skall ske.

I sådana fall, där det inte finns anledning för gärningsmannen att själv ta initiativ till betalning och sådan inte avkrävs honom, kan det inte påstås att han inte gjort rätt för sig. A åker t ex tåg utan att ha köpt biljett, men blir ej i tillfälle att erlagga betalning. Snyltning föreligger ej heller, om A åker tåg med biljett som inte makuleras, men väl om han använder biljetten en gång till. Om A åter undandrar sig betalning vid färd på transportmedel, saknar det betydelse, om han faktiskt har giltig biljett. Det väsentliga är att han inte är villig att göra rätt för sig (jämför SvJT 1961 rf s 76).

Åtskilliga trafikföretag uttar *tilläggsavgift*, när en resenär påträffas utan giltigt färdbevis. Se Lag 1977:67 om tilläggsavgift i kollektiv persontrafik. Sådan avgift har inte karaktär av påföljd för brott. Uttagande av avgift utesluter inte straff för snyltning, men förutsätter inte heller att snyltning förövats.

8.3.2 Särskilt om automatmissbruk

Enligt motiven är 9:2 st 2 tillämplig vid vissa typer av automatmissbruk, t ex när någon sätter en telefonautomat i funktion genom att stoppa i metallbitar i stället för pengar.

I många fall består automatens service i att tillhandahålla *saker* (t ex matvaror, tidningar, preventivmedel, perrongbiljetter, tobaksvaror, fri-

märken, bensin, gas, mynt) mot förskottsbetalning. Kommer gärningsmannen åt en sådan sak genom att bryta upp automaten föreligger tillgreppsbrott (jämte skadegörelse). Kommer han åt saken genom att påverka automatens mekanism med annat än pengar eller polletter till det värde som förutsätts (t ex utländska mynt, metallbitar, ringar från ölburkar, fotokopior av sedlar) har han enligt rådande praxis förövat snyltning.

Distinktionen framstår som konstlad. Det väsentliga i gärningen är att en sak olovligen tas i besittning och då finns i och för sig ingen anledning att inte anse tillgreppsbrott vara förövat (så i äldre rätt: SvJT 1942 rf s 96). Som tillgreppsbrott måste under alla omständigheter följande fall bedömas: A tar pengar som någon glömt kvar i skålen på en växlingsautomat, A tar pengar som en växlingsautomat ger ifrån sig för mycket (i båda fallen får pengarna anses vara i automatinnehavarens besittning).

I praxis har på goda grunder även missbruk av bankomatkort (NJA 1980 s 224, SvJT 1977 rf s 45) och åtkomst av bensin, sedan automaten förmåtts att fungera med hjälp av fotokopior av tiokronorssedlar (NJA 1984 s 889), bedömts som tillgreppsbrott. Se ovan 2.2.2. Som nämns i 7.9.2 skall dock sådana gärningar numera bedömas som bedrägeri (enligt 9:1 st 2). I sammanhanget bör även straffbestämmelserna i BrB 14:9 och 10 uppmärksammas (se III.4.3.3 och III.4.6).

Även när en automat tillhandahåller *något annat än en sak* (telefon-samtal, elektricitet, skoputsning, massage, osv) anses snyltning föreligga, när den "luras" att fungera utan tillräcklig betalning. Likheten med de centrala snyltningsfallen är ju också större, än när automaten tillhandahåller en sak. Efter slopandet av besittningsrekvisitet i BrB 10:7 st 1 (se ovan 4.3) skulle det dock ofta ligga närmare till hands att döma för olovligt brukande.

Såsom nämnts i 7.9.2 är rekvisiten för bedrägeri enligt det 1986 nytilkomna andra stycket i 9:1 utformade med tanke på att gälla för de flesta typer av automatmissbruk, oavsett om gärningen också — enligt etablerad praxis — innefattar snyltning. I ringa fall kan det emellertid fortfarande vara angeläget att skilja mellan fall av automatmissbruk, som faller under 9:2 st 2, och sådana som inte gör det. Detta beror på att det finns en särskild åtalsregel för snyltningsfall (se nedan 8.8.2). De ovan nämnda rättsfallen NJA 1980 s 224 och NJA 1984 s 889 har därmed fortfarande relevans på det sättet, att de ger vid handen att i ringa fall av sådana gärningar föreligger enbart brott enligt 9:2 st 1. Vid ringa fall av snyltning i form av automatmissbruk är däremot både st 1 och st 2 i 9:2

uppfyllt, men åtalsregeln ger st 2 företräde.

Missbruk av parkeringsautomater bestraffas inte särskilt. Själva parakerandet kan vara egenmäktigt förfarande (se ovan 5.2.1). Ibland kan de vanliga bedrägerirekvisiten vara uppfyllda (vileledande av pareringsvakt).

Är förfarandet inte brottsligt föreligger ofta förutsättningar för tillämpning av Lag 1976:206 om felparkeringsavgift (med Förordning 1976:1128 om felparkeringsavgift) eller Lag 1984:318 om kontrollavgift vid olovlig parkering.

8.4 SVINDLERI — BrB 9:9

Om vileledande uppgifter lämnas till allmänheten eller en större, obestämmd krets av människor, kan fara uppkomma för att en eller flera människor förleds till förlustbringande transaktioner. Ansvar för bedrägeri eller försök därtill kan emellertid sällan komma i fråga, främst på grund av svårigheter att påvisa erforderligt orsakssamband eller uppsåt. För vissa fall har därför spridandet av vileledande uppgifter kriminaliserats särskilt under rubriken "svindleri" (även kallat "bedrägeri mot allmänheten").

Det är inte givet, att det finns något påtagligt kriminalpolitiskt behov för denna kriminalisering, särskilt som det i specialstraffrätten finns åtskilliga stadganden med delvis samma funktion (se nedan 8.4.4 och 8.5).

Svindleri konsumeras av (försök till) bedrägeri (NJA 1954 s 393).

8.4.1 Allmänt svindleri

Svindleri av den första typen (9:9 st 1) begår envar, som offentliggör eller bland allmänheten sprider vileledande uppgift, om det sker i avsikt — dvs med *direkt uppsåt* — att påverka priset på vara, värdepapper eller annan egendom (fast eller lös, inklusive rättigheter av olika slag). Om avsikten endast är att öka avsättningen, t ex genom oriktiga uppgifter om att ransonering skall ske av viss vara med fast pris, föreligger inte svindleri.

Uppgifterna måste vara riktade till en krets av personer som antingen är obestämmd eller är tämligen vidsträckt. En uppgift kan vara vileledande, dvs av beskaffenhet att (sannolikt) kunna vileleda andra, även om den inte innehåller någon osanning. Det räcker med att en oriktighet är antydd, t ex genom att lämnade uppgifter representerar ett skevt urval av fakta så att väsentliga förhållanden förtigits.

8.4.2 Svindleri av specialsubjekt

När det gäller uppgifter som sprids av personer, som har med ett visst företag att göra, är kriminaliseringen mer omfattande (9:9 st 2). Anledningen härtill är dels att större krav kan ställas på dessa personer, när det gäller sanningshalten hos uppgifter som rör företaget (de är ju mer initierade), dels — och därmed sammanhängande — att sådana uppgifter lättare än andra vinner tilltro hos allmänheten och därför är särskilt ägnade att ge upphov till förlustbringande åtgärder.

Brottet kan begås av den som *medverkar vid bildandet av ett företag* (t ex ett aktiebolag) eller av den som *på grund av sin ställning bör äga särskild kännedom om ett företag*, dvs han är i sådan position i företaget att det finns goda skäl att tro att han är särskilt insatt i företagets förhållanden (t ex stiftare, styrelseledamot, verkställande direktör, revisor, aktieägare som utövar ett påtagligt inflytande på företagets verksamhet). Om en sådan person faktiskt saknar särskild kännedom kan han likväl dömas. Brottet kan inte begås av en från företaget helt fristående person, som har eller bör ha en ingående kännedom om företaget (t ex en fondmäklare).

Den straffbelagda gärningen består i att *uppsåtligen eller av grov oaksamhet* offentliggöra eller på visst sätt sprida vilseledande uppgifter av viss typ. Brottet kan begås såväl vid företagets bildande som senare, t ex vid utvidgning, upplåning av pengar, nyemission av aktier.

En uppgift har offentliggjorts, när den publicerats i tryck, men även när den förekommer i skrift lämnad till offentlig myndighet (t ex patent- och registreringsverket). Uppgift som framlagts för företagets revisorer har däremot inte offentliggjorts.

Spridandet kan ske inte bara hos *allmänheten*, såsom vid allmänt svindleri, utan även bland *företagets intressenter*. Det senare alternativet är nämnt för att förebygga missuppfattningen, att endast personer som står helt utanför företaget skulle avses. Under alla förhållanden måste dock persongruppen vara så omfattande, att det kan blir tal om att uppgifterna "sprids" bland personerna.

Den vilseledande uppgiften skall vara *ägnad* att påverka bedömandet av företaget i ekonomiskt hänseende och därigenom medföra skada (se I.5.7.3). Uppgiften skall, med andra ord, *dels* vara sådan att den sannolikt duger för att vilseleda andra, *dels* vara sålunda vilseledande i fråga om företagets ekonomiska förhållanden och *dels* duga för att förmå andra till att företa förlustbringande dispositioner.

Uppgifterna kan finnas i en oriktig bokföring, som utger företagets

ställning som alltför gynnsam eller — undantagsvis — som alltför ogynnsam (t ex när syftet är att driva bort vissa intressenter och förmå dem att avstå från krav på företaget). Angående s k ekonomiskt förtal, se I.12.3.4.

Avvikelser, som står i överensstämmelse med god redovisnings- och köpmannased, faller dock inte under lagrummet. Undervärdering av tillgångar är i stor utsträckning tillåten och en bokföringsuppgift blir ägnad att påverka bedömandet av företaget i ekonomiskt hänseende, endast om existerande dolda reserver klart överstiger vad det finns anledning att räkna med som befintligt. Obefogad aktivering (uppförande såsom tillgång att årligen avskrivas under viss tidsperiod) av produktutvecklings- eller marknadsföringskostnader är ett exempel på fall där företagets ställning anges som alltför gynnsam.

Även om det inte direkt sägs i lagtexten måste krävas, att uppgifterna rör något, varom gärningsmannen bör äga särskild kännedom just på grund av sin ställning eller medverkan. En uppgift, som rör det allmänna ekonomiska läget i landet, bör därför inte anses falla under svindleristadgandet, även om brottsbeskrivningen formellt är uppfylld.

I praxis har ansvar för svindleri ådömts för anordnande av kedjebrevsliknande "spel". Sådant är numera att hänföra till lotterier (se Lotterilag 1982:1011 § 1 st 3) och kan därför bestraffas enligt BrB 16:14 (dobbleri).

8.4.3 Ringa och grovt brott

Svindleri — av endera av de två typerna — som är att anse som ringa eller grovt är särskilt brott. Som grovt brott kommer främst i fråga gärningar, som kan ha omfattande ekonomiska skadeverkningar för stora persongrupper eller som ger prov på ovanlig hänsynslöshet.

8.4.4 Specialstraffrätt

(1) Vad gäller s k *insiderspekulation* bör särskilt nämnas Lag 1985:571 om värdepappersmarknaden. I § 28 straffbeläggs att bryta mot förbud att köpa eller sälja aktier enligt vissa bestämmelser (se §§ 7—9) till skydd mot obehörigt utnyttjande av förtrolig företagsinformation. Brott enligt BrB har företräde. I ringa fall döms ej till ansvar (bl a när fallet kan antas sakna betydelse för allmänhetens förtroende för värdepappersmarknaden).

För uppsåtligt brott är straffet böter eller fängelse högst 6 mån eller, om brottet på grund av värdepappersaffärens omfattning eller annan omständighet är grovt, fängelse i högst 2 år. För brott som förövas av grov oaktsamhet är straffet böter eller fängelse högst 6 mån.

I § 29 straffbeläggs (böter eller fängelse högst 6 mån) bl a att någon, som har insynsställning i ett aktiemarknadsbolag, underlåter att till värdepapperscentralen skriftligen anmäla innehav av aktier i bolaget eller ändring i innehavet (se §§ 10—14). I ringa fall ådöms ej ansvar.

(2) I en rad associationsrättsliga författningar (dock ej ABL) är belagt med straff att i vissa sammanhang presentera vilseledande uppgifter eller sprida osant rykte av ekonomisk karaktär (se t ex FöreningsL § 110). I näringsrättslig lagstiftning är tämligen vanligt att lämnande av vilseledande uppgifter till myndighet är kriminaliserat. I en del fall är särskilt angivet att brott mot BrB har företräde, i övriga fall anses samma regel gälla utan särskild föreskrift. Se även III.14.3.1.

8.5 SPECIALSTRAFFRÄTT: BROTT MOT MARKNADSFÖRINGSLAGEN

MFL har till syfte att skapa garantier för att reklam och annan marknadsföring bedrivs på ett tillbörligt sätt och därigenom tillgodose framförallt konsumenternas intressen.

I § 2 finns en *generalklausul* enligt vilken förbud kan meddelas mot att fortsätta att, vid marknadsföring av vara eller tjänst, företa handling som är otillbörlig mot konsumenter eller näringsidkare. Förbudet kan avse åtgärder liknande dem som företagits. Förbud skall förenas med vite, om detta ej av särskilda skäl är behövligt (§ 5).

§ 4 gäller förbud rörande varor, som på grund av sina egenskaper medför särskild risk för skada på person eller egendom eller är uppenbart otjänliga för sitt huvudsakliga ändamål.

Inom ramen för generalklausulens tillämpningsområde har tre typer av förfaranden straffbelagts. Huruvida straff skall ådömas är emellertid lagt i händerna på konsumentombudsmannen (se § 17 st 2) och har han valt att hos marknadsdomstolen begära vitesförbud, så kan den som överträtt detta inte dömas till ansvar för gärning som omfattas av förbudet (§ 9 st 1).

Straffskalan för brott enligt MFL §§ 6—8 är böter eller fängelse högst 1 år.

8.5.1 Vilseledande framställning vid marknadsföring

I MFL § 6 är straffbelagt att vid marknadsföring av vara, tjänst eller annan nytthet uppsåtligen använda vilseledande framställning, som avser egen eller annans näringsverksamhet och är ägnad att påverka efterfrågan på nyttigheten. Brottet kan begås av näringsidkare, den som är anställd hos sådan eller den som handlar på näringsidkares vägnar. Ringa fall är inte brottsliga (§ 9 st 2).

Av betydelse för tolkningen av lagrummet är Lag 1978:763 med vissa bestämmelser om marknadsföring av alkoholdrycker, Lag 1978:764 med vissa bestämmelser om marknadsföring av tobaksvaror och Konsumentkreditlag 1977:981 §§ 5—6.

Med *marknadsföring* förstås åtgärder som riktar sig till återförsäljare eller konsumenter i Sverige och syftar till att befordra avsättning av varor eller tjänster, inklusive åtgärder som riktar sig till enskilda individer (t ex vid hemförsäljning). Huvudfallet av marknadsföring är reklam.

En vilseledande framställning som duger för att påverka efterfrågan kan avse t ex

- (a) varans eller tjänstens beskaffenhet eller kvalitet (material, sammansättning, konstruktion, användbarhet, lämplighet, vikt, mängd, hållbarhet, osv); se RH 133:82 (vilseledande presscitat i annons om teaterföreställning);
- (b) varans geografiska ursprung;
- (c) varans eller tjänstens pris (inklusive vilseledande uppgifter om prisets förmånlighet, t ex genom användning av "rabattpris", "utförsäljning", "realisation" och dylika termer); eller
- (d) avtalsvillkoren (t ex vilseledande presentation av garantiutfästelser och missbruk av termen "garanti").

Framställningen kan avse näringsidkarens egna och/eller andras (konkurrenters) varor och tjänster. Jämförelser med andras prestationer är i och för sig tillåtna, men de kan vara vilseledande, om de avser enstaka aspekter på varor eller tjänster (jämfört med en totalbild).

Huruvida en framställning är ägnad att påverka efterfrågan har delvis att göra med vem den riktar sig till. Det är således möjligt att det, som inte är ägnat att vilseleda tämligen sakkunniga på ett område, kan vara ägnat att vilseleda konsumenter i allmänhet eller speciellt okritiska konsumenter, såsom barn.

Brott enligt MFL § 6 konsumeras av bedrägeri, oredligt förfarande eller svindleri.

8.5.2 Kombinerade utbud

Ett kombinerat utbud föreligger när två eller flera varor eller tjänster är kopplade till varandra. Det är otillbörligt, om dess värde är svårbedömt och lätt kan överskattas. För två typer av fall finns straffbestämmelser:

(1) MFL § 7: Näringsidkare erbjuder konsument att mot märke eller annat bevis, som utlämnas vid försäljning av vara, tjänst eller annan nyttighet, erhålla annat än pengar eller rätt till översyn, reparation eller liknande med avseende på det sålda. I ringa fall föreligger inte brott (§ 9 st 2).

Det är således kriminaliserat att i samband med försäljning av vara lämna ut rabattmärken, som kan inlösas i varor, eller att erbjuda vara eller tjänst mot att kunden skickar in ett visst antal förpackningsflikar, burklock, osv från en vara.

(2) MFL § 8: Näringsidkare bjuder ut två eller flera varor för ett gemensamt pris eller erbjuder konsument att vid köp av vara förvärva även annan vara utan ersättning eller till särskilt lågt pris. För ansvar krävs vidare dels att varorna saknar naturligt samband, dels att förfarandet försvårar för konsumenten att bedöma erbjudandets värde. Motsvarande gäller för tjänster och andra nyttigheter. I ringa fall föreligger ej brott (§ 9 st 2).

För att naturligt samband skall föreligga torde krävas att användningsområdet (eller åtminstone kundkretsen) är i huvudsak gemensamt.

Erbjudanden vars värde öppet redovisas faller ej under lagrummet. Detsamma gäller tilläggserbjudanden som karakteriseras som gåva eller present (de kan dock vara vilseledande i fråga om prisets förmånlighet så att vitesförbud enligt § 2 eller ansvar enligt § 6 blir aktuellt).

8.5.3 Annan specialstraffrättslig lagstiftning

I Lag 1978:800 om namn och bild i reklam § 2 (jämför § 1) straffbeläggs (böter) att uppsåtligt eller av oaktsamhet vid marknadsföring av vara, tjänst eller annan nyttighet använda framställning i vilken annans namn eller bild utnyttjas utan dennes samtycke. Med namn jämställs annan beteckning som klart utpekar viss person. Brottet kan förövas av näringsidkare, anställd hos denne eller annan som handlar på näringsidkarens vägnar.

Livsmedelslag 1971:511 § 30 straffbelägger (böter eller fängelse högst 1 år) bl a att någon vid märkning av livsmedel lämnar oriktig uppgift, som innebär skada eller olägenhet för mottagaren (se § 13).

Se även straffbestämmelsen i Lag 1971:1081 om bestämning av volym och vikt § 7 (böter).

8.6 SPECIALSTRAFFRÄTT: CHECKBROTT

Såsom framgått i 7.3.1, 7.8.1 och 3 kan bedrägeri förövas genom att någon lurar annan att som motprestation motta en check utan tackning. Bedrägeriansvar kan emellertid vara uteslutet, därför att ingen förmögenhetsöverföring sker, därför att gärningsmannen saknar bedrägeri-uppsåt, osv. Detta hindrar inte att utställaren begår brott. I CheckL § 74 är nämligen straffbelagt att uppsåtligt eller av *oaktsamhet* till annans *förfång* utställa check utan tackning.

I samma lagrum är vidare straffbelagt att utställare av en check till

annans förfång utan skälig anledning uppsåtligen eller av oaktsamhet återkallar checken eller förfogar över täckningen före utgången av den tid, inom vilken checken skall uppvisas till betalning (i allmänhet inom 20 dagar efter den dag som är angiven som utställningsdag, se CheckL § 29). I sådant fall kan bedrägeri föreligga endast om gärningsmannen vid utställandet av checken avsåg att förfara på angivet sätt.

Om en check avtvingats utställaren eller eljest av honom överlämnats under sådana omständigheter att rättshandlingen är ogiltig eller om den lämnats som betalning för skuld som inte är exigibel, så torde han ha skälig anledning att återkalla checken.

CheckL § 74 är uttryckligen subsidiär till straffbestämmelserna i BrB kap 9. Enligt NJA 1950 s 210 har även bestämmelserna om förskingring företräde. I sammanhanget kan erinras om straffbestämmelsen om ockerpantning i BrB 9:10 (se nedan 9.4).

Straffskalan är för uppsåtligt brott böter eller fängelse högst 1 år, för grovt oaktsamt brott böter eller fängelse högst 6 mån, eljest böter.

Enligt motiven till CheckL bör förfång inte anses föreligga, om utställaren själv eller trassatbanken (kanske efter förhandlingar med utställaren) inlöser checken i nära anslutning till att trassatbanken förklarat att täckning saknas. Detta skulle dock inte gälla, om det för checkmottagaren är av avsevärt intresse att betalning sker omedelbart vid uppvisandet. I lagrådet framfördes emellertid den uppfattningen, att mottagare av check har rätt att räkna med att täckning finns, utan hänsyn till det föregående (rätts)förhållandet mellan utställare och mottagare. Mottagaren borde därför i regel anses lida förfång, om checken ej blir infriad.

Utebliven betalning vid uppvisande av check innefattar förfång, såvida inte särskilda omständigheter föreligger.

Det är oklart om förfång kan föreligga, när checken lämnats som betalning av ej giltig skuld eller för spelskuld eller annan icke exigibel skuld. Det är i vart fall sakligt motiverat att frikänna i sådana fall. Rättsordningen motarbetar sig själv om man kan få betalt för en ogiltig fordran genom skadestånd på grund av checkbrott.

Förfång konstitueras även av andra olägenheter än bristande betalning (NJA 1945 s 348: utmätning fördröjd). Mindre olägenheter är dock ej förfång.

Om checkinnehavaren vid mottagandet av checken vet att täckning saknas kan han inte anses lida förfång (NJA 1970 B 4).

Sådan kännedom är det normala vid framtiderade checkar (s k kreditcheckar) (NJA 1942 s 32, SvJT 1935 rf s 3, SvJT 1946 rf s 41, SvJT 1967 rf s 60). En sådan check kan dock presenteras i bank före utställningsdagen (se CheckL § 28). Saknas täckning på den dag som är angiven som utställningsdag torde inte lagens krav på att checken skall ha utställts till annans förfång vara uppfyllt.

Oaktsamt bedrägeri med check utan täckning kan således bestraffas som checkbrott, om förfarandet är till förfång för annan. Ordet "förfång" ställer i och för sig ett lägre krav på olägenhet än "skada". Likväl är inte alla oaktsamma bedrägerier med check utan täckning att bedöma som checkbrott, enär lagen tolkas så att *trassatbank aldrig kan lida förfång* genom att lösa in check utan täckning. Sådan inlösen kan däremot konstituera skada, varför bedrägeri kan förövas mot trassatbanken.

De uttalanden i motiven till CheckL som förordar denna tolkning kan måhända sägas bygga på en överskattning av trassatbankens hittillsvarande möjligheter att kontrollera om täckning finns. Utnyttjandet av datorer har på senare år avsevärt ökat kontrollmöjligheterna. I praxis har den i motiven förordade lösningen vidhållits (NJA 1971 s 343, SvJT 1963 rf s 68) och riksdagen har avvisat förslag om lagändring för att klarlägga att även inlösen av trassatbank skall omfattas av bestämmelsen. Vad gäller uppsåtliga överskridanden är bedrägeristadgandet tillämpligt i alla viktiga fall och oaktsamt överskridande av konton av annan art är inte alls kriminaliserat (jämför t ex oaktsamt missbruk av kontokort eller bankomatkort). Något särskilt kriminalpolitiskt behov för kriminalisering av oaktsamma överskridanden av checkkonton — vid inlösen i trassatbank — torde inte kunna förmärkas. Det är ju inte utan intresse att förhållandet mellan kontohavare och bank är ett civilrättsligt avtalsförhållande, som vad gäller flertalet checkkonton (lönecheckkonton) tillkommit på bankernas initiativ. En komplicerande faktor är dock att trassatbank på grund av överenskommelser med andra banker, postverket och handeln inte kan vägra att lösa in vissa checker som saknar täckning.

Om *annan bank* än trassatbanken honorerar (infriar) checken, har denna i praxis ansetts lida förfång, om trassatbanken sedan vägrar inlösen (NJA 1962 s 414, SvJT 1967 rf s 60).

Det har dock ifrågasatts, om inte alla banker borde likställas med trassatbank. Från allmänhetens synpunkt är det likgiltigt i vilken bank man presenterar checken; var det än sker uppfattas åtgärden som ett uttag på ett konto. Det framstår också som konstlat att den, som har ett konto i Malmö, åsamkar förfång om en check honoreras av ett annat bankföretags kontor i Malmö, men inte vid inlösen på ett trassatbankens kontor i Kiruna.

Avgörande för om en check saknar täckning torde vara att ett minussaldo uppkommer vid kontoföringen hos trassatbanken, vilket kan ske några dagar efter det att checken honorerats av annan bank. Brott synes därför inte begås av den som utställer check utan att just då ha behållning antecknad på sitt konto, om han blott ser till att behållning finns vid kontoföringen.

8.7 OSJÄLVSTÄNDIGA BROTTSDFORMER

8.7.1 Medverkan

Oaktsam medverkan till oredligt förfarande kan vara häleriförseelse (IV) (BrB 9:7 st 2); se ovan 5.7.3.

8.8 SÄRSKILDA ÅTALSREGLER

8.8.1 Villkor för åtal

(1) Förövas oredligt förfarande eller snyltning mot *vissa närstående* krävs alternativt *angivelse* (BrB 9:12 st 1); se ovan 2.8.1.

(2) Brott enligt MFL §§ 6—8 får åtalas endast efter *medgivande av konsumentombudsmannen* (MFL § 17 st 2).

(3) Vid brott enligt Lag 1978:800 om namn och bild i reklam § 2 krävs alternativt *angivelse* av målsäganden. Se även 8.8.2(3).

(4) Brott enligt Lag 1985:571 om värdepappersmarknaden får åtalas endast efter *medgivande* av bankinspektionen.

8.8.2 Särskild åklagarprövning

(1) Vid i 8.8.1 (1) nämnda brott mot närstående krävs alternativt att åtal är *påkallat från allmän synpunkt*; se ovan 2.8.2.

(2) Enligt BrB 9:12 st 2 gäller (från 1977) att *snyltning* (bedrägligt beteende enligt 9:2 st 2) får åtalas av åklagare, endast om åtal är *påkallat från allmän synpunkt*. Rättsväsendets resurser bör främst tas i anspråk för beivrande av den grövre brottsligheten.

Under hänvisning till att de anställda i servicenäringarna skulle få bära de olägenheter, som är förenade med ökade kontroller och krav på förskottsbetalning, vilka sannolikt skulle bli nödvändiga för att motverka ett ökat antal snyltningar, om åtalsregeln gjordes strängare, avvisade riksdagen ett förslag om att det skulle krävas, att åtal vore av särskilda skäl påkallat från allmän synpunkt.

Klara exempel på fall, där åtal bör ske, är när en passagerare innan han upptäcks, färdats mycket lång sträcka med ett allmänt färdmedel utan att inneha biljett, när en kund satt i system att låta bli att betala, och när han tillfrågats om han haft pengar och då försäkrat att så vore fallet (men sedan ej gjort rätt för sig). Åtal bör inte ske om gärningen avser ett obetydligt belopp eller gärningsmannen i efterhand gjort rätt för sig.

Såsom nämnts i 8.3.2 kan det vid missbruk av automater vara besvärligt att avgöra om gärningen är att hänföra under 9:2 st 2 eller (enbart) under 9:2 st 1.

(3) Vid brott som nämns i 8.8.1(3) kan allmänt åtal också ske, om det befinns *påkallat från allmän synpunkt*.

9 Övriga oredlighetsbrott

9.1 BROTTSTYPER OCH STRAFFSKALOR

(1) grovt rån (III) (8:6)	fängelse lägst 4 år högst 10 år
(2) rån (III) (8:5)	fängelse lägst 1 år högst 6 år
(3) (grov) utpressning (9:4 st 2) (4) (grov) trolöshet mot huvudman (I) (10:5 st 2)	fängelse lägst 6 mån högst 6 år
(5) (grovt) ocker (9:5 st 3) (6) (grovt) häleri (II, III) (9:6 st 3)	fängelse lägst 6 mån högst 4 år
(7) utpressning (9:4 st 1) (8) häleri (II, III) (9:6 st 1)	fängelse högst 2 år
(9) ocker (9:5 st 1 och 2) (10) ockerpantning (9:10) (11) trolöshet mot huvudman (I, II) (10:5 st 1 och 3) (12) behörighetsmissbruk (10:6)	böter eller fängelse högst 2 år
(13) (ringa) häleri (II, III) (9:6 st 1) (14) häleriförseelse (II, III) (9:7 st 1)	böter eller fängelse högst 6 mån
(15) (ringa) utpressning (9:4 st 1)	böter

9.2 UTPRESSNINGSBROTT

9.2.1 Utpressning — BrB 9:4 st 1

Utpressning begår den som medelst *olaga tvång* (BrB 4:4) förmår någon till handling eller underlåtenhet, som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den tvungne eller någon i vars ställe denne är. Med vinning för gärningsmannen likställs som vanligt att denne med direkt uppsåt bereder annan vinning (BrB 23:7). Brottet har en motsvarighet i AvtL § 29, enligt vilket lagrum tvång, som är mindre grovt än som sägs i 28 §, kan göra en rättshandling ogiltig.

Utpressning skiljer sig från bedrägeri blott på en enda punkt: i stället för vilseledande krävs utövande av tvång. A *tvingar* B att göra x, om han medelst hot om en framtida händelse ger B ett tillräckligt skäl för att göra x och B sedan gör x på denna grund (SvJT 1959 rf s 73). Även när A använder våld utnyttjar han i verkligheten ett hot (om att våldet skall fortsätta eller upprepas). För att A:s gärning skall bli operativ fordras, att B uppfattar A:s gärning som ett hot och att han tror att detta är allvarligt menat (se t ex RH 113:80). Liksom vid bedrägeri består alltså A:s gärning i att få B att tro något och därigenom förmå honom till en disposition. Det kan t o m tänkas, att en gärning är både bedrägeri och utpressning, nämligen när gärningsmannen genom att framställa ett hot, som inte är allvarligt menat, vilseleder B rörande vad han tänker göra. I ett sådant fall bör endast utpressningsreglerna tillämpas.

En förutsättning för ansvar för utpressning är att gärningsmannen begår ett annat brott: *olaga tvång* (BrB 4:4). Olaga tvång utförs genom att någon med våld eller hot om brottslig gärning tvingar annan till något eller att han med sådan verkan utövar tvång, som är otillbörligt, genom att hota att åtala eller ange annan för brott eller att om annan lämna menligt meddelande. Se vidare I.11.3.1. Det kan här tilläggas, att hot om gärning, som är enbart civilrättsligt rättsstridig (t ex avtalsbrott, strejk), inte kan vara olaga tvång.

En annan förutsättning är att gärningsmannen inte begår ett annat brott: rån eller grovt rån (se 9.2.3). Se RH 113:80.

Utpressning kan begås genom *underlåtenhet* på samma sätt som bedrägeri. Ett hot kan vara indicerat av en persons underlåtenhet i ett visst hänseende och olaga tvång kan begås genom underlåtenhet att avvärja en viss fara.

Vid vissa arter av tvång krävs, som nämnts, i 4:4 att tvånget är *otillbörligt* (NJA 1969 s 517, NJA 1970 B 26). I motiven hävdas, att tvånget ibland skulle kunna vara tillbörligt därför att vinningen tillfaller annan än gärningsmannen. Något övertygande skäl för denna ståndpunkt har inte framförts. Om A genom hot om polisanmälan förmår B att betala oskäligt skadestånd, föreligger otvivelaktigt utpressning. I motiven sägs, att om A avtvingar B dels ett skäligt skadestånd och dels ett ytterligare belopp för välgörande ändamål (såsom bot) så skulle tvånget vara tillbörligt. Att tvinga någon att erlägga ett belopp till ett partis valfond skulle väl i så fall inte heller vara utpressning.

Att medelst olaga tvång förmå någon att betala förfallen skuld kan inte vara utpressning, eftersom ingen förmögenhetsöverföring äger rum (se RH 10:82). Erkänns inte fordringen av rättsordningen blir dock be-

dömningen den motsatta. Det är utpressning att tvinga någon att betala oskäligt högt skadestånd, en spelskuld, en ogiltig fordran, muta eller ersättning för att ha utnyttjat en prostituerads tjänster. Utpressning begås även i det fall att någon tvingar en anhörig till den, som är skyldig att betala t ex skadestånd, att erlægga beloppet. Den anhörige har ju ingen rättslig plikt att betala (jämför NJA 1953 s 512).

Sker inte förmögenhetsöverföring är gärningsmannen likväl förövare av olaga tvång.

Vad gäller bedömningen av när skada och vinning föreligger hänvisas till vad som sagts i 7.7 och 8. (Se även NJA 1946 s 526.)

När det gäller utpressning genom hot om angivelse eller lämnande av menligt meddelande måste den oanmälda brottsligheten vara mycket stor, eftersom den utpressade har goda skäl för att hemlighålla att han är föremål för utpressning (han kan t ex ha begått brott, vara homosexuell, prostituerad eller otrogen sin make).

9.2.2 Ringa och grov utpressning — BrB 9:4

Utpressning som är ringa (NJA 1969 s 517) eller grov klassificeras som särskilt brott. Lagen nämner inga omständigheter som särskilt är att beakta vid bedömningen.

Vad gäller kretsen av grova brott är att framhålla, att om tvånget är grovt så blir i regel rånbestämmelserna tillämpliga (se nästa avsnitt). Detta gäller dock inte om hotet riktar sig mot annan än den tvungne. Vid s k *kidnapping* eller tagande av gisslan — någon rövas bort i syfte att förmå dess anhöriga eller annan att betala en lösensumma (se I.11.3.4) — är hotet mot den bortrövade normalt sådant som sägs i rånparagrafen. Men hotet mot den som skall tvingas betala är inte rån-tvång, utan blott hot om brottslig gärning mot annan. Därför kommer inte ansvar för rån i fråga, men väl för utpressning i förening med brott enligt BrB kap 4.

9.2.3 Rån och grovt rån (III) — BrB 8:5 och 6

Om det olaga tvånget vid utpressning uppfyller kravet på *råntvång*, vilket begrepp förklarats ovan i 3.4.2, så skall alltså dömas för rån och inte för utpressning, såvida gärningen med hänsyn till våldet, hotet eller omständigheterna i övrigt inte är av mindre allvarlig art (NJA 1970 s 353, jämför SvJT 1972 rf s 34); se ovan 3.4.3. (En rättshandling som framtvingats med råntvång är i regel ogiltig enligt AvtL § 28. Definitio-

nen av råntvång i AvtL är numera formellt snävare än definitionen i 8:5.)

Det har ansetts egendomligt att göra skillnad mellan t ex det fall att A med vapen i hand tillgriper en sak från B och det att han under vapenhot tvingar B att lämna ifrån sig saken. Motsvarande gäller tillgrepp av ett skuldebrev under råntvång jämfört med att medelst råntvång förmå en person att utfärda ett skuldebrev. Våldsmomentet är så framträdande att brotten bör få samma rubricering. En typisk utpressare anses mera förlita sig på sitt offers svaghet än på våldsmetoder.

Rörande under vilka omständigheter rån bör bedömas som *grovt* hänvisas till 3.4.4. HD har uttalat, att rån mot bank eller annan penninginrättning under hot med skarpladdade skjutvapen i regel bör bedömas som grovt, oavsett om skott avlossats (NJA 1972 s 323). Dyliga rån betraktas tydligen som särskilt farliga och hänsynslösa

Senare praxis synes dock peka mot en generösare inställning (NJA 1979 s 139, NJA 1979 s 581). Se även RH 10:82 och jämför NJA 1981 s 335 (ej grovt brott då kulsprutepistol ej var skarpladdad).

9.3 OCKER — BrB 9:5

Ocker enligt 9:5 st 1 begår den som vid rättshandling begagnar sig av annans trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning i förhållande till honom eller annan för att bereda sig förmån, som står i uppenbart missförhållande till vederlaget eller för vilken vederlag ej skall utgå. Sådant ocker skiljer sig från bedrägeri och utpressning däri att gärningsmannen utnyttjar ett redan föreliggande förhållande — en persons underläge eller svaghet — till sin vinning och därför inte behöver förmå någon till en disposition genom utnyttjande av otillbörliga medel. Inte sällan är de relevanta dispositionerna från offrets sida mer begränsade vid ocker: endast *rättshandlingar* kommer i fråga. En sådan rättshandling kan vara ogiltig enligt AvtL § 31.

1986 har BrB 9:5 tillförts ett nytt andra stycke och därmed en ny variant av ocker (*kreditocker i näringsverksamhet m m*), som skiljer sig från huvudformen däri att ett utnyttjande av annans underläge inte behöver styrkas. Denna form av ocker behandlas för sig i 9.3.4.

1986 ändrades även första stycket i 9:5. Tidigare krävdes, såvitt gällde utnyttjande av annans beroende ställning, att beroendeförhållandet avsåg relationen målsägande-gärningsman. Lika straffvärt är emellertid att utnyttja någons underläge i förhållande till någon annan än gärningsmannen. Lagändringen, som

medförde ökad nordisk rättslikhet, innebär att AvtL § 31 inte helt svarar mot BrB 9:5 st 1. I fall, där § 31 inte passar, kan AvtL § 33 vara tillämplig. Vad åter gäller det nya st 2 i BrB 9:5 finns överhuvudtaget ingen motsvarighet i AvtL § 31. Ibland kan nog AvtL § 33 också här vara tillämplig, men i vart fall ger AvtL § 36 möjlighet till ogiltigförklaring av ifrågavarande avtal.

Ocker konsumeras av bedrägeri, utpressning eller narkotikabrott.

9.3.1 Utnyttjande av annans underläge

För ocker enligt 9:5 st 1 krävs för det första att gärningsmannen vid avtal eller annan rättshandling begagnar sig av annans underläge i något av följande fyra hänseenden:

(1) *Trångmål*. Härmed avses ett fysiskt eller ekonomiskt nödtillstånd, som är speciellt för offret (och eventuellt flera bestämda personer jämte honom). En generell nödsituation eller svår situation är inte tillräcklig. Att utnyttja en allmän brist på en vara eller annan nyttinghet (bostäder, arbete, arbetskraft) är inte ocker (SvJT 1946 rf s 106). Det är ingen primärt straffrättslig uppgift att generellt reglera prisbildningen. Lagstiftning om maximipriser innehåller särskilda straffbestämmelser; se nedan 9.3.6.

Praxis har varit mycket restriktiv vid bedömningen av om ett pressat ekonomiskt läge kan vara trångmål.

NJA 1942 s 160, NJA 1947 s 107, NJA 1953 s 512, NJA 1955 s 574 (II), NJA 1959 B 12, NJA 1963 s 195, NJA 1963 B 12, NJA 1964 s 213.

Hemfallenhet åt narkotikamissbruk har ansetts innefatta trångmål (jämför SvJT 1964 rf s 14).

Den som är i trångmål behöver inte vara den som gör något till gärningsmannens vinning. Detta framstår som särskilt klart, när en juridisk person, t ex ett aktiebolag, befinner sig i ekonomiskt trångmål. Det har vidare inte heller någon betydelse om trångmålet är självförfallat eller tillfälligt.

(2) *Oförstånd*. Härmed avses bristande intellektuell kapacitet i allmänhet eller okunnighet på något visst område, främst rörande affärer av viss art, men däremot inte bristande kännedom i en viss fråga.

NJA 1953 s 512, NJA 1955 s 574 (II), NJA 1963 B 25, NJA 1964 s 213, NJA 1965 s 345, NJA 1968 s 336, NJA 1981 s 718.

Om konstexperten A av konsthandlaren B förvärvar ett värdefullt konstverk

till billig penning, därför att B inte förstått vem som var upphovsman, gör sig A skyldig till ocker, endast om B är allmänt okunnig i konstfrågor eller om konstverks marknadsvärde (men då kan han knappast driva konsthandel). Däremot är det möjligt, att A begår bedrägeri genom att förstärka eller vidmakthålla B:s villfarelse.

(3) *Lättsinne*. Det är något tveksamt, om lättsinnet måste vara ekonomiskt. Vid kreditocker får lättsinne anses föreligga, om lånade pengar skall användas för t ex hasardspel (NJA 1963 s 195, NJA 1963 B 12) eller dyra semesterresor. Lättsinnet kan vara konstant (ett karaktärsdrag) eller tillfälligt (t ex beroende på alkoholpåverkan).

(4) *Beroende ställning* i förhållande till gärningsmannen eller annan person. Beroende av annat — t ex narkotika eller alkohol — faller inte under denna punkt. Beroendeförhållandet kan vara ekonomiskt (t ex arbetsgivare-arbetstagare), men behöver inte vara det (t ex man-hustru, vårdare-sjukling). Som beroende ställning torde även böra räknas ett psykologiskt maktförhållande (såvida inte en utpressningssituation föreligger). Enbart det förhållandet, att en arbetstagare inte kan få annat arbete konstituerar inte beroende ställning i förhållande till arbetsgivaren.

De fyra typerna av underläge täcker i viss mån varandra och det förekommer ofta att fler än en åberopas i en fällande dom.

Ett trångmål eller en beroende ställning kan utnyttjas även om underläget blott är *inbillat*. I sådant fall torde ocker ej föreligga, om inte också offrets oförstånd utnyttjas. Är gärningsmannen ansvarig för villfarelsen eller dess fortbestånd kommer ansvar för bedrägeri i fråga.

Gärningsmannen *begagnar* sig inte av underläget om han kunnat göra vinningen oberoende av underläget (NJA 1962 s 307).

9.3.2 Rättshandlingen

Begagnandet av underläget skall ske vid avtal eller annan rättshandling. Härav följer att rättshandlingen kan företas av offret *eller* gärningsmannen (eller båda).

Det finns numera ingen begränsning angående rättshandlingens natur. Före 1942 var endast *kreditocker* (NJA 1963 s 195, NJA 1963 B 11—15, NJA 1964 s 213) kriminaliserat. Kreditocker består i princip i att gärningsmannen lånar ut pengar till orimligt hög ränta. Angående den särskilda straffbestämmelsen rörande vissa typer av kreditocker i BrB 9:5 st 2 hänvisas till 9.3.4.

Med kreditocker brukar sidoställas *sakocker*, vilken term dock är missvisande, eftersom den avser varje annan prestation än kreditgivning, såsom att hyra ut en bostad, att sälja varor (ett företag utnyttjar t ex de anställdas beroendeställning till att förmå dem att för oskäligt pris köpa företagets varor) eller medverka vid tillkomsten av växlar (NJA 1955 s 574 (II), NJA 1959 B 12).

Offrets rättshandling kan vara benefik (gåva, testamente). Något begagnande av underläget kan det dock bli tal om endast om gärningsmannen förmått den andre till rättshandlingen eller eljest påverkat honom (NJA 1981 s 718). Brottet fullbordas, när rättshandlingen blir definitiv (i testamentsfallet vid testators död). Angående testamentes ogiltighet, se ÅB 13:3.

I praxis har fällts för ocker, när gärningsmannen uppburit räntor i enlighet med ett försträkningsavtal, som tillkommit i en ockersituation utan uppsåt (NJA 1963 B 14, NJA 1964 s 213). Det är emellertid knappast möjligt att finna vinningsrekvisitet uppfyllt, om betalningen av ränta anses vara den relevanta rättshandlingen, eftersom det föregående avtalet är giltigt. Det är inte heller oförståndigt eller lättsinnigt att betala vad man är skyldig att betala och att man vid fullföljande av ett giltigt avtal är i ekonomiskt trångmål måste vara utan betydelse. Inte heller ockergrunden beroende ställning får något spelrum. Endast om försträkningsavtalet är att betrakta som ogiltigt, t ex enligt AvtL § 33, eller ogiltigförklarats enligt AvtL § 36, torde det vara möjligt att hävda att en räntebetalning kan konstituera ocker, när uppsåt saknades vid avtalets ingående.

Ocker kan begås genom *underlåtenhet*. Av praktiskt intresse är dels att avtal kan ingås genom underlåtenhet och dels att man på olika sätt (som skildrats vid behandlingen av bedrägeri) genom underlåtenhet kan förmå någon att göra något.

9.3.3 Vinningsrekvisitet

Ocker begås genom att gärningsmannen skaffar sig vinning på visst sätt. I lagen talas om att han "bereder sig förmån". Härmed avses inte att vinningen måste vara säkrad. Brottet kan vara fullbordat genom att ett avtal ingås och att därvid betinga sig en förmån är ett sätt att bereda sig förmån.

Vinningsrekvisitet är alltid uppfyllt, när gärningsmannen bereder sig förmån (med ekonomiskt värde) för vilken han *inte skall presterar något vederlag*. Dessa fall är oförorebara.

När gärningsmannen *skall presterar ett vederlag* är vinningsrekvisitet

uppfyllt bara om det råder *uppenbart missförhållande* mellan förmånen och vederlaget. I sådana bytessituationer uppkommer ofta bedömningssvårigheter. Enklast är de fall, där förmån och vederlag består av lösöre, värdepapper eller fastigheter som byts mot pengar. Men också i sådana fall kompliceras bedömningen så snart det inte råder fri prisbildning. Priset på en illegal marknad kan inte tillåtas vara vägledande (NJA 1961 B 23, NJA 1968 s 336, SvJT 1964 rf s 14). Fastställda maximipriser bör inte läggas till grund för bedömningen (det är ofta förutsatt att värdet är högre än priset och det ges särskilda straffbestämmelser för uttagande av högre priser). Dessutom räcker det ju inte med att värdet av förmånen klart överstiger värdet av vederlaget. Det skall råda ett uppenbart missförhållande och när så är fallet är tämligen obestämt (jämför NJA 1963 B 25).

Vederlag eller förmån kan emellertid bestå i annat än att lämna ifrån sig saker eller annat vars värde direkt kan beräknas i pengar, såsom vid medverkan vid tillkomst av växlar (NJA 1955 s 574 (II), NJA 1955 B 13) eller överlåtelse av hyresrätt (NJA 1962 s 307).

Särskilt svårt är att avgöra om uppenbart missförhållande föreligger vid *kreditgivning*.

Man kan här tänka sig tre olika sätt för beräkningen.

Man kan för det första utgå från det *nominella värdet* av prestationerna, dvs den summa A lånar ut och den summa B förbinder sig att betala tillbaka jämte viss låneavgift. Denna beräkningsmetod innebär att utlåning i alla situationer måste ske till högst en viss ränta och att man genom kriminaliseringen av ocker skulle få till stånd en prisreglering av penninglån. Metoden är inte accepterad.

Man kan för det andra utgå från det *faktiska värdet* av prestationerna. Mot A:s vederlag i form av utbetalda pengar (eller säkert försträkningslöfte) ställs då värdet av A:s förmåner, dvs en säker eller mer eller mindre osäker fordran på B, eventuellt inklusive fordran på ränta, jämte i förväg uppburna belopp. Inte heller denna metod är accepterad. Den innebär att gärningsmannen kan räkna sig till godo att hans fordran är osäker. Skulle genom transaktionen gärningsmannen, enligt ett objektivt bedömande, bli blott i mindre mån rikare eller kanske t o m fattigare (vilket inte är en ovanlighet) skulle det inte finnas någon gräns för de förmåner han kan betinga sig (jämför NJA 1963 s 195, NJA 1963 B 12 och NJA 1963 B 15). Vid ocker är alltså inte fråga om samma skada-vinningsbedömning som vid bedrägeri. Detta visas bl a av att det är möjligt att ockeroffret begår bedrägeri mot ockraren, vilket skulle ha varit omöjligt om man i ockerstadgandet hade samma beräkning av vinningen som i bedrägeristadgandet (SvJT 1957 rf s 9).

Det riktiga är att tillämpa en *tredje metod*, vid vilken man som vederlag betraktar att A försträcker B en viss summa pengar på viss tid och som förmån den ersättning A betingar sig för denna tjänst.

Såsom framhölls av departementschefen i 1986 års lagstiftningsärende bör utgångspunkten vara kreditvillkoren på den reglerade kreditmarknaden, oavsett om det på grund av kreditpolitiska åtgärder kan vara svårt för privatpersoner att låna pengar för oprioriterade ändamål. Dock måste beaktas, att t ex finansbolagen på grund av sin upplånings-situation håller en räntenivå, som överstiger bankernas utlåningsränta. Vidare måste lånets löptid och gäldenärens ekonomiska situation vägas in i bedömningen. Någon betydelse har också, att även kreditstarka låntagare kan vara villiga att betala extra för en snabbare kredit än en bank kan erbjuda. Att för olika typsituationer ange absoluta gränser låter sig inte göra, men vissa riktlinjer kan ändå vara till ledning.

Är fordringen tämligen *säker* (det kanske finns borgen eller annan säkerhet) föreligger uppenbart missförhållande, om den betingade räntan är orimligt hög. Som riktpunkt torde man här kunna ta tre à fyra gånger riksbankens diskonto, förutsatt att lånet inte har mycket kort löptid. Uppgår räntan till 30—35 % kan man åtminstone sätta i fråga om det är ocker, om lånet har en löptid på, låt oss säga, minst 6 mån (NJA 1964 s 213, NJA 1975 s 131, jämför NJA 1955 s 574 (II)). En ersättning om 50 kr för en veckas lån av 2 000 kr ger en mycket hög årsränta, men det vore orimligt att anse ocker vara begånget.

Är fordringen *osäker* kan vederlaget sägas bestå i att låna ut pengar på viss tid under osäkra omständigheter. En rimlig förmån som väger upp denna prestation består då inte bara i skälig ränta utan även i en riskpremie. Det kan ju vara så att fordringen är så osäker att gärningsmannen lika gärna kunnat kasta pengarna i sjön. Frågan är om han då kan betinga sig hur stor riskpremie som helst. Svaret har inte givits i praxis, men det är motiverat att motarbeta osunda affärer genom att anse ocker förövat under alla omständigheter när den betingade ersättningen vid försträckning på längre tid uppgår till mer än 100 % i årsränta.

När en viss ej obetydlig förlustrisk har förelegat har årsräntor på 100 % och däröver (NJA 1963 s 195, NJA 1963 B 12, NJA 1963 B 15), men inte mellan 20 och 25 % (NJA 1964 s 213), ansetts innebära uppenbart missförhållande. När förlustrisken har varit mycket stor har 120 % i årsränta tolererats av en majoritet i HD (NJA 1963 s 195, NJA 1963 B 12, NJA 1963 B 15).

När här har talats om "ränta" har avsetts inte bara formell ränta, utan det sammanlagda värdet av den prestation, som gärningsmannen betingar sig för kreditgivningen. Även kostnader för uppläggning av lån och kreditupplysning skall således beaktas, liksom t ex förhöjd köpe-

skilling vid kreditköp och andra blandade avtal.

Bedömningen påverkas inte av att s k *kedjeocker* föreligger (t ex en långivare betalar själv ockerräntor på lån som han tagit för att kunna få fram kontanter till en låntagare).

BrB 23:7 bör läsas så att lagrummet är tillämpligt även på ockerstadgandet, även om det inte där talas om vinning eller tillägnelse.

9.3.4 Kreditocker i näringsverksamhet m m — BrB 9:5 st 2

Styrkande av ocker enligt BrB 9:5 st 1 förutsätter en ofta tidsödande och besvärlig utredning om varje enskild målsägandes personliga och ekonomiska situation och vilken kännedom den misstänkte ockraren haft härom. De enskilda målsägandena är ofta obenägna att redovisa sina privata förhållanden. Möjligheterna kan därför vara små att komma åt brottsligheten på den ”grå” kreditmarknaden, dvs den kreditgivning som varken omfattas av den kreditpolitiska lagstiftningen eller är föremål för särskild insyn eller kontroll från statens sida. Denna grå låne-marknad spänner från seriösa transaktioner mellan företag eller genom förmedling av bankernas notariatavdelningar till en mer eller mindre skum hantering med kortfristiga lån till privatpersoner avseende relativt små belopp.

Detta är bakgrunden till det år 1986 införda st 2 i BrB 9:5. I där avsedda fall krävs inte bevisning om att annans underläge har utnyttjats. Brottsutredningen kan inriktas på förhållandet mellan parternas prestationer. Någon egentlig utvidgning av det straffbelagda området är inte avsedd. Nästan alltid måste den, som lånar pengar under de omständigheter som sägs i 9:5 st 2, vara i sådant underläge som nämns i 9:5 st 1.

Ocker enligt 9:5 st 2 förutsätter *kreditgivning i näringsverksamhet eller annan verksamhet, som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning*.

Med kreditgivning förstås i första hand rena försträkningsavtal, men även andra former av kreditgivning och finansiering, såsom leasing, factoring, kreditköp och avbetalningsköp. Låneverksamhet kombineras i vissa branscher med försäljning av varor på ett sätt som gör det svårt att skilja mellan fristående försträckning och annan kreditgivning.

Uttrycket ”i näringsverksamhet eller i annan verksamhet, som bedrivs vanemässigt eller annars i större utsträckning” skall tolkas på samma sätt som motsvarande lokution i BrB 9:6 st 2 (sakhäleri utan styrkt förbrott). Det räcker därför med att här hänvisa till framställningen i 5.6.6 ovan.

Ansvar enligt 9:5 st 2 förutsätter slutligen, att gärningsmannen bereder sig *ränta eller annan förmån, som står i uppenbart missförhållande till motprestationen* (kreditgivningen). I denna del gäller detsamma som vid ocker enligt st 1. Vad som sagts i 9.3.3 om vinning vid kreditgivning är således lika relevant vid tillämpningen av st 2. Härav följer att låntagarens ekonomiska situation inte är helt irrelevant vid prövningen av om brott enligt st 2 är förövat, trots att utnyttjande av underläge inte är brottsrekvisit. Huruvida kreditvillkoren är godtagbara har ju att göra med kreditrisken och denna påverkas givetvis av låntagarens ekonomi.

Även enbart uppbärande av oskäligen ränta, osv faller under brottsbeskrivningen. En person som gör så kan inte freda sig med att han saknade uppsåt vid avtalets ingående.

BrB 23:7 är tillämplig även vid ocker enligt 9:5 st 2. Brottet kan förövas av t ex någon som ej själv har vinning, men som avsiktligt gynnar en bakomstående finansiär.

9.3.5 Grovt ocker — BrB 9:5 st 3

Varken i lag eller förarbeten anges några omständigheter som särskilt bör beaktas vid klassificeringen av ett ockerbrott som grovt. Särskilt beaktansvärt torde vara att brottet avser stora värden (NJA 1963 s 195, NJA 1963 B 11—15) eller präglas av yrkesmässighet eller ovanlig hän synslöshet.

9.3.6 Specialstraffrätt

(1) Olika former av *hyresocker o dyl* kriminaliseras i *JB 12:65* (att uppsåtligt uppställa villkor om särskilt vederlag för upplåtelse av bostadslägenhet eller för överlåtelse av hyresrätt till sådan lägenhet; ej ansvar i ringa fall) och i *JB 12:65a* (att uppsåtligt olovligt motta, träffa avtal om eller begära ersättning av hyresökande för anvisning av bostadslägenhet för annat ändamål än fritidsändamål eller att uppsåtligt såsom hyresvärd ta ut uppenbart oskäligen hyra genom att begagna sig av att hyresgäst saknar rätt till förlängning av hyresavtal rörande bostadslägenhet).

Straffskalor: böter eller fängelse högst 6 mån; vid grovt brott fängelse högst 2 år. I *JB 12:65* st 2 sägs att vid bedömning av huruvida brott är grovt skall särskilt beaktas, om det utgjort led i en verksamhet, som bedrivits yrkesmässigt eller i större omfattning, eller om gärningsmannen eljest i avsevärd mån missbrukat sin ställning som ägare eller förvaltare av fastighet.

NJA 1970 s 513 och NJA 1972 B 2 avser äldre rätt.

(2) *Prisocker* kriminaliseras i Allmän prisregleringslag 1956:236 §§ 10—13. Straffskalorna varierar från böter vid oaktsamhet (som ej är ringa) till fängelse i

högst 2 år vid uppsåtligt brott, som är grovt. (§ 15 innehåller en regel om husbondeansvar.) Observera att denna lag har karaktär av beredskapslagstiftning och därför ej alltid är aktuell. Se Förordning 1985:1012 om fortsatt tillämpning av allmänna prisregleringslagen 1956:236. NJA 1944 s 492, NJA 1945 s 262, NJA 1950 s 449, NJA 1950 s 591, NJA 1950 s 665 och NJA 1953 s 543 avser äldre rätt.

9.4 OCKERPANTNING — BrB 9:10

Brottet består i att man mottar viss typ av handling för att (*direkt uppsåt*) använda den som påtryckningsmedel vid krav.

Kriminaliseringen har tillkommit för att i någon mån motverka, att ockrare går fria på grund av bevisvärigheter. En person som lånar ut pengar mot ockerränta skaffar sig nämligen — om fordringen inte är fullt säker — ofta en viss garanti för att lånet skall bli betalt. Han förmår då låntagaren att till honom överlämna ett papper, som kan tjäna som påtryckningsmedel, t ex i det att papperet utgör bevis om att låntagaren eller annan begått brott. (Det behöver inte vara så att brott verkligen är begånget. Handlingen kan likväl fungera som påtryckningsmedel, så snart den andre finner sig kunna räkna med att inte bli trodd på sitt ord, när det finns skriftligt bevis som pekar i annan riktning.) Ockerpantning kan karakteriseras som en form av förberedelse till utpressning.

En mottagen handling skall vara en

(1) *falsk handling* (som kan föranleda misstanke om förfalskningsbrott). Jämför ordstävet "Falska växlar är de säkraste".

(2) *oriktig handling* (som kan föranleda misstanke om osann försäkringen, osant intygande, förskingring, trolöshet mot huvudman, m m). Hit hör även handling som upprättats för skens skull. Om en låntagare skriver under en förbindelse om att beloppet mottagits med redovisningskyldighet (t ex för visst uppdrag) kan den utgöra bevis om att fordringsförskingring är förövad vid utebliven betalning (s k långholmskvitto); om ett skuldebrev ställs på för högt belopp ges det möjlighet att använda det som påtryckningsmedel genom att hota med överlåtelse till tredje man.

(3) eller *check utan täckning* (som kan föranleda misstanke om bedrägeri eller checkbrott — se ovan 8.6).

Handlingar, som mottas endast för att tjäna som bevismedel, faller inte under lagrummet.

Det är teoretiskt möjligt att begå brottet genom *underlåtenhet* (jämför vad som sagts i 5.6.3 om att låta egendom komma i sin besittning). På grund av uppsåtskravet är det dock inte realistiskt att räkna med att så sker i praktiken.

Även vid ockerpantning är bevissvårigheterna stora. De betingas särskilt av kravet på att gärningsmannen skall ha mottagit handlingen med en (villkorlig) avsikt att använda den som påtryckningsmedel. Dvs anledningen till mottagandet är att han skall använda handlingen för påtryckning, om det kommer att behövas. I praktiken blir det svårt att bevisa annat än att någon besitter ett antal handlingar av angiven art. I motiven uttalar man emellertid en förhoppning om att kriminaliseringen skall utgöra ett riskmoment, som kan utöva en viss avskräckande verkan.

Efter tillkomsten av nuvarande BrB 9:5 st 2 torde kriminaliseringen vara överflödig.

9.5 VINNINGSHÄLERI — BrB 9:6 och 7

Vinningshäleri begår den som bereder sig otillbörlig vinning av annans brottsliga förvärv (eller avsiktligen bereder annan sådan vinning; se BrB 23:7).

Kriminaliseringen har bl a till syfte att möjliggöra bestraffning av den som tar befattning (och därvid skaffar sig vinning) med sådant som trätt i stället för sak som frånhänts annan genom brott (s k *substituthäleri*). Sakhäleri avser ju enbart befattning med just det som är eller skäligen kan antas vara frånhänt annan genom brott (se ovan 5.6). Som vinningshäleri är sålunda kriminaliserat att t ex få pengar som erhållits vid belåning eller försäljning av stöldgods, en sak som köpts för stulna pengar eller en sak som köpts för pengar som erhållits vid försäljning eller belåning av stöldgods.

Vid sakhäleri finns inget krav på vinning. Detta utesluter givetvis inte att den som begår sakhäleri gör vinning, så att även rekvisiten för vinningshäleri är uppfyllda (NJA 1981 s 318). Brottssbeskrivningarna täcker alltså delvis varandra. Om A köper stöldgods till överpris är det endast sakhäleri, men köper han det för underpris är det både sakhäleri och vinningshäleri.

Under brottsbeskrivningen faller emellertid åtskilligt mer än vissa fall av sakhäleri och substituthäleri. Hur mycket den omfattar är dock synnerligen oklart. Det kan knappast bestridas, att lagstiftarna misslyckats med att ge brottstypen en någorlunda klar avgränsning. Osäkerheten om vad som bör anses vara straffbelagt torde starkt bidra till att brottstypen spelar en så ringa roll i praxis. Mot principen att kriminalisera att någon gör otillbörliga vinster på annans brottslighet finns knappast något att invända. Tvärtom måste det ju vara av vikt att man förhindrar, att medborgarna har ekonomiskt intresse av att andra begår brott och därmed intresse av att stimulera brottsligheten.

9.5.1 Brottsligt förvärv

Kretsen av tänkbara förbrott är vidare än vid sakhäleri. Som brottsligt förvärv räknas inte bara att någon frånhänder annan något genom brott, utan varje förvärv av pengar eller annat som sker genom att någon begår brott. Lagtexten tyder närmast på att det måste ske ett förvärv just genom att brottet begås. Men motiven ger snarare vid handen, att man avsett det räcka med att *förvärvet har sitt upphov i ett brott*. Frågan har främst betydelse för om man skall anse betalning (vederlag) för att någon utfört brott vara ett brottsligt förvärv. Själva förvärvet sker då inte i direkt samband med brottet, så som fallet är när någon förvärvar pengar genom att sälja smuggelgoods eller olovligen tillverkad sprit. Det synes dock rimligt att låta kriminaliseringen omfatta även vederlag för brott. Med "brottsligt förvärv" avses alltså inte "förvärv som utgör brott".

Som brottsliga förvärv räknas också t ex muta, spelvinst som åtkommits genom dobbleri, inkomster genom verksamhet som hälare, kopplare, langare eller tjuvskytt. Även medverkan till oredlighet mot borgenärer i form av mottagande av en gåva kan vara förbrott. Härutöver kan man räkna med att ett stort antal brott enligt specialstraffrättsliga författningar kan ge upphov till brottsliga förvärv (bl a näringsrättslig lagstiftning), från JB 12:65 till Lag 1969:612 om förbud mot professionell boxning. (I SOU 1983:50 s 302—303 nämns 40 författningar.)

Det saknar betydelse om förvärvet sker genom en brottslig handling som lämnas straffri, därför att den konsumeras av ett föregående brott.

Vinning, som består i att någon får smuggelgoods, olovligen tillverkad sprit, e dyl omfattas inte av straffbudet, eftersom inget föregående förvärv, som sammanhänger med ett brott, föreligger (det finns dock särskilda straffbestämmelser för befattning med sådant gods). Inte heller sker något förvärv genom skattebrott (utom vid oriktig restitution).

Om A får smuggelgoods av B, som har köpt det av smugglaren, så måste B anses ha gjort ett brottsligt förvärv och A har vinning härav. Eftersom reglerna om olovlig befattning med smuggelgoods (VSL § 6) är tillämpliga finns ingen anledning att tillämpa häleriparagrafen.

9.5.2 Otillbörlig vinning

Gärningsmannen skall bereda sig — eller avsiktligt bereda tredje man — vinning av den andres brottsliga förvärv. Mellan vinning och förvärv skall föreligga orsakssammanhang på det sättet, att ansvar är uteslutet

om vinningen skulle ha kommit till stånd, även om det brottsliga förvärvet ej ägt rum. Gärningsmannen skall alltså på något sätt ha särskild nytta av att det brottsliga förvärvet skett. Det kan gå till så att han får en gåva eller räntefri försträckning (NJA 1975 B 13), som han annars inte skulle ha fått. Ett annat exempel är att någon genom psykisk påverkan utnyttjar att ett brott har förövats — genom att köpa något till underpris eller sälja något till överpris — utan att brottsbeskrivningen för utpressning eller ocker är uppfylld. Brottsbeskrivningen passar givetvis också på den som får provision som mellanhand vid försäljning av (substitut för) t ex stöldgoods (NJA 1981 s 318, NJA 1985 s 444).

Det synes inte rimligt att tolka BrB 23:7 så att "annan" skulle kunna syfta på den som gjort det brottsliga förvärvet. I så fall skulle dennes utnyttjande av sitt förvärv medföra att den som utnyttjas begår häleri — t ex när någon till underpris säljer något till en brottsling för att undvika trakasserier och den senare betalar med pengar som härrör från ett brottsligt förvärv.

Vinningen skall emellertid vara *otillbörlig*. Det vore orimligt att kriminalisera varje fall av att någon bereder sig vinning av annans brottsliga förvärv. När den som gjort det brottsliga förvärvet på intet sätt särbehandlas eller utnyttjas eller dennes handlande inte är benefikt är vinningen i allmänhet inte otillbörlig. Normal affärsvinst och normal ersättning för tjänster är således i regel inte otillbörlig vinning. Försäljning av mat och kläder till ordinarie priser, erbjudande av tjänster som hantverkare, stadsbud, läkare, depositarie, osv mot vanlig ersättning m m medför alltså inte otillbörlig vinning. Detsamma gäller mottagande av normalt underhåll och betalning för förfallen skuld (NJA 1951 s 711). Undantag får måhända göras, när ersättningen utgör betalning för uppenbar lyxkonsumtion, som förövaren av förbrottet kunnat ägna sig åt endast på grund av sitt brottsliga förvärv.

Ett mellankommande godtrosförvärv gör att den, som upptäcker sig ha förvärvat t ex stöldgoods, inte kan dömas för sakhäleri. Men kan han dömas för vinningshäleri, när han t ex säljer saken med vinst sedan han kommit i ond tro? Svaret måste bli nekande. Om denna vinning inte anses tillbörlig, skulle rättsordningen motarbeta sig själv.

Även om det saknar praktisk betydelse, torde brottet kunna begås genom *underlåtenhet* på samma sätt som ocker (se 9.3.2).

Antag att A har stulit en tavla (värd 50 000 kr) och han utnyttjar B som mellanhand för att sälja den till C (försäkringsbolag) eller D (ägare) för 10 000 kronor. Ansvar för sakhäleri (för B, C och D) är uteslutet, eftersom befattningen går ut

på att återställa tavlan till ägaren (se 5.6.2). Den vinning A gör får anses vara sådan otillbörlig vinning som sägs i 9:6, men denna härrör inte från annans brottsliga förvärv. (Det kan kanske diskuteras om A gör vinning; han återställer ju tavlan.) Om B inte själv har vinning, uppkommer frågan om han kan göra sig skyldig till vinningshäleri genom att avsiktligt bereda A otillbörlig vinning. Enligt vad förut har sagts bör emellertid "annan" i 9:6 och "annan" i 23:7 avse olika personer. I annat fall skulle för övrigt även C eller D göra sig skyldig till vinningshäleri genom återköpet (någon nödsituation föreligger inte). Beredandet av vinning för A är genomgångsled till målet att få tavlan åter och därmed omfattat av direkt uppsåt. BrB 17:11 torde sällan vara att tillämpa på B:s förfarande. Hinder synes emellertid inte föreligga mot att döma honom för medverkan till utpressning. A:s gärning innefattar i allmänhet hot om brottslig gärning (t ex häleri i form av förvaring eller tillägnelse av stöldgods). Härmed når man även en klar grund för att anse C:s eller D:s rättshandling att betala 10 000 kr vara civilrättsligt ogiltigt.

9.5.3 De olika brotten

Liksom sakhäleri förekommer vinningshäleri i fyra former: som grovt häleri (9:6 st 3), häleri (9:6 st 1), ringa häleri (9:6 st 1) och häleriförseelse (9:7 st 1). Sistnämnda brott är i visst hänseende ett oaktsamhetsbrott: det räcker med att gärningsmannen hade skälig anledning anta, att brott förelåg. Med "brott" måste här rimligen avses "brottsligt förvärv".

Angående den närmare avgränsningen mellan de olika brottstyperna hänvisas till vad som sagts om sakhäleri (se 5.6.4 och 5).

9.6 TROLÖSHET MOT HUVUDMAN (I) — BrB 10:5

Trolöshet mot huvudman (I) begår den, som på grund av förtroendeställning fått till uppgift att för annan sköta ekonomisk angelägenhet eller att självständigt handha kvalificerad teknisk uppgift eller att övervaka skötseln av sådan angelägenhet eller uppgift, om han genom missbruk av sin förtroendeställning skadar sin huvudman. Ytterligare en förutsättning är att han inte samtidigt gör sig skyldig till förskingringsbrott (BrB 10:1—3). Å andra sidan kan momentet av trolöshet göra att en förskingring bedöms som grov (se 4.5.5).

Ansvar utkrävs alltså för avtalsbrott av den som är syssloman eller i liknande ställning. I princip kriminaliseras inte avtalsbrott (men se kapitel 6). Men lagstiftarna har menat, att den som sviker kontrahenten i ett avtalsförhållande, som utmärks av att han visats ett *speciellt förtroende* rörande ekonomiska angelägenheter eller kvalificerade tekniska uppgifter, skiljer sig ifrån om ohederlighet i så hög grad från en vanlig löf-

tesbrytare, att han bör anses straffvärd, om han genom missbruk av sin position, sin särskilda maktställning, skadar sin kontrahent i *ekonomiskt hänseende*.

9.6.1 Åliggande på grund av förtroendeställning

Gärningsmannen måste inneha en viss förtroendeställning, på grund av vilken han fått att fullgöra vissa uppgifter av ekonomisk eller teknisk natur. Som exempel nämnde lagen tidigare tre fall (1986 års lagändring var inte åsyftad att innebära någon saklig förändring):

- gärningsmannen är anställd i *allmän tjänst*, dvs stat eller kommun är huvudman (NJA 1960 B 13, NJA 1961 B 12);
- gärningsmannen är anställd i *enskild tjänst*, dvs privatanställd (NJA 1948 s 761, NJA 1952 s 188, NJA 1953 s 512, NJA 1956 s 445, NJA 1960 s 628, NJA 1983 s 441, NJA 1984 s 665, RH 71:84; jämför RH 101:80);
- gärningsmannen är *syssloman* (se HB kap 18) (NJA 1955 s 574 (IV A) och (V B)); en självständig konsult kan räknas som syssloman.

För de två första grupperna gäller att kretsen av tänkbara gärningsmän är mindre än vid förskingring. Envar anställd kan ha fått egendom i besittning för arbetsgivaren, men inte alla kan inneha en förtroendeställning i ekonomiskt eller tekniskt hänseende.

Ytterligare exempel på personer som befinner sig i förtroendeställning gentemot huvudmannen är:

- personer som innehar *allmänna befattningar* och inte är tjänstemän (t ex därför att vederbörande valts till befattningen);
- personer som utgör (del av) *organ i juridiska personer*, men som inte är tjänstemän, t ex styrelseledamot, likvidator, revisor;
- *ställföreträdare* som förordnats med stöd av lag eller myndighetsbeslut, såsom förmyndare, boutredningsman (NJA 1955 s 574 (I B)), god man för omyndig, sjuk eller bortavarande.

Det räcker emellertid inte med att vederbörande befinner sig i en förtroendeställning; han skall därtill på grund av denna fått att sköta eller övervaka skötseln av *ekonomisk angelägenhet* eller *kvalificerad teknisk uppgift* (men han kan givetvis också ha andra uppgifter). Först då befinner han sig i en sådan maktställning, att han har en för andra inte tillgänglig möjlighet att skada sin huvudman i ekonomiskt hänseende. Han kan t ex vara befullmäktigad att företa rättshandlingar med bindande verkan för huvudmannen, vilket ger honom möjlighet att avhända den-

ne egendom eller skuldsätta honom. Behörighet att företräda huvudmannen såsom fullmäktig är dock inte nödvändig. Han kan t ex ha fått tillgång till upplysningar av ekonomisk betydelse, t ex rörande yrkeshemligheter, vilka ger honom möjlighet att gynna en konkurrent och därmed skada huvudmannen.

Möjligheten att ingripa mot den som anförtrots att självständigt svara för kvalificerade tekniska uppgifter tillkom 1986, främst i syfte att komplettera skyddet för företagshemligheter. I motiven nämns särskilt ansvariga ledare för forsknings- och utvecklingsarbete, föreståndare för datorcentraler och liknande tekniskt ansvariga personer i nyckelpositioner.

Om A genom vilseledande skaffat sig fullmakt att företräda B, så föreligger sällan bedrägeri, eftersom ingen förmögenhetsöverföring normalt sker genom den vilseleddes disposition. Men ingår så A med stöd av fullmakten ett för B ofördelaktigt avtal kan trolöshet mot huvudman begås. Huvudmannens samtycke till åtgärder är irrelevant, därest han är vilseledd om något av betydelse för samtycket.

Den som innehar ett kontokort innehar inte gentemot kortföretaget en sådan ställning som krävs i 10:5.

Möjligheten till missbruk av förtroendeställningen kan ibland kvarstå även efter det att ifrågavarande relation till huvudmannen upphört. Formuleringen ”har *fått* att . . .” kan tas till intäkt för att brottet kan begås även efter det att förtroendeställningen egentligen har upphört. (Jämför NJA 1955 s 574 (V B).)

9.6.2 Missbruk av förtroendeställning

Gärningsmannen skall missbruka sin förtroendeställning. Ett huvudfall härav är det tidigare i lagtexten nämnda, att han missbrukar sin behörighet att företräda huvudmannen, dvs sin rättsliga möjlighet att förfoga över huvudmannens förmögenhet. I sådant fall är det likgiltigt om gärningsmannen kan företa handlingen i eget namn; huvudsaken är att verkningarna drabbar huvudmannens förmögenhet.

Med *missbruk* torde förstås att gärningsmannen gör något som han uppenbarligen inte borde ha gjort med hänsyn till sina skyldigheter gentemot huvudmannen just i sin egenskap av en person som är visad särskilt förtroende. Utlämnande av företagshemligheter (t ex hemliga tekniska eller kemiska formler) och handlingar av sabotagekaraktär hör uppenbarligen hit.

Inte varje handling eller underlåtenhet, som medför skada och som

sker inom ramen för en förtroendeställning, kan anses vara missbruk. Hade man velat kriminalisera sådana gärningar, vore uttrycket "missbrukar sin förtroendeställning" överflödigt. Än mindre missbrukas själva förtroendeställningen genom varje åsidosättande av den lojalitetsplikt mot arbetsgivaren som följer av ett anställningsavtal (NJA 1984 s 665). Det är emellertid mycket oklart i vilken mån *misskötsel* innefattar missbruk.

Enligt allmänt språkbruk synes missbruk normalt förutsätta att gärningen sker i syfte att bereda sig själv eller någon annan fördelar eller i vart fall avsikt att skada huvudmannen (NJA 1952 s 188, NJA 1960 s 628, NJA 1960 B 13). Ett exempel är att ett affärsbiträde olovligen nedsätter varornas pris för kunder han vill gynna (NJA 1948 s 761). Ett annat exempel är att en ombudsman betalar ut för höga traktamentsersättningar ur förbundsmedel. Se även RH 71:84. Någon särskild avsikt är dock inte nödvändig för att missbruk skall föreligga (NJA 1983 s 441: försträckning av olja, värd 33 miljoner kr, utan säkerhet).

Att en förtroendeman orsakar skada behöver på intet sätt innefatta missbruk eller misskötsel. Det kan vara så att skada orsakas av vilken åtgärd han än vidtar (eller ej vidtar); han är då närmast skyldig att välja det minst förlustbringande alternativet. Åtminstone vid en del typer av ekonomisk verksamhet kan lagliga spekulationsaffärer — som visserligen är något äventyrliga, men samtidigt utlovar stor vinst — knappast anses utgöra missbruk.

Vad gärningsmannen gör, men inte borde ha gjort, kan vara att *underlåta* att göra något visst. Vid detta brott uppkommer aldrig frågan, om gärningsmannen befinner sig i en garantposition. På grund av sin ställning är nämligen varje tänkbar gärningsman så att säga garant för huvudmannens förmögenhet i de delar som är förbundna med förtroendeställningen. Det finns därför ingen särskild begränsning av kriminaliseringen av underlåtenhet. En annan sak är att det kan finnas anledning att vara försiktig, innan man klassificerar en underlåtenhet som "missbruk". Misskötsel, som inte är missbruk, torde oftast bestå i underlåtenhet att förhindra att skada uppstår. Missbruk i form av underlåtenhet är vanligast när gärningsmannen har att öva tillsyn å skötseln av ekonomiska angelägenheter eller kvalificerade tekniska uppgifter.

Om en styrelseledamot underlåter att bevista ett sammanträde sviker han i och för sig sina skyldigheter gentemot huvudmannen. Åstadkommer han med sin utevaro att företaget, t ex på grund av bristande beslutsförmåga, inte kan genomföra en vinstgivande affär, så orsakar han skada, men endast undantagsvis torde underlåtenheten innefatta missbruk. Vid underlåtenhet att i rätt tid avge

redovisningsräkning, revisionberättelse, m m får ävenledes antas att missbruk föreligger, blott om vederbörande har direkt uppsåt att skada eller tillföra sig själv eller annan vinning.

Att programmera en dator att göra dubbla utbetalningar på visst konto eller samla utjämningsbelopp därpå kan i och för sig vara trolöshet mot huvudman. Numera skall dock den särskilda bestämmelsen om datorbedrägeri i BrB 9:1 st 2 tillämpas (se ovan 7.9).

9.6.3 Skaderekvisitet

Trolöshet mot huvudman är inget vinningsbrott. Gärningsmannen har sällan möjlighet att direkt genom missbruk av sin förtroendeställning bereda sig vinning. Ofta har han indirekt vinning, t ex i form av mutor eller givna eller utlovade ekonomiska förmåner från konkurrenter eller kontrahenter. Sådan vinning kan förklara varför brottet begås, men det är i allmänhet svårt att i rättegång visa att vinning uppkommit. Det är emellertid klart att momentet av vinning påverkar straffvärdheten. Som nämnts torde saken få viss betydelse för frågan om missbruk föreligger. Rörande vad som avses med skada kan hänvisas till vad som sagts i samband med behandlingen av bedrägeri (se 7.7). Se t ex NJA 1983 s 441. Liksom vid oredligt förfarande (BrB 9:8) behöver gärningen inte innebära skada. Det räcker med att *ekonomisk skada orsakas* genom missbruket av förtroendeställning (se 8.2). Skada kan uppkomma t ex genom att intäkter blir lägre än de bort vara (NJA 1948 s 761, NJA 1960 s 628, NJA 1984 s 665; jämför NJA 1960 B 5), genom förlorad arbetsinsats (NJA 1960 s 628) eller genom att förlustbringande verksamhet fortsätter (NJA 1954 B 18).

Om någon underlåter att hindra att huvudmannen skadar sig själv föreligger sällan "missbruk" av förtroendeställningen.

Att anstifta en konkurrent att skada huvudmannen eller ge annan möjlighet att skada huvudmannen kan vara trolöshet mot huvudman. Om skadehandlingen i sig utgör brott (t ex skadegörelse) kan det framstå som naturligare att döma för medverkan till detta.

I praxis har förekommit att skada ansetts föreligga redan när betalningsskyldighet uppkommit för huvudmannen. I det fall att det inte finns någon fara för att betalningsskyldigheten skall aktualiseras, borde det dock vara oriktigt att anse att skada uppkommit, såvida inte huvudmannen faktiskt fått fullgöra skyldigheten (jämför NJA 1955 s 574 (I B), NJA 1956 s 445).

9.6.4 Grov trolöshet mot huvudman (I)

Som omständigheter av beskaffenhet att särskilt böra beaktas vid bedömningen av huruvida trolöshet mot huvudman skall anses som grov nämner lagen (BrB 10:5 st 2):

- (a) att falsk handling eller vilseledande bokföring begagnats;
- (b) att huvudmannen tillfogats betydande skada (NJA 1960 s 169, NJA 1983 s 441); och
- (c) att huvudmannen tillfogats synnerligen kännbar skada.

Samma faktorer nämns i bestämmelsen om grov förskingring (se ovan 4.5.5).

9.7 BEHÖRIGHETSMISSBRUK (I) — BrB 10:6

Huvudfallet av behörighetsmissbruk består i att någon genom missbruk av behörighet att företa en rättshandling i annans ställe skadar denne. Begår han därigenom förskingring, olovligt förfogande eller trolöshet mot huvudman skall dömas för sådant brott och inte för behörighetsmissbruk.

Brottet förhåller sig till trolöshet mot huvudman (I) ungefär som olovligt förfogande förhåller sig till sakförskingring. Straffbelagda är *rättshandlingar* som skulle vara trolöshet mot huvudman, om gärningsmannen befunnit sig i sådan förtroendeställning som sägs i BrB 10:5. Motsvarande faktiska förfoganden, som inte är förskingring eller olovligt förfogande, är delvis kriminaliserade i IKL (se 9.10.1). Se dock RH 101:80.

Gärningsmannen skall vara i annans ställe (jämför BrB 9:1 och ovan 7.8.1) på sådant sätt att rättshandlingen på grund av rättsreglers innehåll får verkan gentemot den andre. Han skall således *ha behörighet* att företa gärningen, men *sakna befogenhet*. (Befogenhet saknas om ett samtycke tillkommit på grund av vilseledande eller eljest är ogiltigt; se I.10.3.3.) Några exempel:

- tvesala av fastighet;
- medgivande till inteckning innan ny ägare sökt lagfart;
- utlösande av pant sedan pantkvittot sålts (SvJT 1946 rf s 44; pantsätaren är behörig att lösa ut panten tills panthavaren underrättats om ny pantsättning);
- överlåtelse av pantförskriven fordran som har förfallit, när indrivning skulle ge högre belopp;

- rättsligt förfogande över lös sak i tredje mans besittning, när denne ej underrättats om tidigare överlåtelse eller pantsättning;
- någon hittar eller får som bud hand om en fullmakt eller ett löpande skuldebrev och begagnar sig av dokumentet.

Borgenär gör sig skyldig till behörighetsmissbruk, om han ådrar gäldenär ny betalningsskyldighet genom att överlåta eller pantsätta ett löpande skuldebrev, när han mottagit betalning och anteckning därom ej gjorts på skuldebrevet. Borgenär gör sig även skyldig till behörighetsmissbruk, om han mottar betalning sedan en icke löpande fordran överlåtits, men innan denuntiation skett (se ovan 8.7.1).

Olovlig upplåtelse av innehavd egendom kan medföra skada och därmed uppfylla rekvisiten för behörighetsmissbruk. Att hyra ut sin egen sak, rörande vilken man redan slutit avtal om uthyrning, torde inte vara behörighetsmissbruk (ej missbruk av behörighet att företa rättshandling i annans ställe).

Den som innehar ett externt kontokort kan inte anses vara behörig att företa rättshandling i kortföretagets ställe, ehuru han är behörig att förplikta företaget till viss betalning.

Brottet kan begås genom *underlåtenhet* i den mån det är möjligt att företa en rättshandling genom underlåtenhet (se 9.3.2).

9.8 OHEDERLIGA KRAV

En rad förfaranden, som består i att krav på betalning eller motkrav framställs och som kan ingå i ett bedrägeri eller försök därtill, är särskilt straffbelagda. Brotten torde kunna begås genom underlåtenhet, nämligen genom att underlåta att återkalla framställt krav, som ej nått adressaten.

9.8.1 Behörighetsmissbruk (II) — BrB 10:6

Som behörighetsmissbruk klassificeras fem olika typer av gärningar, som innefattar ohederliga krav. Brottstypen är subsidiär till brott mot BrB 10:1—5. Skada behöver inte ha uppkommit, men skulle ha uppkommit om kravet lyckats. Fyra fall består i missbruk av formell behörighet som borgenär.

(1) *Oredligt krav (I)*: Med missbruk av sin behörighet att göra skuldebrev eller dylik handling gällande kräver gärningsmannen vad annan tillkommer.

Sådan gärning vore att karakterisera som försök till behörighetsmissbruk (I), om försök vore kriminaliserat. Vi har således den situationen, att försök till ett brott och fullbordat brott är straffbelagda som fullbordade brott med samma brottsbenämning. Har ett krav framställts utan erforderligt uppsåt, kan likväl behörighetsmissbruk (I) begås när betalning uppbärs.

Om gärningen skulle medföra skada för gäldenären och inte för borgenären, föreligger bedrägeriförsök. Kriminaliseringen har tillkommit bl a för att inte få en godtycklig skillnad mellan fall, där gäldenär drabbas, och de där borgenär drabbas, så att bara de förra skulle ligga under straffansvar. Med hänsyn till intresset att trygga den på skuldebrev grundade omsättningen i affärslivet bör båda förfarandena vara straffbelagda.

(2) *Oredligt krav (II)*: Gärningsmannen kräver betalning med stöd av icke utgiven handling (denna har kommit ur gäldenärens hand utan att denne velat förplikta sig). Ett exempel är att B skickar A en accepterad växel för omsättning och A utnyttjar båda växlarna för att kräva betalning.

(3) *Dubbelkrav (I)*: Gärningsmannen kräver betalning för redan betald skuld. Gärningen innefattar ofta missbruk av ett skuldebrevs bevisvärde eller eljest av ett förmånligt bevisläge. Gäldenären har kanske betalat utan att fordra kvitto eller han har kanske tappat kvittot. I regel blir gäldenären inte vilseledd, varför ansvar för (försök till) bedrägeri inte kommer i fråga.

(4) *Dubbelkrav (II)*: Gärningsmannen kräver att utfå gods som han redan erhållit. Han har kanske köpt varor och fått dem hemsända, varvid han ej lämnat kvitto, varpå han kräver att utfå varorna. Ett annat exempel är krav att utfå deponerat gods, som redan utgivits.

(5) *Oredligt motkrav*: Gäldenär åberopar vid borgenärs krav kvitto som ej utgivits.

9.8.2 Fordringshäleri — BrB 9:6 och 7

Krav baserat på *fordran tillkommen genom brott* är kriminaliserat som häleri. Brottsstypen avser emellertid även annat än krav, nämligen varje *hävande* av sådan fordran vilket är direkt jämförligt med de av lagen nämnda fallen krav och överlåtelse. Med ordet "hävda" anses vara sagt, att ett krav måste framställas med visst eftertryck: det räcker inte med att blott fråga om gäldenären är villig att betala. Fordringen hävdas inte heller om gärningsmannen avstår från vidare krav, när gäldenären invänder att fordringen tillkommit genom brott.

Godtrosförvärv enligt reglerna i SkuldebrevsL (se §§ 15 och 16) utesluter fordringshäleri.

I kravet att fordringen skall vara tillkommen genom brott torde ligga att brottet skall vara *förövat mot annan*. Såsom *förbrott* kommer därför i fråga bedrägeribrott, utpressningsbrott (inklusive rån) och ocker, men inte urkundsförfalskning. Vidare måste förbrottet verkligen vara ett brott, dvs alla brottsrekvisit, inklusive uppsåtsrekvisitet, måste vara uppfyllda (NJA 1964 s 213).

Ett skuldebrev är en sak och kan därför vara objekt för sakhäleri, såsom t ex ett stulet skuldebrev. Stöld kan däremot inte vara förbrott till fordringshäleri. Ett skuldebrev som avkrävts någon genom bedrägeri, utpressning eller ocker kan väl sägas vara frånhänt annan genom brott, så att befattning med skuldebrevet kunde tänkas vara sakhäleri. Fordringshäleri bör dock ges företräde. Liksom brottsbeskrivningarna av sakhäleri och vinningshäleri delvis täcker varandra, täcker beskrivningen av fordringshäleri i viss mån beskrivningen av sakhäleri och vinningshäleri kan följa på ett fordringshäleri.

En fordran som tillkommit genom brott kan till del vara legitim och utsökningsbar. Vid ocker i samband med försträckning är fordringen giltig i vad avser kapitalbelopp och rimlig ränta och hävdas den blott i denna del föreligger inte brott.

Gärningsmannen behöver inte ha förvärvat fordringen. Även indrivning för annans räkning är straffbelagd.

Kriminaliseringen har motiverats med att man i första hand vill komma åt den som använder en mellanhand som ockrare, utpressare, osv, men avser att själv utnyttja fordringen. Motiveringen är hållbar, bara om man utgår från att det inte går att bevisa att vederbörande gjort sig skyldig till anstiftan eller annan medverkan till förbrottet.

Liksom övriga former av häleri är fordringshäleri kriminaliserat som fyra brottstyper: grovt häleri (9:6 st 3), häleri (9:6 st 1), ringa häleri (9:6 st 1) och häleriförseelse (9:7 st 1). Rörande fördelningen av hälerigärningar på olika brottstyper hänvisas till 5.6.4 och 5.

Om A kräver B på betalning för en fordran, som han har skälig anledning misstänka vara tillkommen genom brott (t ex bedrägeri), så är han brottslig (häleriförseelse). Om han däremot kräver B på betalning för en fordran, som han t ex har skälig anledning misstänka redan vara betald eller vara baserad på skuldebrev som ej blivit utgivet, så är han inte brottslig (behörighetsmissbruk kräver uppsåt). Även om varje krav inte räknas som att fordringen "hävdas", måste det ifrågasättas om inte kriminaliseringen vid häleriförseelse sträcker sig onödigt långt.

I enlighet med vad som eljest gäller vid preskription torde förövaren av ett preskriberat förbrott inte vara straffbar, om han hävdar den därigenom tillkomna fordringen.

9.9 TROLÖSHET MOT HUVUDMAN (II) — BrB 10:5 st 3

Brottet består i att den som har fått i uppgift att för annan sköta rättslig angelägenhet missbrukar sin förtroendeställning till förfång för huvudmannen. Varken angelägenheten eller skadan behöver vara av ekonomisk art. Det senare är framhåvet genom att "förfång" används i stället för "skada". Brottet är alltså egentligen inte ett förmögenhetsbrott och det har ifrågasatts om kriminaliseringen har någon praktisk betydelse.

Med "rättslig angelägenhet" förstås något som kan bli föremål för rättegång. Någon sådan behöver dock inte vara aktuell. Ett exempel på brott av denna sort är att ett rättegångsombud avviker från givna instruktioner och åsamkar sin klient besvär, t ex genom att det blir nödvändigt att överklaga en dom eller ett beslut.

Förevarande typ av trolöshet mot huvudman förekommer inte såsom grovt brott.

Angående *rättegångsförseelser* hänvisas till I.11.5.5(6), I.12.4.2, III.8.5.4(6) och III.11.4.3.

9.10 SPECIALSTRAFFRÄTT

9.10.1 Brott mot lagen om illojal konkurrens

I IKL kriminaliseras vissa former av förtroendemisbruk som går ut på att avslöja eller utnyttja yrkeshemligheter eller att använda tekniska förebilder. *Brottsobjekten* är sålunda

(1) *Yrkeshemligheter* (immateriella objekt), exemplifierade som fabrikations sätt, anordning, affärsförhållande eller annat (IKL § 3 st 1). Som yrkeshemlighet räknas även affärshemlighet av kommersiell karaktär. Enligt förarbetena innefattar ordet "hemlighet" att det måste röra sig om något som är egendomligt för ett visst företag och inte är allmänt bekant eller känt av ett flertal utomstående. Se NJA 1939 s 36.

(2) *Tekniska förebilder*, exemplifierade som ritning (NJA 1935 B 21, NJA 1936 s 75, NJA 1967 s 419), mönster, modell, schablon eller dylik teknisk förebild (IKL § 3 st 2). Tekniska förebilder är konkreta tillverkningsunderlag, föremål efter eller med ledning av vilka saker kan tillverkas eller yrkesprestationer utföras. Även en färdig maskin, som används som modell för tillverkning av likadana maskiner, faller under beskrivningen (NJA 1950 s 164, NJA 1970 s 332). Däremot avses inte tekniska föreskrifter såsom recept, metodbeskrivningar eller apparaturanvisningar. Ritningar är även föremål för upphovsrätt (UpphL § 1 st 2).

Gemensamt för de olika brottstyperna är ett krav på *direkt (överskjutande) uppsåt* att bereda sig eller annan fördel eller att göra skada.

Första typen av brott (IKL § 3 st 1) kan utföras endast av i näringsverksamhet anställd person under tid då tjänsteavtalet är gällande och består i att han obehö-

rigen använder sig av eller yppar yrkeshemlighet, varom han erhållit kännedom under samma tid. I IKL § 10 definieras näringsverksamhet som varje huvudsakligen på ekonomisk vinst för dess utövare riktad yrkesmässig verksamhet. Se NJA 1939 s 36.

Andra typen av brott (IKL § 3 st 2) består i att någon, i annat fall är som nyss sagts, obehörigen använder sig av eller ger annan del av teknisk förebild, som anförtratts honom för utförande av arbete eller eljest för affärsändamål (NJA 1950 s 164, NJA 1967 s 419, NJA 1970 s 332; jämför RH 66:83).

Ansvar enligt IKL § 3 är subsidiärt till ansvar för trolöshet mot huvudman (se § 4), och konsumeras även av förskingring och (möjligen) olovligt förfogande (men knappast olovligt brukande). Brott såsom stöld, bedrägeri och spioneri torde ha företräde framför brott enligt IKL § 3. Enligt IKL § 3 st 3 tillämpas SekrL och därmed BrB 20:3 framför IKL § 3 st 1 i fråga om den som är anställd hos det allmänna.

Tredje typen av brott (IKL § 5) består i att någon obehörigen använder sig av eller ger annan del av yrkeshemlighet eller teknisk förebild, som han fått kännedom om genom meddelande, som innefattar överträdelse av § 3. En ansvarsförsättning är att han vid mottagandet av meddelandet hade uppsåt avseende de förhållanden, som gjorde meddelandet otillåtet.

En utomstående näringsidkare som använder en produkt, som han förvärvat i öppna marknaden, såsom förebild för egen tillverkning kan inte straffas enligt IKL.

Av brottsbeskrivningarna framgår, att det inte är förbjudet för en anställd att sedan anställningen upphört avslöja sin förre arbetsgivares företagshemligheter.

I viss utsträckning kan en arbetsgivare skydda sig genom att i anställningsavtal ta in bestämmelser om skyldighet att på vissa sätt respektera företagshemligheter även efter anställningens upphörande (s k konkurrens- och sekretessklausuler). Enligt AvtL § 38 är dock sådana utfästelser ogiltiga, i den mån de sträcker sig längre än som kan anses skäligt. De kombineras ofta med utfästelser om skyldighet att erlagga avtalsvite vid kontraktsbrott. Sådana kan jämkas eller förklaras ogiltiga med stöd av AvtL § 36.

9.10.2 Brott mot immaterialrättslig lagstiftning

- (a) UpphL §§ 53 och 57 (uppsåt eller grov oaktsamhet). Se NJA 1967 s 150, NJA 1973 s 699, NJA 1975 s 679, NJA 1976 s 43, NJA 1984 s 34, NJA 1984 s 304, NJA 1984 B 4, RH 83:85; jämför NJA 1965 s 523, NJA 1971 s 226. Följande rättsfall avser äldre rätt: NJA 1927 s 537, NJA 1930 s 432, NJA 1937 s 219, NJA 1948 s 414, NJA 1962 s 750; jämför NJA 1946 s 371, NJA 1958 s 80, NJA 1961 s 695.
- (b) Lag 1960:730 om rätt till fotografisk bild § 16 (uppsåt eller grov oaktsamhet). Se NJA 1967 s 264; jämför NJA 1979 s 70.
- (c) Varumärkeslag 1960:644 § 37 st 1 (varumärkesintrång; uppsåt); se NJA 1967 s 458. Se även Kollektivmärkeslag 1960:645 § 2.
- (d) Patentlag 1967:837 § 57 st 1 (patentintrång; uppsåt).
- (e) Mönsterskyddslag 1970:485 § 35 st 1 (mönsterintrång; uppsåt).
- (f) Växtförädlarrättslag 1971:392 § 36 st 1 (uppsåt).

- (g) Firmalag 1974:156 § 18 st 1 (uppsåt).
 (h) Lag 1953:771 om skydd för vissa internationella sjukvårdsbeteckningar och för civilförsvarets internationella kännetecken § 5.
 (i) Lag 1970:498 om skydd för vapen och vissa andra officiella beteckningar § 4 (uppsåt eller oaktsamhet). Se även Förordning 1976:100 om vissa officiella beteckningar.

Straffskalan är för i (a)—(b) nämnda brott böter eller fängelse högst 2 år, i (c)—(g) nämnda brott böter eller fängelse högst 6 mån, för brottet i (h) böter eller fängelse högst 1 år och för brottet i (i) böter.

För icke patenterade uppfinningar och ej registrerade mönster och modeller ger bestämmelserna i IKL ett visst skydd.

9.11 OSJÄLVSTÄNDIGA BROTTSFORMER

9.11.1 Försök, förberedelse, stämpling och underlåtenhet att avslöja brott

Enligt BrB 8:12, 9:11 och 10:9 kriminaliseras dessa gärningsformer enligt följande:

	Försök	Förberedelse	Stämpling	Underlåtenhet att avslöja brott
rån (8:5)	×	×	×	×
grovt rån (8:6)	×	×	×	×
utpressning (alla former) (9:4)	×	×		
ocker (även grovt) (9:5)	×	×		
trolöshet mot huvudman (även grov) (10:5)	×			

Försök och förberedelse till *ringa förmögenhetsbrott*, som utgör en särskild brottstyp, är straffbelagt i ett enda fall: vid *utpressning*. För utpressning gäller också den särregeln, att såvitt gäller försök får inte bestämmelsen om ansvarsfrihet för frivilligt *tillbakaträdande* (BrB 23:3) tillämpas (BrB 9:11). Redan genom ett försök kan nämligen så stort psykiskt lidande eller obehag ha tillfogats den mot vilken tvånget riktats, att det inte kan anses befogat att generellt stadga ansvarsfrihet vid frivilligt tillbakaträdande. Egendomligt nog gäller inte denna regel, när utpressningsförsöket är att bedöma som försök till rån, vilket dock kompenseras av möjligheterna att döma för brott eller försök till brott enligt BrB kap 3 och 4.

Det kan betvivlas, om kriminaliseringen av försök och förberedelse till ocker har någon praktisk funktion.

I UpphL § 53 st 3 och § 57 st 3 samt Lag 1960:730 om rätt till fotografisk bild § 16 st 3 kriminaliseras även *försök* och *förberedelse* till brott enligt dessa lagar.

9.11.2 Medverkan

Oaktsam medverkan till flertalet i detta kapitel nämnda brottsbalks-brott kan utgöra *håleriförseelse (IV)* (BrB 9:7 st 2); se närmare ovan 5.7.3.

I vissa fall av nödvändig medverkan (s k *concursum necessarium*) anses medverkansreglerna inte vara tillämpliga. Så är fallet med den medverkan som offret lämnar vid utpressning, ocker och ockerpantning.

Detsamma gäller de brott enligt JB 12:65 och JB 12:65a, som nämns i 9.3.5. Vad gäller prisocker, se den särskilda medverkansregeln i Allmän prisregleringslag 1956:236 § 16.

9.12 SÄRSKILDA ÅTALSREGLER

9.12.1 Villkor för åtal

(1) Vid i kapitlet behandlade brott enligt BrB kap 9 och 10 — utom grov trolöshet mot huvudman — gäller enligt BrB 9:12 st 1 och BrB 10:10 st 1 att angivelse erfordras (som alternativ till åklagarprövning; se 9.12.2(1)), om brottet förövas mot vissa *närstående personer*; se 2.8.1.

(2) *Angivelse* är på motsvarande sätt en åtalsförutsättning vid brott mot *immaterialrättslig lagstiftning* som nämns i 9.10.2(a) och (b). Se UpphL § 59 st 1, Lag 1960:730 om rätt till fotografisk bild § 21 st 1. Se vidare 9.12.2(2).

(3) *Angivelse* är en nödvändig — men ej tillräcklig (se 9.12.2(3)) — förutsättning för allmänt åtal vid de brott mot *immaterialrättslig lagstiftning* som nämns i 9.10.2(c)—(g). Se Varumärkeslag 1960:644 § 37 st 2, Patentlag 1967:837 § 57 st 2, Mönsterskyddslag 1970:485 § 35 st 2, Växtförädlarrättslag 1971:392 § 36 st 2 och Firmalag 1974:156 § 18 st 4.

(4) *Medgivande* av myndighet som regeringen bestämmer krävs för åtal för prisocker (Allmän prisregleringslag 1956:236 § 18).

(5) *Angivelse* krävs för allmänt åtal av brott enligt IKL §§ 3 och 5 (§ 11 st 2).

9.12.2 Särskild åklagarprövning

(1) I 9.12.1(1) nämnda fall krävs alternativt att åtal är *påkallat från allmän synpunkt*; se 2.8.2.

(2) Detsamma gäller vid brott som anges i 9.12.1(2).

(3) Vid brott som anges i 9.12.1(3) krävs förutom angivelse att allmänt åtal är av *särskilda skäl påkallat från allmän synpunkt*.

9.12.3 Övrigt

Regler om enskild åtalsrätt (ej subsidiär till åklagares) ges i IKL § 11 st 1 och UpphL § 59 st 2.

Litteratur

I. Offentligt tryck

- Prop 1942:4 med förslag till lag om ändring i vissa delar av strafflagen m m.
Prop 1948:80 med förslag till lag om ändring i strafflagen m m.
Prop 1962:10 med förslag till brottsbalk.
Prop 1975:104 med förslag till ny bokföringslag m m.
Prop 1975/76:42 med förslag till lag om ändring i brottsbalken m m.
Prop 1975/76:82 om ändring i brottsbalken.
Prop 1979/80:66 med förslag till lag om ändring i brottsbalken (häleri m m).
Prop 1981/82:85 om ändring i brottsbalken m m (bokföringsbrott).
Prop 1984/85:32 om riktlinjer för det framtida arbetet mot ekonomisk brottslighet m m.
Prop 1984/85:220 om datapolitiken.
Prop 1985/86:30 om ändring i brottsbalken m m (om brott mot borgenärer).
Prop 1985/86:65 med förslag till ändring i brottsbalken m m (vissa frågor om datorrelaterade brott och ocker).
Justitiekontorets betänkande 1975/76:20 med anledning av prop 1975/76:82 om ändring i brottsbalken (angående gäldenärsbrotten).
Justitiekontorets betänkande 1985/86:12 om brott mot borgenärer (prop 1985/86:30 jämte motioner).
SOU 1940:20. Straffrättskommitténs betänkande med förslag till lagstiftning om förmögenhetsbrott.
SOU 1944:69. Straffrättskommitténs betänkande med förslag till lagstiftning om brott mot staten och allmänheten.
SOU 1953:14. Förslag till Brottsbalk.
SOU 1966:71. Otillbörlig konkurrens.
SOU 1971:10. Snatteri.
SOU 1973:13. Snyltningsbrott och sjukförsäkringsmissbruk.
SOU 1976:48. Reklam och integritet.
SOU 1979:91. Företags obestånd. Samordning av statliga åtgärder.
SOU 1982:39. Stöld i butik.
SOU 1983:50. Översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott utom gäldenärsbrotten.
SOU 1983:52. Företagshemligheter.
Ds Ju 1974:20. Promemoria om grov stöld och rån samt återfall i brott.
Ds Ju 1975:3. P.M. med förslag till vissa ändringar i brottsbalkens bestämmelser om gäldenärsbrott.
Ds Ju 1980:11. Hittegods m m.
Ds Ju 1983:17. Gäldenärsbrott. En översyn av 11 kap brottsbalken med förslag till ändringar. [Av Madeleine Löfmarck.]

NJA II 1942, 1949, 1962, 1975, 1976, 1980, 1982, 1984, 1985, 1986.
 Brottsförebyggande rådet. PM 1978:1. Sakhäleri m m.
 Brottsförebyggande rådet. PM 1981:1. Bokföringsbrott.
 Brottsförebyggande rådet. PM 1983:1. Ocker.
 Brottsförebyggande rådet. Rapport 1975:3. Förmögenhetsbrotten. Riktlinjer för en översyn.
 Brottsförebyggande rådet. Rapport 1979:1. Ekonomisk brottslighet. Rapport från en konferens den 12 och 13 februari 1979 i Stockholm.
 Brottsförebyggande rådet. Rapport 1980:4. När checkbedrägerierna försvann.
 Brottsförebyggande rådet. Rapport 1982:6. Försäkringsbedrägeri.
 Rikspolisstyrelsen. Rapport 1984:5. Polisens åtgärder mot datakriminalitet.
 I övrigt hänvisas till riksdagstrycket.

II. Lagkommentarer

Strafflagen jämte förklaringar till den nya lagstiftningen om förmögenhetsbrott.

Utgiven av Birger Ekeberg, Ivar Strahl, Nils Beckman. Stockholm 1942 (1. uppl), 1943 (2. uppl), 1945 (3. uppl), 1952 (4. uppl) och 1961 (5. uppl).

Brottsbalken jämte förklaringar. Utgiven av Nils Beckman, Carl Holmberg, Bengt Hult, Ivar Strahl. Band I. Brotten mot person och förmögenhetsbrotten m m. Stockholm 1964 (1. uppl), 1968 (2. uppl), 1970 (3. uppl) och 1974 (4. uppl).

Recensioner av brottsbalkskommentaren, såvitt avser förmögenhetsbrotten, av Hans Thornstedt i *SvJT* 1968 s 118—121 och 1970 s 63—64.

III. Rättsfallskommentarer

Löfmarck, Madeleine, "Svensk rättspraxis. Straffrätt 1975—1983." *SvJT* 1985 s 337—389.

Strahl, Ivar, "Svensk rättspraxis. Straffrätt

1939—1943." *SvJT* 1945 s 32—61.

1944—1947." *SvJT* 1949 s 162—184.

1948—1952." *SvJT* 1953 s 552—579.

1953—1958." *SvJT* 1960 s XVII, 179—202, 256—287.

1959—1962." *SvJT* 1964 s 65—108.

1963—1964." *SvJT* 1967 s 401—440.

1965—1968." *SvJT* 1970 s 346—380.

1969—1974." *SvJT* 1976 s 1—37.

IV. Böcker

Bengtsson, Bertil, *Allemansrätt och markägarskydd*. 2. uppl, Stockholm 1966.

Bernitz, Ulf & Karnell, Gunnar & Pehrson, Lars & Sandgren, Claes, *Immaterialrätt*. Stockholm 1983.

Bökmark, Jan & Svensson, Bo, *Bokföringslagen*. Kommentar till 1976 års lagstiftning. 2. omarbetade uppl, Stockholm 1980.

Elwin, Göran, *Häleribrottet*. De objektiva rekvisiten i brottsbalken 9 kap 6 § i komparativ belysning. Stockholm 1969.

Jareborg, Nils, *Förmögenhetsbrotten*. Stockholm 1975.

Jareborg, Nils, *Brotten*. Första häftet. Grundbegrepp. Brotten mot person. 2. uppl, Stockholm 1984.

- Jareborg, Nils, *Brotten*. Tredje häftet. Brotten mot allmänheten och staten. Stockholm 1982.
- Jareborg, Nils, *Brottsbalken kap 23—24 med mera*. Uppsala 1985.
- Jonzon, Sven-Gösta & Delin, Lars & Bengtsson, Bertil, *Naturvårdslagen*. 2. uppl, Stockholm 1976.
- Löfmarck, Madeleine, *Gäldenärsbrotten*. Tolkning och tillämpning av straffbestämmelserna i 11 kap brottsbalken. Stockholm 1982.
- Magnusson, Dan, *Konkurser och ekonomisk brottslighet*. BRÅ. Rapport 1978:1. Stockholm 1978.
- Magnusson, Dan, *Konkurs och ekonomisk brottslighet — en litteraturstudie och sammanfattning*. BRÅ. PM 1979:2. Stockholm 1979.
- Magnusson, Dan, *Företagskonkurser och ekonomisk brottslighet*. BRÅ. Forskning 1985:1. Stockholm 1985.
- Nordell, Sven, *Jakten, jägaren och lagen*. 3. omarbetade uppl, Stockholm 1983.
- Rodhe, Knut, *Förmögenhetsbrotten*. Kreditväsendets rättsliga problem. Föreläsningar. 15. uppl, Stockholm 1985.
- Solarz, Artur, *Computer Technology and Computer Crime*. BRÅ. Report no 8. Stockholm 1981.
- Solarz, Artur, *Datorteknik och brottslighet*. BRÅ. Forskning 1985:3. Stockholm 1983.
- Sterzel, Fritz, *Bidrag till läran om bedrägeribrottet*. Uppsala 1919.
- Strahl, Ivar, *Om rekvisiten skada och vinning vid förmögenhetsbrotten*. Stockholm 1948. (Se därtill Ragnar Bergendal i *SvJT* 1949 s 42—49 och Jörgen Trolle i *NTfK* 1949 s 80—85 samt Folke Wetter och Ivar Agge i *SvJT* 1949 s 71—72 respektive 74—76.)
- Strahl, Ivar, *Allmän straffrätt i vad angår brotten*. Stockholm 1976.
- Strömberg, Tore, *Egendomsbrotten i huvuddrag*. Lund 1955.
- Wennberg, Suzanne, *Förskingring*. Stockholm 1977.

V. Artiklar

- Adell, Bertil, "Mannamån mot borgenärer contra uppbördsförseelse." *SvJT* 1967 s 273—284.
- Beckman, Nils, "Skillnaden mellan stöld, å ena samt bodräkt, egenmäktigt förfarande, självtäkt och olovligt förfogande, å andra sidan, belyst i mål rörande äldre omärkta renar i en lappby." *SvJT* 1948 s 343—346.
- Beckman, Nils, "Rättspraxis om besittning." *Festskrift till Håkan Nial*. Stockholm 1966, s 73—84.
- Bengtsson, Bertil, "Om fastighetsbesittning och besittningsrubbnig." *Festskrift till Hans Thornstedt*. Stockholm 1983, s 75—122.
- Bengtsson, Bertil, "Allemansrättsliga komplikationer." *SvJT* 1985 s 425—453.
- Bernitz, Ulf, "Förbudet mot kombinationserbjudanden vid marknadsföring." *Festskrift till Hans Thornstedt*. Stockholm 1983, s 123—160.
- Bogdan, Michael, "Obeståndsbegreppet och gäldenärens tillgångar i utlandet." *SvJT* 1981 s 500—518.
- Cavallin, Sven, "Något om beivrandet av gäldenärsbrott särskilt vid fattigkonkurser." *SvJT* 1970 s 573—575.
- Dalgren, Sune, "Det komplexa tillgreppsrekvisitet." *SvJT* 1968 s 253—256.
- Edgren, Björn, "Obestånd — vad är det?" *Balans* 1979, nr 7 s 4—5.

- Fjälling, Claes Göran, "Oredlighet mot borgenärer — ett aktuellt rättsfall." *TSA* 1976 s 60—66.
- Hedström, Anders, "Tillrättaläggande angående automatmissbruk." *SvJT* 1981 s 558—559.
- Hegrelius Jonson, Barbro & Jareborg, Nils & Skarvall, Karl-Erik, "Nya bestämmelser om förmögenhetsbrott — en replik." *SvJT* 1985 s 78—81.
- Holmberg, Åke B, "Är underlåtenhet straffbar jämlikt 23:4 SL?" *TSA* 1958 s 369—370.
- Höijer, Folke, "Grov stöld." *SvJT* 1967 s 303—306.
- Jareborg, Nils, "Straffbelagt häleri. Anteckningar till en avhandling." *SvJT* 1970 s 432—460.
- Jareborg, Nils, "Vilseledande genom antydningar." *Festskrift till Per Olof Ekelöf*. Stockholm 1972, s 423—461.
- Lehtimaja, Lauri, "Om datorbrott ur finländsk synvinkel." *JFT* 1979 s 668—677.
- Lithner, Klas, "Förvaltarberättelsens betydelse för förundersökning på grund av misstanke om gäldenärsbrott." *TSA* 1971 s 260—278.
- Lithner, Klas, "Revisors straffrättsliga ansvar." *Balans* 1977, nr 5 s 4 ff.
- Löfmarck, Madeleine, "Gäldenärsbrott. Problem vid tillämpningen av straffbestämmelserna i 11 kap brottsbalken." *SvJT* 1981 s 81—95.
- Löfmarck, Madeleine, "Gäldenär — en oklar förutsättning för straffansvar." *SvJT* 1981 s 286—301.
- Löfmarck, Madeleine, "Mannamånsansvar — mannamån mot den punktliga betalaren? Några frågor i anledning av den nya lydelsen av 11 kap 4 § brottsbalken." *SvJT* 1981 s 321—333.
- Löfmarck, Madeleine, "White-Collar Economic Crime in Sweden: The Debtor as Criminal." *Scandinavian Studies in Law*. Vol 25, Stockholm 1981, s 109—129.
- Löfmarck, Madeleine, "Uppsåt, culpa och villfarelse vid gäldenärsbrotten." *Festskrift till Hans Thornstedt*. Stockholm 1983, s 505—517.
- Malmsten, Krister, "Datorrelaterade gärningar." *SvJT* 1979 s 249—282. (Se även *NTfK* 1985 s 238—240: anmälan av Vagn Greve, Edb-strafferet. Köbenhavn 1984.)
- Markstad, Erik, "Några reflektioner angående sjukkassebedrägerier." *SvJT* 1964 s 648—652, 655.
- Modigh, K W, "Butikssnatteri och andra smärre förmögenhetsbrott ur kriminalpolitisk synvinkel." *NTfK* 1970 s 143—154.
- Nelson, Alvar, "Ingripanden mot brott. Några kvalitativa och kvantitativa iakttagelser." *SvJT* 1969 s 207—227.
- Penser, Wilhelm, "Mygglarverna och allemansrätten." *TSA* 1976 s 353—354.
- Skorup, Ulf, "Bedrägeri genom underlåtenhet — en kausalitetsfråga." *SvJT* 1976 s 727—728.
- Strahl, Ivar, "Tre spørsmål från tolkningen av strafflagen." *SvJT* 1952 s 743—757.
- Strahl, Ivar, "Kompensationsspörsmålet vid bedrägeri." *SvJT* 1966 s 590—602.
- Strömberg, Tore, "Några ord om förskingring av pengar enligt svensk rätt." *NTfS* 1948 s 103—119.

- Sundborg, Olof, "Egenmäktigt förfarande eller hemfridsbrott?" *SvJT* 1968 s 663—665.
- Svensson, Bo Eive, "Om checkbedrägeri." *SvJT* 1964 s 547—552.
- Sveri, Knut, "Butikssnatterier och andra smärre förmögenhetsbrott ur kriminalpolitisk synvinkel." *NTfK* 1970 s 154—163.
- Söderlund, Herbert, "Äro vid del credere-ansvar uppburna auktionslikvider klientmedel?" *TSA* 1957 s 37—40.
- Thomasson, Erik, "Egenmäktigt förfarande — ett verklighetsfrämmande domslut." *NTfK* 1964 s 67—69, 249.
- Thornstedt, Hans, "Några problem rörande förmögenhetsbrotten." *SvJT* 1958 s 417—431.
- Thornstedt, Hans, "Domaren och straffbudet." *SvJT* 1959 s 1—14
- Thornstedt, Hans, "Några ord om penningförskringring." *Festskrift tillägnad Karl Olivecrona*. Stockholm 1964, s 649—658.
- Thornstedt, Hans, "Några reflexioner rörande tagande av varor i självbetjäningsbutiker." *SvJT* 1968 s 250—252.
- Thornstedt, Hans, "Några ord om rån." *SvJT* 1968 s 329—332.
- Thornstedt, Hans, "Kriminalisering och avkriminalisering i dagens samhälle." *Festskrift till Ivar Agge*. Stockholm 1970, s 369—392.
- Thornstedt, Hans, "Straffrättsligt skydd mot ekonomisk kriminalitet." Rapport till 27. nordiske juristmøde. 1975.
- Victor, Dag, "Om dödande och tillgrepp av katt." *SvJT* 1972 s 379—388.
- Victor, Dag, "Tanke och gärning — om skuldprincipens roll vid häleribrott." *Skuld och ansvar*. Straffrättsliga studier tillägnade Alvar Nelson. Uppsala 1985, s 208—221.
- Vilgeus, Jan, "Automatmissbruk. Bedrägeri, bedrägligt beteende eller stöld." *NTfK* 1965 s 60—85.
- Wallén, Per-Edwin, "Om sjukkassebedrägerier." *SvJT* 1963 s 321—347.
- Wallén, Per-Edwin, "Prejudikat rörande sjukkassebedrägerier." *SvJT* 1964 s 204—206.
- Wallén, Per-Edwin, "Tillägnelse av varor i snabbköpsaffärer: stöld, bedrägeri eller bedrägligt beteende?" *SvJT* 1964 s 465—470.
- Wallén, Per-Edwin, "Några reflexioner angående sjukkassebedrägerier." *SvJT* 1964 s 652—655.
- Wallén, Per-Edwin, "Om processbedrägeri." *Festskrift tillägnad Karl Olivecrona*. Stockholm 1964, s 670—683.
- Wallén, Per-Edwin, "Något om kompensationsspörsmålet vid bedrägeri och oredligt förfarande." *SvJT* 1966 s 321—345.
- Wallén, Per-Edwin, "Något om kreditbedrägeri i svensk rätt." *Festskrift till Ivar Agge*. Stockholm 1970, s 393—405.
- Wallén, Per-Edwin, "Fullbordanspunkten vid tillgreppsbrott i butiker." *SvJT* 1971 s 62—66.
- Wallén, Per-Edwin, "Om bankomatmissbruk." *SvJT* 1980 s 707—709.
- Wallén, Per-Edwin, "Om bedrägeri genom utnyttjande av villfarelse — en jämförelse mellan dansk, norsk och svensk rätt." *Lov og frihet. Festskrift til Johs Andenæs ...* Oslo 1982, s 385—399.
- Wallén, Per-Edwin, "Om utebliven vinst som skada i bedrägeriparagrafens

- mening." *Festskrift till Hans Thornstedt*. Stockholm 1983, s 721—740.
- Wallén, Per-Edwin, "Fraud by Exploiting the Misconception or Delusion of Another Person." *Scandinavian Studies in Law*. Vol 28, Stockholm 1984, s 181—203.
- Wennberg, Suzanne, "Nya bestämmelser om förmögenhetsbrott." *SvJT* 1984 s 492—500.
- Westman, Bo, " "Tager någon olovlig väg över tomt . . ."." *TSA* 1965 s 1—5.
- Westman, Bo, "Om larv på andras tomter." *TSA* 1976 s 470—471.

VI. Bibliografiska hjälpmedel

- Regner, Nils, *Svensk juridisk litteratur*. Stockholm 1957.
- Regner, Nils, *Svensk juridisk litteratur II*. Stockholm 1971.
- Regner, Nils, *Svensk juridisk litteratur III*. Stockholm 1980.
- Regner, Nils & Regner, Hans & Regner, Göran, *Svensk juridisk litteratur IV*. 1971—1982. Stockholm 1984.
- Regner, Nils, *Rättspraxis i litteraturen*. Nytt Juridiskt Arkiv 1930—1965. Stockholm 1968.
- Regner, Nils & Berggren, Nils-Olof & Lindh, Ove, *Rättspraxis i litteraturen*. Nytt Juridiskt Arkiv 1930—1980. Stockholm 1982.

Rättsfallsregister

NJA

1891 s 400	47
1923 s 500	169, 174
1923 s 523	195
1925 s 404	174
1927 s 537	270
1930 s 432	270
1935 B 21	269
1936 s 75	269
1937 s 219	270
1938 s 193	211
1939 s 36	269, 270
1939 s 108	184
1939 s 138	199, 200
1939 s 187	160
1939 s 203	174
1939 s 329	41
1940 s 447	34
1941 s 218	137
1941 s 462	214
1941 s 528	201
1941 s 547	209, 211
1942 s 32	242
1942 s 42	138
1942 s 160	249
1942 s 238	87
1942 s 379	209, 211
1943 s 45	34, 52, 59
1943 s 403	130
1943 s 442	138
1943 s 634	110

1944 s 231	59
1944 s 277	48
1944 s 306	59
1944 s 398	130
1944 s 402	191, 198, 206
1944 s 412	161
1944 s 442 I	210, 226
1944 s 442 II	64
1944 s 449	53
1944 s 451	193
1944 s 478	175, 176, 183
1944 s 492	256
1944 s 526 I	112
1944 s 555	59
1944 s 631	137, 141
1944 s 656	57, 140
1944 B 539	139
1945 s 45	33, 39
1945 s 262	256
1945 s 348	208, 218, 241
1945 s 351	198
1945 s 354	56
1945 s 483	87
1945 s 531	130
1945 s 647	52
1945 B 702	140
1946 s 56	35, 115
1946 s 103	121
1946 s 371	270
1946 s 524	33, 95
1946 s 526	247

NJA		1950 s 665	256
1946 s 583	194, 206, 208, 225	1951 s 95	190
1946 s 593	231, 233	1951 s 111	38
1946 B 1403	161	1951 s 227	138, 147
1947 s 8	24, 105, 198	1951 s 401	217
1947 s 101	83, 130	1951 s 541	156, 159
1947 s 107	249	1951 s 555	76, 121, 123
1947 s 143	97	1951 s 666	45
1947 s 282	110, 147, 149	1951 s 711	134, 259
1947 s 302	194, 217, 225	1952 s 50	122
1947 s 326	156, 159	1952 s 145	130
1947 s 407	83	1952 s 188	261, 263
1947 s 446	156, 203	1952 s 560	231, 233
1947 s 582	41, 104, 138	1952 B 24	228
1947 s 612	193, 205, 208	1952 B 27	203
1947 s 634	193, 210, 217, 221	1952 B 31	175, 176
1947 s 658	95, 220	1953 s 92	62
1947 s 674	193, 201, 209	1953 s 475	156, 160, 163
1948 s 166	130	1953 s 512	35, 111, 247, 249, 261
1948 s 230	34	1953 s 543	256
1948 s 307	63	1953 s 557	156, 158, 162
1948 s 414	270	1954 s 126	110, 113
1948 s 524	34	1954 s 240	53
1948 s 537	198, 208	1954 s 393	195, 206, 208, 220, 225, 235
1948 s 761	63, 261, 263, 264	1954 s 464	24, 105, 198
1949 s 35	125	1954 B 18	264
1949 s 167	121	1955 s 31	217, 225
1949 s 524	217, 225	1955 s 212	98, 203
1949 s 529	147	1955 s 359	129, 130, 147, 148
1949 B 9	158	1955 s 370	62
1949 B 23	217	1955 s 574	
1950 s 1	131	(I B)	261, 264
1950 s 4	110	(II)	249, 251, 252, 253
1950 s 164	269, 270	(IV A)	203, 206, 220, 225, 261
1950 s 210	241	(V A)	206, 216
1950 s 449	256		
1950 s 591	256		

NJA		1961 s 388	76
(V B)	156, 261, 262	1961 s 402	137, 141
(IX)	219	1961 s 518	137
(X)	206, 216, 220	1961 s 695	270
1955 B 13	252	1961 B 3	139
1956 s 1	27, 166, 178	1961 B 11	203
1956 s 119	138, 139	1961 B 12	261
1956 s 140	34, 50	1961 B 23	252
1956 s 445	261, 264	1961 B 43	142
1956 s 533	33	1962 s 20	142
1957 s 44	110, 147, 149	1962 s 307	250, 252
1957 s 247	156, 159, 191, 210	1962 s 352	225
1957 s 337	95	1962 s 414	242
1957 s 531	210	1962 s 436	156, 159
1957 B 15	210	1962 s 750	270
1957 B 20		1962 B 5	206
(XIII A)	161	1962 B 27	232
(XIII B)	218	1963 s 195	249, 250, 252, 253, 255
1957 B 30	142	1963 s 227	217
1958 s 11	132	1963 s 233	121
1958 s 80	270	1963 s 400	48
1958 s 418	175, 176, 181	1963 s 564	193, 194, 203, 206
1958 B 7	167, 169, 183	1963 s 574	147
1958 B 16	217	1963 B 9	82
1959 s 31	225	1963 B 11	250, 255
1959 s 134	167, 175, 176	1963 B 12	249, 250, 252, 253, 255
1959 s 723	103, 111	1963 B 13	250, 255
1959 B 12	249, 251	1963 B 14	250, 251, 255
1960 s 169	265	1963 B 15	250, 252, 253, 255
1960 s 482	205	1963 B 25	249, 252
1960 s 522	137	1963 B 39	111
1960 s 529	203, 205	1964 s 97	68
1960 s 612	54	1964 s 197 I	193, 208, 209, 216, 217, 225, 231
1960 s 628	261, 263, 264	1964 s 197 II	193, 208, 209,
1960 s 722	217		
1960 B 5	264		
1960 B 13	111, 261, 263		
1960 B 37	156, 159, 162		
1961 s 68	183		

NJA		1970 s 513	255
	217	1970 B 4	241
1964 s 213	249, 250, 251, 253, 268	1970 B 26	246
1964 s 255	59, 63	1971 s 122	159
1964 s 268	195, 208	1971 s 210	120
1964 B 12	209, 217	1971 s 226	270
1965 s 58	55	1971 s 273	132
1965 s 251	63	1971 s 343	242
1965 s 345	249	1971 B 35	159, 163
1965 s 398	68	1972 s 253	67, 68, 69
1965 s 523	270	1972 s 304	83
1965 B 16	175, 176	1972 s 323	53, 65, 88, 248
1965 B 26	191	1972 s 451	98
1965 B 34	65	1972 s 502	129
1966 s 15	101	1972 s 643	216, 218
1966 s 107	34	1972 B 2	255
1966 s 229	132	1972 B 4	64
1966 s 350	98	1972 B 32	76
1966 s 594	142	1973 s 239	194
1966 B 7	206	1973 s 319	42, 142
1966 B 15	49, 97	1973 s 699	270
1967 s 93	88	1973 B 12	191
1967 s 150	270	1974 s 47	99, 194
1967 s 264	270	1974 s 58	134, 208
1967 s 419	269, 270	1974 s 88	59
1967 s 458	270	1974 s 278	142
1968 s 327	225	1974 s 621	121
1968 s 336	249, 252	1974 s 689	179
1968 s 345	40, 104, 194	1974 s 706	110, 113
1968 B 22	156, 157, 159, 163	1974 B 29	76
1969 s 340	40, 104	1975 s 131	218, 253
1969 s 517	246, 247	1975 s 198	98
1969 B 29	66, 88	1975 s 675	195, 218
1970 s 29	120	1975 s 679	270
1970 s 332	269, 270	1975 s 756	44
1970 s 353	56, 63, 247	1975 s 762	142
1970 s 436	194	1975 s 768	59, 66
1970 s 493	64	1975 B 9	195, 218
		1975 B 13	259

NJA		1979 s 581	88, 248
1976 s 43	270	1979 s 759	66, 88, 193
1976 s 60	169, 173	1980 s 94	179, 180, 181
1976 s 414	65	1980 s 191	44, 49, 76, 80, 97
1976 s 436	139, 141		
1976 s 547	81	1980 s 219	98
1976 s 689	88	1980 s 224	36, 37, 59, 63, 234
1976 B 35	123, 124		
1977 s 63	129, 130	1980 s 253	63, 65
1977 s 89	129	1980 s 334	60, 63, 65
1977 s 123	59	1980 s 497	129, 131
1977 s 194	138, 142	1980 s 514	60, 68
1977 s 329	66, 74, 85, 88	1980 s 650	76, 79, 139, 142
1977 s 473	76		
1977 s 630	65, 231	1980 s 686	139, 142
1977 s 649	191, 226	1980 B 6	60, 68
1977 s 735	54	1980 B 21	131
1977 s 808	116	1981 s 273	85, 88
1977 B 4	65	1981 s 318	139, 142, 257, 259
1977 B 7	62, 65, 95		
1977 B 52	116	1981 s 327	60
1978 s 67	83	1981 s 335	44, 63, 65, 66, 88, 248
1978 s 139	128		
1978 s 157	34, 43	1981 s 426	44, 59, 62, 65
1978 s 171	130	1981 s 523	60, 65, 66, 88
1978 s 234	218	1981 s 604	76, 80
1978 s 242	95	1981 s 718	249, 251
1978 s 291	138, 142	1981 s 750	142
1978 s 374	191, 226	1981 s 787	196, 202
1978 s 398	196, 202, 225	1981 s 791	123
1978 s 607	34, 83	1981 s 807	59, 65
1978 s 736	37, 63, 65, 66	1981 s 907	75
1979 s 62	34, 43	1981 s 925	81
1979 s 70	270	1981 s 1041	129, 130, 131
1979 s 139	44, 88, 138, 203, 205, 248	1981 s 1129	128
		1981 B 7	69
1979 s 153	62	1982 s 17	65, 138, 139, 142
1979 s 195	131		
1979 s 282	76, 79	1982 s 59	43, 51, 54, 59, 65
1979 s 517	62, 87		

NJA			174, 183, 184
1982 s 102	59, 65	1984 s 564	139, 148
1982 s 312	191, 194, 196, 226	1984 s 665	261, 263, 264
1982 s 318	142	1984 s 707	65
1982 s 511	108, 110	1984 s 710	183, 184
1982 s 621	120	1984 s 740	191
1982 s 635	132	1984 s 751	44, 45
1982 s 645	52, 63, 65, 194, 210, 216, 225, 226	1984 s 889	36, 59, 60, 234
1982 s 719	60, 63, 65	1984 s 918	59, 66, 76, 79
1982 s 863	193, 210, 214, 220, 225	1984 B 1	190
1982 B 5	43, 97	1984 B 2	190, 193
1983 s 131	60, 76, 79	1984 B 4	270
1983 s 163	174, 183, 184	1985 s 22	191, 220, 226
1983 s 205	183, 184	1985 s 58	33, 101, 104, 136, 139, 142, 143, 149
1983 s 258	129, 131	1985 s 75 II	44
1983 s 286	59, 146	1985 s 384	36, 60, 232
1983 s 311	156	1985 s 444	63, 65, 138, 139, 140, 142, 259
1983 s 317	81		
1983 s 379	193, 225, 226	1985 s 521	66
1983 s 419	138, 139, 203, 226	1985 s 544	44
1983 s 441	203, 208, 226, 261, 263, 264, 265	1985 s 594	194, 205, 206
1983 s 555	129	1985 s 747	108, 156
1983 s 662	122	1985 s 796	138, 148
1983 B 3	191	1985 s 822	65
1983 B 4	37		
1984 s 34	270	SvJT	
1984 s 76	146	1924 rf s 25	47
1984 s 304	270	1924 rf s 42	47
1984 s 315	120, 123	1935 rf s 3	242
1984 s 512	125	1940 rf s 61	60
1984 s 520	101, 104, 113, 153, 154, 156, 159, 163, 173,	1941 rf s 11	24, 105, 217
		1942 rf s 96	234
		1943 rf s 87	41
		1944 rf s 88	98
		1945 rf s 1	53
		1945 rf s 50	226, 227

SvJT		1963 rf s 3	129
1945 rf s 66	218	1963 rf s 8 II	80
1946 rf s 8	215	1963 rf s 29	139
1946 rf s 17	138	1963 rf s 52	194, 218
1946 rf s 41	242	1963 rf s 61 II	123, 124
1946 rf s 44	265	1963 rf s 68	242
1946 rf s 81	38, 45, 111	1963 rf s 81	190
1946 rf s 106	249	1964 rf s 14	249, 252
1947 rf s 20	196	1964 rf s 30	206
1949 s 117	191, 231, 233	1964 rf s 33	93
1950 s 271	48, 61, 114	1964 rf s 56	33, 95
1950 s 423	80, 226	1964 rf s 81	206
1950 s 425	233	1964 rf s 83	191, 211
1950 s 971	206, 211	1965 rf s 22	139
1953 rf s 71	217	1965 rf s 35	68, 194
1954 rf s 7	136	1965 rf s 44	206
1954 rf s 27	200	1966 rf s 27	59
1954 rf s 33	200	1966 rf s 33	132
1954 rf s 35	216, 217, 220	1966 rf s 49	55
1955 rf s 16	229	1966 rf s 71	41, 53, 54
1955 rf s 19	95	1966 rf s 76	98
1956 rf s 47	135, 148	1967 rf s 3	68
1957 rf s 9	208, 252	1967 rf s 17	81
1957 rf s 30	130, 135	1967 rf s 30	231, 233
1958 rf s 3	203, 232	1967 rf s 60	242
1958 rf s 20	63	1967 rf s 68	95
1958 rf s 49	59	1967 rf s 76	52
1958 rf s 71	80	1968 rf s 18	121
1958 rf s 85	42	1968 rf s 23	130, 131
1959 rf s 17	194, 208, 220	1968 rf s 58	76
1959 rf s 19	167, 183	1968 rf s 78	231, 233
1959 rf s 36	225	1969 rf s 5	191, 218
1959 rf s 73	246	1969 rf s 51	232
1959 rf s 74	104	1969 rf s 63	76
1961 rf s 76	194, 233	1970 rf s 10	104
1961 rf s 81	206	1970 rf s 20	196, 220
1961 rf s 85	203	1970 rf s 33	68
1962 rf s 29	122	1970 rf s 49	120
1962 rf s 41	76	1970 rf s 50	112, 113
1962 rf s 91	122, 123	1971 rf s 22	68

SvJT		64:80	59
1972 rf s 4	44	78:80	45, 50, 98
1972 rf s 21	59	101:80	261, 265
1972 rf s 34	247	106:80	88
1973 rf s 29	231, 233	109:80	131
1973 rf s 65	45	111:80	195, 218
1973 rf s 78	95, 161	113:80	85, 246
1974 rf s 9	129	6:81	33, 34, 35
1974 rf s 29	59, 60	64:81	76, 79
1974 rf s 35	100, 104	74:81	191, 217, 225,
1974 rf s 57	121		226
1975 rf s 3	60	88:81	129, 131
1975 rf s 7	66, 88	92:81	62, 63
1975 rf s 17	87	135:81	194, 207
1975 rf s 22	62, 76	138:81	55,63,65,207,
1975 rf s 29	54		225, 226
1975 rf s 53	194, 231	141:80	63, 65
1975 rf s 58	45	166:81	217, 225
1976 rf s 14	101, 104, 199,	178:81	175, 176
	200	183:81	122
1976 rf s 17	81	188:81	195, 218
1976 rf s 39	168, 169	10:82	246, 248
1976 rf s 42	69	17:82	136, 139, 142
1977 rf s 5	129, 130	18:82	59, 65, 76,
1977 rf s 16	139		79
1977 rf s 45	36, 63, 234	26:82	37, 51
1978 rf s 43	59	54:82	95, 122
1979 rf s 50	76, 79	66:82	101
1979 rf s 53	193	71:82	206, 225
1979 rf s 60	191, 226	86:82	191, 217
1980 rf s 20 II	191, 202, 212,	95:82	139, 142, 146
	226	109:82	59, 121
		110:82	76
RH		133:82	239
7:80	59, 60	148:82	123
8:80	208, 225, 226	152:82	125
29:80	76, 79, 191,	2:83	60, 68
	217	17:83	183
34:80	95	24:83	97
39:80	156	25:83	62, 65

RH

66:83	270
67:83	67
70:83	180, 181
71:83	169, 174, 183
76:83	76, 79
149:83	130
157:83	43, 56
158:83	63
203:83	133
31:84	76, 79
40:84	191, 217, 220
54:84	67
71:84	156, 261, 263
77:84	63, 65
89:84	182, 183
104:84	129, 131
118:84	60
120:84	156, 163
132:84	59, 60
19:85	40, 91
30:85	43, 56, 61
78:85	183
82:85	62, 63
83:85	270
102:85	144, 146

Författningsregister

Brottsbalken m m

Kap 3 — 74, 77, 85 ff, 123, 227, 230, 271

Kap 4 — 23, 74, 85 ff, 121, 123, 126, 128, 186, 231, 245 ff, 271

Kap 5 — 134

Kap 6 — 85, 175, 258

Kap 8 — 17 ff, 23, 91, 97, 110, 124, 136, 232, 234

8:1 (stöld) — 18 ff, 26, 28 f, 31, 43, 48 ff, 67 ff, 87, 93, 95, 112, 114 f, 121, 125, 132, 135, 140 f, 148, 178, 188, 214, 216, 222 f, 228, 232, 234, 268, 270

8:2 (snatteri) — 31, 48, 59 f, 67 ff, 87 ff, 112, 114 f, 135, 141, 224

8:3 (bodräkt) — 31, 49, 60 f, 70 ff, 87, 112, 114 f, 135

8:4 (grov stöld) — 18, 28, 31, 45, 61 ff, 70 ff, 87 f, 113 ff, 135, 141, 150, 225

8:5 (rån) — 18 ff, 30 f, 44, 66 f, 70 ff, 85 ff, 114 f, 135, 188, 245, 247 f, 268, 271

8:6 (grov rån) — 31, 66 f, 70 ff, 88 f, 114 f, 135, 245, 247 f, 268, 271

8:7 (tillgrepp av fortskaffningsmedel) — 24, 31, 43 ff, 54, 70 ff, 122

8:8 (eigenmäktigt förfarande) — 19, 24, 29 ff, 43 f, 53 f, 70 ff, 78, 82 ff, 87, 94, 96, 119 ff, 126, 135, 140, 150, 178, 214, 228, 232, 234 f

8:9 (självtäkt) — 27, 31, 45 f, 71 f, 83, 119, 123, 150, 214, 228

8:10 (olovlig kraftavledning) — 119, 124 f, 147, 150

8:11 — 31, 46 ff, 61, 119 ff, 126, 147

8:12 — 69 f, 89, 271

8:13 — 18, 71 f, 89, 150

Kap 9 — 17 ff, 36, 241

9:1 (bedrägeri) — 17 ff, 23 f, 27, 37, 53, 55, 67 f, 125, 135, 148, 163, 188 ff, 228, 230 ff, 234 ff, 246, 248 ff, 256, 262, 264 ff, 270

9:2 (bedrägligt beteende) — 18, 96, 135, 188, 224 f, 227 f, 230 ff, 239, 243 f, 268

- 9:3 (grovt bedrägeri) — 28, 135, 188, 225 ff, 268
9:4 (utpressning) — 20, 37, 74, 85, 135, 188 f, 245 ff, 249, 256, 259, 268, 271 ff
9:5 (ocker) — 18, 20, 37, 135, 188, 200, 245, 248 ff, 257, 259, 268, 271 ff
9:6 (häleri) — 18, 30, 71 f, 96, 101, 108, 119, 133 ff, 143 ff, 150, 216, 245, 257 ff, 267 f, 272 f
9:7 (häleriförseelse) — 70 ff, 117 ff, 131, 142 f, 148 ff, 227, 243, 245, 260, 268, 272 f
9:8 (oredligt förfarande) — 18, 135, 188, 219, 228 ff, 232, 239, 243, 264, 272 f
9:9 (svindleri) — 17, 184 f, 225, 228, 235 ff, 239
9:10 (ockerpantning) — 241, 245, 256 f, 272 f
9:11 — 147, 226 f, 271
9:12 — 150, 227, 243 f, 272 f

Kap 10 — 17 ff, 163

- 10:1 (förskingring) — 19 f, 24, 91, 107 ff, 114 f, 117 f, 135, 147 ff, 151 ff, 185 f, 188, 241, 256, 260 f, 265 f, 270
10:2 (undandräkt) — 91, 112, 114 f, 117 f, 135, 151, 163, 186, 260 f, 266
10:3 (grov förskingring) — 28, 91, 112 ff, 117 f, 135, 151, 163, 185 f, 225, 260 f, 265 f
10:4 (olovligt förfogande) — 24, 26, 78, 91, 93, 96 ff, 114 f, 117 f, 135, 140, 147 ff, 152 ff, 188, 198, 265 f, 270
10:5 (trolöshet mot huvudman) — 18, 20, 113, 135, 158, 162, 188, 221 f, 226, 228, 245, 256, 260 ff, 265, 269 ff
10:6 (behörighetsmissbruk) — 99, 115, 135, 219, 245, 265 ff, 272 f
10:7 (olovligt brukande) — 18, 24, 43, 77, 91, 94 ff, 115 ff, 120, 125 f, 137 f, 140, 234, 270
10:8 (fyndförseelse) — 91 ff, 104, 117 f
10:9 — 117, 185, 271
10:10 — 18, 117 f, 186, 272 f

Kap 11 — 17 ff, 100, 152, 162 ff, 260

- 11:1 (oredlighet mot borgenärer) — 18, 20, 27, 76, 151, 164 ff, 168 ff, 185 ff
11:2 (grov oredlighet mot borgenärer) — 151, 166 ff, 173, 176 ff, 185 f
11:3 (vårdslöshet mot borgenärer) — 18, 76, 151, 164 ff, 173 ff, 186 f
11:4 (mannamån mot borgenärer) — 18, 151, 164 ff, 179 ff, 185 f
11:5 (bokföringsbrott) — 18, 113, 151, 164 ff, 182 ff, 187
11:6 — 185

11:7 — 167, 172, 185 f

11:8 — 186 f

Kap 12 — 17 ff, 23

12:1 (skadegörelse) — 37, 45, 65, 73 ff, 116, 121 ff, 127, 137, 140, 234, 264

12:2 (åverkan) — 46 ff, 61, 71 ff, 79, 87 ff, 91, 114 f, 118

12:3 (grov skadegörelse) — 73 f, 80, 89, 227

12:4 (tagande av olovlig väg) — 119, 125 ff, 150

12:5 — 89, 147

12:6 — 72, 89, 150

Kap 13 — 17, 78, 80 f, 85

Kap 14 — 17, 53, 55, 75, 113, 117, 137, 140, 165, 176, 185, 222, 225 f, 228, 234, 256, 265, 268

Kap 15 — 117, 145, 165, 176 f, 185, 256

Kap 16 — 229 f, 237

Kap 17 — 74, 76, 83, 100, 125, 135, 168, 173

Kap 19 — 73, 270

Kap 20 — 135, 258, 270

Kap 23 (utom 23:7) — 18, 37, 67, 69 f, 89, 96, 117, 135 f, 147 ff, 167, 185 f, 188 f, 200, 226 f, 231, 264, 267 f, 271 f

23:7 — 52, 58, 70, 93, 111, 162, 220, 228, 245, 254 f, 257, 259 f

Kap 24 — 41, 46, 83 ff

Kap 28 — 87

Kap 35 — 187

Kap 36 — 136

KF 1864:11 s 101 om nya strafflagens införande — 82

Lag 1942:378 om ändring i vissa delar av strafflagen — 82, 122

Lag 1948:451 angående införande av lagen om ändring i strafflagen m m — 136

Lag 1964:163 om införande av brottsbalken — 82, 87, 122, 136

Grundlagar

Regeringsformen — 24

Andra författningar

Byggningsbalk (1734) — 79, 93

Handelsbalk (1734) — 84, 95, 104, 107, 156, 261

- Lag 1845:50 s 1 om handel med lösören, som köparen låter i säljarens vård kvarbliva — 100
- Sjölager 1891:35 s 1 — 84, 106, 156
- Lag 1905:38 s 1 om köp och byte av lös egendom — 84, 100
- Lag 1914:45 om kommission, handelsagentur och handelsresande — 84, 98, 102, 107, 141, 156
- Lag 1915:218 om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område — 25, 86, 97, 108, 141, 188, 209, 214, 245, 247 ff, 251, 270
- Lag 1918:163 med vissa bestämmelser om sjöfynd — 40, 92, 106
- Lag 1919:426 om flottning i allmän farled — 42, 84, 126
- Giftermålsbalk 1920:405 — 71, 99 f, 154, 156, 170
- Konkurslag 1921:225 — 57, 102, 106, 108, 164, 167 f, 178 ff
- Lag 1928:281 om allmänna arvsfonden — 108
- Lag 1929:116 om tillsyn över stiftelser — 102
- Lag 1931:152 med vissa bestämmelser mot illojal konkurrens — 96, 265, 269 ff
- Checklag 1932:131 — 240 ff, 256
- Lag 1933:269 om ägofred — 42, 84, 92, 95, 101, 106, 128, 150
- Lag 1936:81 om skuldebrev — 219, 267
- Lag 1936:83 angående vissa utfästelser om gåva — 170
- Lag 1938:121 om hittegoods — 40 f, 49, 92 f, 95, 99, 106, 114, 130, 148
- Lag 1938:274 om rätt till jakt — 42, 49, 78, 83 f, 93, 106, 126, 129 ff, 135 f, 150
- Jaktstadga 1938:279 — 83, 106, 129 ff, 135
- Lag 1941:251 om särskild varuskatt — 185
- Lag 1942:350 om fornminnen — 39, 49, 76, 81 f, 92 ff, 101, 135
- Rättegångsbalk 1942:740 — 83, 102, 108, 118, 156, 194
- Lag 1943:459 om tillsyn över hundar — 42, 78, 84
- Lag 1944:181 om redovisningsmedel — 99, 103 ff, 109, 111, 155 ff
- Lag 1944:219 om djurskydd — 79
- Föräldrabalk 1949:381 — 42, 61, 102, 106, 108
- Lag 1949:722 om pantlånerörelse — 134

Lag 1950:596 om rätt till fiske — 42, 79, 83, 106, 126, 129, 132 f, 135 f, 150
 Lag 1951:308 om ekonomiska föreningar — 182, 184, 238
 Lag 1953:771 om skydd för vissa internationella sjukvårdsbeteckningar — 271
 Allmän prisregleringslag 1956:236 — 255 f, 272
 Luftfartslag 1957:297 — 42, 92 f
 Ärvdabalk 1958:637 — 99, 102, 106, 108 f, 154, 156, 251
 Barnavårdslag 1960:97 — 61
 Lag 1960:418 om straff för varusmuggling — 17, 135, 218, 258
 Varumärkeslag 1960:644 — 270 ff
 Kollektivmärkeslag 1960:645 — 270
 Lag 1960:690 om byggnadsminnen — 82
 Lag 1960:729 om upphovsrätt till litterära och konstnärliga verk — 156, 269 ff
 Lag 1960:730 om rätt till fotografisk bild — 270 ff
 Lag 1962:381 om allmän försäkring — 205
 Lag 1963:583 om avveckling av fideikommiss — 116 f
 Lag 1964:450 om åtgärder vid samhällsfarlig asocialitet — 82
 Naturvårdslag 1964:822 — 47 ff, 81, 116 f, 121, 128 f, 131
 Lag 1966:314 om kontinentalsockeln — 42, 48 f, 72
 Lag 1966:319 om rätt till sand-, grus- eller stentäkt inom vissa allmänna vattenområden — 48, 76
 Patentlag 1967:837 — 270 ff
 Narkotikastrafflag 1968:64 — 135, 140, 249, 258
 Miljöskyddslag 1969:387 — 80 f, 90
 Lag 1969:612 om förbud mot professionell boxning — 258

 Mönsterskyddslag 1970:485 — 270 ff
 Lag 1970:498 om skydd för vapen och vissa andra officiella beteckningar — 271
 Lag 1970:596 om förenklad aktiehantering — 102
 Ackordslag 1970:847 — 168, 182
 Ackordskungörelse 1970:858 — 168
 Förmånsrättslag 1970:979 — 76, 179
 Lag 1970:980 om retentionsrätt för fordran hos hotellgäst — 84, 106, 156
 Fastighetsbildningslag 1970:988 — 116
 Jordabalk 1970:994 — 47, 76, 78, 94, 98 f, 107, 109, 114 f, 124, 214, 255, 258, 272

Lag 1970:995 om införande av nya jordabalken — 84
 Skattebrottslag 1971:69 — 17, 169, 182, 185, 218
 Växtförädlarrättslag 1971:392 — 270 ff
 Rennäringslag 1971:437 — 41 f, 78, 84, 128
 Lag 1971:494 om exekutiv försäljning av fast egendom — 108
 Livsmedelslag 1971:511 — 240
 Vägslag 1971:948 — 116
 Lag 1971:1081 om bestämning av volym och vikt — 240
 Lag 1971:1154 om förbud mot dumpning av avfall i vatten — 81, 89
 Lag 1971:1204 om byggnadstillstånd — 116 f
 KK 1972:17 om behandling av föremål som upphittats inom flygplats
 eller på luftfartyg m m — 40
 Vägtrafikkungörelse 1972:603 — 44, 126, 128
 Lag 1973:189 med särskilda hyresbestämmelser för vissa orter — 116
 Datalag 1973:289 — 188, 222 f, 228
 Firmalag 1974:156 — 271 ff
 Inkassolag 1974:182 — 102
 Gruvlag 1974:302 — 42, 48 f, 72, 96, 116
 Lag 1974:890 om vissa mineralfyndigheter — 42, 48 f, 72, 96, 116
 Lag 1974:1065 om visst stöldgods m m — 136, 146
 Kräftepestförordning 1975:184 — 133
 Terrängkörningslag 1975:1313 — 128
 Aktiebolagslag 1975:1385 — 169, 182, 184, 238
 Marknadsföringslag 1975:1418 — 201, 211, 238 ff, 243
 Förordning 1976:100 om vissa officiella beteckningar — 271
 Bokföringslag 1976:125 — 144, 182 ff
 Lag 1976:206 om felparkeringsavgift — 235
 Lag 1976:666 om påföljder och ingripanden vid olovligt byggande m m
 — 116
 Lag 1976:1054 om svavelhaltigt bränsle — 81
 Förordning 1976:1128 om felparkeringsavgift — 235
 Lag 1977:67 om tilläggsavgift i kollektiv persontrafik — 233
 Konsumentkreditlag 1977:981 — 50, 98, 100, 148, 239
 Lag 1978:160 om vissa rörledningar — 128
 Lag 1978:599 om avbetalningsköp mellan näringsidkare m fl — 50, 98,
 100, 148
 Lag 1978:763 med vissa bestämmelser om marknadsföring av alkohol-
 drycker — 239
 Lag 1978:764 med vissa bestämmelser om marknadsföring av tobaks-
 varor — 239

Lag 1978:800 om namn och bild i reklam — 240, 243 f
 Jordbruksbokföringslag 1979:141 — 182, 185
 Lag 1979:425 om skötsel av jordbruksmark — 116
 Skogsvårdslag 1979:429 — 116
 Lag 1979:750 om rätt att förfoga över annan tillhöriga fondpapper — 106

 Sekretesslag 1980:100 — 270
 Bostadsanvisningslag 1980:294 — 116 f
 Lag 1980:424 om åtgärder mot vattenförorening från fartyg — 81
 Socialtjänstlag 1980:620 — 61
 Lag 1980:894 om jaktvårdsområden — 130 f, 150
 Lag 1981:2 om handel med skrot och begagnade varor — 134
 Förordning 1981:402 om handel med skrot — 134
 Förordning 1981:403 om handel med begagnade varor — 134
 Lag 1981:533 om fiskevårdsområden — 133, 150
 Utökningsbalk 1981:774 — 100, 106, 156
 Handräckningslag 1981:847 — 124
 Utökningsförordning 1981:981 — 168
 Hemförsäljningslag 1981:1361 — 220
 Fiskeriförordning 1982:126 — 83, 106, 129, 132 f, 135
 Förordning 1982:127 om internationell fiskekontroll — 83, 106
 Lotterilag 1982:1011 — 237
 Vattenlag 1983:291 — 47 ff, 124, 126
 Lag 1984:318 om kontrollavgift vid olovlig parkering — 235
 Lag 1984:649 om företagshypotek — 76, 100
 Lag 1984:983 om ensamrätt vid bärgning — 39
 Förordning 1985:200 om järnvägs befordringsskyldighet m m — 40
 Förordning 1985:201 om behandling av föremål som har upphittats i
 spårvägs-, tunnelbane- eller busstrafik — 40
 Lag 1985:571 om värdepappersmarknaden — 237 f, 243
 Lag 1985:620 om vissa torvfyndigheter — 42, 48 f, 72, 96, 116
 Konsumenttjänstlag 1985:716 — 78, 84
 Lag 1985:982 om näringsidkares rätt att sälja sak som inte har hämtats
 — 106, 156
 Förordning 1985:1012 om fortsatt tillämpning av allmänna prisregle-
 ringslagen 1956:236 — 256

Sakregister

Registret innehåller i regel inte hänvisningar i ämnen som upptagits i innehållsförteckningen och författningsregistret.

- ackord 175, 181 f, 187
- adoption 61
- adressatrelevans 193 ff
- advokat 102, 113, 156, 174, 225
- affektionsvärde 26, 54, 75
- affärsbiträde se butikspersonal
- affärsvinst 209, 213, 220, 259
- aktie 37, 55, 230, 235 ff och se värdepapper
- allmansrätt 41, 46 ff, 76, 78 f, 84, 119 ff, 124
- allmän plats 33
- analogisk rättstillämpning 24, 86, 105 och se legalitetsprincipen
- anförtrödd egendom 107 ff, 152 ff
- angivelse 72 f, 89, 117, 150, 186, 227, 243, 246 f, 272
- anmälan 117
- anmälningsplikt 40, 90, 134, 150, 168
- anstiftan se medverkan
- antydningar 192 ff, 203 f, 230
- arbete 215, 264 och se sjukförsäkringsbedrägeri
- arbetsplats 63, 65
- arbetsredskap 34
- arbetstagare 35, 250, 263, 270
- arrendator, arrende se bruksrätt
- auktionsförättare 108, 156
- automat(missbruk) 23, 36, 96, 222, 233 ff, 244
- automatisk databehandling, informationsbehandling se dator
- avbetalningsköp se kreditgivning, ägarförbehåll
- avkomsträtt se bruksrätt
- avkriminalisering 18, 27 ff, 89, 164, 179, 187, 230
- avräkning se ägarförbehåll
- avsedd betydelse 191
- avsikt 51, 202 ff, 213, 218, 263 och se direkt uppsåt
- avskiljande 36 f, 46, 61, 102 ff, 114 f, 159 f
- avtal 38, 51, 76, 97, 107 f, 139 f, 156 ff, 186, 206, 208, 212 ff, 220, 250 f, 260, 270 och se skenavtal
- avtalsbedrägeri 206, 208, 212 ff
- avtalsvite 270
- avtäkt se laga avtäkt
- bankbok 37, 53, 55
- banklokal 33
- bankomatkort 36, 55, 222 f, 234, 242
- bankrån 86, 88, 248
- bankrörelse 182
- bar gärning 83, 87
- bedrägeriliknande brott 29, 228 ff
- bedrägeri mot allmänheten 235
- befattning (med sak) 136 ff
- befogenhet se samtycke
- begagnade varor 134
- begränsat samtycke 38, 67 ff
- behörighet 104, 110, 158, 167, 193 f, 262, 265 f
- bensinstation 34, 36, 41, 52, 60, 232, 234
- beredskapslagstiftning 256
- beroende ställning 248 ff

besittning 24, 26, 31 ff, 67 ff,
 91 ff, 113 ff, 119 ff, 138 ff, 152 ff,
 208, 216 f, 232, 234, 266
 besittningsbiträde 35
 besittningsrestitution 124
 beslag 38, 83, 108
 betalningskort se kontokort
 betydande belopp, värde 63, 65, 113,
 141, 169, 225 f
 bil se fortskaffningsmedel
 bild 240
 biljett 55, 233
 biograflokal 33
 blankett 55
 blankettstraffbud 17, 92, 128, 182
 blommor 47 f
 bodelning se gifterätt
 bokföring 113, 176 f, 182 ff, 224 f,
 236 f, 265
 bokföringsskyldighet 144, 182 ff
 bolag 61, 158, 167, 170, 217,
 236 ff, 249
 bolagsman 156
 bombhot 229
 bostad 33, 231 f, 251, 255
 bostadsbidrag 195, 218
 boutredningsman se ställföreträdare
 brand 80
 brottsbalksreformen 17 f
 brottsverktyg 157, 214
 brukande 51, 95, 112, 115 f, 120, 137
 bruksrätt 33, 37, 45, 76, 78, 95,
 99 f, 104, 109, 114 f, 121 f, 127,
 263, 266
 bulvan 167
 buss se fortskaffningsmedel,
 järnväg
 butik(spersonal, -stillgrepp) 23, 35,
 39, 59 f, 63, 67 ff, 156, 194, 220
 byggnad 75, 80 ff, 116
 byte 140
 båt se fartyg
 bär 47 f
 bärgning 39, 94
 böter 218, 229
 check(bedrägeri) 23, 55, 104, 193,
 209, 217 f, 221, 241 ff, 256
 checkblankett 55
 civilrätt 24 ff, 32 ff, 50, 94, 97,
 104 f, 128, 142, 154, 188, 246
 concursus necessarius 185, 272
 culpa se oaktsamhet
 cykel se fortskaffningsmedel
 dagsbotsbelopp 218
 datamjukvara 23, 223 f
 dator(relaterad brottslighet) 20 ff,
 77, 94 ff, 188, 221 ff, 242, 264
 delegation 158
 denuntiation 219, 265 f
 deposition 95, 98, 104, 139
 diplomatisk immunitet 73
 direkt uppsåt 45 f, 52, 65 f, 162,
 179 ff, 220, 226, 229, 235, 245,
 255 ff, 260, 264, 269
 disposition 188 ff, 206, 220 f,
 228 f
 djur 32, 34, 36 f, 42, 49, 63, 75,
 78 ff, 83 f, 92 f, 99, 104, 109, 116,
 126, 128 ff, 135, 148, 229
 dolt fel 194
 dolus se direkt uppsåt, uppsåt
 domstol 218
 dröjsmål 103
 dubbelbetalning 105, 195, 200, 264
 dubbelkrav 267
 dödsbo 60, 156
 ed 176
 egendomsbrott 29
 ekonomisk skada 26, 54 ff, 95, 111,
 125, 157, 159 ff, 172, 207 ff,
 228 ff, 245 ff, 264, 266 och se för-
 mögenskapsöverföring
 ekonomiskt förtal 237
 elektrisk kraft 76, 121, 124 f
 enkelt våld se våld mot person
 enskild åtalsrätt 150, 273
 ersättning av allmänna medel 218
 eventuellt uppsåt 54 och se uppsåt
 examensbevis 55
 exekutiv myndighet 218 och se
 utmätning
 existensiell möjlighet 126
 experiment 42

- externt kontokort 218 och se kontokort
- extinktivt laga fång 136
- factoring se kreditgivning
- fallvilt 130 f
- fara 58, 127, 170 f
- farlighet 62
- fartyg 33 f, 40, 44, 61, 80 f, 100, 120, 122, 133
- fast egendom, fastighet 37, 47, 91, 113 ff, 119 ff, 136
- fattigkonkurs 168
- fickstöld 62, 70
- fideikommiss 109
- finansbolag 253
- fiska 132
- fisk(e) se djur
- fiskeredskap 42, 79, 83, 132
- fiskådra 132
- flygolycka 42, 92 f
- flygplan se luftfartyg
- fordringsförskingring 107, 151 ff
- fordringshäleri 267 f
- fordringsrätt se obligationsrätt
- fornfynd (-minne) 49, 75 f, 80 ff, 92 ff, 101
- forskningsanslag 154
- fortskaffningsmedel 33 f, 41, 43 ff, 53, 65, 70, 95, 120, 122 f, 129, 196, 232
- fosterbarn 61, 71
- framdaterad check 242
- fridlysning (djur, växter) 48, 129, 131
- frimärke 226
- fritidshus 63, 65
- frånhända 52, 54, 101, 134 f, 258
- främmande makt 73
- fullmakt 157, 167, 220, 261 f, 266
- fynd 39 ff, 42, 49, 82, 91 ff, 95, 104, 108, 130, 136, 138
- fågel se djur
- färsk gärning 82 f
- förberedelse 18, 66, 69 f, 89, 117, 147, 185, 226 f, 231, 256, 271 f
- förbrott 134 ff, 142 ff, 258, 268
- förbrukning 51, 67, 95, 115, 259
- förening 158, 167 och se juridisk person
- föreställning 231
- företagshemlighet se yrkeshemlighet
- företagshypotek 76, 100 och se säkerhetsrätt
- förfallen skuld 180, 228, 246, 259
- förfogandebrott 29, 91 ff
- förfång 240 ff, 269
- förlag 154
- förlagd sak 39
- förläggare 156
- förmyndare se ställföreträdare
- förmå 189 ff, 216 f, 235
- förmånsrätt 76, 175, 179
- förmögenhetsbrott 17 ff
- förmögenhetsbrottsutredningen 6, 23, 28, 227
- förmögenhetsöverföring 58 f, 110 ff, 161 f, 206 ff, 223 f, 229, 233, 240, 246 f, 252, 262 och se ekonomisk skada, vinning
- förordnande om åtal 72
- förening 80 f
- försenat avskiljande 102, 159
- förskingring vid generiska förpliktelser se fordringsförskingring
- förskott 154, 202, 206
- förslagenhet 59 f, 66, 225
- försträckning se kreditgivning
- förstörelse 51, 53, 64 f, 76 ff, 81 ff, 81 f, 95, 101, 112, 115, 137, 162, 169
- försäkring(sbedrägeri) 28, 57, 158, 169 f, 195, 209, 217, 219, 221, 226 f
- försäkringsbolag 138, 182, 259 f
- försäkringskassa se sjukförsäkringsbedrägeri
- försök 18, 67, 69 f, 89, 117, 121, 147, 185, 204, 226, 231, 235, 266 f, 271 f
- förtroendegrundsatsen 202
- förtroendemissbruk 59, 113, 225 f, 260 ff, 269
- förtäring 231 f
- förvaring 138, 141
- förverkande 136

- garanti 209, 239
garantställning 36, 74, 103 f, 110,
121, 125 f, 172, 195, 197, 200,
223, 263 och se underlåtenhet
gas 37, 121, 124
genusförpliktelse 98 ff, 102, 152,
213 f
giftorätt 99, 109, 154, 170, 216
giltighet se ogiltighet
gisslan 247
god man se ställföreträdare
god redovisningssed 183, 237
godtrosförvärv 26, 76, 100, 136,
142, 216, 259, 267
gripande 83
grus se mineral
gruvlagstiftning se mineral
grå kreditmarknad 254
gåva 169 f, 172, 185, 240, 251,
258 f och se tillägnelse
gäldenär 166 ff
gäldenärsbrott 19, 163
gärningsculpa 79, 201, 230
- handelsvinst se affärsvinst
handrån 63, 66
hittegods se fynd
hot (om våld) 62, 74, 85, 186, 246
och se våld
hotell(gäst) 33, 35 och se husrum
hund se djur
husbondeansvar 256
husrum 231 f
husvagn 120
hypotetiskt samtycke 38, 44, 124
hyresocker 157, 255, 272
hår 49
hävning 97, 100, 209
- idrottsarena 33, 231
illikviditet se likviditet
illojal konkurrens 269 ff
immaterialrätt 269 ff
inbrott 36, 45, 59, 63 ff, 121 ff,
224, 227, 234
indicera se antydningar
individualiserad egendom 97 f, 105
och se speciesförpliktelse
- informationsteknologi 20 ff och se
dator
införsel 100, 154, 177
inkassouppdrag 108
inlämningsbevis se representerande
dokument
inlösenöverenskommelsen 209,
217 f, 242
inmutningsrätt se mineral
innehav 141, 144
insiderspekulation 237 f
insolvens se obestånd
inställda betalningar 168
insufficiens se sufficiens
internt kontokort 218 och se konto-
kort
- jaga 130
jakt(byte) se djur
jordart se mineral
juridisk person 167, 178, 187, 218,
249 och se bolag, förening, för-
säkringsbedrägeri, postbedrägeri,
sjukförsäkringsbedrägeri, stiftelse
järnväg 40, 44
- kategorisk avsikt 203
kategoriskt samtycke 38
katt se djur
kedjebrev 237
kedjeocker 254
kidnapping 247
kombinerade utbud 239 f
kommission se syssloman
kompensation 56 f, 67, 101, 111,
158, 207 ff, 221
koncession se mineral
konkret fara se fara
konkurrens 20, 43, 45 f, 64, 66,
75, 78 f, 81, 83, 85, 87, 89, 95 ff,
121 ff, 125 ff, 136 f, 139 f, 148,
152 f, 173, 176 ff, 182, 185, 188,
206, 215 f, 222, 225, 227, 230 f,
234 f, 237 ff, 241, 246 f, 249,
257 f, 260, 264 ff, 268 ff
konkurrensklausul 270
konkurs(gäldenär) 27, 35, 76, 100,
107, 164, 167, 174 f, 177 ff, 181, 187

- konkursförvaltare se ställföreträdare
 konossement se representerande dokument
 konsignation 156
 konsult 261
 konsumentombudsmannen 238, 243
 konsumtion se förbrukning
 kontant betalning 232
 kontokort 23, 40, 55, 207, 218, 229, 242, 262, 266
 kontopengar 23, 98, 102, 105, 109, 152 f, 198, 224, 242, 264
 kreditbedrägeri 201, 205 ff, 211, 214, 216, 221
 kreditcheck se framdaterad check
 kreditgivning 154 f, 157, 174, 232, 242, 252 ff, 259 och se ägarförbehåll
 kreditkort se kontokort
 kreditköp se kreditgivning, ägarförbehåll
 kreditocker 248 ff
 kreditupplysning 253
 kriminalisering 25 ff och se avkriminalisering
 kulturprodukter 47
 kvalificerad sambesittning 35
 kvarglömd sak 39 ff
 kvarstad se specialexekution
 kvittning 56, 111, 159, 179, 210
 kvitto 55, 216, 267
 källskatteavdrag 100, 154
 köp 139 f och se tillägnelse
 körkort se legitimationshandling

 laga avtäkt 41, 83
 laga självtäkt 29, 41, 45, 82 f, 122, 124
 lagfart 113 ff, 265
 lagstiftning genom motiv 138
 latent skuld 163 f, 170 f, 181
 leasing se kreditgivning
 legalitetsprincipen 24, 86, 105, 168, 190, 200, 219, 233
 legitimationshandling 40, 43, 56, 194
 leksakspistol 86
 leveransavtal 100 f och se genusförpliktelse
 likgiltighet 57, 96, 111, 161, 207
 likvidation 170
 likviditet 56 f, 160, 170, 232 f
 lott(eri) 55, 193, 209
 luftfartyg 40, 44, 100 och se flygolycka
 långholmskvitto 256
 lättsinne 248, 250
 lönegaranti 174
 lösdrivare 82
 lös egendom 61, 115
 lösningsrätt 76, 98, 100, 158
 lös sak 37, 61, 94 f
 lösöre 61
 lösöreköp 100, 109, 179

 marknadsföring 170, 201 f, 238 ff
 medgivande till åtal 117, 243, 272
 medhjälp se medverkan
 medlemskort 55
 medverkan 37, 66, 70 f, 86, 117 f, 135 f, 139, 147 ff, 167, 172, 182, 185 f, 188, 200, 227, 243, 258, 260, 264, 268, 272
 medvetslöshet 62
 metallsökare 82
 miljöbrott 80
 mineral 42, 46, 72, 117
 missbruk 262 ff och se narkotika
 misskötsel 263 f
 mossa 47
 motordrivet fordon 44
 motordrivet fortskaffningsmedel 44, 129 och se fortskaffningsmedel
 motorfordon 44
 motorredskap 44
 motvarnsfallet av rån 86 ff
 muta 135, 215, 247, 258
 målsägande 150
 mänskliga rättigheter 151 och se legalitetsprincipen
 mönsterinträng 270 ff

 namn 240
 narkotika(missbruk) 54, 135, 157, 249 f
 nationalpark 128, 131

- nationella begränsningar 27, 30,
 49, 81, 92, 129, 165
 naturalobligation 214, 241, 247 och
 se ogiltighet
 naturprodukter 30, 41, 46 ff, 61, 79
 naturreservat 128
 nedgraven skatt 93, 99, 114
 nedskräpning 77, 80 f
 nedsmutsning 77, 79, 96
 negotiorum gestio 154
 normalitetsgrundsatsen 32 ff
 normerade böter 133
 nyckel 33, 35, 139
 nyttjanderätt se bruksrätt
 näringsverksamhet 144 f, 238 ff,
 254 f, 269 f
 närstående 60 f, 71 f, 89, 117 f, 150,
 186, 227, 243, 272 f
 nöd(värn) 41, 46, 83 f, 249, 260

 oaksamhet 48 f, 70, 79 ff, 95,
 116 f, 128 ff, 139, 142 ff, 149,
 165, 175 f, 182, 227, 236, 238,
 243, 255, 260, 268, 270, 272
 obestånd 56 f, 111, 159 ff, 165,
 167 ff
 objektiv error 202 f
 obligation se värdepapper
 obligationsrätt 26, 76, 94, 97, 105
 ockupationsrätt 37, 39 f, 47, 75,
 128
 oförstånd 248 ff
 ogiltighet 25, 27, 37, 50, 86, 97 f,
 100, 108, 157, 209, 213 ff, 241,
 245, 247 f, 251, 260, 265, 268, 270
 okunnighet 190
 olagligt avtal se ogiltighet
 oljeutsläpp 81
 olägenhet 95
 omedelbart avskiljande 102 f, 105,
 111, 159 f
 ond tro 142 och se godtrosförvärv
 optionsrätt 76, 100
 ordinära betalningsmedel 179 f
 ordinär sambesittning 35
 oredlighet 19
 oredlighetsbrott 29, 151 ff
 oredligt krav 266 f

 osedligt avtal se ogiltighet
 osjälvständig besittning 35
 otillbörlighet 246 f, 259
 otillåtet risktagande se gärnings-
 culpa

 pantlånerörelse 134, 142
 panträtt se säkerhetsrätt
 pantsedel se representerande
 dokument
 parkering 120, 123 f, 231, 235
 pass se legitimationshandling
 passagerare 95, 244
 passivitet 74 och se underlåtenhet
 patentintrång 270 ff
 pengar 37, 40, 55, 61, 75, 103, 105,
 109, 134, 151, 234, 257 och se
 kontopengar
 penningförskingring 107, 151
 pension 218
 periodisk disposition 195, 199 f,
 206
 perklusionsrätt 41
 persedeltillgrepp 53, 57
 personlig culpa se oaksamhet
 plankning 231
 plantering 127
 positivt kontraktsintresse 212 ff
 postanvisning 104, 217
 postbedrägeri 217
 postdaterad check se framdaterad
 check
 postgirokonto 105, 198 f och se
 kontopengar
 postkontor 33
 pragmatisk slutledning 192 ff
 preskription 136, 148, 187, 215 f,
 268
 prestationsavsikt 203 ff, 213
 prestationsförmåga 203 ff, 213
 primärt brott 20
 prissocker 220, 255 f, 272
 prisreglering 249, 252
 processbedrägeri 218
 program se datamjukvara
 prostitution 215, 247
 provokation 38
 psykisk kausalitet 189 ff

- ransonering(skort) 55, 235
- rationalitetsprincipen 192 ff
- realanbud 106
- reallast 76
- redovisningsskyldighet 56, 102 ff, 110 f, 152 ff, 256
- reduktionstolkning 204 och se social adekvans
- registreringsskylt 55
- reklam 117, 201 ff, 238 ff
- rekommendationsbrev 55
- ren se djur
- reparation 137 f, 144, 231, 239
- representerande dokument 33, 55, 139
- res derelicta 39 f
- reseräkning 154
- resning 145, 221
- retentionsrätt 41, 76, 84 och se säkerhetsrätt
- risk 58 och se gärningsculpa
- ritning 269 f
- råntvång 66, 85 ff, 247 f
- ränta 251 ff, 268
- rättegångsförseelse 269
- rättelse 176, 184 och se tillbakaträdande
- rättsstridighet 25 ff

- sakhäleri 133 ff, 257 f, 268
- sakförskingring 107 ff
- sakocker 251 ff
- sakrätt 26, 50, 97, 103 och se säkerhetsrätt, äganderätt
- sambesittning 32 ff, 40, 67 och se besittning
- sammanblandning 51, 101 ff, 136
- samtycke 37 ff, 57, 67 f, 95, 106, 124, 126, 138, 161, 165, 195, 207, 262, 265
- samäganderätt 61, 102
- sand se mineral
- sekretessklausul 270
- sekundosuccession 99
- sekundärt brott 20
- separationsrätt 98 f, 102, 109, 159
- seriebrott 59, 225
- service(näring) 231, 243, 259

- servitut se bruksrätt
- sjukförsäkringsbedrägeri 194, 199, 205 ff, 218
- självbettjäningsbutik 23 och se butikstillgrepp
- självständig besittning 35
- självtäkt se laga självtäkt
- sjöfynd se fynd
- skada se ekonomisk skada, förstörelse
- skadegörelsebrott 19 f, 75 ff
- skadestånd 26, 57, 75, 158, 209, 229, 241, 246 f
- skatteskuld 166, 171
- skenavtal 176 f, 256
- skepp 61 och se fartyg
- skeppsvrak 92 ff
- skevt urval 193, 195, 235, 239
- skingringsförbud se specialexekution
- skog 34, 46 ff, 80, 126 ff
- skogsavverkning 114 f
- skrot 134
- skuldebrev 37, 55, 134, 136, 216, 218 f, 248, 256, 266 ff
- skyddsgarant se garantställning
- skyddslöshet 59, 63, 88, 113
- skyddstillsyn 87
- skyldighet hålla egendom avskild 102
- skyltning 117, 121, 128
- skämt 191
- slutledning 192 ff
- släkting se närstående
- smuggelgods 135, 157, 258
- snappning se handrån
- snyltning 230 ff
- social adekvans 79, 131, 138, 201 ff, 230
- socialhjälp 202, 218
- soliditet 170
- solvans se obestånd
- sommarstuga se fritidshus
- specialexekution 177 och se utmätning
- specialstraffrätt 17, 22, 48 f, 72, 80 ff, 89 f, 93 f, 101, 116 f, 128 ff, 147 f, 150, 182, 184 f, 188, 235, 237 ff, 249, 255 f, 258, 265, 269 ff

- speciesförpliktelse 98, 102, 152, 213 f
- specifikation 136
- spekulation 26, 162, 187, 202, 237 f, 263
- spridande 236
- språkhandling 191 ff
- sprängämne 62
- spårvagn se järnväg
- sten se mineral
- stiftelse 158 och se juridisk person
- stipendium 154, 207
- straffrättskommittén 50, 58 f
- straffskala 31, 64, 73, 119, 146, 151, 188, 228, 245 och se specialstraffrätt
- straffvärdhet se avkriminalisering, kriminalisering
- straffföreläggande 61
- strandskyddsområde 116 f
- strejk 246
- studielån 154
- ställföreträdare 61, 102, 106, 108, 113 f, 155 f, 167 f, 180, 186, 217, 236, 261
- stämpling 18, 69 f, 89, 117, 147, 185, 271
- stängsel 120 f, 124, 128
- stöldfallet av rån 66 f
- stöldobjekt 54 ff
- subjektiv error 202 f, 205
- substitut(häleri) 211, 257, 259
- sufficiens 57, 160, 171
- surrogat 98 f, 103, 109, 158
- svamp 47 f
- svek 188
- svårhetsgrad 19, 28, 61 f
- syfte se avsikt, direkt uppsåt
- syssloman 108, 156 f, 260 f
- systematisk brottslighet 63
- säkerhetsrätt 24, 45, 76, 95 ff, 104, 109, 111, 138 f, 172, 175, 179, 216, 227, 265 f
- tamdjur se djur
- tappad sak 39 ff
- taxi 231 och se transport
- teknisk förebild 269 f
- telefon 24, 94 f, 122, 234
- terminal 21, 23 f, 223
- territoriella begränsningar se nationella begränsningar
- testamentarisk nyttjanderätt 99, 109
- testamente 51, 99, 170
- testamentsbedrägeri 219, 221
- testamentsocker 251
- tidsstöld 94
- tigarbedrägeri 207, 216
- tillbakaträdande 227, 271
- tillgodogörande se tillägnelse
- tillgrepp 42 f, 69, 123
- tillgreppsbrott 19, 29, 31 ff
- tillåtet risktagande se gärningsculpa
- tilläggsavgift 233
- tillägnelse 50 ff, 101, 110, 140
- timmer 34
- tjuvgömma 34
- tomt 48, 127
- tomträtt se bruksrätt
- tortyr 88, 247 f
- transport 138, 147 f, 231 f, 244
- trolovning 71
- trolöshet 19, 163, 188
- trålfiske 132 f
- trångmål 248 f
- träd 37, 46 f, 79, 122 och se skog, skogsavverkning
- trädgård 47 f, 127
- trängande fara 85
- tunnelbana se järnväg
- vesala 98 f, 101, 109, 115, 265
- tvång 25, 245 ff och se råntvång
- tvångsköp 56, 158
- tält(ning) 33, 120
- underhåll 259
- underlåtenhet 36, 85 f, 91, 95, 103 ff, 110, 116, 121, 123, 125 f, 131, 140 f, 159 ff, 172, 172 ff, 181, 183, 189 ff, 195 ff, 199 f, 202 ff, 223, 228, 233, 245 f, 251, 256, 259, 262 ff, 266 och se garantställning
- underlåtenhet att avslöja brott 69 f, 89, 117, 147, 185, 271
- underpris (-värdering) 174, 183 f, 229, 237, 257, 259

- uppdragstagare se syssloman
- uppfattad betydelse 191
- uppfyllelsebedrägeri 206, 212 ff
- upphovsrätt 269 ff
- upplag 81, 120
- upplagsbevis se representerande dokument
- upplysningsplikt 189, 200
- uppriktighet 193 ff
- uppsåt 38, 52 ff, 82, 91, 93 f, 104, 116 f, 128 ff, 135, 139, 142 ff, 149, 162, 165, 172, 175 f, 230, 233, 235 f, 238, 251, 255 f, 267 ff och se direkt uppsåt, eventuellt uppsåt, överskjutande uppsåt
- utebliven vinst 209, 212 ff, 219
- utgivningsskyldighet se sakförskingring, fordringsförskingring
- utländsk rätt 30, 165
- utmätning(sman) 76, 100, 108, 155, 177, 218, 241
- utnyttjande 66, 86, 200, 248 ff, 257 ff
- vanemässig brottslighet 141, 143, 145 f
- vanmakt 74, 85
- vapen 62, 66, 88, 130, 135, 248, 271
- varumärkesintrång 270 ff
- vattenförorening se förorening
- vatten(område) 47 f, 120 f, 124, 127
- ved 34
- vederhäftighet 193 ff
- vederlag 251 ff, 258 och se kompensation
- verklig betydelse 191
- villebråd se djur
- villfarelse 201 ff och se uppsåt, vilseledande
- villkorlig avsikt 203, 257
- villkorligt samtycke 38
- vilseledande 190 ff, 228 ff, 235 f
- vilthägn 128
- vindikation 101, 216
- vinning 18, 58, 111 f, 120, 125, 141, 161 ff, 219 ff, 229, 245 ff, 251 ff, 257 ff, 264 och se ekonomisk skada, förmögenhetsöverföring
- vinningshäleri 134, 257 ff, 268
- vinstutdelning 169
- virke 34, 42
- vite 229, 238, 270
- våld 43 f, 73 ff, 82 ff, 123, 246 och se tvång, råntvång
- våld mot person 74
- våld (p)å person 74, 85 och se råntvång
- våldsbrott 29, 73 ff
- vårdnadshavare 132
- väg 126
- värdeförskingring se fordringsförskingring
- värdepapper 37, 55, 61, 134, 208 f, 235 ff, 266 ff och se skuldebrev
- värnpliktig 108
- väskryckning 63, 66
- vätska 37, 62, 124 och se vatten
- växel se värdepapper
- växt 46 ff, 114, 127, 136 och se träd
- yrkeshemlighet 217, 262, 269 f
- yrkesmässig brottslighet 62 f, 66, 72, 141, 146, 255
- åker 34, 48
- ångervecka 220
- åtal 18, 71 f, 89 f, 117 f, 150, 186 f, 227, 243 f, 246 f, 272 f
- återbetalning (-ställande) 51, 53, 112, 137 f, 140, 210, 260
- återtagandeförbehåll se ägarförbehåll
- återvinning i konkurs 164, 172, 179 f
- äganderätt 24, 26, 45, 47, 49 f, 75, 93 f, 107, 214
- ägarförbehåll 18, 45, 50, 98, 100, 109, 118, 148, 203
- ändamålsbestämning 100, 154
- öppet köp 220
- övergiven sak 39 ff, 49, 51, 53, 75, 101, 112, 115, 138, 162
- överlåtelseförbud 100

överpris (-värdering) 174, 183 ff,
237, 251, 257, 259
överskjutande uppsåt 45 f, 52 ff,
177, 179 ff, 235, 256 f, 269
övervakningsgarant se garant-
ställning

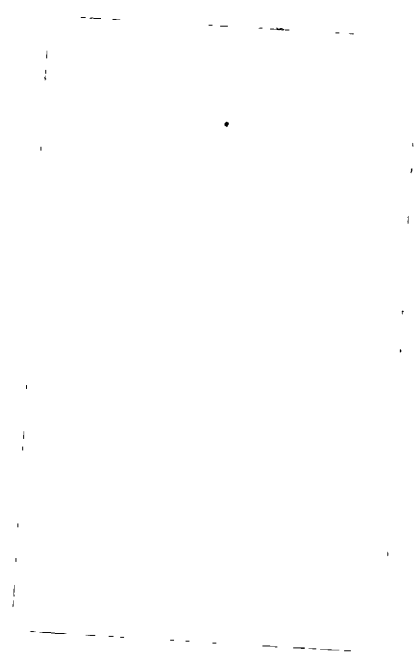
INSTITUTET FÖR RÄTTSVETENSKAPLIG FORSKNING (IFRF)

- I *Hjalmar Karlgren*, Skadeståndsrätt. 252 s. 5:e uppl. 1972
- II *Håkan Nial*, Internationell förmögenhetsrätt. 159 s. 2:a uppl. 1953. *Slut*
- III *Lars Welamson*, Om anslutningsvad och reformatio in pejus. 201 s. 1953. *Slut*
- IV *Karl Olivecrona*, Rättegången i brottmål enligt RB. 379 s. 3:e uppl. 1968
- V *Gunnar Lagergren*, Delivery of the goods and transfer of property and risk in the law on sale. 151 s. 1954. *Slut*
- VI *Hjalmar Karlgren*, Avtalsrättsliga spørsmål. 214 s. 2:a uppl. 1954. *Slut*
- VII *Håkan Nial*, Handelsbolag och enkla bolag. 436 s. 2:a uppl. 1983
- VIII *Per Olof Ekelöf*, Processuella grundbegrepp och allmänna processprinciper. 292 s. 1956. *Slut*
- IX *Lars Welamson*, Domvillobesvär av tredje man. 252 s. 1956. *Slut*
- X *Hans Thornstedt*, Om rättsvillfarelse. 323 s. 1956. *Slut*
- XI *Knut Rodhe*, Obligationsrätt. 838 s. 1956. *Slut*
- XII *Tore Strömberg*, Åtalspreskription. 252 s. 1956. *Slut*
- XIII *Per Olof Bolding*, Skiljeförfarande och rättegång. 251 s. 1956. *Slut*
- XIV *Åke Malmström*, Föräldrarätt. 192 s. 3:e tr. 1969. *Slut*
- XV *Per Olof Ekelöf*, Rättegång I. 165 s. 6:e uppl. 1980
- XVI *Nils Regner*, Svensk juridisk litteratur. 642 s. 1957. *Slut*
- XVII *Nils Herlitz*, Nordisk offentlig rätt I. 111 s. 1958. *Slut*
- XVIII *Nils Herlitz*, Nordisk offentlig rätt II. 222 s. 1958. *Slut*
- XIX *Per Olof Ekelöf*, Rättegång II. 185 s. 6:e uppl. 1980
- XX *Hjalmar Karlgren*, Säkerhetsöverlåtelse. 238 s. 1959. *Slut*
- XXI *Folke Schmidt*, Tjänsteavtalet. Nyskriven uppl. 1968. 229 s. 2:a tr. 1970. *Slut*
- XXII *Ivar Agge*, Straffrättens allmänna del I. 176 s. 4:e uppl. 1970. *Slut*
- XXIII *Hjalmar Karlgren*, Kutym och rättsregel. 112 s. 1960. *Slut*
- XXIV *Karl Olivecrona*, Rätt och dom. 352 s. 2:a uppl. 1966
- XXV *Lennart Vahlén*, Avtal och tolkning. 329 s. 2:a tr. 1966. *Slut*
- XXVI *Ole Westerberg*, Skatter, avgifter och pålagor. 363 s. 1961. *Slut*
- XXVII *Per Olof Ekelöf*, Rättegång III. 190 s. 4:e uppl. 1980

- XXVIII *Seve Ljungman – Per Stjernquist, Den rättsliga kontrollen över mark och vatten I. 202 s. 5:e uppl. 1970. Slut*
- XXIX *Kurt Grönfors, Ställningsfullmakt och bulvanskap. 397 s. 1961. Slut*
- XXX *Ivar Agge, Straffrättens allmänna del II. 186 s. 3:e tr. 1970. Slut*
- XXXI *Sigurd Dennemark, Om svensk domstols behörighet i internationellt förmögenhetsrättsliga mål. 376 s. 1961. Slut*
- XXXII *Lars Welamson, Konkursrätt. 846 s. 1961*
- XXXIII *Hilding Eek, Internationell privaträtt. 279 s. 2:a uppl. 1967. Slut*
- XXXIV *Seve Ljungman – Per Stjernquist, Den rättsliga kontrollen över mark och vatten II. 152 s. 3:e uppl. 1970. Slut*
- XXXV *Per Olof Bolding, Skiljedom. 252 s. 1962*
- XXXVI *Nils Herlitz, Nordisk offentlig rätt III. 831 s. 1963. Slut*
- XXXVII *Folke Schmidt, Äktenskapsrätt. 208 s. 5:e uppl. 2:a tr. 1976*
- XXXVIII *Per Olof Ekelöf, Rättegång IV. 208 s. 5:e uppl. 1982*
- XXXIX *Axel Adlercreutz, Arbetstagarbegreppet. 499 s. 1964*
- XL *Ivar Agge, Straffrättens allmänna del III. 119 s. 3:e tr. 1970. Slut*
- XLI *Lars Welamson, Konkurs. 207 s. 7:e uppl. 1979*
- XLII *Hjalmar Karlgren, Passivitet. 247 s. 1965. Slut*
- XLIII *Peter Westerlind, Studier över tomträttsinstitutet I. 529 s. 1965*
- XLIV *Lennart Vahlén, Fastighetsköp. 250 s. 2:a uppl. 3:e tr. 1971 a.*
- XLV *Åke Hassler, Skiljeförfarande. 218 s. 1966. Slut*
- XLVI *Per Olof Ekelöf, Rättegång V. 202 s. 5:e uppl. 1979*
- XLVII *Knut Rodhe, Lärobok i obligationsrätt. 307 s. 5:e uppl. 1979*
- XLVIII *Bertil Bengtsson, Hävningsrätt. 675 s. 1967*
- XLIX *Nils Börje Lihné, Lagsökning. 377 s. 1968*
- L *Kurt Grönfors, Successiva transporter. 332 s. 1968*
- LI *Hilding Eek, Folkrätten. 488 s. 3:e uppl. 1980*
- LII *Nils Regner, Rättspraxis i litteraturen. 407 s. 1969. Slut*
- LIII *Ole Westerberg, Förfarandet i förvaltningen. 151 s. 1969. Slut*
- LIV *Nils Herlitz, Elements of Nordic Public Law. 287 s. 1969. Slut*
- LV *Jacob W. F. Sundberg, Familjerätt i omvandling. 244 s. 1969*
- LVI *Fredrik Sterzel, Riksdagens kontrollmakt. 260 s. 1970*
- LVII *Hjalmar Karlgren, Produktansvaret. 197 s. 1971*
- LVIII *E. G. Westman, Kommunal förvaltning genom avtal. 119 s. 1971. Slut*
- LIX *Bertil Bengtsson, Särskilda avtalstyper I. 188 s. 2:a uppl. 2:a tr. 1979*
- LX *Anders Agell, Växel, check och materiell fordran. 262 s. 1971*
- LXI *Nils Regner, Svensk juridisk litteratur II. 398 s. 1971*
- LXII *Ole Westerberg, Allmän förvaltningsrätt. Utges på annat förlag*
- LXIII *Åke Hassler, Specialprocess. 155 s. 1972*

- LXIV *Folke Schmidt, Arbetsrätt I.* 284 s. 1972. *Slut*
 LXV *Hilding Eek, Lagkonflikter i tvistemål.* 307 s. 1972
 LXVI *Åke Lögdborg, Personlighetsrätt.* 176 s. 1972
 LXVII *Holger Wiklund, God advokatsed.* 641 s. 1973. *Slut*
 LXVIII *Halvar Lech, Skadeersättning för personskada.* 254 s. 1973
 LXIX *Henrik Hessler, Allmän sakrätt.* 590 s. 1973
 LXX *Folke Schmidt, Arbetsrätt II.* 270 s. 2:a uppl. 1975. *Slut*
 LXXI *Hans Ragnemalm, Extraordinära rättsmedel i förvaltningsprocessen.* 293 s. 1973
 LXXII *Nils Börje Lihné, Betalningsföreläggande.* 329 s. 1973
 LXXIII *Folke Schmidt, Allmänna och privata pensioner.* 239 s. 1974
 LXXIV *Bertil Bengtsson, Nyttjanderätt till fast egendom.* 226 s. 2:a uppl. 1976. *Slut*
 LXXV *Lars Welamson, Rättegång VI.* 265 s. 2:a uppl. 1978
 LXXVI *Per Henrik Lindblom, Processhinder.* 292 s. 1974
 LXXVII *Carl Martin Roos, Grupplivskyddet.* 277 s. 1974
 LXXVIII *Nils Jareborg, Begrepp och brottsbeskrivning.* 293 s. 1974
 LXXIX *Per Olof Ekelöf, Supplement till Rättegång I–V.* 59 s. 3:e uppl. 1979
 LXXX *Håkan Nial, Svensk associationsrätt.* 326 s. 3:e uppl. 1985
 LXXXI *Gösta Walin, Separationsrätt.* 222 s. 1975
 LXXXII *Nils Jareborg, Förmögenhetsbrotten.* 393 s. 1975
 LXXXIII *Bertil Bengtsson, Skadestånd vid myndighetsutövning I.* 439 s. 1976
 LXXXIV *Hjalmar Karlgren, Prestation och "fara" i köprätten.* 196 s. 1976
 LXXXV *Gillis Erenius, Criminal Negligence and Individuality.* 282 s. 1976
 LXXXVI *Ivar Strahl, Allmän straffrätt i vad angår brotten.* 450 s. 1976
 LXXXVII *Fritjof Lejman, Den nya hyresrätten efter hyresregleringens avskaffande.* 466 s. 1976
 LXXXVIII *Jan Sandström, Hembud och lösningsrätt vid övergång av aktie.* 352 s. 1976
 LXXXIX *Folke Schmidt, Facklig arbetsrätt.* 276 s. 2:a uppl. 1979
 XC *Nils Mattsson, Aktiebolagens finansieringsformer.* 244 s. 1977
 XCI *Gustaf Lindencrona, Arbetstagare och aktieägare i aktiebolagsstyrelser.* 168 s. 1978
 XCII *Nils Jareborg, Brotten II.* 305 s. 2:a uppl. 1986
 XCIII *Bertil Bengtsson, Skadestånd vid myndighetsutövning II.* 319 s. 1978
 XCIV *Folke Schmidt, Löntagarrätt.* 270 s. 1978
 XCV *Hilding Eek, Lagkonflikter i tvistemål II.* 114 s. 1978
 XCVI *Stig Strömholm, Idéer och tillämpningar.* 344 s. 1978
 XCVII *Gustaf Lagerbielke, Om mened.* 264 s. 1979

- XCVIII *Bertil Bengtsson – Anders Victorin, Hyra och annan nyttjanderätt till fast egendom. 285 s. 2:a uppl. 1985*
- XCIX *Nils Jareborg, Brotten I. 367 s. 2:a uppl. 1984*
- C *Nils Regner, Svensk juridisk litteratur III. 264 s. 1980*
- CI *Torgny Håstad, Studier i sakrätt. 190 s. 1980*
- CII *Lars Gorton, Rembursrätt. 480 s. 1980*
- CIII *Anders Victorin, Kollektiv hyresrätt. 403 s. 1980*
- CIV *Anna Christensen, Avstängning vid arbetslöshetsersättning. 464 s. 1980*
- CV *Gösta Walin, Materiell konkursrätt. 234 s. 1980*
- CVI *Lars Heuman, Reklamationsnämnder och försäkringsnämnder. 884 s. 1980*
- CVII *Henrik Hessler, Obehöriga förfaranden med värdepapper. 296 s. 1981*
- CVIII *Stig Strömholm (editor), An Introduction to Swedish Law. 436 s. 1981*
- CIX *Stig Strömholm, Rätt, rättskällor och rättstillämpning. 476 s. 2:a uppl. 1984*
- CX *Nils Regner – Nils-Olof Berggren – Ove Lindh, Rättspraxis i litteraturen, Nytt Juridiskt Arkiv 1930–1980. 597 s. 1982*
- CXI *Hjalmar Karlgren, Obehörig vinst och värdeersättning. 123 s. 1982*
- CXII *Bertil Bengtsson, Om jämkning av skadestånd. 337 s. 1982*
- CXIII *Torgny Håstad, Sakrätt avseende lös egendom. 354 s. 3:e uppl. 1986*
- CXIV *Nils Jareborg, Brotten III. 274 s. 1982*
- CXV *Jan Ramberg, Spedition och fraktavtal. 240 s. 1982*
- CXVI *Madeleine Löfmarck, Gåldenärsbrotten. 374 s. 1982*
- CXVII *Fredrik Sterzel, Parlamentarismen i författningen. 216 s. 1983*
- CXVIII *Torkel Gregow, Utsökningsrätt. 293 s. 1983*
- CXIX *Michael Bogdan, Internationell konkurs- och ackordsrätt. 434 s. 1984*
- CXX *Nils Regner, Hans Regner, Göran Regner, Svensk juridisk litteratur IV. 436 s. 1984*
- CXXI *Gösta Walin, Borgen och tredjemanspant. 398 s. 1984*
- CXXII *Gertrud Lennander, Återvinning i konkurs. 435 s. 1985*
- CXXIII *Ulf Peyron, Det upphovsrättsliga anställningsförhållandet. 280 s. 1985*
- CXXIV *Knut Rodhe, Handbok i sakrätt. 685 s. 1985*
- CXXV *Suzanne Wennberg, Försök till brott. 373 s. 1985*
- CXXVI *Lotta Westerhäll, Sjukpenninggrundande inkomst. 268 s. 1986*

NILS JAREBORG

BROTTEII

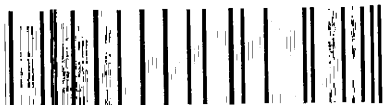
Författaren avser att i en serie av fyra böcker ge en sammanhängande framställning över brotten. Både allmänna lagar och brottsbalksbrotten jämte de viktigaste specialstraffrättsliga brotten behandlas. Arbetet är avsett att användas i den akademiska undervisningen, men kan även tjäna som handbok i det praktiska rättslivet.

I det första häftet, som 1984 utkom i en andra, översedd upplaga, behandlas brotten mot person (Brottsbalken kap 3-7) samt vissa grundbegrepp och allmänna lagar.

I det andra häftet ges en koncis och innehållsrik framställning över förmögenhetsbrotten jämte vissa specialstraffrättsliga brott av liknande art. Förmögenhetsbrotten (Brottsbalken kap 8-12) är bland brottsbalksbrotten de som dominerar i rättstillämpningen. De är särskilt svårtillgängliga genom att ett samspel med civilrättslig lagstiftning och begreppsbildning är förutsatt. I den andra upplagan har texten underkastats en genomgripande bearbetning.

I det tredje häftet, som utgivits 1982, behandlas brotten mot allmänheten och staten (Brottsbalken kap 13-22).

UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK

16000

001759031